

SUB LEGE LIBERTAS

Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek

Szerkesztette:
CZENCZER ORSOLYA
RUZSONYI PÉTER

Dialóg Campus

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI REINTEGRÁCIÓS ISMERETEK

Vákát oldal

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI REINTEGRÁCIÓS ISMERETEK

Szerkesztette
Czenczer Orsolya
Ruzsonyi Péter

A művet a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében, a Ludovika Büntetés-végrehajtási Kiemelt Kutatóműhely készítette.

Szerzők

Bolgár Judit
Bönde Zoltán Zsolt
Fiáth Titanilla
Forgács Judit
Hegedűs Judit
Lehoczki Ágnes
Ruzsonyi Péter
Somogyi Zsófia Borbála

Lektorok

Bolgár Judit (XIII., XIV. fejezetek)
Czenczer Orsolya (XVI. fejezet)
Fiath Titanilla (IX–XII. fejezetek)
Hegedűs Judit (I., II., XV. fejezetek)
Ruzsonyi Péter (III–VIII. fejezetek)

© Dialóg Campus Kiadó, 2019

© Szerkesztők, 2019

© Szerzők, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

I. Pönológia és kriminálpedagógia (<i>Ruzsonyi Péter</i>)	11
Bevezetés	11
1. Fogalomértelmezés	11
2. Napjaink reintegrációs törekvései	14
2.1. Világjelenségek	15
2.2. Európai tendenciák	15
2.3. Hazai törekvések: a reintegráció primátusának törvényi szintre emelése	20
Összefoglalás	21
A szabadságvesztés büntetés célrendszere	22
Felhasznált irodalom	23
Függelék	24
II. Kriminálpedagógia és büntetés-végrehajtás (<i>Ruzsonyi Péter</i>)	27
Bevezetés	27
1. Kriminálpedagógiai alapú személyiségértelmezés	27
1.1. Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport fejlesztését szolgáló pedagógiai tevékenységek	28
1.2. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport fejlesztésének pedagógiai eszközei	29
1.3. A kognitív szociális kompetencia fejlesztésének pedagógiai eszközei	30
2. Kriminálpedagógia mint rendszerszervező alapelv	33
Összefoglalás	34
Felhasznált irodalom	34
Függelék	35
III. A fogva tartás és reintegráció fogalmi megközelítése (<i>Forgács Judit</i>)	37
Bevezetés	37
1. Reintegrációs programok és egyéniesítés	37
2. Differenciálás	39
3. Rezsimek	41
3.1. A rezsimek típusai	43
4. A fogva tartás és reintegráció hagyományos alappillérei	44
4.1. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása	44
4.2. A munkaerőpiaci esélyek javítása	49
4.3. A testi és szellemi állapot szinten tartása	51

Összefoglalás	52
Felhasznált irodalom	52
Függelék	53
IV. Kockázati elemek feltárása és optimalizálása a fogva tartás során (<i>Forgács Judit</i>)	55
Bevezetés	55
1. Kockázatelemző rendszerek kialakulásának előzményei	55
2. A kockázatelemzés hazai gyakorlata	57
2.1. Befogadás, a befogadó részleg működése	59
3. Kockázatcsökkentésre irányuló reintegrációs programok	62
Összefoglalás	64
Felhasznált irodalom	64
Függelék	65
V. A belső motiváció erősítése a fogva tartás során (<i>Forgács Judit</i>)	67
Bevezetés	67
1. A motiváció jellemzői	67
2. Jutalmazás	68
3. A fegyelmi felelősségre vonás	71
3.1. A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat és a fegyelmi eljárás kezdeményezése	72
3.2. A fegyelmi eljárás elrendelése	73
3.3. Fegyelmi elkülönítés	74
3.4. Az elsőfokú fegyelmi eljárás	74
4. A progresszív rezsimszisztem működtetése	77
Összefoglalás	80
Felhasznált irodalom	81
Függelék	82
VI. A reintegráció módszerei (<i>Hegedűs Judit</i>)	83
1. A reintegráció nevelési módszerei	83
2. Az oktatás, szervezeti formák és módszerek	89
3. A foglalkozások típusai	96
4. A foglalkozások tervezése	100
5. Mire figyeljünk oda?	105
Felhasznált irodalom	106
Függelék	108
VII. Oktatás a büntetés-végrehajtási intézetekben (<i>Hegedűs Judit</i>)	109
1. A fogvatartottak iskolázottsága és korábbi iskolai életútjuk jellemzői	109
2. A büntetés-végrehajtási intézetekben zajló oktatás jellemzői	111

Felhasznált irodalom	113
Tudományos-szakmai kiadványok	113
Függelék	114
VIII. Család, családdal való kapcsolattartás, családi életre nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben (<i>Hegedűs Judit</i>)	115
1. A fogvatartottak családi hátterének jellemzői	115
2. A fogvatartottak és a család kapcsolattartása	121
3. Alternatív segítségnyújtási lehetőségek: a családi életre nevelés módszerei	125
Felhasznált irodalom	126
Függelék	128
IX. Fejlődés- és neveléslélektani ismeretek (<i>Bolgár Judit</i>)	129
Bevezetés	129
1. Növekedés, fejlődés és érés	129
2. Az öröklés és a környezet szerepe a fejlődésben	130
2.1. Az egyén és környezete kölcsönhatása	132
3. A serdülőkor a fejlődés kritikus szakasza	132
3.1. A deviáns személyiségfejlődés lehetséges okai és hatása a szocializációra	134
4. A szocializáció a felnőtté válás folyamatában	135
4.1. A szocializáció deviáns formái	136
5. További deviáns viselkedésformák	137
Összefoglalás	138
Felhasznált irodalom	138
Függelék	138
X. Összehasonlító lélektani ismeretek (<i>Bolgár Judit</i>)	139
Bevezetés	139
1. Fogalommeghatározás	139
2. Az intelligencia és az érzelmi intelligencia differenciáldiagnosztikai jellemzői	140
2.1. Az intelligencia összetevőinek mérési lehetősége, differenciáldiagnosztikai alkalmazása	140
2.2. Az érzelmi intelligenciáról	144
2.3. Az érzelmi intelligencia-deficit kóros megjelenési formája az érzelmi analfabétizmus	147
3. A motiváció jellemzői	147
3.1. A humán-specifikus motívumok	149
3.2. Motiváció a reintegráció elősegítése érdekében	150
4. Az érzelmekről	151
4.1. Az érzelmelek fajtái tartalmuk és jellegük szerint	151
4.2. A pozitív érzelmelek hatásáról a pozitív pszichológiai irányzat tükrében	152
4.3. A negatív érzelmelekről	153

5. Viselkedései eltérések a szociális térben, személyiségzavarok	155
5.1. A személyiségzavar definíciója és osztályozása	156
5.2. A fogvatartotti populációban gyakrabban előforduló személyiségzavarok: az antiszociális és a borderline személyiségzavar	158
5.3. Korrekciós lehetőségek fogvatartási körülmények között	159
Összefoglalás	159
Felhasznált irodalom	160
Függelék	161
XI. Alkalmazott szociálpszichológiai ismeretek (<i>Bolgár Judit</i>)	163
Bevezetés	163
1. A deviáns magatartás fogalma és értelmezési problémái	163
1.1. Intézményes társadalmi megoldások	165
2. A reintegráció, reszocializáció lélektani problematikája	166
2.1. A fogvatartottak reintegrációjának néhány lélektani aspektusa	167
2.2. A sztereotípiák a valódi kapcsolat gátjai lehetnek	168
Összefoglalás	169
Felhasznált irodalom	169
Függelék	170
XII. Foglalkozás- és egészségpszichológiai alapismeretek (<i>Bolgár Judit</i>)	171
Bevezetés	171
1. A munkateljesítményt befolyásoló pszichológiai igénybevétel	171
1.1. Fizikai és pszichikai terhelés	173
1.2. Az elfáradás vizsgálata	174
1.3. A monotonia, az éberségi szint (vigilancia) csökkenése és a telítődés jellemzői	176
2. Munkahelyi pszichés kockázatok, a kiegészítés	179
2.1. A kiegészítés vizsgálata	181
3. A stressz és a munkateljesítmény	182
3.1. A stresszhez való alkalmazkodás	182
3.2. Az alkalmazkodás magasabb szintje a heterosztázis	184
3.3. Stressz a munkahelyen	185
4. A stressz fokozatai, megjelenési formái	187
5. A stressz kezelése, az egyensúlyteremtés lehetőségei, relaxációs módszerek	187
5.1. A relaxációs módszerekről	188
Összefoglalás	189
Felhasznált irodalom	189
Függelék	190

XIII. Börtönártalmak, totális intézet, fogvatartotti speciális csoportok. Szocializáció a totális intézetekben, öngyilkosok, önkárosítók, szerencsejáték-függők (<i>Lehoczki Ágnes</i>)	191
1. A totális intézmény és a börtönártalmak	191
1.1. A totális intézmény	191
1.2. A börtönártalmak	192
2. Speciális pszichológiai igényű fogvatartottak	196
2.1. Szuicid és önkárosító fogvatartottak	196
2.2. A letartóztatásban lévő fogvatartottak	199
2.3. Fiatalkorú fogvatartottak	201
2.4. Idősödő fogvatartottak	205
2.5. Női fogvatartottak	209
2.6. Függőségekkel küzdő fogvatartottak	213
2.7. Pszichotikus betegséggel küzdő fogvatartottak	216
Felhasznált irodalom	220
Függelék	225
XIV. A börtön vizsgálata a kulturális antropológia nézőpontjából. Börtönközösségek, agresszivitás, speciális csoportok (<i>Fiáth Titanilla</i>)	227
1. Kulturális antropológiai kutatások a börtönben	227
2. A börtönközösségek változása	228
3. Erőszak	232
4. Speciális csoportok	236
4.1. Társas kapcsolatok a női börtönökben	236
4.2. A szigorított rezsimek csapdája	238
Felhasznált irodalom	239
Függelék	240
XV. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők tevékenységei (<i>Somogyi Zsófia Borbála</i>)	241
Bevezetés	241
1. Büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői ügykörök	244
1.1. Pártfogó felügyelői vélemény	245
1.2. Környezetanulmányok	246
1.3. Reintegrációs gondozás	248
1.4. Pártfogó felügyelet	248
1.5. Utógondozás	250
1.6. Az új jogintézményekhez kapcsolódó további feladatok	250
2. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységek kapcsolódása más büntetés-végrehajtási szakterületekhez	251
3. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő kapcsolata más szervekkel és a reintegráció sikerességének alapfeltételei	252

Összefoglalás	253
Felhasznált irodalom	254
Függelék	255
XVI. A reintegrációs tiszt feladatköréhez kapcsolódó ellenőrzési és adminisztratív tevékenységek <i>(Bönde Zoltán Zsolt)</i>	257
Bevezetés	257
1. Az ellenőrzés elemei	257
1.1. A büntetés-végrehajtási szervek belső ellenőrzése	257
1.2. A büntetés-végrehajtási szervezet külső kontrollrendszere	261
2. A dokumentáció alapjai	262
2.1. Adatvédelem	262
2.2. Adatvédelmi nyilvántartás	264
3. A nyilvántartás történeti áttekintése	265
4. Informatikai háttér	268
Összefoglalás	270
Felhasznált irodalom	270
Függelék	271

I. Pönológia és kriminálpedagógia

Ruzsonyi Péter

Bevezetés

Tankönyvünk első fejezetében – a közös gondolkodás elősegítése és a félreértések elkerülése érdekében – definiáljuk a reintegrációs tisztek munkájával kapcsolatos generális fogalmakat. Olyan meghatározásokat mutatunk be, amelyek a szakirodalomban már elfogadottak, amelyeket széles körben alkalmaznak. Szintén ebben a fejezetben áttekintést adunk a pönológia és a kriminálpedagógia tudományrendszertani elhelyezkedéséről, valamint napjaink reintegrációs törekvéseiről.

1. Fogalomértelmezés

*Büntetés:*¹ valamiféle *malum*, egyfajta rossz, amely a büntetés jogát gyakorlók helytelenítését fejezi ki a szabályokat megsértőkkel szemben. Olyan kriminális szankció, amelyek lényege valamiféle érték megvonása.² A büntetés lényegi eleme, hogy a bűnt elkövetőt hátrányos helyzetbe hozza, rosszabb és kellemetlenebb körülmények közé juttatja, mint ahol eddig volt.³ A modern büntetés célrendszere a megtorlás/bosszú, az elrettentés és a javítás/tanítás/reintegráció. Kizárólag akkor fogadjuk el büntetésként az alkalmazott szankciót, ha mindezek az elemek egyszerre vannak jelen a büntetés alkalmazása során.⁴

Szabadságvesztés-büntetés: minden szabadságot korlátozó vagy elvonó büntető szankció.⁵ Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert a szabadságvesztés-büntetés a bebörtönzésnél lényegesen több szankciót foglal magában (például reintegrációs őrizet, háziőrizet stb.).

Konstruktív életvezetés: konstruktív életvezetésen olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes.⁶

A *pönológia* kifejezés a latin *poena* (büntetés) szóból és a görög *logosz* (tudomány) kifejezésből tevődik össze. Szó szerinti jelentése: *büntetőtudomány, a büntetés tudománya*.

¹ A *büntetés* kifejezés alatt alapvetően kriminális szankciót értünk. Amennyiben a neveléstudomány által – lényegesen tágabb értelemben – használt „büntetésről” írunk, úgy minden esetben egyértelműsítjük az értelmezést.

² MEZEY 2010, 19. és KABÓDI–MEZEY 2003, 5.

³ MEZEY 2010, 37.

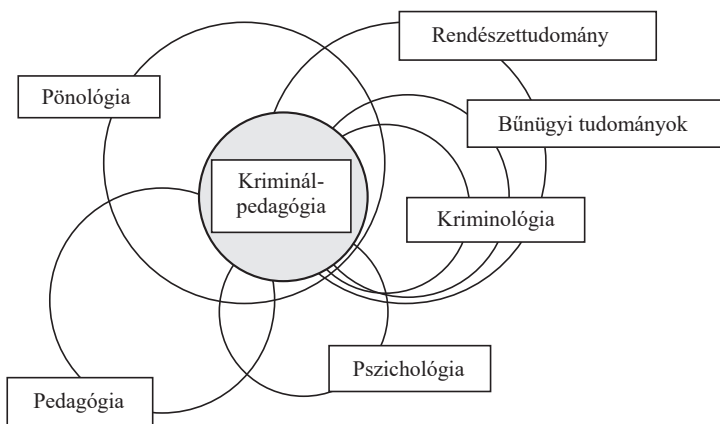
⁴ RUZSONYI 1998.

⁵ MEZEY 2010, 37.

⁶ BÁBOSIK 2004, 13.

A pönológia interdiszciplináris tudományág, amely kialakulásának időszakától több szálon kötődik a bűnügyi tudományokhoz, ezen belül leginkább a kriminológiához; de fejlődése és önállósodása során egyre több átfedést mutat a pszichológiával és a pedagógiával is. A pönológia a büntetés – elsősorban a szabadságvesztés-büntetés – célrendszerével, fejlődésével, végrehajtásának elméletével és gyakorlatával, valamint a társadalomra kifejtett hatásával foglalkozik. Célja olyan végrehajtási módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságát, valamint a törvényben megjelölt célok megvalósítását. A bűnelkövetők reintegrációjának elősegítése mellett súlyt helyez a végrehajtó intézetek irányítási elveinek és gyakorlatának fejlesztésére, valamint foglalkozik a személyi állomány képzésével is. A pönológia tevékenységrendszere a bűnmegelőzést is szolgálja.⁷

A pönológia és a kriminálpedagógia tudományrendszertani elhelyezkedése: az 1. ábra plasztikusan szemlélteti, hogy a kriminálpedagógia alapvetően a pönológia része, de szoros kapcsolatban van a pedagógiával, valamint a pszichológiával is, ugyanakkor a bűnügyi tudományok, illetve a kriminológia révén összeköttetésben áll a rendészettudományokkal is.

1. ábra

A kriminálpedagógia tudományági kapcsolatrendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

A *kriminálpedagógia* a neveléstudomány speciális ága, amely a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítélt személyiségformálásával, korrekciós nevelésével, reszocializációjával és reintegrációjával foglalkozik. A pedagógiai eljárás során a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére törekszik. Elsődleges célja a konstruktív életvezetés megalapozása. A kriminálpedagógia egyik fontos szaktudományi területe a zárt intézeti korrekciós pedagógia, amelynek legfontosabb ága a büntetés-végrehajtási (a tankönyvben a továbbiakban: bv.) korrekciós nevelés.⁸

⁷ RUZSONYI 2014.

⁸ RUZSONYI 2008.

A *zárt intézeti korrekciós nevelés* szélesebb tevékenységi kört jelöl, mint önmagában a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés vagy a gyermekotthoni nevelés. Generális jellemzője, hogy külső kényszer következményeként (preventív intézkedés, bírói ítélet, kötelezően előírt viselkedési szabályok) jön létre a nevelési helyzet, amelyből a nevelés alanyai képtelenek következmények nélkül teljes egészében kilépni. A zárt intézeti jelleg nem biztonsági kategóriát jelent tehát, inkább arra a presszióra utal, amely az érintettek egyes állampolgári jogait kisebb-nagyobb mértékben korlátozza (szabad mozgás, tartózkodási hely megválasztása, szólásszabadság, egyesülési jog stb.), illetve az alapvető szükségletek egy részének (például szexualitás) kielégítését teszi lehetetlenné vagy nehezéssé. A zárt intézeti korrekciós nevelést megvalósító intézményrendszer az alternatív ambuláns formától a félnyitott intézeteken át egészen a zárt fegyházig terjed.

A *büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés* célja a konstruktív életvezetés megalapozásának elősegítése a bűnelkövetők körében, azaz olyan büntetés-végrehajtási korrekciós nevelési eljárás kidolgozása, amely társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul. Ennek érdekében vizsgálja a kriminalizálódás folyamatának pedagógiaileg megragadható csomópontjait. Szakmódszertana felhasználásával részt vállal a prevencióban és a rehabilitációban. Alkalmazására elsődlegesen (zárt) intézeti körülmények között kerül sor, de – preventív céllal – kiterjedhet a veszélyeztetett (élet)helyzetben lévő, illetve antiszociális magatartást tanúsító fiatalok és felnőttek intézeten kívül szervezett segítő programjaira, illetve az utógondozásra is.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés a kriminálpedagógia által feltárt törvényszerűségek mellett felhasználja az általános és más szakpedagógiák (gyógypedagógia, szociálpedagógia), a pszichológia, a szociális munka és a kriminológia tudományos eredményeit. A tevékenység alapvetően nem gyógyító jellegű, hanem a résztvevők együttműködési szándékára alapozott korrigáló és fejlesztő pedagógiai program. A nevelésbe bevontak személyisége ugyan jellemzően sérült, esetleg szélsőségesen kialakulatlan, de alapvetően mentálisan egészséges emberek, akik képesek dönteni, ugyanakkor felelősek tetteikért.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés az általános pedagógiától markánsan különbözik a nevelési folyamat alanyaiban, a pedagógiai szituációban és körülményekben, valamint az alkalmazott módszerekben. A személyiségformálás olyan feltételét igyekszik megteremti, amely az elítéltek önkéntes együttműködésén és döntési felelősségén alapszik, tiszteletben tartja a fogvatartottak szuverenitását és önbecsülését, valamint kerüli az intim térbe való kényszerű beavatkozást.⁹

A *kriminológia* a bűnözésről, a bűnelkövetőről és a negatív deviáns viselkedésről, valamint ezek ellenőrzéséről létező tapasztalati tudás rendszerezett összessége. A tudományterület olyan alapfogalmakkal dolgozik, mint a bűnözés, bűnelkövető és bűnözési kontroll, de hozzátartozik az áldozattan és a bűnmegelőzés is.¹⁰ Annak érdekében, hogy a feladatát képes legyen ellátni, a kriminológia – mint társadalomtudomány – kapcsolatot tart fenn

⁹ RUZSONYI 2008.

¹⁰ KAISER et al. 1993.

a szociológiával, a pszichológiával, a pedagógiával, valamint a biológiával, a legszorosabb kötelék azonban a bűnügyi tudományokhoz fűzi.¹¹

A *reintegráció* olyan ernyőfogalom, amely tartalmában – a különböző szakterületek tevékenységkörének megfelelően – jelentős különbségeket jelenít meg,¹² ugyanakkor lényegi jellemzője, a kiszorult vagy marginalizálódott egyén közösségbe történő visszakerülésének elősegítése, minden esetben dominánsan érvényesül. A büntetés-végrehajtási munka teljes vertikuma (amely magában foglalja a reszocializációt, reedukációt, rehabilitációt, integrációt) a reintegrációs tevékenységrendszer szerves részeként értelmezhető. Ennek a munkának meghatározó – de nem kizárólagos – eszköze a zárt intézeti korrekciós nevelés, amely a kriminálpedagógia ismeretanyagából indul ki, és annak módszereit felhasználva szervezi és irányítja a fogvatartottak intézeti életét. A reintegrációs célok eléréséhez nélkülözhetetlen a fogvatartott önkéntes és tevékeny részvétele, a börtönélet valamennyi szegmensének célirányosan összehangolt munkája, valamint a „szabad társadalom” segítő közreműködése.¹³

A *reszocializáció* olyan komplex és speciális nevelési (fejlesztési) folyamat, amelynek célja az aszociális vagy antiszociális fejlődésirányú és/vagy bűnelkövető személyek speciális szükségleteinek (nevelési-oktatói, szociális, mentálhigiénés, egészségügyi stb.) teljes körű és/vagy célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük emelése és ezen keresztül társadalmi integrációjuk, reintegrációjuk esélyének növelése.¹⁴

A reszocializáció és a reintegráció fogalmakat több esetben szinonimaként használja a szakirodalom. Szakmai vitákban esetenként szembekerül a két fogalom, elsősorban abban a kérdésben, hogy a sikeres társadalmi adaptáció melyikhez köthető. Ha tartalmilag közelítünk a kérdéshez, akkor a reszocializáció és a mögötte rejlő tevékenység a feladatot, a sikeres társadalmi visszailleszkedés személyiségbeli feltételeinek kialakítását jelenti, míg a reintegráció a szabadult bekapcsolódásának társadalmi feltételeit hivatott biztosítani, s az eredményességet tükrözi. A sikeres reszocializáció elengedhetetlen feltétele a szabaduló eredményes reintegrációjának.¹⁵

2. Napjaink reintegrációs törekvései

A büntető igazságszolgáltatási rendszerben fellelhető modern büntetések nem szűkíthetők le a szabadságvesztés-büntetésre. A pénzbüntetés, a helyreállító büntetés, a közmunka, a reintegrációs őrizet egyre szélesebb körben alkalmazott alternatív büntetési típusok. Tankönyvünk témájából adódóan azonban a jelen fejezetben kizárólag a szabadságvesztés büntetéssel és az annak végrehajtása során megjelenő reintegrációs törekvésekkel foglalkozunk.

¹¹ RUZSONYI 2009.

¹² A bemutatott definíció a reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása.

¹³ RUZSONYI 2009.

¹⁴ VOLENTICS 1996.

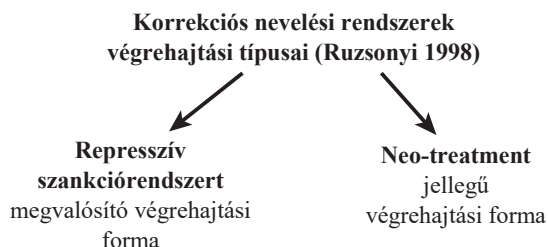
¹⁵ MÓDOS 1998, 3.

2.1. Világjelenségek

A szabadságvesztés büntetés alkalmazása napjainkban sem jelenti a reintegrációs törekvések automatikus megjelenését, illetve érvényre jutását. Számos olyan börtönről tudunk – elsősorban Közép- és Dél-Amerikában –, ahol a személyzet kizárólag az intézetek külső őrzésére koncentrál, valamint biztosítja a fogvatartottak minimális étel-miszer-ellátását. Az ilyen intézetek belső életének szervezése és a rend fenntartása – szándékosan vagy a körülmények hatására – teljes egészében a fogvatartottak kezében van. Könnyen belátható, hogy az elítéltek közötti bandaháborúk kereszttüzében, a túlélésért és az emberi méltóság legalább minimális megőrzéséért folytatott szakadatlan küzdelem során semmiféle reintegrációs törekvés sem jelenhet meg. Az ilyen börtönök a nemzetközi szakmai és közvélemény elől elzártnak működnek, létezésükről legfeljebb egy-egy véres eseményekbe torkolló börtönlázadás, illetve tömeges fogolyszökés esetén értesülünk.

2.2. Európai tendenciák

Ole Thyssen rendkívül optimista megfogalmazása szerint a börtön ma már nem egyszerűen egy olyan hely, ahol izolálják és marginalizálják a bűnelkövetőket, de nem is egyszerűen a reszocializáció helyszíne, hanem egy gondozási rendszer része.¹⁶ Ez azt jelenti, hogy a börtönnek gondoskodnia kell a fogvatartottakról. A legmodernebb megközelítés szerint a büntetés, a bebörtönzés és a gondozás az a három kulcsszó, amely a börtön tevékenységét jellemzi a fejlett világban. Ezek a fogalmak nem zárják ki egymást, sokkal inkább fejlesztik és formálják a korrekciós munka tartalmát. Véleménye szerint az elmúlt évszázadok korrekciós folyamata az alábbiak szerint írható le: „Kezdetben volt a »büntetés«, ez később átalakult »bebörtönzés mint büntetésé«, amely napjainkban »a büntetés mint bebörtönzés és gondozássá« változik.”¹⁷

2. ábra

A korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai

Forrás: RUZSONYI 1998, 93.

¹⁶ THYSSEN 2003, 19.

¹⁷ THYSSEN 2003, 21.

Véleményünk szerint ez a felosztás kiindulási alapkategóriaként megfelelő, de nem képes árnyalt képet adni az eltérő végrehajtási módokról, ezért indokoltnak tartjuk a rendszer bővítését, illetve pontosítását. Ennek érdekében a represszív végrehajtási típus és a *neo-treatment* jellegű végrehajtási forma közé beillesztjük az intervenciós jellegű szankciórendszert mint külön kategóriát. Ebbe a csoportba tipikusan olyan végrehajtási eljárások tartoznak, amelyeknél az intézményrendszer nem alakít ki ugyan tényleges partneri viszonyon alapuló együttműködést a fogvatartottal, de a merev elutasítás, a kiszolgáltatottság sem jellemzi.

3. ábra

Az Európára jellemző korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai I.

Forrás: a szerző szerkesztése

Természetesen a fenti végrehajtási típusok soha nem jelennek meg tiszta formában egy-egy állam gyakorlatában, leggyakrabban együttesen vannak jelen, fejlődési tendenciájukban és viszonyrendszerükben azonban kimutatható valamelyik orientáció,¹⁸ ezért az így kialakított rendszer megbízható támpontot ad az egymástól karakteresen eltérő végrehajtási formák csoportosításához, illetve jellemzőik bemutatásához.

2.2.1. *Represszív szankciórendszer*

A represszív szankciórendszert alkalmazó végrehajtási típusok legjellemzőbb példája a csizmatábori forma (*boot camp*, a katonai kiképzőtáborok mintájára szerveződő büntetési forma).

A klasszikus csizmatáborokra úgy tekinthetünk, mint a goffmani totális intézmények szélsőséges megtestesítőire, hiszen erre a végrehajtási típusra teljességgel igaz, hogy:

- a totális intézmény meghatározza és megköti a benne részt vevők helyét, körülhatárolja a teret (elég szűkösen), amelyben mozoghatnak, élhetnek;
- meghatározza a részt vevő társakat;
- pontosan meghatározza a tevékenységet, a tevékenység módját, idejét;
- behatárolja az időt is, amely fölött nem a totális intézetbe utalt rendelkezik, hanem az az egységes autoritás, amely hatalma alá be van sorolva.¹⁹

¹⁸ LÓRINCZ 1993.

¹⁹ GOFFMAN 1974.

A csizmatáborok további jellemzői: az intézeten belül az élet szigorú, a kiváltságok pedig ritkák. De a jutalom a nem erőszakos bűncselekményt elkövetettek számára hatalmas lehet: egy tábor a börtön helyett, 90–180 nap koncentrált erőfeszítés a börtönévek helyett.²⁰

Osler csoportosítását elfogadva a csizmatábor-rendszerű végrehajtási forma alapvető céljai a következők:

- elrettentés (a program résztvevőinek elrettentése mellett a bűnelkövetés szándékával rendelkező szabad állampolgárok generális visszatartása a cél);
- a fogvatartottak rehabilitációja;
- a bűncselekmény elkövetése miatti *büntetés*;
- a börtönök *túlzsúfoltságának* és a fogvatartási *költségeknek a csökkentése*.²¹

A csizmatáborok részletesebb elemzésétől azért tekintünk most el, mert ez a végrehajtási típus jelenleg csak Európán kívül fordul elő. Ennek oka valószínűleg kontinensünk büntetéssel kapcsolatos szemléletmódja lehet.

A korrekt elemzés érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy 1948-ban Angliában és Wales-ben létrehoztak katonai jellegű büntetés-végrehajtási intézeteket serdülők számára. Az új jogintézménytől azt várták, hogy „egy rövid, de szigorú figyelmeztetésül szolgáljon a fogvatartottak számára, hogy olyan úton haladnak, amely elkerülhetetlenül katasztrófába sodorja az életüket”.²² Az intézeteket 14–20 éves fiatalok számára alakították ki. A program általában három hónapig, de bizonyos esetekben hat hónapig tartott. Ezek az intézmények a kemény fegyelmezés elvét és gyakorlatát alkalmazták. Rendkívül plasztikusan a „rövid, éles, megrázó” (*short, sharp, shock*) kifejezésekkel jellemezték a programjukat, amelytől a tizenévesek bűnözői pályafutásának megszakítását várták. A csizmatáborokat az 1970-es évekig működtették annak dacára, hogy kutatási eredmények már jóval korábban kimutatták, hogy a programot teljesítők visszaesési mutatója semmivel sem kedvezőbb más végrehajtási intézmények eredményeinél.²³

Európában tehát közel ötven évvel ezelőtt bezárt az utolsó csizmatábor jellegű intézet is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kontinensünkön ne találunk példát represszív jellegű szankciórendszert alkalmazó végrehajtási formára. Az alapvető különbség, hogy olyan példát nem találunk, amelynek kizárólagos célja lenne a büntetés és az elrettentés. Európában a rehabilitációs törekvés felvállalása – ha eltérő mértékben is, de – valamennyi országra, illetve végrehajtási típusra jellemző.

2.2.2. Intervenciós végrehajtási forma

Amennyiben szemléletessé kívánjuk tenni az európai végrehajtási típusok rendszerét, akkor az igazságszolgáltatási büntetőpolitikai koncepciót megvalósító végrehajtási módozatot az intervenciós kategóriába kell elhelyeznünk. Ezzel a lépéssel plasztikusan fejezhetjük ki a tisztán represszív jelleget megvalósító típus hiátusát. Ugyanakkor szembesülnünk kell

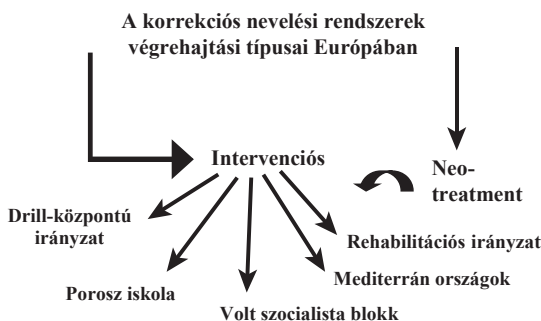
²⁰ RUZSONYI 2002.

²¹ OSLER 1991.

²² WILLIAMS 1988, 3.

²³ WILKINS 1969.

azzal, hogy a korábban viszonylag homogénnek tekintett intervenciós végrehajtási típuson belül karakteres jellemzőkkel rendelkező alcsoportok alakulnak ki.

4. ábra

Az Európára jellemző korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai II.

Forrás: RUZSONYI 2012, 255.

Európában az intervenciós a legáltalánosabb végrehajtási típus. Általános jellemzője a szélsőségektől való tartózkodás. Ez a végrehajtási típus több alcsoportra bontható:

Drillközpontú irányzat (Anglia, Franciaország, Törökország)

Ebbe az alcsoportba tartozó országokban érhető tetten leginkább a feszes, kiszolgáltatottságot hangsúlyozó és alkalmazó végrehajtási típus. Az intézeteik meghatározó része régen épült, befogadóképessége nagy, pavilonszerű kialakításra alig találunk példát. Az intézményeket tradicionálisan úgy alakították ki, hogy azok elszigeteljék a fogvatartottat. Kívülről nézve a börtönök elriasztó zárttságot sugallanak. Már látványuk is visszatartó hatású: a falak, a rácsok és a pengedrót szándékosan önmérsékletre inti az állampolgárt, szimbolizálva egy lehetséges cselekmény lehetséges következményét.

Belülről nézve mindent áthat a hivatali hatalom, az érintetteknek nincs lehetősége megválasztani a társaságukat és a napi tevékenységüket. Minden faktor abba az irányba hat, hogy a fogvatartott egy pillanatra se felejtse el, hogy valami bűnt követett el, ha nem is a saját megítélése szerint, de a társadalom szemében feltétlenül.

Porosz iskola (Ausztria, Németország)

A fiatakorúak és a fiatal felnőtt fogvatartottak esetében a kialakult korrekciós rendszer a felnőttekénél lényegesen megengedőbb. Esetükben központi szerepet játszik a szakképzés és a környezettel való minél szorosabb együttműködés. A fogvatartottak rendszeresen

sportmérkőzéseket játszanak a helyi csapatokkal. Az intézetelhagyás a fiatalok körében napi gyakorlattá vált.²⁴

A munkavégzés, illetve a tanulás mindenki számára kötelező. Lehetőség van az általános iskolai tanulmányok befejezésére és a középiskola szervezett végzésére, illetve a levezető oktatásba történő bekapcsolódásra.

A volt szocialista blokk országai (Bulgária, Lengyelország, Románia stb.)

A második világháborút követő időszak közös történelmi öröksége máig hatással van az érintett országok büntetés-végrehajtási munkájára. Az ideológiai gyökerek, az intézményrendszer tárgyi és – részben – személyi feltételei csak lassan változnak, illetve bizonyos mértékben még ma is nyomasztóan hatnak. A rendszerváltást követő időszakban ezek az országok valamennyien saját egyéni útjukat kezdték járni, egyes területeken komoly eredményeket értek el, máshol még jelentősek a lemaradások.

Rehabilitációs irányzat (Hollandia, Írország stb.)

Az intervenciós végrehajtási típus másik pólusa a rehabilitációs irányzat. Ez a filozófiai és gyakorlati irányultság a legközelebb a neo-treatment típusú kategóriához áll. A belső büntető és fegyelmi rendszer, a jutalmazás és a büntetés egyaránt nevelési célokat szolgál. A könyvtárak, a tantermek és a tanműhelyek egyértelmű célja a fogvatartottak nevelése, oktatása és képzése. A lelkészek, a nevelők, a szociális munkások és az egészségügyi személyzet, valamint a pszichológusok tevéleges szereplői a reszocializációs rendszernek. A fogvatartottak érdeklődése és igénye határozza meg a tevékenységrendszer pontos irányát. Az együttműködés az intézeti élet számtalan vonatkozásában megvalósul.

Az intervenciós végrehajtási típus alcsoportjainak áttekintését néhány kiragadott példa segítségével végeztük el. Reményeink szerint jól érzékelhetővé váltak a tendenciák, illetve a sajátosságok. Fontosnak tartjuk ugyanakkor a leglényegesebb közös jegyek és a legmarkánsabb különbségek összegyűjtését.

Neo-treatment (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország)

A Thyssen által összegyűjtött három kulcstevékenység (büntetés, reszocializáció, gondozás)²⁵ ebben a végrehajtási típusban valósul meg egységként.

Az érintett országok korrekciós szakemberei és döntéshozói felismerték, hogy a börtönkörnyezet lényeges szerepet játszik a pozitív változás kialakításában és a társadalmi érdekek elfogadtatásában, ami megkönnyíti az elítéltek szabadulás utáni vissza-, illetve beilleszkedését. Elfogadottá vált az a nézet, hogy minél eredményesebben asszimilálja a börtönkörnyezet a közösségi környezet jellemzőit, annál könnyebb az átmenet a börtönbüntetésből

²⁴ Az intézetelhagyás ma már elképzelhető felügyelettel és felügyelet nélkül, maximálisan 7 napig.

²⁵ THYSSEN 2003.

a szabad társadalomba. A normalizált börtönirányítás alapja a kommunikáció, a választás és a felelősség biztosítása lett.²⁶ Ezek az intézetek nyitottan, a társadalom jelentős kontrollja alatt működnek. A tágabb környezet az elítélt életének minden pillanatát láthatja, illetve ellenőrizheti. Az ilyen körülmények kialakításának az a célja, hogy a társadalom „külső” szemléletmódja lassan „belsővé” váljon, és ezzel segítsen a fogvatartottban kialakítani az önmegfigyelés és önmaga mérlegelésének képességét. Azzal, hogy a fogvatartottat külső ellenőrzésnek teszik ki, reményeik szerint kialakítja az érintettben az önkontrollt, és fel-támasztja a lelkiismeretet. Bizonyára az sem véletlen, hogy a börtönök és a társadalom valós és érdemi együttműködése azokban az országokban alakult ki, amelyekben általános a gazdasági jólét és a politikai biztonság.

2.3. Hazai törekvések: a reintegráció primátusának törvényi szintre emelése

Az Országgyűlés 2013. december 17-én elfogadta az új Büntetés-végrehajtási törvényt (továbbiakban Bv. kódex).²⁷ A magyar jogállamiság és a büntetés-végrehajtási szervezet számára egyaránt kiemelkedő eseményt jelent mindez, mivel első alkalommal jelenik meg a legmagasabb szintű jogszabály formájában a személyi szabadság elvonásával járó jogkövetkezmények végrehajtása.²⁸

A Bv. kódex a szabadságvesztés céljáról egyértelműen fogalmaz: „A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti reintegrációs tevékenység eredményeként annak elősegítése, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon.”²⁹ Pedagógiai szempontból azonban meghatározó jelentőségűnek tartjuk, hogy a Bv. kódex a végrehajtás során kiemeli a következő tevékenységeköröket: „A szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt önbecsülése, személyisége, felelősségérzete fejlődhessen, és ezáltal felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre.”³⁰ A hazai joggyakorlatban először fordul elő, hogy törvényi szinten célként jelenik meg a fogvatartottak reintegrációja,³¹ és hogy annak elősegítését egy törvény feladatként határozza meg.

A reintegráció a gyakorlatban magában foglal minden olyan programot, tevékenységet, amely elősegíti, támogatja a társadalomba történő visszailleszkedés hatékonyságát, a visszaesés esélyének minimalizálását, akár kizárását is. A reintegráció keretében nem kizárólag a büntetés-végrehajtási intézetben szervezett tevékenységekre kell fókuszálni, hiszen a bv. szervek más szervekkel együttműködve eredményesebben szolgálják a büntetés-végrehajtás céljának megvalósítását. A reintegrációs tevékenység során kiemelt feladat, hogy az elítélt bűncselekményének a társadalomra való veszélyességét felismerje, és annak

²⁶ REYNOLDS 1996, 23.

²⁷ Bv. kódex: 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

²⁸ CSÓTI 2015.

²⁹ Bv. kódex 83. § (1) bekezdés.

³⁰ Bv. kódex 83. § (7) bekezdés.

³¹ A törvényalkotó egy új fogalmat, a *reintegrációt* emeli be a törvénybe, amivel a nevelést mint szóhasználatot és mint tevékenységet is felváltja, valamint a nevelő beosztás nevét is megváltoztatja *reintegrációs tisztre*.

következményeit lehetőség szerint enyhítse. A reintegráció számos programot foglal magában. A leglényegesebbek azok, amelyek a társadalomban is a legnagyobb jelentőséggel bírnak, így a szakképzés, az oktatás, valamint a munkavégzés. A bv. intézet parancsnokának engedélyével támogatható a felsőfokú tanulmányok megkezdése vagy a már megkezdett tanulmányok folytatása is. Kiemelt jelentőségű az elítélt munkáltatásának biztosítása, amelyre maximálisan törekedni kell.³²

A pedagógiai alapú továbbfejlesztés érdekében a hazai büntetés-végrehajtási munka során három területre kell kiemelten koncentrálni. Mindenekelőtt az elítéltek életviszonyainak alakulására kell hangsúlyt fektetni, azaz a reintegrációs céloknak a megfelelő irányú hatásokat kell keletkeztetniük. A második terület az elítéltek cselekvésének szabályozása, azaz olyan tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, amelyek által lehetőséget biztosítanak az elvárt kedvező hatás elérésére, vagy éppen ellenkezőleg: a kerülendő tevékenységek háttérbe szorítása, csökkentése. A harmadik szempont pedig az elítéltek felfogásának alakítása, amely egyben a legnehezebb is, és amely az értékrend változását, az ismeretek bővítését és a beilleszkedésre irányuló törekvések erősítését tartalmazza.³³

Pedagógiai szempontból tartalmas büntetés-végrehajtási munkát csak olyan tevékenységrendszerrel várhatunk, amelynek középpontjában a rehabilitációs törekvés,³⁴ még pontosabban a konstruktív életvezetés megalapozása áll,³⁵ amely végső soron az eredményes reintegráció feltételeinek megteremtéséhez járul hozzá. Egyetértünk Thyssennel, aki szerint *a börtönrendszernek többet kell tennie, mint az új szokások kialakítása általi reszocializáció, fel kell vállalnia, hogy behatoljon a fogvatartottak belső motivációs rendszerébe.*³⁶

Összefoglalás

Az emberi történelem kezdetétől jellemezte a mindenkori hatalmat, hogy az általa kialakított törvények ellen vétőkkel vagy véglegesen megpróbált leszámolni, vagy a büntetés eszközeivel meg akarta őket változtatni. Ez a változtatás szélsőséges esetben az érintett halálával végződött, máskor a tortúra és egyéb büntetés alá vont személy nézeteit, gondolkodását, esetleg erkölcsiségét kívánta átformálni a saját szándéka és értékrendje szerint. A probléma éppen ebből a törekvésből eredt, ugyanis ez az erőszakos beavatkozás az esetek legnagyobb részében az elítélt akarata ellenére történt, és csak a legkritkább esetben szolgálta az érdekeit. Az egész eljárás az uralkodó réteg hatalmának megszerzéséről és/vagy megerősítéséről szólt. A hatalom önmagán akart segíteni, nem a szerencsétlen áldozatain. Ez a paternalista eljárás tulajdonképpen egészen a közelmúltig általánosan jellemezte a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását: a hatalom (állam, büntetőpolitika, végrehajtó intézményrendszer, börtönparancsnok, fegyőr) pontosan megszabta, hogy mit, mikor és milyen módon kell tennie a bebörtönözött személynek, és ezt akkor is kikényszerítette, ha egyébként az illető akár vallási, akár politikai vagy más személyes indokai alapján nem akart tevőleges részese lenni ennek a folyamatnak.

³² BOGOTYÁN 2015.

³³ VÓKÓ 2006.

³⁴ MACALLAIR 1993.

³⁵ RUZSONYI 2009.

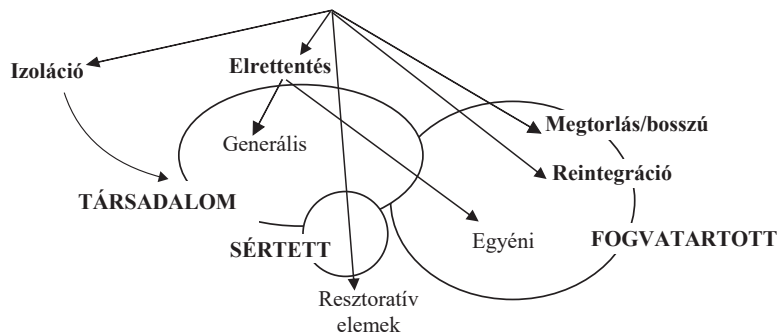
³⁶ THYSSEN 2003.

Ezen a ponton rendkívül fontos tisztázni egy lényegi kérdést. A hatalomnak nemcsak lehetősége, hanem joga és kötelessége is koncepciót alkotni arról, hogy az adott térben, időben és társadalmi formációban mit, hogyan és miért büntet. Az tehát szükségszerű, hogy a büntetés célját a hatalom definiálja. Az elmúlt néhány ezer év büntetési gyakorlata azonban folyamatosan ugyanabba a zsákutcába futott bele: a hatalom a saját tévedhetetlensége hitében nem elégedett meg azzal, hogy meghatározza a büntetés célját, hanem a végrehajtás legapróbb részleteit is kontrollálni akarta. Évezredekken keresztül rendkívül precízen osztották le a szerepeket és a feladatokat. A szereposztásból azonban egyvalaki mindig kimaradt: a főszereplő – maga a büntetés alá vont személy. A büntetés alanya semmiféle „alakításra” sem kapott lehetőséget. A tudati belátáson alapuló együttműködését nem igényelték, egyszerűen csak asszisztálnia kellett a történésekhez. A kiszolgáltatottsága teljes volt, nem tehetett semmit sorsának jobbra fordításáért. A hatalom azonban az ilyen típusú végrehajtással rendkívül kontraproduktív helyzetet teremtett, a szabaduló vissza-illeszkedésének szinte minden esélyét elvette.

A mai kor azonban az önállóan gondolkodó, döntéseiért felelősséget vállaló és akaratát a társadalom érdekeit nem sértő, ugyanakkor szocializált módon érvényesíteni tudó ember ideálját fogalmazza meg. Ez az elvárás leginkább a konstruktív életvezetés kialakításával érhető el.

Reményeink szerint elérkeztünk abba a fejlődési fázisba, amikor a szabadságvesztés-büntetés célrendszerét komplex módon, a hatalom, a társadalom és a bebörtönzött személy közös érdekeinek alapján vagyunk képesek meghatározni.

A szabadságvesztés büntetés célrendszere

5. ábra

A modern szabadságvesztés-büntetés célrendszere

Forrás: RUZSONYI 2018, 116.

Mára kikristályosodott a modern büntetési célrendszer. 1. A bűnelkövető korábbi „megjavítására” és „megnevelésére” irányuló törekvésről kiderült annak elhibázottsága, illetve teljesíthetatlensége; helyébe szinte kivétel nélkül mindenütt a fogvatartott reintegrációja került. 2. A bebörtönzéssel együtt járó – a társadalomtól történő – izolációról bebizonyosodott,

hogy mennyire meghatározó tényező. Egyik vonatkozása a börtönartalmak jelentőségének és veszélyeinek felismerése volt, a másik vetülete pedig annak a helyzetnek a tudomásulvétele, hogy a szabaduló elítéltek tömegei társadalomba történő visszailleszkedésének elősegítése érdekében szükséges olyan támogatói/pártfogói hálózat kialakítása, amely már a börtönben megkezdte a segítő munkáját. 3. Új törekvésként jelentkezett a sértett érdekeinek beemelése a célrendszerbe, aminek következménye a különböző resztoratív (helyreállító) eljárások bevezetése lett.

Álláspontunk szerint a szabadságvesztés-büntetés veszélyeinek és lehetőségeinek reális felmérése hozzájárul ahhoz, hogy a szabaduló fogvatartottak reintegrációja egyre eredményesebb legyen.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

- BÁBOSIK István (2004): *Neveléstudományok*. Budapest, Osiris.
- BOGOTYÁN Róbert (2015): Az elítéltek reintegrációja. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. (Bv.) törvény megismeréséhez*. Börtönügyi tanulmányok 2. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa. 88–89.
- CSÓTI András (2015): Köszöntő. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. (Bv.) törvény megismeréséhez*. Börtönügyi tanulmányok 2. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa. 8.
- GOFFMAN, Erving (1974): *Asylums*. London, Penguin.
- KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (2003): Büntetési rendszerek és elméletek fejlődés-vázlata. In KABÓDI Csaba szerk.: *A büntetéselméleti és történelmi alapja*. Budapest, ELTE ÁJTK Büntetőeljárásügyi és Végrehajtási Jogi Tanszék. 4–6.
- KAISER, Günther – KERNER, Hans-Jürgen – SACK, Fritz – SCHELLHOSS, Hartmut (1993): *Kleines kriminologisches Wörterbuch*. Heidelberg, C. F. Müller.
- LŐRINCZ József (1993): *A fiatalok szabadságvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása*. (Kandidátusi értekezés) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MACALLAIR, Dan (1993): Reaffirming Rehabilitation in Juvenile Justice. *Youth & Society*, Vol. 25. No. 1. 104–125.
- MEZEY Barna (2010): *Régi idők tömlőcei*. Budapest, Rubicon.
- MÓDOS Tamás (1998): *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Budapest, Rejtjel.
- OSLER, Mark William (1991): Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities. *Federal Probation*, March, 34–42.
- REYNOLDS, Brendan (1996): Korrekciós szolgálat. Kockázatértékelés és rehabilitáció Kanadában. *Börtönügyi Szemle*, 15. évf. 3. sz. 20–28.
- RUZSONYI Péter (1998): *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalok bünelkövetők körében zártintézményi viszonyok között*. (Bölcsészdoktori disszertáció) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- RUZSONYI Péter (2002): Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalok fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 23–52.

- RUZSONYI Péter (2008): Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok fogvatartottak szabadságvesztés-büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 4. sz. 14–32.
- RUZSONYI Péter (2009): Kriminálpedagógia és reintegráció. In BORBÍRÓ Andrea – KISS Anna – VELEZ Edit – GARAMI Lajos szerk.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II*. Budapest, IRM. 299–324.
- RUZSONYI Péter (2012): Kriminálpedagógiai alapvetések. In HAUZINGER Zoltán – VERHÓCZKI János szerk.: *Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság. 249–264.
- RUZSONYI Péter (2014): Pönlógiai alapvetések. In RUZSONYI Péter szerk.: *Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem. 199–229.
- RUZSONYI Péter (2018): *A caritástól a fogvatartotti reintegrációig. A javítás eszméjének evolúciója*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- RUZSONYI Péter (2018b): *Criminal Pedagogy and the Reintegration of Prisoners*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- THYSSEN, Ole (2003): Punishment, Confinement and Care. In *The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report*. Langesund, European Prison Education Association. 17–25.
- VÓKÓ György (2006): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- VOLENTICS Anna (1996): *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- WILKINS, Leslie T. (1969): *Evaluation of penal measures*. New York, Random House.
- WILLIAMS, M. (1988): *Boot Camps and the “Short, Sharp Shock”*. (Unpublished report) HMSO Regimes Research and Development Section.

Jogszabályok

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Bv. kódex)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Mit jelent a konstruktív életvezetés fogalma, és milyen kapcsolatban áll a reintegrációs munkával?
2. Ismertesse a pönlógia, a kriminológia és a kriminálpedagógia fogalmát és tudományrendszertani kapcsolatát!
3. Ismertesse az eltérő európai korrekciós törekvéseket megvalósító végrehajtási kategóriákat és azok meghatározó jellemzőit!
4. Ismertesse a modern szabadságvesztés-büntetés célrendszerét!

---

2. *Ábrák jegyzéke*

1. ábra: *A kriminálpedagógia tudományági kapcsolatrendszere*
2. ábra: *A korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai*
3. ábra: *Az Európára jellemző korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai I.*
4. ábra: *Az Európára jellemző korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai II.*
5. ábra: *A modern szabadságvesztés-büntetés célrendszere*

Vákát oldal

II. Kriminálpedagógia és büntetés-végrehajtás

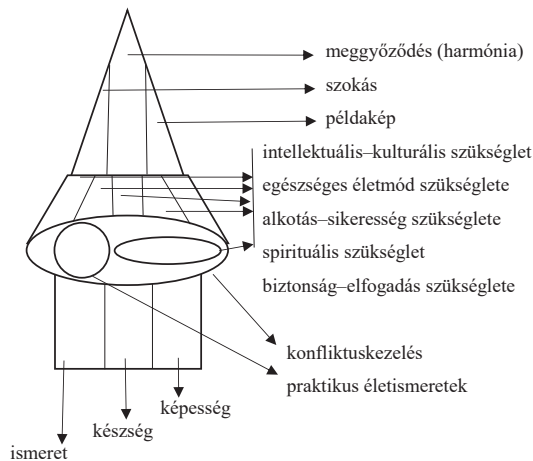
Ruzsonyi Péter

Bevezetés

A tankönyv jelen fejezete a kriminálpedagógia tevékenységrendszeréből kizárólag a fogvatartottak személyiségformálására vonatkozó rendszerszintű ismeretek bemutatására szorítkozik. Első lépésként ismerteti a kriminálpedagógiai személyiségértelmezés struktúráját, majd gyakorlati javaslatokat fogalmaz meg a különböző személyiségkomponensek fejlesztésére vonatkozóan. A pedagógiai alapú tevékenységrendszer elsődleges célja a konstruktív életvezetés¹ megalapozása a fogvatartottak eredményes reintegrációjának elősegítése érdekében.

1. Kriminálpedagógiai alapú személyiségértelmezés

A személyiségformálás folyamatának könnyebb értelmezése érdekében célszerű bevezetni a kriminálpedagógiai szakirodalomban ma már egyre inkább elfogadott személyiségértelmezési ábrát:

1. ábra

Kriminálpedagógiai alapú személyiségértelmezés

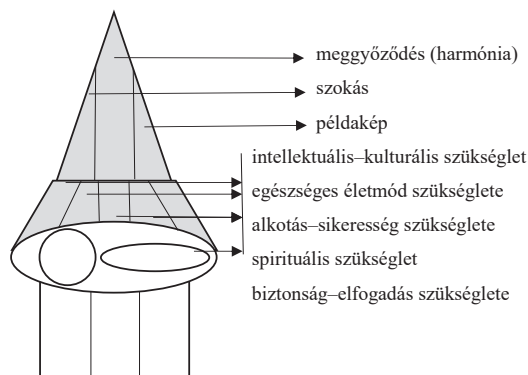
Forrás: RUZSONYI 2009, 314.

¹ Konstruktív életvezetésen olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes. BÁBOSIK 2004, 13.

Az alábbiakban a személyiség alkotórészeinek főbb csoportjai (ösztönző-reguláló sajátosságcsoport, kognitív-szociális kompetencia, szervező-végrehajtó sajátosságcsoport) vonatkozásában tekintjük át azokat a javasolt pedagógia tevékenységeket, amelyekkel megteremthetők, illetve formálhatók a fő alkotók által magukban foglalt összetevők.

1.1. Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport fejlesztését szolgáló pedagógiai tevékenységek

Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport foglalja magában a motivációs-szükségleti képződményeket. Ez a személyiségbeli alkotórész közvetlenül felelős az aktivitás szociális minőségéért, és ettől a sajátosságcsoporttól függ az, hogy az ember saját szervező-végrehajtó lehetőségeit társadalmilag hasznos vagy antiszociális irányba mozgósítja-e. Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport fejlesztése meghatározó módon a nevelési folyamat szakszerű megszervezésén múlik.

2. ábra

Ösztönző-reguláló sajátosságcsoport

Forrás: RUZSONYI 2009, 315.

A szokások kialakításának fontosságát azok az adatok támasztják alá, amelyek azt bizonyítják, hogy a bűnelkövetők esetében azért vallott kudarcot a világ dolgaira való reagálás társadalmilag hasznos módjának elsajátítása, mert nem állt rendelkezésükre megfelelő alkalom, hogy megfigyeljék, begyakorolják, s így megerősítsék önmagukban a társadalmilag kívánatos magatartásformákat.² Esetünkben ez a következetes napi rutin betartását, betartását jelenti.

A konstruktív modellközvetítő személynek hatékornak, élményforrás jellegűnek és szuggesztívnek kell lennie. Többellett (ismeretbeli, esztétikai, fizikai-erőnlétségi, képességbeli stb.) kell rendelkeznie az általános személyi környezethez viszonyítva. Ezért rendkívül fontos a reintegrációs tisztek és felügyelők fellépése, hangneme, megjelenése

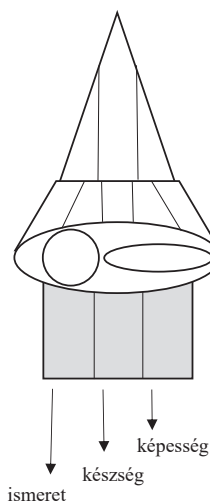
² SARASON 1968.

és következetes támogató attitűdje. A civil önkéntesek, a karitatív és egyházi szervezetek rendszeres intézeti közreműködése és munkavégzése kibővíti a modellközvetítők körét.

A börtönélet a fogvatartottak számára sok esetben végletesen leszűkíti a reálisan megélhető szükségletek körét. Ezért kiemelkedően fontos a különböző szabadidős tevékenységek (szakkörök, sport, önképzés) feltételeinek megteremtése, illetve alkalmazása az intézetekben.

1.2. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport fejlesztésének pedagógiai eszközei

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport szintén jelentős szerepet játszik a konstruktív életvezetés megalapozásában. Ez a sajátosságcsoport lényegében az ismeretekből, készségekből és képességekből épül fel.

3. ábra

Szervező-végrehajtó sajátosságcsoport

Forrás: RUZSONYI 2009, 317.

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport jellemzője, hogy nem az egyéni aktivitás szociális alapisírányát, hanem a kivitelezés részleteit határozza meg. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport megfelelő fejlettsége nélkül az egyén nem képes az önvezérlésre. Enélkül életvezetése labilis, külső befolyásoknak kiszolgáltatott marad, állandó külső támogatásra szorul. Ennek a sajátosságcsoportnak már kisebb mértékű deficitje is előidézhetheti a magartási alternatívák megválasztásának zavarát, és megakadályozza a tettek következményeinek anticipálását. Mindez pedig kedvez az életvezetés destruktív irányba történő elfordulásának.³ Ebben az esetben a szervező-végrehajtó sajátosságok általános fejletlensége

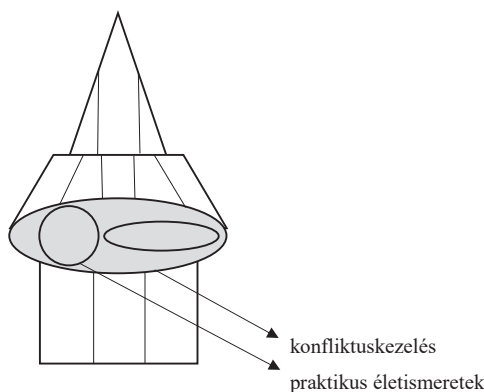
³ SPIVACK-PLATT-SHURE 1976.

együtt jár a szociális képességek különösen szembetűnő fejletlenségével, s főként ez hat ki kedvezőtlenül az ösztönző-reguláló sajátosságok minőségére.

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport fejlesztése érdekében klasszikus oktatási-képzési feladatokat kell megoldanunk. A fogvatartottak körében az általános ismeretek terén meglévő deficitiek felszámolásán (iskolai képzés, ismeretszerző szakkörök, vetélkedők) túl kiemelten fontos a szakképzés kiterjesztése, valamint a munkáltatás általánossá tétele.

1.3. A kognitív szociális kompetencia fejlesztésének pedagógiai eszközei

A kriminálpedagógia tevékenységrendszerének egyik legkarakteresebb területe a kompetenciák fejlesztése. Szinte valamennyi humán kompetencia (döntési képesség, érvelés, kritikai látásmód, harag- és indulatkezelés, konfliktuskezelés, érzelmi kontroll, társas kommunikáció) kapcsolatba hozható a kognitív szociális kompetenciával.

4. ábra

Kognitív szociális kompetencia

Forrás: RUZSONYI 2009, 316.

A „kognitív szociális kompetencia” elnevezésű sajátosságcsoport – mint a gondolkodási deficit, valamint a kognitív és szociális hiányosságok felszámolását célzó alkotórész – rendszerbe illesztésére a büntetés-végrehajtási korrekciós pedagógia sajátosságai miatt kerül sor. A fogvatartottak karakteres jellemzői, az általánostól jelentősen eltérő pedagógiai helyzet és tevékenységi kör specifikus megközelítést és folyamatszervezést igényel, mivel a szervező-végrehajtó sajátosságcsoport feltárt deficitjei jól mutatják, hogy itt nem egyszerűen ismeretbeli fogyatékoságokról vagy az intellektuális képességek fejletlenségéről, azaz formális oktatással is megszüntethető hiányosságokról van szó.⁴ Az elítéltek esetében a szervező-végrehajtó sajátosságok általános fejletlensége együtt jár a *szociális képességek* különösen szembetűnő fejletlenségével, s főként ez hat ki kedvezőtlenül az ösztönző-reguláló sajátosságok minőségére.

⁴ RUZSONYI 2008.

A korrekciós nevelési folyamat egészének megtervezésekor a fogvatartottak körében generálisan fellelhető gondolkodási deficittel feltétlenül számolni kell, ezért célszerű már a kognitív és a szociális képességek fejlesztésének ütemezésekor is messzemenően figyelembe venni a bűnelkövetők kognitív sajátosságait. Szem előtt kell tartani, hogy a börtönbe kerülésüket megelőző időszakban – a szocializációs folyamat során – a világról már megformáltak maguknak egy képet, de úgy, hogy közben hiányzott belőlük a társadalmi adaptáció proszociális módjának mintája. A társadalmilag hasznos magatartásformák megfigyelésére, begyakorlására, majd ezt követően megerősítésére nem állt rendelkezésükre megfelelő alkalom.⁵

A kognitív szociális kompetencia egy információfeldolgozáson alapuló (kognitív) folyamat eredményeként létrejövő személyiségbeli sajátosságcsoporthoz tartozik, amelynek célja a *személyes* (önmaga stabilizálása) és *szociális kompetencia* (együttélés, tágabb közösséget, a társadalmat szolgáló viselkedés) megteremtése. Más szavakkal: a kognitív szociális kompetencia egy olyan személyes és szociális készenléti állapotot jelent, amely elégséges alapot biztosít a humán funkciók kibontakoztatására, s a személyiség szociális működésének, viselkedésének, fejlődésének egyik feltétele és eszköze.⁶ *Alkotórészei* közé a konfliktuskezelés (intrapersonális, interperszonális és szociális konfliktuskezelés),⁷ illetve az életismeretek tartoznak. Ez a sajátosságcsoporthoz már hordoz *erkölcsi diszpozíciót*, azonban ennek kiteljesedése csak az önfejlesztő és a közösségfejlesztő aktivitás gyakorlása során valósul meg.

A kognitív-szociális kompetencia az ösztönző-reguláló sajátosságcsoporthoz és a szervező-végrehajtó sajátosságcsoporthoz között helyezkedik el, de úgy, hogy a határoló területekkel részleges átfedésben van, ami sajátos kölcsönhatást eredményez. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoporthoz önmagában nem hordoz erkölcsi irányultságot, azonban a kognitív-szociális kompetencia „megszínezi” az alkotórészeket. A kognitív szociális kompetencia a működése során a humán alapbeállítódást szolgáló szociális identitás kialakulását eredményezheti. Ez azt jelenti, hogy a szervező-végrehajtó csoport alkotórészei közül a készségek és a képességek egy része már nemcsak a kivitelezés részleteiért lesz felelős, hanem az egyén aktivitásának szociális minőségére is hatást gyakorol. Ugyanakkor a szociális képességek megléte önmagában nem jelent garanciát arra, hogy az egyén a saját szervező-végrehajtó képességeit társadalmilag hasznos irányba mozgósítja majd. Más szavakkal: a szociális képességek fejlettsége a magatartás és a tevékenység társadalmilag hasznos irányultságának szükséges, de nem elégséges feltétele.

1.3.1. Kompetenciák fejlesztése

A fogvatartottak mindennapi létezése, a szociális életképességük növelése, valamint a szabadulásukat követő konstruktív életvezetés megalapozása érdekében olyan valós pedagógiai élethelyzetek kialakítására kell törekedni, amelyek fontosságát az érintettek könnyen beláthatják. Az önellátás begyakorlását a saját szűkebb környezetük kialakításának esélyével, a körülmények kedvező megváltoztatásával lehet kívánatosá tenni,

⁵ SARASON–GANZER 1973.

⁶ RUZSONYI 1998.

⁷ RUZSONYI 2002.

a tényleges – és felelős – döntéshozatal begyakorlása érdekében pedig olyan valós szituációkat kell létrehozni, amelyekben a döntésük következményeit (napirend kialakítása, szakkörökbe történő belépés, önkéntes feladat, illetve pozíció vállalása) megtapasztalhatják. Az önismereti, valamint a konfliktuskezelési tréningek is csak abban az esetben lesznek népszerűek, ha sikerül a fogvatartottak meglévő szükségleteire alapozni. A kihívásjellegű, tényleges erőfeszítést megkívánó feladatok (sportversenyek, vetélkedők, csapatépítés, pontszerzési lehetőség; amikor a fogvatartott a teljesítménye elismeréséért kapott pontokat szabad belátása szerint válthatja be azonnali kisebb kedvezményekre, vagy gyűjtögeti nagyobb jutalom érdekében) erősítik a felelősségtudatot, a döntéshozatal képességét és az önbecsülést.

A kompetenciák fejlesztése, illetve a viselkedés kontrolljának kialakítása érdekében a következő kezelési tevékenységekre és programkomponensekre célszerű koncentrálni:

- önbecsülés kialakítása;
- a szociális magatartás lényegének megértése;
- a társadalmi kötelezettségek fel- és elismerése;
- interperszonális problémák, konfliktusok kezelése;
- anticipáció;⁸
- szociális empátia;
- gondolkodási képességek fejlesztése, a hibák korrigálása;
- indulatok kezelése, az érzelmek fel- és elismerése;
- problémamegoldó és elemző képesség kialakítása;
- logikus okfejtés, vitakészség;
- kritikai gondolkodás;
- bódítószerektől való függőség megelőzése, szükség esetén a függőség csökkentése, illetve megszüntetése;
- AIDS-oktatási program;
- praktikus életismeretek;
- az áldozat/sértett helyzetének tudatosítása;
- speciális terület a szexuális jellegű bűncselekményt elkövetők programja;⁹
- az ősi cigány kultúra értékeinek megőrzése;
- lelki gondozás;
- iskolai oktatás és szakképzés;
- testnevelés és sport;
- munkáltatás.¹⁰

A fenti tevékenységkörök és az attól elválaszthatatlan pedagógiai módszerek megválasztásában szerepe van a fogvatartott személyiségének, az őt körülvevő szociális kapcsolat-

⁸ Anticipáció: a gondolatok, cselekedetek, az együttműködés, illetve annak elutasítása, valamint a verbális és fizikális konfrontáció alkalmazása esetén várható következmények előrelátása, hatásainak előzetes mérlegelése képességének kialakítása, illetve fejlesztése.

⁹ A foglalkozások során a fogvatartottakkal közösen és részletesen elemzik a bűnelkövetéshez vezető szexuális szükségleteket, megvizsgálják a szexuális agresszió hatását az áldozatokra, növelik az empátiát a sértettek irányába, és megtanítják a fogvatartottakat arra, hogy miképpen lehet úrrá lenni az őket érő szexuális visszautasítások keltette feszültségen. Segítenek kialakítani egy önszabályozó programot.

¹⁰ RUZSONYI 2002.

rendszernek, az adott intézet nyújtotta feltételrendszernek, az aktuális kriminálpedagógiai célnak és természetesen a reintegrációs tisztek felkészültségének és gyakorlatának.

Áttekintve a különböző tevékenységeket, látható, hogy a konstruktív életvezetés kialakítása, megalapozása érdekében egyetlen olyan program, illetve feladat vagy aktivitás sem szerepel a javasolt listában, amely ma ne lenne megtalálható a büntetés-végrehajtás napi praxisában. A korábbi „spontán” feladatszervezéshez viszonyítva az alapvető eltérés az, hogy a tevékenységek tudatos és célirányos csoportosítással átfogó rendszerré alakíthatók, amely éppen a strukturális jellegéből következően kiegészíti és megsokszorozza az alkotórészek hatását. Olyan látásmódra – és még inkább szakmai tevékenységrendszerre – van szükség, amely képes integrálni a bv. intézetben a pedagógiai módszerek alkalmazását a fogvatartottak és a környezetük közötti konfliktusok megoldására irányuló szociális és pszichológiai módszerek alkalmazásával.¹¹ A preferált nevelési feladatok megoldása és a nevelési értékek közvetítése voltaképpen azt jelenti, hogy a fogvatartott képessé válhat erkölcsi, intellektuális, esztétikai stb. jellegű tevékenységformák önálló produkálására, illetve ha ezek produkálásával kapcsolatban motiválttá válik, szükségletek alakulhatnak ki a személyiségében az ilyen irányú aktivitás folytatása iránt. Az így kialakított szükségletrendszer képviseli azt a személyiségbeli programot és ösztönző tényezőt, amely felhasználásával az együttműködni kész és képes fogvatartott autonóm módon – a szabadulást követően is – konstruktív magatartást tanúsíthat.¹² A kriminálpedagógia módszereinek és eszközeinek ilyen módon történő alkalmazása ténylegesen hozzájárul a börtönadaptáció és az eredményes társadalmi reintegráció elősegítéséhez.

2. Kriminálpedagógia mint rendszerszervező alapelv

A börtön és a börtönélet mindenkire, aki kapcsolatba kerül vele, jelentős mértékben hat. Erős befolyást gyakorol az intézményrendszer egésze a börtönben dolgozóakra és a büntetésüket töltőkre; a személyi állomány a fogvatartottakra és viszont; a személyi állomány tagjai egymásra, és persze a fogvatartottak is hatnak egymásra. A kényszerközösségek és a hierarchizált emberi kapcsolatok kivédhetetlenül, hosszú távon és lényegesen befolyásolják az intézetek életminőségét. A bonyolult viszonyrendszer középpontjában a személyi állomány, ezen belül is a fogvatartottakkal közvetlenül dolgozó büntetés-végrehajtási dolgozók állnak, akik közül a reintegrációs tiszteknek kiemelt szerepük van. Tudomásul kell venni ugyanakkor azt a tényt, hogy a személyi állomány minden egyes tagja hatást gyakorol a fogvatartottakra, akár tudja ezt, akár nem – akár akarja, akár nem. Ezzel a kivédhetetlen befolyásolási mechanizmussal mindenkinek tisztában kell lennie, és tudatosan kell viszonyulnia ehhez a kulcsszerepből adódó felelősséghez.

A kriminálpedagógia tehát nemcsak tudományterület, hanem – a büntetés-végrehajtás esetében – rendszerszervező alapelv is: a kriminálpedagógiai gondolkodás és tevékenységrendszer egy olyan mindenre kiterjedő princípium, amely átszövi a börtön működésének egészét. A társadalom, a büntetőpolitika és a fogvatartottak közös érdeke, hogy a börtönök

¹¹ RUZSONYI 2001.

¹² BÁBOSIK 2004.

irányítói és az ott dolgozók egyaránt ismerjék és aknázzák is ki a kriminálpedagógiában rejlő lehetőségeket, hogy a rendelkezésre álló eszközöket célirányosan és eredményesen alkalmazzák.

Összefoglalás

A kriminálpedagógia – mint tudományterület – megismerése elsősorban az elméleti szakemberek gondolkodásmódjának alakítására hat. Interdiszciplináris jellege lehetővé teszi, hogy a határterületi tudományágak által feltárt új törvényszerűségeket szinte azonnal beépítse a saját rendszerébe, így kínálva átfogó ismereteket a fogvatartottak személyiségének, szükségleteinek, tetteik mozzasztórugóinak és magatartásuk megértéséhez, és ettől elválaszthatatlanul azok szükségzerű módosításához. A kriminálpedagógia ugyanakkor a saját maga által kidolgozott elméletekkel ösztönzően hat más tudományterületek fejlődésére, hozzájárul egy holisztikus szemléletmód és értelmezési rendszer kialakításához.

A kriminálpedagógia ma még kevésbé felismert és kiaknázott lehetősége, hogy képes rendszerszervező alapelvként is funkcionálni. Olyan viszonyrendszert teremt és egyben kínál a gyakorló szakembereknek, amely alapvetően meghatározhatja a börtönök mindennapi működését azáltal, hogy egységes értelmezési keretet kínál a reintegrációs törekvések megvalósításához. Ehhez nyújt segítséget a kriminálpedagógiai személyiségértelmezés, valamint az eredményes reintegrációt szolgáló pedagógiai cél (konstruktív életvezetés megalapozása) meghatározásával.

Felhasznált irodalom

- BÁBOSIK István (2004): *Nevelélmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- RUZSONYI Péter (1998): *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalok bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között*. (Bölcsészdoktori értekezés – kézirat) Budapest.
- RUZSONYI Péter (2001): Bűn – büntetés – reszocializáció. *Belügyi Szemle*, 49. évf. 6. sz. 39–62.
- RUZSONYI Péter (2002): Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalok fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 23–52.
- RUZSONYI Péter (2008): Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok fogvatartottak szabadságvesztés-büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 4. sz. 14–32.
- RUZSONYI Péter (2009): Kriminálpedagógia és reintegráció. In BORBÍRÓ Andrea et al.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*. Budapest, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium. 299–324.
- SÁGI Tamara (1998): *A „praktikus életismeretek” vizsgálata. Gyermekvédelem – nevelőközösségek 1998/2*. Budapest, FICE Kiadványok. 76–77.
- SARASON, Irwin G. – GANZER, Victor J. (1973): Modeling and group discussion in the rehabilitation of juvenile delinquents. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 20. No. 5. 442–449.
- SARASON, Irwin G. (1968): Verbal learning, modelling and juvenile delinquency. *American Psychologist*, Vol. 23. No. 4. 254–266.
- SPIVACK, George – PLATT, Jerome J. – SHURE, Myrna B. (1976): *The Problem-Solving Approach to Adjustment: A guide to research and intervention*. San Francisco, Jossey-Bass.

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Ismertesse a kriminálpedagógiai alapú személyiségértelmezés lényegét!
2. Milyen három nagy komponenscsoportra osztható a személyiség struktúrája?
3. Mit jelent az, hogy a kriminálpedagógia rendszerszervező alapelv a börtönökben?

2. Ábrák jegyzéke

1. ábra: *Kriminálpedagógiai alapú személyiségértelmezés*
2. ábra: *Ösztönző-reguláló sajátosságcsoport*
3. ábra: *Szervező-végrehajtó sajátosságcsoport*
4. ábra: *Kognitív szociális kompetencia*

Vákát oldal

III. A fogva tartás és reintegráció fogalmi megközelítése

Forgács Judit

Bevezetés

A reintegráció legfontosabb és legáltalánosabb célja a bűnelkövető szabadulása utáni társadalomba való beilleszkedésének, visszailleszkedésének elősegítése. Ehhez szükséges a bűnisméltlés megelőzése, az elkövető munkaerőpiaci reintegrációja, életkörülményeiből adódó hátrányainak csökkentése és személyiségének, szociális készségeinek fejlesztése. Ahhoz, hogy a reintegráció sikeres legyen, a reintegrációs tevékenység során az elkövetőnek fel kell ismernie tette társadalomra való veszélyességét és lehetőség esetén enyhíteni, jóvátenni azt. A szabadságvesztés során alkalmazott módszerek és eljárások nagymértékben befolyásolják a végrehajtás sikerét.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszer működésének módszereihez kapcsolódó releváns fogalmak meghatározásánál több évtizedes zavar uralkodik, aminek egyik oka az idegen nyelvű szakirodalmak eltérő szaknyelvi értelmezése és a különböző fordítások változó használata. A fejezet első részében a reintegrációs tevékenység szempontjából kiemelt fontossággal bíró fogalmak értelmezésére vállalkoztunk: a reintegrációs programok működtetését, az egyéniesítés és differenciálás módszerét és a rezsimek rendszerét tárgyaljuk részletesebben.

A szabadságvesztés céljának érvényesülése a Bv. törvény feladatrendszerét és új jogintézményeit figyelembe véve öt alappilléren nyugszik, amelyek hagyományos és új vagy részben új elemeket foglalnak magukban. Fejezetünk második részében a fogva tartás hagyományos alappilléreit tárgyaljuk részletesebben.

1. Reintegrációs programok és egyéniesítés

A büntetés-végrehajtási szakemberek számára igen széles körű azon programok köre, amelyeket az intézeti beilleszkedés és a későbbi reintegráció szolgálatába állíthatnak. A börtönben zajló reintegrációs tevékenység értelmezésekor megállapítható, hogy *reintegrációs programként azonosítjuk az előre eltervezett és tudatosan irányított események összefüggő*

sorozatát, amelyek előkészítik, illetve lehetővé teszik az elítélt intézeti rendbe,¹ majd a társadalomba való beilleszkedését. A végrehajtásért felelős szerv önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve irányíthatja a programokat, mindemellett lehetőséget biztosít az önszerveződő fogvatartotti kezdeményezéseknek is.

Reintegrációs programok közé sorolandók a következők:

- foglalkoztatás (munkáltatás, oktatás, képzés, sport, szabadidős programok, speciális kockázatsökkentő programok stb.);
- családi és társadalmi kapcsolatok támogatása;
- vallásgyakorlás, lelkipozítás;
- önállóan vállalt tevékenységek.

Más szempontból csoportosítva, a bv. intézet a szabadság elvonása során működtet *kötelező jellegű programokat* (munkáltatás, oktatásban való részvétel 16 éves kor alatt, szerződésben vállalt programon való részvétel); *jutalomból adható programokat* (kiemelt közművelődési programon való részvétel, kiemelt sportprogramon való részvétel), és támogat *szabadon választható programokat* (önsegítő csoportok, tankörök, szakkörök).

A reintegrációs programok csak akkor szolgálhatják hatékonyan a visszailleszkedést, ha azok az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez igazodnak, és szükségleteivel is találkoznak. Ebből következik a második kiemelendő szakmai módszerünk, az *egyéniesítés*, amely már igen korán a büntetőeljárás időszakában érvényesül, mivel a bíróság mérlegeli az – elsősorban a bűncselekményben megnyilvánuló – egyéni társadalmi veszélyességet és ennek megfelelő differenciáltsággal állapítja meg a büntetés tartamát, a végrehajtás módját. Az egyéniesítés folytatódik az elítélt befogadásával, és érvényesül a szabadulásig, sőt az utógondozás differenciált megszervezésével a szabadulást követően is. Az egyéniesítés módszere nemcsak a reintegrációs szakterület sajátja, hanem a végrehajtás egészét áthatva *megjelenik az őrzésben, felügyeletben és a foglalkoztatásban, valamint az egészségügyi ellátásban* is. A végrehajtás egyéniesítése nem jelentheti azt, hogy az intézet minden egyes elítéltet egyedi módon kezeljen, de szükségessé teszi az elítéltek nemek, életkor és fokozatok szerinti csoportosításán túl a személyiséghez igazodó kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti csoportképzését is. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális nevelési, kezelési módszerek alkalmazásával történhet.

A reintegrációs tiszt a befogadási eljárás során feltérképezett fogvatartási kockázati elemekből kiindulva kaphat képet a fogvatartott személyiségjegyeiről és egyéni motivációiról. Elsősorban a hiányzó és meglévő alapkészségeit veszi figyelembe az egyéniesített fogvatartási programterv kialakításakor, amelynek szerves részét képezi a reintegrációs programok halmaza.

¹ Magában foglalja az elítélt befogadását, megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányainak csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését.

2. Differenciálás

A fogvatartottak jobbítását célzó törekvés sosem volt idegen a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szakmai diskurzustól. A második világháborút követően ez a fajta szándék azért erősödhetett meg, mert tudományosan is elismert érvek² szóltak amellett, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, amely több szempontból diszfunkcionális. A másik ok, amely hozzájárult a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerüléséhez, azon újfajta módszerek megjelenése volt, amelyek az eltelt évtizedekben ugrásszerűen fejlődő társadalomtudományokhoz köthetők.³ A nyugati társadalmak börtönügyében egyre inkább felerősödött az a szemlélet, miszerint különösen a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is olyan eszköztárral bír, amely alkalmas megváltoztatni az embert. Az úgynevezett *treatment* alaptétele szerint a kriminális viselkedés oka a személyiségben rejlik, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni. „A *treatment* három alapvető elemet tartalmazott: a határozatlan tartamú büntetés elvét, a klasszifikációt⁴ és a különféle programokat.”⁵

Bár hazánkban a nyugat-európaihoz hasonló fejlődési folyamat nem zajlott le, mégis a *treatment* egyes elemei kimutathatók a korszakra jellemző gondolkodásban. Huszár értelmezésében a *klasszifikáció* vagy az annak megfelelő módszerek bevezetésének lehetősége ekkor több formában (javaslat, koncepció) is felmerült. Egyrészt egy specializált központi kivizsgáló gondolatával, másrészt azzal, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az úgynevezett neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása.⁶ A differenciálás – a végrehajtás egészét érintő komplex módszerként – már 1966-tól folyamatosan jelen van a vonatkozó jogszabályokban. Nem véletlen, hogy később a büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója⁸ kapcsán is kiemelt szerep jutott a nevelési szempontú differenciálásnak,⁹ amelyben a *treatment* eszmeisége köszönt vissza. Visszatekintve a 80-as évekre, Huszár az alábbi jellemzést adta a korszak szakmai szemléletét vizsgálva: „A *treatment* magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápia (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai [...] feladat jelentkezett.”¹⁰

A differenciálás fogalmát több értelemben használták és használják napjainkban is:

- a szakmai terminológiában megjelenő *személyiség szerinti differenciálás*, leginkább az egyéniesítés megfelelőjeként értelmezhető;
- a *differenciált rezsim* fogalma az intézeten belüli, eltérő sajátosságokkal rendelkező részlegeket jelenti;

² Az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Donald Clemmer, Gresham Sykes (1922–2010) és Erving Goffman (1922–1982) adtak fogalmi keretet a börtön világának jobb megismeréséhez.

³ FORGÁCS 2013.

⁴ A büntetés-végrehajtási rendszerekben működő egységes felmérés, kategorizálás.

⁵ HUSZÁR 1997, 67.

⁶ HUSZÁR 1997.

⁷ Lásd 1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról.

⁸ *A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója* 1986.

⁹ Amely az életkor, a kriminogén faktorok, a büntetési idő és a személyiség szerinti csoportosítást jelentette.

¹⁰ HUSZÁR 1997, 67.

- a *szakterületek szerinti differenciálás*, amelynek segítségével egyes szakterületek (biztonság, reintegráció, egészségügy, nyilvántartás) saját prioritásuk szempontjából csoportosítják a fogvatartottakat;
- használjuk az *intézet* vonatkozásában is a differenciálás kifejezést, amely különböző feladatokra (például fiatalok, nők szabadságvesztésének végrehajtására) szakosodott intézeteket jelöl;
- és végezetül alkalmazzuk a *rendszer* szintjén is, amikor a végrehajtás során alkalmazott módszerekről, eljárásokról beszélünk egy büntetés-végrehajtási szisztéma vonatkozásában.

Fogva tartás és reintegráció szempontjából vizsgálva a *differenciálás a végrehajtás egészét érintő komplex módszer, amely alatt a fogvatartottak csoportosítását értjük meghatározott szakmai szempontok alapján*. A kezelésszempontú differenciálás alapja a fogvatartott megismerése során feltárt jellemzők segítségével a hasonló sajátosságokkal rendelkezők azonos csoportba sorolása, utat mutatva az egyéniesített bánásmód irányába, amely előfeltétele a visszaesés csökkentésének.

A differenciálás az alábbi előnyöket hordozza magában:

- a különböző módszereket és eszközöket koncentráltan lehet alkalmazni az azonos szükségletek megvalósítása érdekében;
- mivel a csoport azonos típusú elítéltekből áll, a specifikus kezelés az azonos csoportok kezelési szükségleteinek megfelelően történhet;
- az elítéltek nagyobb csoportjánál teszi lehetővé a hatékony kezelést;
- segíti a csoporttagok közötti feszültségek és konfliktusok csökkentését.

A kezelés szempontjából történő differenciálás nyolc fő kategóriába sorolható:¹¹

- az *életkor szerinti differenciálás* során legfontosabb csoportként a fiatalok fogvatartottakat kell megemlíteni, akik aránya 1,4%-os a fogvatartotti népességben, az utóbbi években csökkenő tendenciát mutatva. Az életkor szempontjából speciális kezelési szükséglettel bírnak a fiatal felnőttek, akik a fogvatartotti népesség 4%-ában képviseltetik magukat. Bár nem tartoznak a fiatalok kategóriájába a végrehajtás szempontjából, mégis életkori sajátosságaik tekintetében hasonlítanak a fiatalokként nyilvántartott fogvatartottakhoz. Az életkor szerinti differenciálás sorában utolsóként említendő az időskorú fogvatartottak (60 éven felüliek) csoportja, amely 3,8%-a a fogvatartotti népességnek, arányuk pedig folyamatosan növekvő tendenciát mutat.
- a *nemek szerinti differenciálás* során a női fogvatartottak 7,36%-os aránya emelendő ki, mivel a fogva tartás és a reintegráció szempontjából a csoport sajátosságaihoz illeszkedő bánásmódot és reintegrációs támogatást igényelnek;
- a *büntetőjogi differenciálás* a végrehajtási fokozatok szerinti csoportosítást jelenti, amelyet a bíróság határoz meg. Elítélteknél a végrehajtási fokozat tekintetében a börtön szerepel az első helyen (54,7%), majd ezt követi a fegyház (35,2%) emel-

¹¹ A fogvatartotti csoportokra vonatkozó adatok forrása: *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2017* (VÁRKONYI, 2017).

- kedő tendenciával¹² és a fogház fokozata (10%). Az elítélteknek – a végrehajtási fokozat függvényében – eltérő az életrend meghatározottsága, az intézetben belüli mozgása, őrzése, felügyelete, ellenőrzése, a programokon való részvétel lehetősége, jutalmazása, fenyítése, a feltételes szabadságra bocsátás ideje;
- *a fogva tartás jogi jellege szerinti differenciálás* során képzett csoportok között a legnagyobb arányban az elítéltek (77%) és a letartóztatottak csoportja (20%) képviselteti magát. A letartóztatottak csoportja az utóbbi években a fogvatartotti populációban csökkenő tendenciát mutat. Az elzárás hatálya alatt állók jóval szűkebb arányban vannak jelen (2%) a fogvatartotti népségben, míg a kényszergyógykezeltek és ideiglenesen kényszergyógykezeltek aránya nem haladja meg az 1%-ot;
  - *az egészségügyi és mentális állapot szerinti differenciálás* szakterületi vizsgálatot és diagnózist igényel. Egészségügyi szempontból megkülönböztetünk időszakos vagy végleges csoportba sorolást a fogvatartott állapotától függően. A mentális okokból történő csoportképzés lehetőséget ad enyhébb értelmi fogyatékossgal, pszichés zavarral küzdők vagy diagnózisban lefektetett kóros elmeállapotúvá vált fogvatartottak speciális elhelyezésére és kezelésére;
  - *a visszaesés szempontjából történő differenciálás* esetén szakmailag indokolt az első büntényes elítéltek börtönártalmak kialakulását megelőző elhelyezése és kezelése. Az első büntényes elítéltek elkülönített elhelyezésére (a továbbiakban: specializált részleg)¹³ vonatkozó elgondolás kiindulási alapja, hogy a visszaesési kockázat csökkentésére jelentős hatást gyakorol a komolyabb börtöntapasztalattal, széles körű kriminális háttérrel bíró visszaeső fogvatartottaktól való különválasztás;
  - *a bűncselekmény alapján történő differenciálás* szakmai szempontjából elsősorban a hosszú idős szabadságvesztéssel rendelkezők, kábítószerfüggők vagy szexuális indíttatású bűncselekmények elkövetőinek csoportosítása és speciális kezelése a cél;
  - *az iskolai végzettség szerinti differenciálás* a fogvatartottak foglalkoztatásában játszik nagy szerepet, konkrét elkülönítést nem igényel.

A differenciálás során létrejövő csoportok (például a kötelező elhelyezés okán, a programok szervezésének megkönnyítése érdekében) együtt is elhelyezhetők, de az együttes elhelyezés nem feltétele a differenciálásnak (például alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkezők csoportja külön is elhelyezhető).

3. Rezsimek

A modern büntetés-végrehajtási rendszerek egyik legfontosabb jellemzője, hogy a fogvatartottakat szabadságelvonásuk jogi jellege szerint, továbbá szükségleteik és biztonsági besorolásuk által meghatározott végrehajtási körülmények közé, azaz *rezsimekbe* sorolja. A rezsimek sokszínűségét a *rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és a napirend kombinációja* adja.

¹² A fegyház végrehajtási fokozatban lévők aránya 2017-ben 4,8%-kal emelkedett.

¹³ Az első büntényes elítéltek koncentrált elhelyezése 2018 februárjától érvényesül.

Az intézetekben a fogvatartottak elhelyezése alapvetően *zárkában*,¹⁴ de a jogszabály által meghatározott esetben *lakóhelyiségben*¹⁵ is történhet. Bár a zárka és a lakóhelyiség közti alapvető különbséget a jogszabály a nyílászárók biztonsági felszereltségére és a vizesblokk meglétére szűkíti le, a gyakorlatban ennél több lehetőség adott az intézetek számára, hogy a személyes élettér kialakításában jelentős különbséget tegyenek. A lakóhelyiség felszereltsége és kényelmi funkciói a jogszabály által megengedett korlátok között bővíthetők, míg a zárka vonatkozásában jóval szigorúbb szabályok az irányadók. A büntetés-végrehajtási intézetben az állandó elhelyezést biztosító zárkákon kívül több típus alakult ki a gyakorlatban, így beszélhetünk befogadó, egészségügyi, fegyelmi, biztonsági zárkáról vagy a speciálisan hosszú idős fogvatartottak részlegén kialakított két külön helyiségből álló lakózárkáról. Atipikus zárkaként tartjuk számon az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító fogvatartottak elkülönítésére szolgáló zárkát, amely nem rendelkezik berendezési tárgyakkal.

A *reintegrációs programok* során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális reintegrációs, kezelési, gondozási módszerek alkalmazásával történhet, amely során kiemelten fontos, hogy a programot a fogvatartott együttműködésével kell meghatározni és kialakítani. (Bővebben lásd a fejezet elején.)

A büntetés-végrehajtási intézet *napirendben* határoz meg minden olyan tevékenységet, amely a napi folyamatos működést biztosítja.

A napirendben kell meghatározni:

- az ébresztő és a takarodó;
- a nyitás és zárás;
- a létszámmellenőrzés;
- az étkezés;
- a szabad levegőn való tartózkodás;
- a munkavégzés, az oktatás, az orvosi rendelés, a szabadidő eltöltése és a jogorvoslatok idejét, helyét, módját.

Mivel a reintegrációs programokban történő részvétel szorosan összefügg a fogvatartott számára meghatározott életrendbeli kötöttségek mértékével és az intézeten belüli mozgásának lehetőségeivel, a napirend a kontroll egyik eszközeként is értelmezhető.

¹⁴ A zárka az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan helyiség, amelynek ajtaja, ablaka (a továbbiakban: nyílászárók) a külön rendelkezésekben meghatározott biztonsági követelményeknek megfelel. A zárkában folyó vízzel ellátott mosdót, illetve – az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító elítéltek elhelyezésére kialakított zárka kivételével – elkülönített WC-t kell kialakítani.

¹⁵ A lakóhelyiség az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan lakhatásra alkalmas helyiség, amelynek nyílászáróinál a zárkára meghatározott biztonsági berendezés (felszerelés) mellőzhető. A lakóhelyiségeknél a tisztálkodáshoz szükséges folyóvizet, fürdőt, illetve WC-t körletenként kell biztosítani.

3.1. A rezsimok típusai

A rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és napirend kombinációjaként létrehozható rezsimok számát – az átláthatóság és egységesség indokával – a bűntetés-végrehajtás észszerű keretek között igyekeznek tartani. Az intézetek elsősorban azokat a rezsimformákat részesítik előnyben, amelyek a jogszabály által meghatározva, részletes szabályozással rendelkeznek:

- a jogszabályok által meghatározott rezsimokon belül megkülönböztetjük az úgynevezett *standard rezsimeket*, amelyek különleges kezelést nem igénylő fogvatartotti csoportok számára lettek kialakítva. Ilyenek lehetnek a különböző végrehajtási fokozaton belül meghatározott enyhe, általános és szigorú rezsimok, az enyhébb végrehajtási szabályok (EVSZ), az átmeneti részleg, a befogadó részleg, a letartóztatottak számára létrehozott enyhe, általános és szigorú rezsimok;
- szintén a jogszabályok által meghatározott rezsimok csoportjába tartoznak azok a *speciális rezsimok*, amelyek sajátos kezelési igényű fogvatartottak számára jöttek létre. Ebbe a csoportba tartozik a gyógyító-terápiás részleg, a hosszú időszaki speciális rezsim (HSR), a drogprevenációs részleg, a pszicho-szociális részleg és az alacsony biztonsági kockázatba sorolt fogvatartottak csoportja (ABE);
- az intézet napi működését könnyítendő és a helyi sajátosságokat mutató fogvatartotti csoportok részére az intézet parancsnoka saját hatáskörében további rezsimokat hozhat létre. A dolgozó és nem dolgozó fogvatartottak elkülönített elhelyezését és a munkahely szerinti közös elhelyezést szolgálja a *gyakorlati szempontok által létrehozott rezsimok* csoportján belül a *napirend szervezésének érdekében létrehozott rezsimok* működtetése;
- a gyakorlati szempontok által meghatározva további rezsimok létrehozására adott lehetőséggel élve az intézetek működtethetnek *helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimeket* is (például erőszakmentes részleg).

1. táblázat

A rezsimok csoportosítása

Rezsimek	
Jogszabály által meghatározott rezsimok:	Gyakorlati szempontok által meghatározott rezsimok:
<ul style="list-style-type: none"> – standard rezsimok – speciális rezsimok 	<ul style="list-style-type: none"> – napirend szervezése érdekében létrehozott rezsimok – helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimok

Forrás: a szerző szerkesztése

4. A fogva tartás és reintegráció hagyományos alappillérei

A Bv. törvény feladatrendszerét és az új jogintézményeit figyelembe véve öt alappilléren nyugszik. Az öt alappillér magában foglalja *a családi és a társadalmi kapcsolatok támogatását, a munkaerőpiaci esélyek javítását, a testi és a szellemi állapot megfelelő szinten tartását*. Új vagy részben új elemként azonosítható alappilléreknek tekintjük *a kockázati elemek feltárását és optimalizálását és a belső motiváció erősítését*.

2. táblázat

A fogva tartás és reintegráció alappillérei

Hagyományos elemek	Új elemek
<ul style="list-style-type: none"> – családi és társadalmi kapcsolatok támogatása – munkaerőpiaci esélyek javítása – testi és szellemi állapot szinten tartása 	<ul style="list-style-type: none"> – kockázati elemek feltárása és optimalizálása – belső motiváció erősítése

Forrás: a szerző szerkesztése

Az öt alappillér a szabadságvesztés során érvényesülve a végrehajtás során segíti a sikeres intézeti beilleszkedést, a fogva tartás kezelési és biztonsági céljait. Ezen túl a szabadulást követő támogatással és utógondozással kiegészülve szakmailag is hatékonyan hozzájárulhat az elítéltek társadalmi visszailleszkedéséhez és újabb bűncselekmény megelőzéséhez.

4.1. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása

Az öt alappillér elemei közül a fogvatartottak számára kiemelt jelentőségű a *családi és a társadalmi kapcsolatok támogatása*, amely leghatékonyabb segítője, hiánya pedig gátló tényezője is lehet a visszailleszkedésnek. A kapcsolattartók az elítélt életének különféle szinterein játszhatnak szerepet. Az intézet által engedélyezett személyek lehetnek családtagok, barátok, de lehetőség van volt munkaadókkal történő kapcsolattartásra is. Elsősorban a visszailleszkedésben szerepet játszó szervezetek (karitatív szervezetek, egyházak)¹⁶ kerülhetnek fel az úgynevezett kapcsolattartói listára.

A kapcsolattartás gyakoriságát vizsgálva kiemelkedő a közeli hozzátartozók és barátok jelenléte a fogvatartottak életében. A visszailleszkedés szempontjából vizsgált társas kapcsolatok szerepe House meghatározásában *társas támogatásként* értelmezhető,¹⁷ amelynek elemei: az érzelmi gondoskodás, az anyagi segítség, az információátadás és a megbecsülés.¹⁸ A magyar büntetés-végrehajtás által a fogvatartottak részére felkínált „kapcsolattartási repertoár” a társas támogatás minden elemét magában foglalja. A kapcsolattartás lehetőségeinek tekintetében megkülönböztetünk *intézetelhagyással nem járó módokat* (levelezés, telefonbeszélgetés az intézet által biztosított telefontal, csomag küldése és fo-

¹⁶ RUZSONYI 2002.

¹⁷ House a társas támogatás olyan meghatározását alkotta meg, amelyet eredetileg a társas támogatás és a mentális összefüggés vizsgálatánál használt. Lásd HOUSE 1981.

¹⁸ HOUSE 1981.

gadása, látogató fogadása, elektronikus kapcsolattartás) és az *intézet elhagyásával járó kapcsolattartási formákat* (látogató, büntetés-végrehajtási intézeten kívüli látogató fogadása, kimaradás és eltávozás).

A fogvatartott az intézet által engedélyezett személyekkel és szervezetekkel tarthat kapcsolatot. Kapcsolattartók lehetnek a fogvatartott hozzátartozói, visszailleszkedést elősegítő külső szervezetek, de más személyek is tartozhatnak ebbe a kategóriába. A fogvatartottat az első foglalkozás alkalmával tájékoztatni kell a kapcsolattartói hozzájárulás megkéréséről.

Közeli hozzátartozónak minősül:

- a házastárs;
- az egyenes ági rokon;
- az örökbefogadott, a mostoha- és nevelt gyermek;
- az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő;
- a testvér.

Hozzátartozó továbbá:

- az élettárs, az egyenes ági rokon házastársa;
- a jegyes, a házastárs egyenes ági rokona és testvére;
- valamint a testvér házastársa.

4.1.1. Az intézet elhagyásával nem járó kapcsolattartási módok

A börtönbüntetés alatt a társas támogatás a kapcsolattartás szabályozott formáin keresztül érvényesül. A leggyakrabban használt kapcsolattartási lehetőség a *levelezés*,¹⁹ amely gyorsasága és költséghatékonysága miatt még napjainkban is kedvelt a fogvatartottak körében. A levelezés tartalmilag ellenőrizhető, gyakorisága és terjedelme nem korlátozható. A levelezés egy sajátos formája a *házi levél*, amely engedélyezhető az intézeten belül fogva tartott közeli hozzátartozók számára. Nem ellenőrizhető a hatóságokkal, nemzetközi szervezetekkel, az alapvető jogok biztosával, a nemzeti megelőző mechanizmus szervezetével, a védővel és a külképviseletekkel történő levelezés.

A kapcsolattartás lehetőségei közül kiemelt jelentőségű a *látogatófogadás*²⁰ a társas kapcsolatok fenntartásában és az ezekből származó társas támogatás áramlásában.²¹ A látogatók személyét tekintve főleg a testvérek, a szülők és a házastársak szüleinek látogatásai növelhetik a visszailleszkedés esélyét.²² A kapcsolattartás ezen formája a család és hozzátartozók számára komoly költségekkel jár, ezért jelentős hatást gyakorol tartósságára és intenzitására a család anyagi háttere.

A látogatásról szóló értesítés kiállítása előtt a reintegrációs tiszt nyilatkoztatja az elítéltet, hogy mely nyilvántartásban szereplő kapcsolattartóit kívánja fogadni. A reintegrációs

¹⁹ A levél írásos formában megjelenített, egyedi, illetve személyes jellegű közleményt, adatot, információt tartalmazhat, amely postai úton borítékban is küldhető. Levélként kezelendő a levelezőlap és a képes levelezőlap, valamint a nyomtatvány is. A levelet tartalmazó borítékban fénykép is elhelyezhető.

²⁰ Az elítélt havonta legalább egy alkalommal minimum 60, maximum 90 percben fogadhat 4 főt látogatóként.

²¹ CONNOR–TEWKSBURY 2015.

²² DUWE–CLARK 2011.

tiszt az elkészített értesítést a látogatás esedékessége előtt legalább tíz nappal átadja az elítéltnak, aki azt levele mellékleteként küldi el kapcsolattartójának. Az elítéltek kérelmére az értesítés soron kívül is kiadható. Egyidejűleg több alkalomra szóló értesítés is kiküldhető, ha a látogatás későbbi időpontjai előre programozhatók, és az elítélt megjelöli, hogy az egyes alkalomokra mely kapcsolattartóit kívánja fogadni.

Egyes látogatási szituációk igen különbözőek lehetnek:

- az általánosan és leggyakrabban alkalmazott lehetőség az úgynevezett *asztal mellett történő* látogatófogadás, ahol a résztvevők nincsenek fizikailag elválasztva egymástól, de érintkezésük nem megengedett;
- a látogatás biztonságilag jobban behatárolt formája *rácson keresztül vagy zárt fülkéből telefonnal* történik. Ebben az esetben mindennemű érintkezés kizárt a fogvatartottal;
- a harmadik, talán a reintegrációt legjobban támogató módozata a látogatásnak az úgynevezett *családi beszélő*, ahol a családtagok a többi látogatótól térben (leginkább optikailag) elhatárolva, ezáltal bensőségesebb formában lehetnek együtt.

Ha a látogatásról szóló értesítés kiküldésekor *ismertek azok a körülmények*, amelyek alapján a parancsnok a beszélgetést *rácson keresztül vagy zárt fülkéből távbeszélőn* keresztül engedélyezi, úgy azt az értesítésen *fel kell tüntetni*. Ha a látogatás nem az értesítésen feltüntetett módon történik, erről a látogatás megkezdése előtt az elítéltet és a látogatót szóban kell tájékoztatni. Ha a parancsnok elrendeli, hogy az elítélt a látogatóval csak rácson keresztül beszélhet, azt lehetőleg térben és időben a többi látogatástól elkülönítve kell megszervezni. Ha olyan személy érkezik látogatási céllal, akinek *neve az értesítésen nem szerepel*, de az elítélt kapcsolattartói között nyilvántartott, a látogatás végrehajtásának irányításával megbízott *vezető vagy a reintegrációs tiszt az elítélt kérelme alapján engedélyezheti* a látogatást.

Ha a fogvatartott hozzátartozói a szabadságvesztés-büntetés helyéül szolgáló büntetés-végrehajtási intézettől távol laknak, akkor lehetőség van a lakóhelyükhöz legközelebb lévő intézetben lebonyolítani a látogatást. Arra is van példa, hogy az elítélt más büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott közeli hozzátartozóját kívánja meglátogatni, ilyenkor mindkét intézet parancsnokának engedélye szükséges a látogatás megszervezéséhez.

Napi szinten használható kapcsolattartási lehetőség a *telefonálás*²³ az intézet által biztosított mobiltelefonnal. Jelentősen változott 2015-től a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak telefonálási lehetősége. Míg a jelzett időpontig a zárkán kívül és mások által is használt (ezért időben is korlátozott) telefonhasználatra volt csak lehetőség, addig napjainkban a fogvatartott magánál tarthatja „kölcsonkészülékét”, és zárkán belül, sorban állás nélkül kezdeményezhet hívást a hozzátartozóval. A híváskezdeményezés időszakát a napirend határozza meg, így egy jóval szélesebb időszáv áll a fogvatartott és kapcsolattartója rendelkezésére.

A társas támogatás anyagi segítségnyújtásának kiemelt szereplője a *csomag* küldése és annak fogadásának lehetősége. A felmerülő biztonsági igényekre reagálva a csomag kívülről való feladása megváltozott.²⁴ Az új szabályozás egy internetes felület²⁵ (webshop)

²³ A telefonálás adható mértéke rezsimkategóriánként változó: heti 10 perctől heti 75 percig terjedhet.

²⁴ A Bv. törvény változása 2018 júliusával módosította a csomagküldés szabályait.

²⁵ *Forrás:* www.bvcsomag.hu/auth (A letöltés ideje: 2019. 05. 22.)

létrehozását igényelte, ahol a fogvatartottak engedélyezett kapcsolattartói meghatározott termékkörre (élelmiszer, tisztálkodási cikk) vonatkozóan csomagot tudnak küldeni a fogvatartott részére. A csomagrendelésnek, illetve a csomagnak meg kell felelni a jogszabályi előírásoknak, illeszkedve a büntetés-végrehajtási intézetek egységes házirendjéhez. A jogszabály továbbra is lehetőség ad arra, hogy az elítélt saját költségén küldjön csomagot hozzátartozóinak, tehát a társas támogatások ezen formája kétirányú.

Az elektronikus kapcsolattartás legújabb formája a *Skype*²⁶ *internetalapú telefon* elsősorban az enyhébb rezsimszabályok alá tartozó elítélt részére biztosítható, amely alkalmas arra is, hogy motivációs jelleggel más rezsimszabály hatálya alá tartozó személyt normakövető magatartásra ösztönözzön. A kép és hang együttes jelenléte a kapcsolattartásban a 21. századi technika használatával támogatja az érzelmi kötődés fenntartását és erősítését az engedélyezett hozzátartozókkal.

4.1.2. Az intézet elhagyásával járó kapcsolattartási módzatok

Az elítélt intézetelhagyása – különös tekintettel az első alkalommal történő intézetelhagyásra – jelentős biztonsági kockázattal jár, ezért a reintegrációs szakterület körültekintő és szakmailag magas színvonalú véleményezési felelősségét követeli meg. A döntési helyzet támogatására szükség van a különböző *büntetés-végrehajtási szakterületek* (biztonsági, nyilvántartási, egészségügyi, pszichológiai, gazdasági szakterület) szoros együttműködésére. A kockázatok minimalizálása szempontjából elengedhetetlen a *külső, nem büntetés-végrehajtási szakterületi vélemények* figyelembevétele is. Az intézetelhagyáshoz szükséges döntési folyamatot támogatják a lakó-, illetve a tartózkodási hely szerint illetékes rendőrkapitányságtól, a büntetés-végrehajtási intézet operatív tisztjétől, valamint – amennyiben rendelkezésre áll – a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelőktől beszerzett információk. A külső szakterületi vélemények kitérnek arra a körülményre is, hogy az elítélt szervezett bűnözői körbe tartozik-e, illetve a szabadságvesztés megkezdése előtt milyen volt az életmódja, különös tekintettel az alkohol- és a kábítószer-fogyasztásra, illetve az elítélt külső kapcsolatainak személyi, életmódbeli, anyagi körülményeire. A büntetés-végrehajtás nem rendelkezik azzal a fontos információval sem, hogy a lakókörnyezet mennyire tudja elfogadni az elítélt eltávozását (például közfelháborodást keltő bűncselekmény esetében), többek között ezért kiemelt befolyású a külső szakterületi vélemények tartalma a döntés meghozatalára.

Az intézetből történő eltávozás a *reintegrációs tiszt által készített véleményezésének kiemelt szempontjai a következők*:

- az elítélt előélete;
- az elítélt első alkalommal tölt-e szabadságvesztést, vagy visszaeső, többszörös visszaeső;
- korábbi bűncselekmények ismertetése;
- a jelenlegi bűncselekmény megnevezése, annak említésre méltó körülményei;

²⁶ A Skype használata legfeljebb heti kettő alkalommal engedélyezhető, alkalmanként maximum tíz perc időtartamban. Ezen időtartam alatt legfeljebb kettő elkülönülő felhasználó kapcsolattartó irányába történhet hívás.

- a büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésének körülményei (szabadságvesztés-büntetés megkezdésére történt felhívás teljesítése);
- a fogva tartás alapjául szolgáló, bírói ítéletben meghatározott szabadságvesztés időtartama;
- a szabadságvesztésből még hátralévő idő mértéke;
- a kapcsolattartás rendszeressége és minősége;
- a fogva tartás alatt tanúsított magatartása;
- együttműködése a reintegrációs programokban;
- a biztonsági kockázati besorolása, a rezsimkategória megnevezése;
- az esetleges bűnismétlés veszélye, a fogvatartott társadalmi veszélyessége;
- amennyiben a fogvatartott korábban már elhagyta az intézetet jogszerűen, a szabályoknak megfelelően tért-e vissza;
- eltávozása esetén lakhatása, megélhetése milyen módon lesz biztosított;
- rendelkezik-e az eltávozáshoz és a visszaúthoz elegendő pénzüsszeggel;
- rendelkezik-e az évszaknak megfelelő ruházattal;
- amennyiben az elítéltről van többletinformáció, annak tartalmára is ki kell térni.

Az elítélt a rezsimszabályoknak megfelelő időtartamban és gyakorisággal hagyhatja el a büntetés-végrehajtási intézetet a *látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása, a kimaradás és az eltávozás keretei között*. Az intézetelhagyás kezdeményezése történhet hivatalból a reintegrációs tiszt kezdeményezésével vagy az elítélt kérelmére. Az elutasított vagy az engedélyezett kérelmet határozat formájában hirdetik ki a fogvatartott számára. Engedélyezett kérelem esetén a reintegrációs tiszt intézkedik a fogvatartott civil ruhájának letétből történő felvételére. Ezt követően tájékoztatja a fogvatartottat a viselkedési szabályok betartásáról, valamint hogy milyen következménnyel jár, ha nem tér vissza a megadott időre a büntetés-végrehajtási intézetbe. A büntetés-végrehajtási intézet elhagyásának fajtái:

- a *látogató intézeten kívüli fogadása* a látogatás egy speciális formája, amely nem a büntetés-végrehajtási intézetben történik. Alkalmanként nem lehet kevesebb két óránál, valamint a létrejöttéhez a látogató bejelentkezése szükséges;
- a büntetés-végrehajtási intézetből történő *kimaradás* időtartama nem haladhatja meg a 24 órát. Történhet egyénileg vagy csoportos formában (kísérővel és kísérő nélkül egyaránt). A csoportos kimaradásokat célszerű az adódó kulturális és egyéb programok függvényében megszervezni, amelyek alkalmazása további segítséget nyújt az elítélt felkészítéséhez a szabadságvesztés töltése alatt a szabad életben bekövetkezett változásokra (például közlekedés, árak változása). Az egyéni kimaradás elsősorban a kapcsolatok erősítése, munkahelyről, lakhatásról való gondoskodás előkészítése céljából engedélyezhető;
- az elítélt számára adott annak a lehetősége, hogy a büntetés-végrehajtási intézetet több napra is elhagyja *eltávozás* keretei között.

4.2. A munkaerőpiaci esélyek javítása

A fogva tartás második alappilléreként jegyzett *munkaerőpiaci esélyek javítása* érdekében a munkáltatás játszik legnagyobb szerepet. Az elítéltek munkavégzése a börtönélet nélkülözhetetlen része. A fogvatartottak munkáltatásának célja, hogy segítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlat megszerzésére és fejlesztésére, ezáltal megkönnyítse a szabadulása utáni társadalmi visszailleszkedést. A Bv. törvény biztosítja az elítélteket megillető *munkához való jogot*,²⁷ valamint előírja a *munkavégzés kötelezettségét*,²⁸ ezért a Bv. törvény értelmében a fogvatartottakat vagy a büntetés-végrehajtási intézetet, vagy az elítéltek foglalkoztatására alapított gazdálkodó szervezet foglalkoztathatja. A fogvatartottak munkáltatása ennek megfelelően a büntetés-végrehajtási intézeteknél költségvetési támogatás formájában, a munkáltatás céljára alapított kft.-nél, valamint szerződéses alapon más büntetés-végrehajtáson kívüli szervezetenél történik, összességében elég széles tevékenységi körben (például növénytermesztés, állattenyésztés, építőipar, bőr- és cipőipari, konfekcióipari, faipari termékek készítése). A fogvatartottak külső munkahelyen való foglalkoztatása a büntetés-végrehajtási intézetek és a munkáltatók közötti szerződés alapján működik, és országosan eltérő képet mutat.

Az elítéltnak a munkavégzéssel kapcsolatos jogaira és kötelességeire a *normalizáció elve* értelmében a munkajog általános rendelkezései az irányadók a büntetés-végrehajtás sajátosságaiból fakadó eltérésekkel. Az egyik fontos különbség, hogy az elítélt munkáltatása esetén nem munkaviszonyról, hanem *sajátos büntetés-végrehajtási jogviszonyról* van szó. Ezért az elítéltnak a végrehajtás során munkában töltött ideje *nem számít be a nyugdíjjogosultságába*. Más vonatkozásban viszont az elítélt munkáltatásából fakadó egyéb jogok közelítenek az általános munkajog szabályaihoz. Így például az elítélt munkaideje megegyezik a munkajogi rendelkezésekben megállapított munkaidővel, vagyis az elítélt heti munkaideje általában 40 óra. Az elítéltet továbbá egyévi munkavégzés esetén húsz nap fizetett szabadság illeti meg, az elvégzett munkáért *munkadíj* jár a szabad munkavállalókra érvényes bértarifák alapján. A gyakorlatban azonban az *elítéltek díjazása lényegesen alacsonyabb, mint a szabad munkavállalóké a hasonló munkakörökben* tekintettel arra, hogy az elítéltek ellátásáról az állami költségvetés gondoskodik.

Szintén a munkaerőpiaci esélyek növeléséhez járulhat hozzá a szervezett keretek között zajló *oktatás, szakképzés és továbbképzés*. Az iskolarendszerű képzésben történő részvétel csak 16 éven alul kötelező, ezért a büntetés-végrehajtási intézetnek a reintegrációs tiszten keresztül kell ösztönözni az elítélteket a tanulmányok folytatására. A tanulmányi kedv serkentését szolgálja az a jogszabályi rendelkezés, amely szerint, aki általános iskolai oktatásban vesz részt, középfokú iskolába jár, szakképzésben vagy továbbképzésben vesz részt, képzésének ideje alatt *az alapmunkadíj egynegyedének megfelelő pénzbeli térítésben részesül*, feltéve, ha a büntetés-végrehajtási intézet működési körében felmerült okból nem állították munkába, és nincs egyéb jövedeleme. Napjainkra a középfokú képzésre tevődött át a hangsúly. Ennek háttérében a fogvatartotti populáció alapvető iskolázottságának javulása mellett a büntetés-végrehajtási reintegrációs projektek állnak.

²⁷ Bv. törvény 119. §.

²⁸ Bv. törvény 133. §.

4.2.1. Reintegrációs projektek

A fogvatartottak reintegrációja szerves részét képezi a kormány *Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiájának*.²⁹ A stratégia a bűnmegelőzést központba állítva elveket, módszereket és konkrét cselekvési programot határoz meg, amelyhez célcsoportokat rendel. A bűnisméltés megelőzése területén jelentős és igen összetett feladat hárul a büntetés-végrehajtási szervezetre és intézményeire.

2010–2015 között több olyan pályázatot írtak ki a Társadalmi Megújulás Operatív Program (a továbbiakban: TÁMOP) kiemelt projekt keretében, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával. Két kiemelt projektben különösen érintett volt a büntetés-végrehajtás. Az egyik ezek közül a 2010–2012 között futó *A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása* címet viselő TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt. Majd 2012-ben vette kezdetét *A fogvatartottak többsz szakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az utógondozás kiemelt modellje* című projekt, amely 2015-ben sikeresen zárult. A 2012-ben indult TÁMOP 5.6.3 program célja volt egy olyan, több szervezet összehangolt együttműködésén alapuló reintegrációt segítő szolgáltatási rendszer kialakítása, amely országosan egységes, akár a teljes fogvatartotti populáció által igénybe vehető, egyénileg differenciált fejlesztésekre ad lehetőséget, hozzájárulva ezzel a bűnisméltés és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentéséhez.³⁰

Az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (a továbbiakban: EFOP) keretében 2016–2020 között valósul meg az EFOP 1.3.3³¹ a *Fogvatartottak reintegrációja* című projekt. A program célja a jogerősen kiszabott szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek, valamint a letartóztatás alatt álló személyek társadalmi és munkaerőpiaci visszailleszkedésének segítése, a bűnisméltési kockázat csökkentése. Emellett feladatának tekinti az elkövetők bűnisméltési kockázatának csökkentése érdekében sikeres és hatékony reintegrációs programok megvalósítását és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentését.

A projekt *célcsoportjaiban* jelentős változás történt, mivel nemcsak az együttműködést és részvételt vállaló *fogvatartottakat* érinti, hanem azok *hozzátartozóit* is, mivel a szabadulás utáni befogadó környezet kialakításához hozzájárul, ha a családtagok maguk is rendezett munka- és lakhatási körülményeket teremtenek. A projekt az *ország kevésbé fejlett régióira* (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl) terjed ki, és az ott található büntetés-végrehajtási intézetekben valósul meg.

A *fogvatartott*³² szükségletei alapján a tanácsadó a fogvatartottal közösen egyéni fejlesztési tervet alakít ki, amelyben rögzítik a fogvatartott által vállalt együttműködés kereteit, a sikeres reintegrációjához szükséges szolgáltatásokat. A fogvatartottak a letöltő házakban 90 órás, az előzetes házakban 60 órás önismereti, agresszió- és konfliktuskezelési, kommunikációs, életvezetési, valamint a felmért szükségletek alapján egyéb készség- és kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozásokon vesznek részt. A fogvatartottak szakképzés keretében a munkaerőpiaci igényeknek, valamint kompetenciájuknak megfelelő piacképes

²⁹ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).

³⁰ BOLGÁR 2018.

³¹ EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú projekt.

³² A projekt keretében 4000 fogvatartottal készül egyéni fejlesztési terv, amely alapján a szakemberek humán szolgáltatásokat nyújtanak. 1800 fogvatartott vesz részt kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozáson, és 1000 fő részére biztosítják majd, hogy piacképes szakmát szerezzen.

szakmát szerezhettek. Annak érdekében, hogy a fogvatartottak a projekt időtartama alatt fenntartsák motivációjukat, a munkatársak rendszeres motivációs foglalkozásokat tartanak egyéni és csoportos formában. Az álláskeresésre való felkészítés, kompetenciafejlesztés szolgáltatáscsomag keretében azon képességek fejlesztése történik meg, amelyek a szabadulás utáni sikeres munkavállalást biztosítják. A program munkatársai a humán szolgáltatásokat utógondozás keretében a szabadulást követő egyéves időtartamban nyújtják a szabadultak számára. A tanácsadó feladata ilyenkor már a munkahelykeresés, az állami foglalkoztatási szolgálat rendszerével történő együttműködés támogatása, valamint a helyi közösségbe történő beilleszkedés elősegítése.³³

A projektben részt vevő hozzátartozókkal is egyéni fejlesztési tervet készítenek, amely alapján munkaerőpiaci szolgáltatásokban, szociális ügyintézésben és egyéni esetkezelésben részesülnek. A projekt keretében a tanácsadó hozzátartozói csoportot szervez. A hozzátartozó ennek keretében találkozhat hasonló helyzetben lévőkkel, akikkel meg tudják beszélni a felmerülő nehézségeiket, a megoldási javaslatokat, és megoszthatják egymással a tapasztalataikat. A projekt támogatja a látogatóhelyiségek gyermekbaráttá tételét és a családi beszélők infrastruktúrális fejlesztését. Hozzájárul a barátságos, családias környezet kialakításához, ahol a fogvatartottak mesefilmeket nézhetnek, rajzolhatnak, olvashatnak, játszhatnak gyermekükkel.³⁴

4.3. A testi és szellemi állapot szinten tartása

Hagyományosan a *testi és szellemi állapot szinten tartásához* hozzájáruló programnak tekintjük a szabadidős, sport- és kulturális tevékenységeket, amelyeknek gazdag tárházával rendelkezik végrehajtásunk. A kulturális programok közé sorolható a *könyvtárlátogatás*, a tömegkommunikációs eszközök használata, az ismeretterjesztő előadásokon, szakköri tevékenységben való részvétel. A beilleszkedést megkönnyítendő, biztosítani kell a fogvatartott számára, hogy tájékozódhasson az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életéről, a világ eseményeiről. Ezt szolgálják a tájékoztatás különböző, alábbiakban érintett eszközei:

- a *tömegkommunikációs* lehetőségek közül legnépszerűbbek a televíziós közvetítések és az intézeti zárt láncú csatornán történő filmvetítések. A fogvatartottak korlátozás nélkül *újságokat, folyóiratokat* rendelhetnek a saját költségükön vagy a hozzátartozóik útján rendszeresen;
- a *testnevelés* és a *sport* fontos helyet foglal el az elítéltek számára elérhető szabadidős programok között. A fogvatartottak többsége számára az egyik legvonzóbb kikapcsolódási forma a testmozgás. A testnevelés és sport zártintézeti jelentőségét növeli a korlátozott mozgási lehetőségek szélesítésének, az elítéltek egészségi és pszichikai állapotának javítására gyakorolt kedvező hatása. A sport ezen túl alkalmas a szociális tulajdonságok fejlesztésére is, amennyiben az alkalmazott

³³ *Tájékoztató füzet fogvatartottak részére* 2017.

³⁴ *Tájékoztató füzet fogvatartottak hozzátartozói részére* 2017.

szabályok betartására vagy a másokkal való együttműködésre késztet.³⁵ Hazánk büntetés-végrehajtási intézeteinek javarésze rendelkezik a kielégítő, a rendszeres sportprogramok lebonyolításához szükséges torna- vagy kondicionálóteremmel, e mellett néhány intézet sportpályával is biztosítja a rekreációt.

Összefoglalás

A fejezet első része a fogva tartás és a reintegráció témaköréhez kapcsolódó releváns fogalmak rendszerében történő eligazodáshoz kívánt segítséget nyújtani. A fogalmak meghatározásánál fontos szempont volt azok történetisége és a hozzájuk kapcsolódó módszerek és eljárások leírása, amelyek nagymértékben befolyásolják a végrehajtás sikerét. Az általunk kiemelt fogalmak a reintegrációs programok működtetése, az egyéniesítés és differenciálás módszere és a rezsimek rendszere szoros kapcsolatot mutatnak egymással. A reintegrációs programok során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes rezsimeken belül kialakított elhelyezési körülmények, napirend és reintegrációs programok működtetésével valósul meg. Ezen módszerek alkalmazásával a végrehajtás kellő hatékonysággal járulhat hozzá a fogvatartott sikeres visszailleszkedéséhez és bűnözői karrierből történő kilépéséhez.

A fejezet második részében tárgyalt, a fogva tartás és reintegráció hagyományosnak mondott alappilléreiről elmondható, hogy az elmúlt húsz év során sokat változtak. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása, a munkaerőpiaci esélyek javítása és a testi és szellemi állapot szinten tartása tekintetében napjainkra beértek azok a törekvések, amelyek a fogva tartás európai normáihoz való csatlakozás jegyében születtek. A normalizáció elve érvényesül, amikor a szabadságvesztés végrehajtási körülményei (az elítéltek jogi helyzetét, az elítéltek életmódját, a fogva tartás anyagi, infrastrukturális feltételeit tekintve) a fogvatartási körülményekből adódó korlátozások mellett is közelítenek a szabad élet általános feltételeihez, illetve a civil, állampolgári jogi helyzethez. Továbbá megfigyelhető az a törekvés is, hogy kihasználva az infokommunikációs lehetőségeket folyamatos modernizáció zajlik a kapcsolattartás területén.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója (1984). Módszertani Füzetek 1. Budapest, BvOP. 1–20.

BOLGÁR Judit (2018): Reintegrációt segítő tevékenységek a Nemzeti Bünmegelőzési Stratégia tükrében a büntetés-végrehajtás területén. *Magyar Rendészet*, 18. évf. 1. sz. 109–127.

³⁵ RUZSONYI 1988.

- CONNOR, David Patric – TEWKSBURY, Richard (2015): Prison Inmates and Their Visitors: An Examination of Inmate Characteristics and Visitor Types. *The Prison Journal*, Vol. 95. No. 2. 159–177.
- DUWE, Grant – CLARK, Valerie (2011): Blessed Be the Social Tie That Binds: The Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, Vol. 24. No. 3. 271–296.
- Évkönyv. *Az igazság védelmében. 2017.* Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága. Elérhető: <https://bv.gov.hu/sites/default/files/A%20Büntetés-végrehajtási%20Szervezet%20Évkönyve%202017.pdf> (A letöltés ideje: 2019. 04. 25.)
- FORGÁCS Judit (2013): Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 2. sz. 1–16.
- HOUSE, James S. (1981): *Work stress and social support*. Boston, Addison-Wesley Pub. Co.
- HUSZÁR László (1997): Medikális modell. A treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 63–70.
- KOZÁRI Alíz – RUTKAI Kata – SÁNTA Livia szerk. (2017): *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve*. Budapest, BvOP.
- RUZSONYI Péter (1988): A destruktív életvezetés kialakulását előidéző tényezők. In BÁBOSIK István – SZÉCHY Éva szerk.: *Új tehetségek és kutatási eredmények a neveléstudományban*. Budapest, ELTE BTK Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány. 210–219.
- RUZSONYI Péter (2002): A fiatalok bűnelkövetők zárt intézeti kezelésének nemzetközi tendenciái. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 2–3. sz. 115–133.
- Tájékoztató füzet fogvatartottak hozzátartozói részére (2017). „Fogvatartottak reintegrációja” című EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt. Budapest, BvOP.
- Tájékoztató füzet fogvatartottak részére (2017). „Fogvatartottak reintegrációja” című EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt. Budapest, BvOP.
- VÁRKONYI Zsolt Kristóf szerk. (2017): *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2017*. Budapest, BVOP.

Jogszabályok

- 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bünnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).
2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Bv. kódex)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Csoportosítsa a reintegrációs programokat!
2. Ismertesse a differenciálás meghatározását, sorolja fel a differenciálás lehetőségeit a kezelés szempontjából!
3. Ismertesse a rezsim fogalmát, példákkal jellemezze a jogszabály által meghatározott rezsim típusait!
4. Ismertesse az intézet elhagyásával nem járó kapcsolattartási lehetőségeket!
5. Milyen szerepe van a reintegrációs projekteknek a munkaerőpiaci esélyek növelésében?

2. Táblázatok jegyzéke

- 1. táblázat: A rezsimek csoportosítása*
- 2. táblázat: A fogva tartás és reintegráció alappillérei*

IV. Kockázati elemek feltárása és optimalizálása a fogva tartás során

Forgács Judit

Bevezetés

Az eddig ismertetett hagyományosnak mondható reintegrációs elemeken túl a Bv. törvény eddig részben ismeretlen és modern szempontokat emelt be a fogva tartás és reintegráció sikeres megvalósítása érdekében. A negyedik alappillérként számontartott *kockázati elemek feltárása és optimalizálása* közelebb vitte hazánk végrehajtását a professzionális, 21. századi elvek és értékek alapján működő európai rendszerekhez.

A Bv. törvény hatálybalépését megelőzően a büntetés-végrehajtás nem rendelkezett mérésekkel és adatokkal a szabadságvesztését megkezdő fogvatartott intézeti és visszaesési kockázatára vonatkozóan, továbbá az sem volt mérhető, hogy az elítélt fogva tartása során milyen fejlődésen ment keresztül, azaz reintegrációs hajlandósága mely irányba változott.¹ A megismerés kiemelten fontos időszakában alkalmazott módszerek sokszor intézet-, szakember- és helyzetfüggők voltak, ezért a befogadás során megszerzett információértékelésre és a megállapított szükségletekre gyakran nem volt megfelelő programválasz. Az oktatásban és képzésben részt vevő szakemberek, a munkáltatás felelősei, a körletlen szolgálatot teljesítő felügyelők és reintegrációs tisztek információcseréje egyéni döntéseken alapult, ezért az elítéltről készült vélemények szakmai sablonokat igen, de valós megismerésen alapuló szakmai megállapításokat nem tartalmaznak. Az úgynevezett *szubjektív kockázatelemzés* következményeként a szabadságvesztés hatékonysága egy adott intézet vonatkozásában – mintegy szükségmegoldásként – a rendkívüli események bekövetkezésének gyakorisága alapján volt mérhető. A továbbiakban röviden áttekintjük a kockázatelemző rendszerek fejlődésének állomásait és kritériumait.

1. Kockázatelemző rendszerek kialakulásának előzményei

A bűnismétlési kockázat előrejelzésének, illetve mérésének lehetősége régóta foglalkoztatja mind a kriminológia területén kutatókat, mind a bűnelkövetőkkel foglalkozó gyakorlati szakembereket. „A büntető igazságszolgáltatási rendszerben már a múlt század elején fel-

---

¹ SCHMEHL 2013.

merült az igény a döntéshozatal megalapozottságát, gyorsaságát és hatékonyságát biztosító, a jövőbeni viselkedés valószínűségét és veszélyességét megbecsülni képes eszközök alkalmazására.”²

Az angolszász szakirodalomra hivatkozva Szabó a kockázatértékelési eljárások négy generációját különíti el:

- a 70-es éveket megelőzően az *első generációs kockázatértékelési eljárások* jellemzően interjúkra és az aktákból nyert információkra támaszkodhattak. Ezt az úgynevezett klinikai kockázatértékelési folyamatot nem támogatták sem irányelvek, sem szabályok, ezért hatékonysága a szakemberek képzettségén és tapasztalatán múlt;
- a *második generációs kockázatbecslési eljárásokról* az 1970-es évek óta beszélünk, amikor is egyértelművé vált, hogy egy jövőbeni bűncselekmény bekövetkezésének valószínűsége csak azon változók összefüggésében becsülhető meg, amelyek empirikus összefüggést mutatnak a bűnismétléssel. A statisztikai alapon nyugvó eljárások eredményességének igazolásához hosszú tesztelési folyamat vezetett. A kockázatbecslési eljárások alapját ebben az időszakban az olyan statikus rizikótényezők alkották, amelyek stabilan jellemezték a bűnelkövetőt. Ilyenek voltak a demográfiai változók (nem, életkor, rassz), a bűnözői előélettel kapcsolatos változók (a belépés életkora, a korábbi büntetések stb.), a családi háttér, az intellektus és az elkövető szocioökonómiai státusza;
- a *harmadik generációs kockázatbecslési eszközök* a statikus kockázati tényezőkön kívül a dinamikus kockázati tényezőkkel (antiszociális személyiség és irányultság, a kriminális kapcsolatok, vagy például a szerhasználat) is számoltak, amelyek az idő múlásával változnak vagy változtathatók, ezáltal jelentős hatást gyakorolnak a bűnismétlés kockázatának megítélésére;
- 1990-től jelentek meg az úgynevezett *negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelő eszközök*, amelyek a kockázati és szükségleti tényezők vizsgálatát esetkezelési tervvel ötvözik annak érdekében, hogy a felmért tényezőkhöz igazítsák az eljárást.³

A kockázatelemzés és -értékelés rendszerét jellemzően az angol és amerikai büntető igazságszolgáltatásban (ügyészek, bírók, pártfogók, büntetés-végrehajtási szakemberek stb.) többféle célból alkalmazzák. A rendelkezésre álló strukturált eszközök hatékony segítséget nyújtanak a hatósági és egyéb döntéshozatalban.⁴ A kockázatelemzési gyakorlat egyik kiemelt terepe a büntetés-végrehajtás. „A szabadságvesztés-büntetés végrehajtását fogantató intézetek számos országban alkalmaznak olyan klasszifikációs rendszert, amelyek a fogvatartottak különböző jellemzőik, így különösen veszélyességük alapján kategorizálja, helyezi el, illetve ennek megfelelően alakítja napirendjüket.”⁵

A 20. század folyamán az európai és amerikai börtönrendszerekben a *treatment* irányzat hatására a bűnözés pszichológiai és szociológiai okainak feltárása került előtérbe, ezzel párhuzamosan az elkövetők felmérésének módszerei kifinomultabbá váltak. Megfigyelhető

² SZABÓ 2015, 130.

³ SZABÓ 2015.

⁴ SZABÓ 2012.

⁵ SZABÓ 2015, 131.

volt, hogy a börtönökben alkalmazott kockázatelemző rendszerek is eltávolodtak a kockázatelemzés középpontjában álló szubjektív modelltől, amely leginkább a besorolási osztályvezetők tapasztalatára és megítélésére támaszkodott, és gyakran következetlenséghez és hibákhoz vezetett a döntéshozatalban.⁶ Ezzel ellentétben az *objektív kockázatelemzés* jól meghatározott jogi tényezők és személyes jellemzők szűk halmazától függ. Ezeket a tényeket súlyozottan és egy jól definiált eszközön belül hozzárendelt differenciális értékekkel határozzák meg, amelyeket ezután a fogvatartottak kockázati szintjének vagy programigényeinek felmérésére használhatnak. Az objektív kockázatelemzés elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy az elérendő cél szempontjából jobban azonosítható eszközök és módszerek álltak a büntetés-végrehajtási szakemberek rendelkezésére.

Az angolszász szakirodalom háromféle szempontot határoz meg, amelynek szolgálataba állították a kockázatelemzés és -értékelés objektív rendszerét:

- a *társadalom védelme és biztonsága* elsődleges szempontként érvényesítendő;
- amelyhez szorosan kapcsolódik másodikként a *fogvatartottak egyéni jellemzőinek feltárása és csoportosítása annak érdekében, hogy azonosítani tudják a programok szervezéséhez és működtetéséhez szükséges erőforrásokat*;
- harmadik szempontként említik a jól működő kockázatelemzési rendszerek ismertetésekor a *reintegrációs hatékonyság növelését*, amely együtt jár a *visszaesés csökkenésével és a fogvatartási költségek mérséklésével*.⁷

2. A kockázatelemzés hazai gyakorlata

A Bv. törvény koncepciójának kidolgozásakor több szakmai fórumon is megfogalmazódott az egységes kockázatelemzési rendszer kialakításának igénye, amely a büntetés megkezdésétől a befejezéséig végigkíséri az elítéltet, megfelelő információval szolgálva a szabadságvesztés alatti és a szabadulást követő jogkövető magatartása valószínűségére vonatkozóan. A Bv. törvény hatálybalépését követően (2015) került be a hazai gyakorlatba a magyar sajátosságokra építő Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer (a továbbiakban: KEK Rendszer). A KEK Rendszer lényege annak az elméleti alapvetésnek a gyakorlatba történő átültetése, miszerint az elítélt visszaesési kockázata és az úgynevezett intézeti kockázati tényezői több ponton találkoznak. Mindebből következik, hogy e kockázati faktorok csökkenthetők, ha a fogvatartott kezelési szükségletei megfelelő módon vannak kielégítve. A kockázatok kimutatásának és mérésének rendszere csak akkor lehet sikeres, ha a kockázatok csökkentésére megfelelő – lehetőleg programban megtestesülő – válaszlehetőségek állnak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás keretei között erre alapvetően két módszertani irány adódik. Az egyik a *biztonsági intézkedések köre*, amely elsősorban olyan kockázatokra tud válaszként szolgálni, mint például a szökés. A másik irány a *kockázatok csökkentését célzó fogvatartotti programok*, amelyek önkéntes alapúak. A kockázatkezelés elengedhetetlen, hogy kapcsolódjon a progresszív rezsimszisztémához, amely egy stabil motivációs keretet nyújt a fogvatartottak együttműködő viselkedésének jutalmazására.⁸

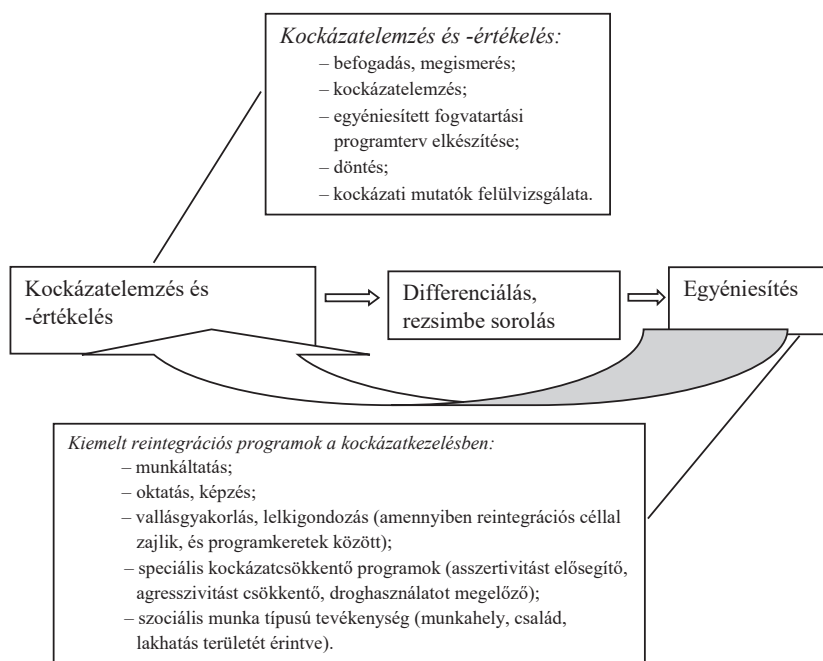
⁶ AUSTIN–HARDYMAN 2004.

⁷ LAUREN 1997.

⁸ HUSZÁR 2015.

A KEK Rendszer fogalma: *A fogvatartási és visszaesési kockázatok felmérése, értékelése és kezelése érdekében kialakított és működtetett szakmai rendszer.* Részei a kockázatelemzésre kialakított prediktív mérőeszköz, a kimutatott kockázatokra irányuló kezelési programok, illetve a kettő között motivációs lehetőségként megjelenő progresszív rezsim-szabályok.

Az új szabályozással elérendő cél volt egy egységes kategorizálási, elemzési módszertan, valamint egy azzal szorosan összekapcsolt kezelési rendszer működtetése. Ebben a rendszerben *egy olyan szakmai munkafolyamat valósul meg, amelynek elemei: a befogadás során az elítélt megismerése, az ismeretek rendszerezése, kiértékelése, differenciálás, rezsimbe sorolás, egyéniesített döntések meghozatala, ezt követően a fogvatartott személyiségváltozásának figyelemmel kísérése és a korábban meghozott döntések rendszeres felülvizsgálata.*

1. ábra

A KEK Rendszer működésének összefoglalása

Forrás: a szerző szerkesztése

A kockázatelemzésnek három eltérő esetét különböztetjük meg a fogva tartás során:

- *elsődleges kockázatelemzésnek* tekintjük a közvetlen befogadást követő kockázatelemzési eljárást, amely során a szakterületek számára rendelkezésre álló idő alatt valamennyi releváns, aktuálisan hozzáférhető adatot és információt rögzíteni kell;
- *az időszakos felülvizsgálati kockázatelemzésre* a KEK Rendszer, valamint a reintegrációs tevékenység folyamatjellege miatt 6 havonta van szükség, ilyenkor a kockázati csoportok szerinti kockázati szintek felülvizsgálata történik meg;

- *rendkívüli kockázati besorolásra* akkor kerülhet sor, ha a fogva tartás kockázatára negatív hatással bíró életeseemény történt, vagy bekövetkezésének kockázata igen magas.⁹

2.1. Befogadás, a befogadó részleg működése

A KEK Rendszer érvényesülésének első állomása a *befogadás*¹⁰ során valósul meg a büntetés-végrehajtási intézetben működő szakterületek közös feladataként. A fogvatartott elhelyezésére, életrendjére, foglalkoztatására – ezáltal a reintegrációs tevékenységre – nagy befolyást gyakorolnak a biztonsági, igazgatási, egészségügyi, gazdasági szakterületek és az intézeti pszichológus által megfogalmazott vélemények.

A reintegrációs tiszt feladatrendszerében is speciális helyet tölt be az elítélt intézeti befogadása, amely erre a feladatra kialakított körletrészen, a *befogadó részleg*en történik. A befogadó részlegben alkalmazott bánásmód jelentősen meghatározhatja a fogvatartott és a büntetés-végrehajtás közötti kapcsolat minőségét. Sarkalatos pont a kölcsönös együttműködés alapjainak megteremtése, úgy a hivatali, mint a személyközi bizalom kiépítése, amely elengedhetetlen a reintegrációs folyamat sikeres megvalósításához. A befogadás megkezdése előtt szükséges felmérni, hogy van-e olyan körülmény, amely a tevékenységet jelentősen befolyásolja (például a magyar nyelv ismeretének hiánya, kulturális és vallási különbségek, gyámság, rossz egészségi állapot, védett személyi státusz, fokozott őrzés stb.) A befogadó részlegben olyan jogerős elítélteket is el lehet helyezni, akik már másik büntetés-végrehajtási intézetben letartóztatásban voltak, így elsősorban nem a börtönvilágba kerülés kezdetén jelentkező szorongásokkal, frusztrációkkal kapcsolatos negatív tendenciák érvényesülnek náluk, hanem az átszállítás miatt az új elhelyezéssel, az elhelyezés ismeretlensége okán élnek át negatív élményeket.

A büntetésüket megkezdő elítélteket (a megyei intézetek kivételével) befogadó részlegben kell elhelyezni. Az alábbi főbb tevékenységi körök tartoznak a befogadó részleg működéséhez:

- az elítélteket *fel kell készíteni a szabadságvesztés letöltésére*, meg kell ismertetni velük az intézet rendjét és szabályait;
- a rendelkezésre álló módszerekkel *meg kell ismerni* az elítéltet;
- el kell készíteni az *egyénesített fogvatartási programtervet*.

A befogadó részleg programja tartalmazza:

- az elítéltek tájékoztatásához kapcsolódó feladatok végrehajtásának rendjét;
- a házirend és napirend ismertetését;
- milyen információkat és okmányokat kell beszerezni;
- a megismerés érdekében milyen foglalkozásokat kell tartani;
- a tűzvédelmi és munkavédelmi szabályok oktatásának a módját és idejét;
- a foglalkoztatási lehetőségek ismertetését;

⁹ *Módszertani útmutató* 2016.

¹⁰ A befogadás és megismerés nemcsak az elítéltek esetében történik meg. Megegyező a szakmai protokoll az újonnan befogadott letartóztatottak, szabálysértési elzárást töltők és kényszergyógykezelték esetében is.

- az orvosi, pszichológiai, vizsgálatok rendjét;
- a kockázatelemzési és kezelési rendszer befogadó részlegre vonatkozó elemeinek alkalmazásáról szóló rendelkezéseket.

Az elítéltek *felkészítése a szabadságvesztés letöltésére* egyéni vagy csoportos formában történhet, amely során főbb tartalmi elem a házirend és a napirend ismertetése, tájékoztatás a legfontosabb fogva tartást érintő szabályokról. A reintegrációs tiszta a befogadó részlegben tájékoztatja az elítéltet:

- a tűz-, munka- és környezetvédelmi szabályokról;
- a baleset-megelőzési szabályokról;
- a kényszerítő eszköz használatáról;
- a kapcsolattartás szabályairól;
- a pszichológiai szűrővizsgálaton való részvételre vonatkozóan;
- a fogvatartottat ki kell oktatni a jogairól és kötelezettségeiről;
- tájékoztatni kell a további információk és okmányok beszerzéséről;
- a reintegrációs programokról (művelődési, oktatási, munkáltatási lehetőségek igénybevételeiről);
- a magatartási szabályokról (együttélés, együttműködés követelményeiről);
- a vizsgálatok rendjéről;
- a KEK Rendszer elemeiről;
- a kedvezmény- és a szankciórendszer szabályairól (jutalmazás, fenyítés);
- a jogorvoslati eljárásokról.

2.1.1. A fogvatartottak megismerése, a prediktív mérőeszköz alkalmazása

A fogvatartottak megismerésének elsődleges szerepe a *biztonságra veszélyes magatartás előrejelzésében, a fogvatartott személyiségének feltárásában, a büntetés tartama alatti, valamint a szabadulás utáni időszakra vonatkozó elképzeléseinek megismerésében van.* Az elítélt életútjának megismeréséhez fel kell használni a büntetés-végrehajtás rendelkezésére bocsátott iratokat (a nyomozati eljárás során, illetve a bírósági szakban keletkezett anyagok tanulmányozása, környezettanulmány, esetlegesen a korábbi szabadságvesztés során készített összefoglaló vélemények stb.). A fogvatartottak megismerésének rendelkezésre álló lehetőségei közül kiemelt szerepe van a *megfigyelésnek. A megfigyelés olyan tudatos észlelés, amely lehetőséget ad valamely jelenség vagy folyamat nyomon követésére, és többletinformációval szolgál a végrehajtásra vonatkozóan.* Érdemes a megfigyelés módszerét használni az egyéni meghallgatáson tapasztaltakon túl, a fogvatartott társakkal és az állománnyal történő interakcióra vonatkozóan is.

A fogvatartott megismeréséhez a prediktív mérőeszköz (a továbbiakban: PME) alkalmazása nyújt kiemelt segítséget a befogadást követő elsődleges kockázatelemzés során. A 2015-től folyamatosan fejlesztett PME¹¹ a *különböző szakterületek bevonásával komplex*

¹¹ A KEK Rendszer részeként 2015-ben kezdődött meg a BvOP keretein belül a fejlesztési folyamat, amelynek célja a kockázatelemzési eszköz, illetve az ahhoz szükséges informatikai felület kidolgozása, továbbá standard tematikával bíró kezelési programok szakmai dokumentációjának, képzési anyagainak összeállítása volt.

elemzési folyamatot biztosít, amely a fogvatartottak kriminális előéletének, családi háttérének, szocioökonómiai helyzetének, büntetés-végrehajtási intézetben belüli magatartásának, pszichológiai és egészségügyi állapotának és egyéb jellemzőinek megismerésével segít előrejelzést adni a fogvatartottak várható viselkedésére, a fogva tartás releváns kockázataira, azok mértékére. A PME egy olyan informatikai felület, amely biztosítja az egyes fogvatartottakkal felvett adatok, kérdőívek válaszainak rögzítését, továbbá a felvett adatok alapján az elítélteket kockázati kategóriákba sorolja.¹²

A PME-re vonatkozó adatgyűjtést a *reintegrációs tiszt a nyilvántartási szakterülettel, az egészségügyi és pszichológiai szakterülettel* párhuzamosan és együttműködve készíti el, aminek a befogadástól a befogadó részlegre történő elhelyezést követően meghatározott időtartamon belül meg kell történnie. A PME összeállítását a hazai szakmai elvárások és tapasztalatok alapján pragmatikus szemléletmóddal alakították ki. A reintegrációs szakterület által egyéni elbeszélgetés során kitöltött kérdésblokk a személyes és demográfiai adatokra, a családi háttérre, a szociális háttérre, a kapcsolattartásra, az iskolázottságra, a korábbi foglalkoztatási és munkáltatási adatokra, a káros szenvedélyekre (függőség), illetve a reintegrációs programokon való részvételi és együttműködési szándékra vonatkozik.¹³

A rendszer a visszaesés mellett az alábbi *kockázati csoportokra* fókuszál:

- öngyilkosság (önkárosítás);
- fogolyszökés;
- agresszivitás (a személyi állománnyal és a fogvatartottakkal szemben);
- pszichoaktív anyagok használata;
- fogvatartotti hierarchiában betöltött alacsony státusz;
- a fogvatartotti hierarchiában betöltött magas státusz.

A mérőeszköz alkalmazásával lehetőség nyílik a különböző kockázatok alacsony/közepes/magas kockázati szintbe történő besorolására. A PME objektív jellegénél fogva kiegészítésre szorul: mivel nem rendelkezik az adott szakember tevékenysége során megjelenő szakértelemmel, tapasztalattal, információval, ezért az egyes kockázatok felmérése után kapott érték nem evidencia. A szakterületek kitöltőinek megvan a lehetősége arra, hogy az adott szituáció elemeinek tekintetében – amelyekre a kérdőívvel nem volt lehetőség irányítottan rákérdezni – saját kockázati szintet állapítsanak meg (eltérítés) a kapott értéktől függetlenül.

2.1.2. Az egyéniesített fogvatartási programterv elkészítése

Az *egyénesített fogvatartási programterv* elkészítésének alapja a megismerés, ami a befogadást követően a legfontosabb információk alapján készül el. A programtervet az érintett fogvatartottal együttműködve kell kialakítani, és elsősorban a fogvatartott által elérendő célokat tartalmazza. Az elkészítését követően az elítélt egyetértése jeléül azt aláírja. Amennyiben az elítéltnel ezzel kapcsolatban külön megjegyzése van, úgy azt a reintegrációs tiszt a tervben rögzíti. Az egyéniesített fogvatartási programterv megfelelő alapot szolgáltat arra,

¹² SOMOGYVÁRI 2018, 82.

¹³ *Módszertani útmutató* 2016.

hogy a későbbiekben bővíthető, illetve átdolgozható legyen a további megismerés tapasztalataival, a fogvatartott helyzetében bekövetkezett változásokkal.

Az egyéniesített fogvatartási programterv *tartalmazza*:

- a büntetés-végrehajtási intézetben tanúsítandó – egyéni, illetve a társas viszonyokra is vonatkozó – magatartással kapcsolatos elvárásokat;
- a családi és munkahelyi kapcsolatok ápolásával, megőrzésével kapcsolatos feladatokat;
- a munkához való viszony fejlesztését;
- a tanulmányok folytatását, a tudás és készségek, illetve a műveltség fejlesztésére, valamint a sport és a szabadidő hasznos eltöltése irányuló tevékenységeket;
- a befogadás során feltárt önbecsülési, felelősségérzetbeli hiányosságokat, agressziókezelési, önkifejezési problémákat, a bűncselekményhez való viszonyt, a korábbi életvitel stb. megváltoztatására, javítására ajánlott feladatokat, tréningeket, programokat;
- továbbá az arra történő figyelemfelhívást, hogy az elítélt érdemben foglalkozzon a társadalomba történő visszailleszkedés reális feltételeinek megteremtésével.

Az egyéniesített fogvatartási programterv fogalma összefoglalva: *a fogvatartottal közösen kialakított, az együttműködési hajlandóságra építő, egyéniségéhez, szociális helyzetéhez (iskolázottság, családi körülmények, korábbi foglalkoztatás stb.) igazodó, a fogva tartást átölelő elemző-értékelő program, amely folyamatos kontrollt és korrekciós lehetőséget biztosít a fogvatartottaknak a reintegrációs célok elérése érdekében.*¹⁴

A befogadási folyamat lezárásaként a reintegrációs tiszt javaslatot terjeszt elő a Befogadási és Fogvatartási Bizottság (BFB) részére:

- foglalkoztatásra vagy beiskolázásra;
- az egyéniesített reintegrációs programtervre;
- biztonsági kockázati besorolásra, valamint a rezsimbe sorolásra;
- speciális részlegen történő elhelyezésre.

A befogadási időszak leteltével az elítélt a személyes sajátosságaihoz (nem, életkor, bűncselekmény, ítélet, egészségügyi állapot, végrehajtási fokozat stb.) igazodó munkaterületre és a számára meghatározott reintegrációs részlegbe kerül. A részleg reintegrációs tisztjének feladata a reintegrációs programok szervezésében való együttműködés (tájékoztatás, segítségnyújtás, adminisztráció), a fogvatartott intézeti, munkahelyi magatartásának figyelemmel kísérése, értékelése, valamint az eseti és rendszeres egyéni és csoportos foglalkozások levezetése, reintegrációs tisztí vélemények készítése.

3. Kockázatcsökkentésre irányuló reintegrációs programok

A fogvatartási és visszaesési kockázatok csökkentésére irányuló *reintegrációs programok* eltérő hatékonysággal járulnak hozzá a visszailleszkedés sikeréhez. Egyénileg változó eredményt kapunk, ha a rendelkezésre álló programok közül a reintegrációhoz való hatékony

¹⁴ Módszertani útmutató 2016.

hozzájárulást vizsgáljuk. Hagyományosan a munkáltatás, az oktatás és a képzés területén túl a vallásgyakorlás és a visszailleszkedés esélyeit növelő családi és társadalmi kapcsolatok jelentősége emelhető ki a sikeres intézeti beilleszkedéshez és a reintegrációhoz hozzájáruló programok sorából.

Hazánkban az elmúlt időszakban csak néhány kutatás irányult a hatékonysági mutatók vizsgálatára, ezek közül kiemelkedő jelentőségű Borbíró és Szabó kutatása,¹⁵ amelyben a szerzők a magyar végrehajtásban működő programok vizsgálata mellett összehasonlító elemzést végeztek a nemzetközi szintéren megtalálható reintegrációs programok körében. A kutatók megállapításai között szerepel, hogy az *oktatás, a szakképzés és a munkáltatás* elsősorban a *börtönártalmak csökkentésében, a szabadidő hasznos eltöltésében és ily módon a biztonsági kockázatok csökkentésében játszanak szerepet*. E mellett rámutattak arra, hogy az ilyen típusú programok, ha *kismértékben is, de szignifikáns csökkenést eredményeznek a bűnisméltési rátában*.¹⁶

Borbíró és Szabó értelmezésében a magas hatékonyságú programok közé sorolható a terápiás programtípusok közül a kognitív viselkedésterápiás módszerek,¹⁷ amelyek a leghatékonyabbnak bizonyulnak a bűnisméltés megelőzése terén. „Ez az a programtípus, amelyik leginkább megfelel az általános fogékonyság elvének, és amelyik a leginkább alkalmas a legjelentősebb kriminogén szükségletek – az antiszociális attitűdök, kogníciók, személyiség és ismeretségek – módosítására.”¹⁸ A nemzetközi szakirodalom által leírt programok a „hagyományos viselkedésterápiák tanulásközpontú megközelítését ötvözik a személyiség beállítódásának vizsgálatával. Alapvetően az önismeret fejlesztésén alapulnak, céljuk, hogy feltárják a diszfunkcionális egyéni problémaérzékelést és rögzült attitűdöket, illetve az ezekből fakadó hibás reakciókészletet.”¹⁹ A kognitív viselkedésterápián alapuló programok a nemzetközi kutatások megállapításai szerint átlagosan kb. 30%-kal nagyobb csökkenést idézhetnek elő a bűnisméltési rátában, mint más programok.²⁰

A KEK Rendszer egyik legfontosabb eleme a *kockázatkezelés*, amely a PME által feltárt kockázati tényezőkre válaszolva speciális programok keretében valósul meg. A hagyományos reintegrációs programoktól eltérően nem az edukációt és a szocializációt vagy a munkakultúra elsajátítását helyezi középpontba, hanem a személyiségfejlesztés kognitív terápiás eszközeivel egy az eddigiektől különböző megközelítési módot alkalmaz. A rehabilitációs jellegű, személyiség- és magatartás-központú strukturált programokat beemelve a kockázatsökkentésbe nagyobb sikerrel járul hozzá a reintegrációhoz. Borbíró megállapításait idézve: „Az egyéniesített viselkedéskorrekciós terápiák főszabály szerint eredményesebbek, mint pl. szakképesítést biztosító, képzési, vagy munkaerőpiacra belépést megkönnyítő programok – legalábbis az utóbbiak sikeréhez szükség lehet az előbbiekre.”²¹

¹⁵ BORBÍRÓ 2010.

¹⁶ SZABÓ 2015.

¹⁷ A kognitív viselkedésterápiás megközelítés Aaron Beck nevéhez fűződik, aki az 1960-as években dolgozta ki terápiás rendszerét. E megközelítés lényege, hogy az emberek szemléletmódja és hiedelmei alapvetően meghatározzák az érzelmi reakcióikat és a viselkedésüket.

¹⁸ SZABÓ 2015, 163.

¹⁹ BORBÍRÓ 2014, 19.

²⁰ BORBÍRÓ 2014, 19.

²¹ BORBÍRÓ 2014, 16.

A speciális kockázatcsökkentő programok központilag kidolgozott, minden intézetben azonos programterv alapján, a fogvatartottak együttműködésével történhetnek. Speciális programot kizárólag az arra felkészített büntetés-végrehajtási szakember²² vezethet csoportos foglalkozás keretein belül. Jelenleg három kockázatkezelő programot működtet a büntetés-végrehajtás, amely minden érintett intézetben elérhető az elítéltek számára:

- az *asszertivitást (önérvényesítést) elősegítő program* elsődleges célja, hogy a fogvatartottak felismerjék és kezelni tudják azokat a helyzeteket, amelyekben sérülékennyé, esetleg áldozattá válhatnak. A tréning során a résztvevők önérvényesítő képességének fejlesztése a cél, e mellett különböző problémamegoldó technikák elsajátítása is szerepel a programban;
- az *agresszivitást csökkentő program* a szociális készségek fejlesztésével teszi képessé a fogvatartottakat, hogy felismerjék és kezelni tudják azokat a helyzeteket, amelyekben kontrollvesztés, agresszív viselkedés jelenhet meg;
- a *droghasználat megelőzésére irányuló tréning* célkitűzései között szerepel, hogy a kábítószer-fogyasztó magatartás jellemzőivel, valamint a kábítószer-fogyasztás körmodelljével ismerkedjenek meg a résztvevők. A program elősegíti a függőség kialakulását akadályozó attitűd megjelenését.²³

Összefoglalás

A fejezet lényegi elemeit összefoglalva elmondható, hogy a KEK Rendszer legnagyobb előnye, hogy a büntetés-végrehajtás szakmai tevékenysége során megjelenő szakértelmet, tapasztalatot, információt (szubjektív kockázatelemzés) rendezi egységes szakmai, elvi és végrehajtási keretek közé (objektív kockázatelemzés). A kockázatok kimutatásának és mérésének rendszere csak akkor lehet sikeres, ha a kockázatok csökkentésére megfelelő – lehetőleg programban megtestesülő – válaszlehetőségek állnak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás során alkalmazott reintegrációs programok egyénre szabott eszközei a fogvatartási és bűnismétlési kockázatok csökkentésének.

Felhasznált irodalom

- AUSTIN, James – HARDYMAN, Patricia L. (2004): *Objective Prison Classification: A Guide for Correctional Agencies*. Washington, D.C., George Washington University Institute on Crime, Justice and Corrections. Elérhető: <https://nicic.gov/objective-prison-classification-guide-correctional-agencies> (A letöltés ideje: 2019. 04. 26.)
- BORBÍRÓ Andrea (2010): *A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban*. I. kutatási beszámoló, Budapest, OKRI.

²² Az intézetek állományában 2017 decemberében 124 felkészített reintegrációs tiszt tartja a drogprevenció, agresszivitáskezelő és az asszertivitást fejlesztő programokat. Az elítéltek programokba történő bevonása folyamatosan biztosított, eddig ezen reintegrációs tevékenységben 691 fő elítélt volt érintett. Forrás: SOMOGYVÁRI 2018, 84.

²³ *Módszertani útmutató* 2016.

- BORBÍRÓ Andrea (2014): Megállítható-e a forgóajtó? A bűnismétlés-megelőző programok lehetőségei. In HACK Péter – KOÓSNÉ MOHÁCSI Barbara szerk.: *Álmok őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 13–28.
- SCHMEHL János (2013): Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 4. sz. 18–21.
- HUSZÁR László (2015): A KEK-rendszer. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: *Korszakváltás a Büntetés-végrehajtásban: Útmutató a Bv. Törvény megismeréséhez*. Budapest, Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsa. (Börtönügyi tanulmányok 2.). 44–51.
- SOMOGYVÁRI Mihály (2018): Kockázatelemzési rendszerek a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 37. évf. 1. sz. 69–88.
- SZABÓ Judit (2012): A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2. sz. 73–88.
- SZABÓ Judit (2015): *Speciális prevenció és dezisztencia*. (Doktori értekezés) Miskolc, Miskolci Egyetem ÁJK.
- LAUREN, Roger J. (1997): *Positive approaches to corrections: Research, policy, and practice*. Lanham, American Correctional Association.
- Módszertani útmutató a Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer működéséhez* (2016). Budapest, BvOP. (30500/4563/2016.ált)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Jellemezze a kockázati rendszerek kialakulásának előzményeit!
2. Ismertesse a kockázatelemzés hazai gyakorlatát és a KEK Rendszer működését!
3. Jellemezze a befogadó részleg szerepét a megismerésben!
4. Ismertesse az egyéniesített fogvatartási programterv tartalmi elemeit!

2. Ábrák jegyzéke

1. ábra: A KEK Rendszer működésének összefoglalása

Vákát oldal

V. A belső motiváció erősítése a fogva tartás során

Forgács Judit

Bevezetés

A Bv. törvény egyik legfontosabb feladata, hogy minden elemével a szabadságvesztés céljának megvalósulását – az elítélt sikeres társadalmi beilleszkedését és újabb bűncselekmény megelőzését – szolgálja. Ennek elérése érdekében egy új szemléleten alapuló differenciált rezsimrendszer kialakítása vált szükségessé, amelyben megtalálhatóak azon szakmai módszerek és programok, amelyek a szabadságvesztés teljes folyamatát végigkísérik, tehát a re-integrációs cél elérésének módját komplex és zárt rendszert alkotva jelenítik meg. A *belső motiváció erősítésére* szolgáló ötödik alappillér a magatartás szabályozásának mélyebb értelmezését megadva hozzájárul az elítéltek magatartására vonatkozó szakmai szemlélet átalakulásához. Újfajta értelmezési keretbe helyezve: a pozitív értékeléshez már nem elég, ha az elítélt megtartja az intézet szabályait, hanem támogatott és elvárt a kötelező és a szabadon választható re-integrációs programokban történő részvétele.

1. A motiváció jellemzői

A belső motiváció kialakításának reménye – a pedagógiai gyakorlat által kidolgozott módszerek és eszközök szerényebb készletével rendelkezve is – töretlenül jellemzi végrehajtásunkat.¹ A motiváció tárgyalásánál általában a motiváció két típusát kell elkülönítenünk: az úgynevezett *extrinzik* (eszközjellegű vagy külső) és az úgynevezett *intrinzik* (önjutalmazó vagy belső) motivációt. Az extrinzik jelző használata arra utal, hogy a viselkedés motivációjában valamilyen cél elérése vagy külső tényező játszik szerepet, esetünkben a büntetés-végrehajtás szabályrendszere, amely a napirend és házirend betartásán keresztül érvényesül. Ezzel szemben az intrinzik motiváció esetében a cselekvés motivációja a cselekvésben rejlő élvezet maga. A büntetés-végrehajtásban kiemelt jelentőséggel bíró extrinzik motiváció típusát az határozza meg, hogy az egyén önállóságát mennyire befolyásolják külső korlátozó tényezők. Ryan és Deci² az extrinzik motiváció négy szintjét különbözteti meg, ebből az első az, amely a szabadságvesztés során leginkább jellemző:

¹ RUZSONYI 2002.

² RYAN–DECI 2000.

- az első szinten a *motivációt a külvilág erősen szabályozza*, a viselkedés közvetlenül a jutalomtól vagy büntetéstől függ. Az egyén célja a külső jutalom elérése vagy a büntetés elkerülése;
- a második szintnek az *introjektált szabályozás* tekinthető, amikor a jutalmak és a büntetések már belsővé váltak, és a motiváció ezek fényében alakul. Ebben az esetben a cselekvést a büszkeség, az önértékelés növelése vagy éppen a szégyen, a szorongás elkerülése motiválja;
- a harmadik szint az *azonosuláson keresztüli szabályzás*, amelynek során a személy tudatosan értékeli az adott cselekvés jelentőségét, és azt személyesen is fontosnak tartja;
- a negyedik szint az *integrált szabályozás*, amely az extrinzik motiváció leginkább autonóm szabályozási módja, ilyenkor a cselekvés a személy lényegének integrált részévé válik.

Bár a kutatók az intrinzik motiváció jelentőségét emelik ki, de nem vetik el annak lehetőségét sem, hogy egy erősen beszabályozott rendszer esetén az extrinzik motiváció is eredményeket hozhat. A külső motiváció – a büntetés-végrehajtás sajátos világát figyelembe véve is – hatékony lehet annak ellenére, hogy a jutalmazott vagy büntetett személy által tanúsított magatartás rövid távon a büntetés-végrehajtási intézet érdekeit képviseli, de hosszú távon a személyiségbe beépülve a fogvatartott érdekeit szolgálhatja.

2. Jutalmazás

Nemzetközileg és hazánkban is elfogadott az a nézet, amely szerint a végrehajtás rendje betartásának a fogvatartottak önkéntességén kell alapulnia. Ezt a fajta önkéntességet segíti elő és erősíti meg a zárt intézeti viszonyok között történő jutalmazás. *A jutalmazásra úgy tekintünk, mint a magatartás szabályozásának alapvető módszerére, amely a kívánt viselkedés megerősítésére szolgál.* A fogvatartottak, különösen a visszaesők, többszörös visszaesők esetében az elismerés igénye nagyon nagy. A zárt intézeti viszonyok és a társadalmi kirekesztettség tényéből adódóan nagyobb jelentőségű a jutalmazás, mint a felnőtt szabad emberek társas közösségében. A szabadságvesztés végrehajtásának egészét átható egyéniesítés kiemelt jelentőséget kap a jutalmazás szempontjából. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy az extrovertált személyek érzékenyebbek a jutalomra és kevésbé fogékonyak a büntetésre, míg az introvertáltak szorongásosságuk révén inkább a büntetésre reagálnak érzékenyebben.³ Jutalmazás esetén motivációnövelő hatású a javaslattevő személye, amely attól függően változhat (körletfelügyelő, reintegrációs tiszt, munkáltatási felügyelő, tanár, büntetés-végrehajtási osztályvezető), hogy mely indokok alapján javasolt az elítéltek jutalmazása.

Jutalmazás javasolható:

- az elítélt példamutató magatartásáért;
- a munkában elért eredményéért;
- a tanulásban tanúsított szorgalmáért;

³ BOROS–CSETNEKY 2000.

- a közösség érdekében végzett tevékenységéért;
- élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért vagy súlyos veszély elhárításáért.⁴

A jutalmazás kezdeményezője a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozó személyekből kerülhet ki, a kezdeményezés tényét a fogvatartotti alapnyilvántartásban kell rögzíteni és az informatikai alrendszer használatával kell elküldeni az elítélt reintegrációs tisztjének. A jutalmazási folyamat során az adható jutalmak szempontjából három szintet különböztetünk meg: a reintegrációs tisztek által adható jutalmak, az osztályvezető által adható jutalmak és kizárólag a parancsnok által adható jutalmak csoportját.

A büntetés-végrehajtásban az *elítéltek számára adható jutalmak*⁵ a következők lehetnek:

- dicséret;
- kondicionáló terem használatának díjmentes biztosítása;⁶
- látogatófogadás soron kívül;
- a látogatási idő meghosszabbítása;⁷
- a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése;⁸
- pénzjutalom;
- tárgyjutalom;
- a végrehajtott fenyítés nyilvántartásból törlése;
- látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása soron kívül;
- jutalomkimaradás,
- jutalomeltávozás.

1. táblázat

Kiszabott jutalmak 2014–2016 között

Kiszabott jutalmak	2014	2015	2016
Dicséret	17 547	20 233	20 317
Soron kívüli csomag ⁹	1 896	0	0
Soron kívüli látogatófogadás	3 974	7 697	7 208
Látogatási idő meghosszabbítása	1 727	884	811
Személyes szükségletre fordítható összeg növelése	3 019	695	315
Pénzjutalom	54	25	73
Tárgyjutalom	67	45	101
Kondicionáló terem használatának díjmentes biztosítása ¹⁰	0	185	648
Végrehajtott fenyítés nyilvántartásból törlése	943	999	877
Fenyítés hátralevő részének elengedése ¹¹	2	0	0
Látogató bv. intézeten kívüli fogadása soron kívül	0	6	19

⁴ Bv. törvény 165. §.

⁵ Bv. törvény 165. §.

⁶ Egy hónaptól három hónapig terjedő időtartamban.

⁷ A látogatási idő maximálisan harminc perccel hosszabbítható meg.

⁸ Egy hónaptól három hónapig terjedő időszakra növelhető maximálisan száz százalékkal.

⁹ Kivezette a Bv. törvény.

¹⁰ Bevezette a Bv. törvény.

¹¹ Kivezette a Bv. törvény.

Kiszabott jutalmak	2014	2015	2016
Jutalomként adott kimaradás	437	398	347
Jutalomeltávozás	882	526	797
Dicsérő oklevél ¹²	5	0	3
Összesen	30 550	31 693	31 516

Forrás: Évkönyv 2016 adatai alapján a szerző szerkesztése

A jutalmazási gyakorlat során a reintegrációs tisztnek a fogvatartottat *havi rendszerességgel kell értékelni, elbírálni vagy továbbítani a beérkező javaslatokat*. Esetleges elutasítás alkalmával szükséges feltüntetni az elutasítás indokát. Kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy „a közösség érdekében végzett tevékenységért” csak akkor indokolt a jutalom, ha az elítélt önként, folyamatosan és rendszeresen folytatja ezt a tevékenységét, illetve ha egy-egy egyedi feladatot jó színvonalon hajtott végre. A jutalmazási formák alkalmazásánál beszélhetünk *vezérlő elvekről*, amelyeket a folyamat során szakmailag indokolt alkalmazni. A *fokozatosság* elvének érvényesítéséhez az egyes jutalmazási formák egymás utáni alkalmazását, valamint azok gyakoriságát kell mérlegelni. Minden esetben biztosítani kell a *kiszámíthatóság* és a *progresszivitás* követelményének érvényesülését. Az *arányosság* elvének abban kell megnyilvánulnia, hogy a jutalom formája és mértéke arányos legyen annak okával és indokával. Jelentős szerepe lehet ebben az eseti kiemelkedő, önként vállalt, valamint a folyamatosan, magas színvonalon végzett munkának, tevékenységnek, amely általában példamutató, közösségformáló magatartással is párosul. Az *egyéniesítés* alkalmával figyelemmel kell lenni a jutalmazási forma és a személyhez kötődő feltételek kapcsolatára. A személyes szükségletre történő vásárlás növelésénél, a soron kívüli látogatás engedélyezésénél, az eltávozással járó jutalmazásnál vizsgálni kell az alkalmazás feltételeinek meglétét, várható hatását és szerepét.

Az alábbiakra szükséges figyelemmel lenni a jutalmazási javaslat elkészítésénél:

- a „látogató soron kívüli fogadása” és a „látogatási idő meghosszabbítása” jutalmazási forma a kapcsolatok erősítésére, a szabadulás utáni beilleszkedés és reintegráció segítése érdekében ajánlott. Az engedélyezésnél körültekintően kell értékelni és elemezni a kapcsolattartás érzelmi megítélését, a kapcsolattartók körét, annak szerepét és jelentőségét;
- a „személyes szükségletre fordítható összeg növelése” jutalmazási forma megfelelően átgondolt gyakorisággal, jó hatékonysággal ösztönzi az elítélteket a nagyobb munkateljesítményre, a megfelelő közösségi normák kialakítására;
- a „tárgyjutalom, pénzjutalom” engedélyezése azon elítéltek részére javasolt általában, akik valamilyen pozitív példát felmutató egy-egy eseménynek résztvevői vagy szereplői, így különösen, ha egy soron kívüli feladat elvégzésében, rendkívüli helyzet megszüntetésében vagy különböző programokban vesznek részt;
- a „végrehajtott fenyítés nyilvántartásból való törlése” jutalmazási formának kiemelt jelentősége van a pozitív, szabálykövető magatartás megerősítése szempontjából. A törlésnél az eltelt, hosszabb időszak kifogástalan magatartása mellett a szabadságvesztés hátralévő időtartamát is figyelembe kell venni. A hosszabb ítélettel

¹² Fiatalkorúak esetében.

rendelkező elítéltek intézeti életrendjének és az elérhető kapcsolattartási lehetőségek – feltételes szabadságra bocsátás, végrehajtási fokozat enyhítése, enyhébb rezsimkategóriába helyezés stb. – pozitív irányú változását teremtheti meg a fenti jutalomban való részesítés;

- a látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása soron kívül jutalomban, jutalomeltávozásban, jutalomként adott kimaradásban való részesítés kivételességét nemcsak az eltávozás lehetősége, hanem azok jogszabályi és szakmai feltételei is indokolják.

3. A fegyelmi felelősségre vonás

A fegyelem fenntartása és a fenyítések kiszabása a börtönök működtetésének a legkényesebb és ezért legfontosabb szakmai kérdései közé tartozik. A megfelelő kontroll és a kellő fegyelem a személyes viselkedés és a közös tevékenységek vonatkozásában szükséges a fogva tartás elsődleges kezelési céljainak megvalósításához is. Ezen túlmenően, a társadalom joggal várja el, hogy a börtönök fegyelmezetten működjenek a börtönszemélyzet biztonság és hatékony őrzési és kezelői munkavégzése eredményeként. Ezen ügyekben alapvető, hogy hatékonyan, emberségesen és magas szakmai normákkal biztosítsa a megfelelő és igazságos megoldásokat, amelyek révén a szükséges kontroll és a szankciók végrehajtása érvényesül. A büntetés-végrehajtási intézet rendjének, fegyelmének betartását a jogalkotó elsősorban az elítéltek önkéntes jogkövetésétől várja, de számol azzal is, hogy egy részük megszegi az intézet rendjének szabályait.¹³ *A szabadságvesztést töltő elítéltet büntetőjogi és fegyelmi felelősség terheli.* A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak fegyelmi felelősségét a fegyelmi eljárás és végrehajtás törvényességének garantálására való tekintettel törvény,¹⁴ rendelet¹⁵ és országos parancsnoki szakutasítás¹⁶ is szabályozza.

A fegyelmezés és az ahhoz kapcsolódó fegyelmi fenyítés a végrehajtás rendjének fenntartásához, a büntetés-végrehajtás biztonságához kapcsolódó, helyreállító, együttműködésre ösztönző, az elkövetőt és más fogvatartottakat visszatartó szankció. A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott elítéltek és egyéb jogcímen fogva tartottak fegyelmi felelősségére vonatkozóan a 14/2014. IM rendelet (a továbbiakban: Rf.) tartalmaz részletes előírásokat. A fenyítések célját a jogalkotó egyrészről a megelőzésben jelöli meg, amely lehet speciális (a fegyelemsértő fogvatartott visszatartása újabb fegyelemsértéstől), másrészről lehet általános, avagy generális. Utóbbi esetben az alkalmazott fenyítéssel a prevenció valamennyi fogvatartottra irányul. A megelőzésen túlmenően további célkitűzés, kívánalom a rend és a biztonság helyreállítása, illetve nem utolsósorban az elkövető együttműködésre ösztönzése.¹⁷

¹³ Szűcs 2011.

¹⁴ Bv. törvény.

¹⁵ A szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet és a büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak fegyelmi felelősségéről szóló 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet.

¹⁶ A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 25/2017 (II. 14.) a bv. intézetekben fogvatartottak fegyelmi ügyeinek intézésére kiadott szakutasítása.

¹⁷ Rf. 3. §.

Az Rf. 2. §-a fogalmazza meg a *fegyelemsértés kritériumait*, amely szerint fegyelmi vétséget követ el az a fogvatartott, aki a büntetés-végrehajtás rendjét *szándékosan megszegi*, más fogvatartottat fegyelemsértés elkövetésére *szándékosan rábír*, vagy más fogvatartott részére fegyelemsértés elkövetéséhez *szándékosan segítséget nyújt*.

Fegyelmi vétségek lehetnek:

- a büntetés-végrehajtás rendjére és biztonságára, a fogvatartottak kötelezettségeire vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megsértése;
- az intézet házirendjének megszegése;
- utasítás megtagadása;
- munkarend megszegése;
- élet vagy testi épség veszélyeztetése;
- tiltott tárgy birtoklása;
- pszichoaktív szer tartása, fogyasztása;
- az élelem átvételének megtagadása.

3.1. A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat és a fegyelmi eljárás kezdeményezése

A fegyelmi eljárás kezdeményezésére a büntetés-végrehajtás személyi állományának tagja¹⁸ jogosult, aki ha a fegyelemsértés elkövetésének gyanúját észleli, és a feltételezhető fegyelemsértést elkövető személyéről is tudomással bír, köteles a cselekmény észlelését vagy az arról való tudomásszerzést követő nyolc napon belül a fegyelmi eljárást írásban kezdeményezni.¹⁹ Az *észlelő* szerepe kiemelt az eljárás vonatkozásában, mivel minél pontosabban és tényszerűbben rögzíti a fegyelemsértés körülményeit, annál jobban segíti a jogkör gyakorlójának rendelkezéseit az eljárás során. A büntetés-végrehajtás biztonsága szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró események vonatkozásában az elsődleges intézkedések sorából elengedhetetlen a *veszély elhárítása, az elkövető/elkövetők és a tanúk egymástól való elkülönítése*. A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat része az eseményt követő meghallgatási jegyzőkönyvek felvétele, a tárgyi bizonyítékok összegyűjtése és a követő intézkedések megtétele.

A fegyelemsértést a leggyakrabban a fogvatartottak őrzését, felügyeletét, ellenőrzését ellátó személyi állomány tagja (körletfelügyelő, biztonsági felügyelő, foglalkoztatási felügyelő) észleli. A fegyelmi eljárás kezdeményezését elsősorban az észlelő végzi el a *Fegyelmi eljárást kezdeményező lap* kitöltésével. A cselekményt tárgyyszerűen kell leírni, meg kell jelölni az elkövetés helyét, idejét és módját, meg kell nevezni az esetleges tanúkat, tárgyi bizonyítási eszközöket. Ez utóbbiakat a fegyelmi esemény észlelője köteles lefoglalni és a fegyelmi jogkör gyakorlójának átadni. A fegyelmi ügy súlyosságára és összetettségére figyelemmel az elsődleges jelentéseket/meghallgatási jegyzőkönyveket az észlelőnek, tanúknak, körlet-főfelügyelőnek, reintegrációs tisztnek, biztonsági tisztnek kell elkészíteni a sikeres kivizsgálás érdekében. A fegyelmi eljárás kezdeményezője minden esetben köteles a fogvatartott tudomására hozni a fegyelmi eljárás kezdeményezésének tényét.

¹⁸ Lehet hivatásos, közalkalmazott vagy munkaviszonyban álló büntetés-végrehajtási dolgozó.

¹⁹ Rf. 6. §.

3.2. A fegyelmi eljárás elrendelése

A fegyelmi eljárást kezdeményező iratot a fogvatartottal való közlés után – legkésőbb a közlést követő munkanapon – a fegyelmi eljárás kezdeményezője köteles eljuttatni a fegyelmi jogkör gyakorlójának. A fegyelmi jogkör gyakorlója a kézhezvétel napján dönt a fegyelmi eljárás további menetét illetően. Ha a *cselekmény ténybeli megítélése egyszerű*, továbbá az a büntetés-végrehajtási intézet rendjét csak olyan kis mértékben sérti vagy veszélyezteti, hogy a Bv. törvényben meghatározott legenyhébb fenytés kiszabása is elegendőnek látszik, akkor a fogvatartott *reintegrációs tisztjének hatáskörébe utalja*.

3.2.1. Fegyelmi vétség elbírálása a reintegrációs tiszt hatáskörében

A reintegrációs tiszt fogvatartottakkal való viszonyát, szerepét és alapfeladatát tekintve is az a személy, aki elsősorban azért felelős, hogy a fogva tartás és a reintegráció kettőssége sikeresen megvalósuljon, nem csupán a mindenki számára látható körülményeket tudja értékelni a fegyelmi eljárás során, hanem egyéb belső, mögöttes okokat is képes bevonni az eljárásba. A reintegrációs tiszt – a meghallgatást követően – három irányt szabhat az eljárásnak: a fogvatartottat *kioktatásban részesítheti*,²⁰ ha a cselekmény tárgyi súlya és az elkövető személyisége miatt a feddés kiszabása szükségtelen; legenyhébb fenytés-ként *feddést szabhat ki*;²¹ vagy a jogszabályban nevesített esetekben²² köteles visszautalni az ügyet a fegyelmi jogkör gyakorlójának.

A közvetítői eljárás a fegyelmi procedúrában

A büntetés végrehajtása során alkalmazott közvetítői eljárás²³ az enyhébb tárgyi súlyú cselekmény (vagy jogszabályban közvetítői eljárásba utalt ügyben), fegyelmi vétség esetén az elítéltek egymás közötti konfliktusainak hatékony rendezési metódusa, amelyben az arra kiképzett személyiállomány-tag – jellemzően a reintegrációs tiszt – a mediátor szerepét végzi. A fegyelmi jogkör gyakorlója az elítélt másik elítélt sérelmére megvalósított fegyelemsértése miatt indult eljárást megszüntetheti, a fenytés végrehajtását felfüggesztheti, ha az elítélt közvetítői eljárásban vesz részt. Közvetítői eljárásra utalásnak akkor van helye, ha az eljárás alá vont fogvatartott beismerte a fegyelemsértés elkövetését. Ugyancsak feltétel a felek, azaz mind az eljárás alá vont fogvatartott, mind pedig a sértett hozzájárulása az eljáráshoz. A közvetítő feladata, hogy a tudomására jutott konfliktus mérlegelése után az elítéltek közti megállapodást segítse. A megállapodás tartalmi részébe a közvetítést végző személy csak

²⁰ A kioktatás nem minősül fegyelmi fenytésnek, egyfajta speciális figyelmeztetésként kell értelmezni, amely megelőzi a fenytés kiszabását, de a nyilvántartásban nyoma marad.

²¹ A feddés fenytés nem jár egyéb következményekkel.

²² Rf. 7. §.

²³ Hazánkban a polgári jogvitákban (pereken) 2003. március 17-étől, míg büntetőügyekben 2007. január 1-jétől elviekben alkalmazhatóvá vált a közvetítői eljárás. A fegyelmi eljárás során alkalmazható közvetítői eljárásról a Bv. törvény 171. §-a rendelkezik.

a jogszabályi kereteknek megfelelő és az intézet belső rendjéhez igazodó módon és mértékben avatkozhat be. A közvetítő reintegrációs tiszt a megállapodás végrehajtását is ellenőrzi, nyomon követi, a megvalósulást rögzíti.

3.3. Fegyelmi elkülönítés

A fegyelmi elkülönítés párhuzamba hozható a letartóztatás kényszerintézkedéssel, mivel a fogvatartott eljárás alá vont személyként a fegyelmi eljárás biztosítása és a bűnismétlés elkerülése okán kiemelhető mindennapi környezetéből, új környezetében (fegyelmi zárkában tölthető egyszemélyes elhelyezés) életrendje és a programokon való részvétel lehetősége korlátozható. Az elkövetett fegyelmi vétséget mérlegelve, a fogvatartott az elkülönítés idejére akár teljesen eltiltható a munkahelyen történő megjelenéstől, a sport-, kulturális és szabadidős foglalkozásokon történő részvételtől, az egyházi és vallási rendezvényeken való részvételtől. Az Rf. 13. §-a az elkülönítés indoklását szűkszavúan „az eredményes vizsgálat érdekében” meghatározással jelöli. A fegyelmi elkülönítés az elsőfokú eljárás tartamáig, legfeljebb azonban *húsz napig tarthat*, ez idő alatt a fogvatartott nem érintkezhet a fegyelemsértés többi elkövetőjével, a tanúkkal és a sértettekkel. A fegyelmi elkülönítést hivatali időn túl a fegyelmi jogkör gyakorlójának akadályoztatása esetén vagy halaszthatatlan esetben a biztonsági tiszt is elrendelheti, de az elkülönítést követő első munkanapon a fenntartás indokoltságát felül kell vizsgálnia.

3.4. Az elsőfokú fegyelmi eljárás

A fegyelmi eljárással szemben a tisztességes eljárás követelménye szempontjából a következő két feltétel támasztható: egyrészt meg kell felelnie a hatékonyság követelményének, azaz alkalmasnak kell lennie arra, hogy a tényállást és a fegyelmi cselekmény mögöttes okait feltárja, ami egyfajta rugalmasságot és közvetlenséget feltételez. Másrészt érvényre kell juttatnia a tisztességes eljárás részét képező garanciális elemeket. A fegyelmi eljárás bonyolultabb, súlyosabb és kiemelt figyelmet érdemlő esetben a fegyelmi jogkör gyakorlójának döntése értelmében elrendeli a fegyelmi eljárást, ezzel egy időben megjelöli az ügy vizsgálatával megbízott személyt (a továbbiakban: kivizsgáló) és meghatározza a kivizsgálás határidejét.

3.4.1. Vizsgálat

Az Rf. 12. §-a pontosan meghatározza a vizsgáló személyét,²⁴ aki a fegyelmi jogkör gyakorlója által meghatározott határidőn belül kivizsgálja a fegyelmi vétséget. A fegyelmi eljárás

²⁴ A vizsgáló a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományú, közalkalmazotti vagy kormányzati szolgálati jogviszonyban álló tagja lehet, ide nem értve a fogvatartottak kötelező foglalkoztatására létrehozott gazdasági társaságok és költségvetési szervek hivatásos szolgálati jogviszonyban, közalkalmazotti jogviszonyban vagy munkaviszonyban álló tagját.

elrendelése esetén a fegyelmi vizsgálat határidejét úgy kell megállapítani, hogy az elsőfokú határozat meghozatalára az elrendeléstől számított *húsz napon belül* sor kerülhessen.

A fegyelmi ügy *kivizsgálója* a bizonyítási eljárás során meghallgatja az elítéltet, szükség esetén a tanúkat. Beszerzi a tárgyi bizonyítékokat, és helyszíni szemlét tarthat, a fegyelemsértést észlelő, jelen lévő személytől a szakterület illetékes vezetőjén keresztül jelentést is kérhet. Az *eljárás alá vont fogvatartott* nem köteles vallomást tenni, és a vallomástételt az eljárás során bármikor megtagadhatja, ez esetben figyelmeztetni kell arra, hogy ez az eljárás folytatásának és a fegyelmi felelősség megállapításának nem akadály. A vizsgálat során bizonyítási indítványt tehet, aminek teljesítéséről vagy megtagadásáról a vizsgáló dönt, döntése ellen külön jogorvoslatnak nincs helye, azonban a határozatban a megtagadás okát meg kell indokolni. Az eljárás alá vont fogvatartott – a büntetőeljárás során alkalmazott iratismertetés mintájára – a vizsgálat befejezésekor a *fegyelmi iratokat tanulmányozhatja*, azokról másolatot kérhet, kivéve a fogvatartotti tanú zártan kezelt adatáról, valamint a személyi állomány tagja írásos jelentésének a biztonságos fogva tartást veszélyeztető részéről.

A *tanúk* személyéről és meghallgatásukról az Rf. 16. §-a rendelkezik, miszerint tanúként az hallgatható ki, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet. A fegyelmi eljárásban a személyi állomány tagja és a fogvatartott között szembesítés nem rendelhető el. A vizsgáló az eljárás során a kivizsgálás megállapításait, észrevételeit és a csatolt iratokat az informatikai rendszer erre a célra kijelölt rovatában rögzíti. A meghallgatás során *jegyzőkönyvet* kell készíteni, amelynek tartalmaznia kell:

- a meghallgatás során feltett kérdéseket és a kérdésekre adott válaszokat;
- az eljárás alá vont védekezését, az általa tett észrevételeket, az általa meghallgatásra javasolt további személyeket;
- a cselekmény beismerésére, illetve tagadására vonatkozó kijelentést;
- a kivizsgáló általi összefoglalást.

Ezt követően a fegyelmi ügy anyagait határozathozatal végett a fegyelmi jogkör gyakorlója elé terjeszti. Sikeres kivizsgálás esetén *kitűzi a fegyelmi tárgyalás napját*.

3.4.2. Fegyelmi tárgyalás

A fegyelmi eljárás ezen szakaszában a fegyelmi fenytés kiszabására csak fegyelmi tárgyalás megtartása esetén kerülhet sor. A fegyelmi tárgyaláson a vizsgáló ismerteti az eljárás alapjául szolgáló cselekményt és a vizsgálat eredményét, a beszerzett bizonyítékokat – kivéve a zártan kezelt adatokat. Ezt követően a fegyelmi jogkör gyakorlója meghallgatja az eljárás alá vont fogvatartott védekezését. Az eljárás alá vont fogvatartott vagy védője indítványára a fogvatartott reintegrációs tisztjét is meg kell hallgatni. Az elsőfokú eljárást a *fegyelmi határozat* zárja, amely tartalmazza az indoklás²⁵ mellett a *fegyelmi fenytésre* vonatkozó döntést.

²⁵ A fegyelmi jogkör gyakorlója szóban köteles indokolni döntését, az írásos indoklás öt napon belül kézbesítendő az eljárás alá vont fogvatartottnak.

3.4.3. Fegyelmi fenyítések

A Bv. törvény a korábban évtizedekig használt három fenyítési formát (feddés, személyes szükségletekre fordítható összeg, magánelzárás) további három lehetőséggel egészítette ki. A kiszabható fenyítések a következők:

- *feddés*;
- 1–6 hónapig terjedő időtartamig az elítélt *magánál tartható tárgyai körének korlátozása*;
- a *büntetés-végrehajtási intézet által szervezett programokon*, rendezvényeken, művelődési, szabadidős, illetve sportprogramokon való *részvétel korlátozása*, az *azoktól való eltiltás*, amely meghatározott alkalmakra, de legfeljebb három hónapig tarthat;
- a *többletszolgáltatások megvonása* 1–3 hónapig terjedő időre;
- a *személyes szükségletre fordítható összeg csökkentése* (amely 50%-ig csökkenthető, legfeljebb hat hónapig);
- *magánelzárás*.

2. táblázat

Fegyelmi fenyítések száma 2013–2016 között

Végrehajtott fegyelmi fenyítések	2013	2014	2015	2016
Feddés	4 087	3 878	3 753	5 154
Kiétkezés (a börtön boltjában való vásárlás) csökkentése	2 193	1 967	1 860	2 437
Magánelzárás	2 004	1 546	1 175	1 901
Magánál tartható tárgyai körének korlátozása ²⁶	0	0	3	22
Többletszolgáltatások megvonása ²⁷	0	0	20	38
Szervezett programoktól eltiltás, korlátozás ²⁸	0	0	23	253
Összesen	8 284	7 391	6 834	9 805

Forrás: Évkönyv 2013, 2014, 2015, 2016 adatai alapján a szerző szerkesztése

A személyes szükségletre fordítható összeg csökkentését hónapokban és százalékban kell meghatározni, míg a szervezett, illetve szabadidős programokon való részvétel korlátozása-kor a konkrét program megnevezése mellett a meghatározott alkalmakra vagy hónapokban megjelölve lehet a fenyítés mértékét kiszabni.

A *magánelzárás végrehajtása* orvos és pszichológus előzetes engedélyével kezdhető meg, és félbe kell szakítani, ha előbbi személyek a folytatását nem javasolják. A törvény végrehajtási fokozatokhoz mérten határozza meg a magánelzárás generális maximumát, amely fegyházban 25 napig, börtönben 20 napig, fogházban 10 napig tarthat. A törvény lehetőséget ad arra is, hogy az elítélt engedéllyel magánelzárás alatt is dolgozzon, illetve iskolába járjon. Ezt preferálva a törvény azt írja elő, hogy fegyházban legfeljebb 20 nappal,

²⁶ Bevezette a Bv. törvény.

²⁷ Bevezette a Bv. törvény.

²⁸ Bevezette a Bv. törvény.

börtönben 15 nappal és fogházban 5 nappal sújtható magánelzárással az elkövető. A várandós és kisgyermekes nővel szemben, bármilyen súlyos is a cselekménye, magánelzárásnak nincs helye.

Magánelzárás alatti fogvatartotti korlátozások:

- kimaradásra, eltávozásra nem mehet;
- a védővel való kapcsolattartás kivételével nem telefonálhat, és nem levelezhet;
- nem küldhet és nem kaphat csomagot;
- nem fogadhat látogatót, kivéve a lelkészt, szabadulása előkészítésekor leendő munkáltatóját, a pártfogó felügyelőt és a karitatív szervezet megbízottját;
- nem vásárolhat személyes szükségleti cikkeket;
- nem veheti igénybe a büntetés-végrehajtási intézet művelődési és sportolási lehetőségeit;
- sajtóterméket nem olvashat.

Védőjével azonban magánelzárás alatt is érintkezhet az elítélt. Amennyiben azt a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka engedélyezi, felügyelettel meglátogathatja súlyosan beteg közeli hozzátartozóját, illetve részt vehet közeli hozzátartozója temetésén. Lehetőséget nyújt a Bv. törvény arra vonatkozóan is, hogy az elmaradt látogatás, csomagküldemény átvétele, valamint a vásárlás a magánelzárást követően – bár nem kötelező érvényűen – bepótolhatóvá váljon.

A szabadságvesztés alatti súlyos és több alkalommal elkövetett fegyelemsértés előreve-títheti a fogvatartott *végrehajtási fokozatának szigorítását*. A végrehajtási fokozat határozza meg az elítélt életrendjét, intézeten belüli mozgását, elkülönítését a külvilágtól, őrzését – felügyeletét – ellenőrzését, adható jutalmak és fenítések mértékét. A büntetés-végrehajtási gyakorlatban tényként kezelendő az a megállapítás, amely szerint az elítéltek feltételes szabadságra bocsátására jelentős hatást gyakorol az úgynevezett „fegyelmi helyzet”.

4. A progresszív rezsimrendszer működtetése

A belső motiváció erősítésén keresztül fejti ki hatását a végrehajtásba beépült átlátható és kiszámítható fokozatosság. Az elítélt aktív és együttműködő részvétele esetén a számára felkínált reintegrációs programokban lehetősége nyílik arra – a vonatkozó jogszabályi környezettel összhangban –, hogy fogva tartásának és kapcsolattartásának lehetőségei és körülményei egyre nyitottabbá váljanak. A fogva tartás szabályainak enyhülése magával hozza annak lehetőségét, hogy több és biztonságilag kevesebb korlátozó tényezővel bíró reintegrációs program álljon az aktívan együttműködő fogvatartott rendelkezésére. Természetesen a továbblépés lehetősége nemcsak a kedvezőbb, de a szigorúbb rezsimszabályok felé is biztosított.²⁹ A fokozatosság eléréséhez a végrehajtás során az elítéltek életének szinte minden területére kiható rendszert kellett kidolgozni, amely leginkább a kapcsolattartást, az életrendet, az elhelyezést, a foglalkoztatásban történő részvétel lehetőségét és egyéb, a fenti kategóriákba nem tartozó lehetőségek meghatározását foglalja magában.

²⁹ SCHMEHL–PALLO 2015.

3. táblázat

A progresszív rezsimrendszer elemei

Kapcsolattartás	Intézet elhagyása nélkül	<i>levelezés, látogató fogadása, telefon, Skype</i>
	Intézetelhagyással	<i>látogató intézeten kívüli fogadása, kimaradás, eltávozás</i>
Életrend meghatározottsága	Intézetben belüli mozgás	
	Zárkaajtók nappali nyitvatartásának rendje	
Elhelyezés	Zárka	
	Lakóhelyiség	
Reintegrációs programok	Munkáltatás	<i>munkaterület meghatározása</i>
		<i>intézetben kívüli munkáltatás</i>
	Oktatás	<i>intézetben kívüli tanulmányok folytatása</i>
	Rehabilitációs, szabadidős és sporttevékenységek	
Egyéb	Jutalmazás és fenyítés mértéke	
	Magánál tartható tárgyak köre	
	Egyéb juttatások	

Forrás: a szerző szerkesztése

A progresszív rezsimrendszer horizontálisan és vertikálisan is átjárható. *A horizontális átjárhatóság a három végrehajtási fokozaton belül létrehozott általános, enyhe és szigorú rezsim által biztosított.* A végrehajtási fokozat meghatározásával a bíróság az ítélet meghozatalakor csupán annak kereteit adja meg, ugyanakkor a Bv. törvény a büntetés-végrehajtási szervezet számára további mozgásteret biztosít az egyes fokozatokon belül a rezsimszabályok alkalmazásával. Az egyes rezsimekben egyéniesített életkörülmények kialakítására kerül sor, ami a szabadságvesztés során – az elítélt együttműködésétől függően – módosulhat. Valamennyi végrehajtási fokozaton belül általános szabály, hogy a rezsimszabályoktól függően a juttatás mértéke lépcsőzetesen bővíthető, ugyanakkor a kapcsolattartási formákra meghatározott alsó határt minden esetben köteles a büntetés-végrehajtási intézet biztosítani.

A vertikális átjárhatóság még nagyobb motivációs lehetőséggel bír, mivel kilépve a végrehajtási fokozatok szorító rendszeréből, egy új struktúrán alapuló rezsimbe jutással kecsegtet. A vertikális átjárhatóság elemei különbséget mutatnak a végrehajtási fokozat szempontjából. A végrehajtás során egy alkalommal – a büntetés-végrehajtási bíró által – engedélyezhető eggyel enyhébb végrehajtási fokozatba kerülés, ez értelemszerűen csak a fegyház- és börtönfokozatban szabadságvesztést töltőket érintheti. Az enyhébb végrehajtási fokozatban lévők (fogház, börtön) vertikális átjárhatóságának biztosítását szolgálják az enyhébb végrehajtási szabályok (a továbbiakban: EVSZ), a társadalmi kötődést erősítő program, míg a reintegrációs őrizet lehetősége mindhárom végrehajtási fokozat számára nyitott.

4. táblázat
A vertikális átjárhatóság rendszere

Bv. jogintézmény	Fegyház	Börtön	Fogház
Végrehajtási fokozat enyhítése	X	X	
Átmeneti csoport	X	X	
EVSZ		X	X
Társadalmi kötődést erősítő program		X	X
Reintegrációs őrizet	X	X	X

Forrás: a szerző szerkesztése

A szabadságvesztés végrehajtására eggyel enyhébb fokozat³⁰ akkor jelölhető ki, ha – különösen az elítélt személyiségére, előéletére, egészségi állapotára, a szabadságvesztés során tanúsított magatartására, az elkövetett bűncselekményére, a szabadságvesztés tartamára, a társadalomba való beilleszkedési készségére tekintettel – a büntetés célja a szabadságvesztés enyhébb fokozatba történő végrehajtásával is elérhető. A végrehajtási fokozat szabadságvesztés-büntetés alatt történő megváltoztatása a gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve nagy motivációs bázissal és visszatartó erővel rendelkezik.

Az EVSZ jogintézménye³¹ jól szolgálja a társadalomba történő beilleszkedés elősegítését, illetve a börtön káros hatásainak mérséklését. A reintegrációs programok sorában kiemelt jelentőségű a családi és társadalmi kapcsolatok támogatása. Az EVSZ bevezetésének indoka pont a sikeres reintegráció érdekében szükséges külső kapcsolatok megőrzése volt. A fogház, illetve a börtön végrehajtásának általános szabályainál enyhébb végrehajtási szabályok akkor alkalmazhatók, ha a szabadságvesztés célja az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásával is elérhető, és az enyhébb büntetés-végrehajtási szabályok alkalmazása a büntetés-végrehajtás biztonságát nem veszélyezteti. Az EVSZ alkalmazása esetén az elítélt 24 órát, kivételesen 48 órát meg nem haladó időre havonta legfeljebb négy alkalommal el távozhat az intézetből azokon a napokon, amelyeken nem végez munkát, a személyes szükségletére fordítható pénzt készpénzben is megkaphatja, és azt az intézeten kívül költheti el, a látogatóját az intézeten kívül is fogadhatja havonta egy alkalommal, három óra időtartamban, felügyelete mellőzhető, amikor a büntetés-végrehajtási intézeten kívül dolgozik.

Az átmeneti részlegbe³² fegyház- és börtönfokozatban szabadságvesztésüket töltő, hosszabb ítélettel rendelkező fogvatartott helyezhető be. A részleg célja, hogy csökkentse a hosszú időtartamú szabadságvesztésből fakadó börtönártalmakat, és segítséget nyújtson a szabadulást követően a családi életbe, a munka világába, összességében a társadalomba történő beilleszkedéshez. Céljából és elnevezéséből adottan az átmeneti részleg egyfajta hidat kell hogy képezzen a börtönbüntetés és a szabad élet viszonyai között. Az átmeneti részleg akkor tudja kifejteni pozitív hatását, ha elsősorban olyan elítélteket helyeznek oda, akik aktív normakövetők, rendelkeznek olyan együttműködési hajlandósággal, amely alkalmassá teszi őket a csoportban folyó intenzív munkában való részvételre. Az átmeneti rész-

³⁰ Bv. törvény 115. §.

³¹ Bv. törvény 104. §.

³² Bv. törvény 103. §.

legben elhelyezett elítélt számos többletjogosultsággal rendelkezik. Számára engedélyezhető az intézetből történő eltávozás 24 óra időtartamban, továbbá jutalomként évente legfeljebb 15 nap eltávozás. Lehetőség szerint elő kell segíteni részvételét a büntetés-végrehajtási intézeten kívüli munkáltatásban. Ezen túl látogatót intézeten kívül is fogadhat; a büntetés-végrehajtási szabályok az ő esetében enyhíthetők, aminek következtében életrendje meghatározottsága csökkenthető. Esetlegesen az intézet kijelölt területén szabadon mozoghat, és a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelővel sikeres reintegrációja érdekében intenzívebb kapcsolatot tarthat.

Az első alkalommal szabadságvesztést töltő elítéltek számára kialakított *társadalmi kötődést erősítő program*³³ azon elítéltek ártalomcsökkentését és visszailleszkedésének elősegítését célozza, akik két évet meg nem haladó szabadságvesztés büntetéssel rendelkeznek. A programba bevont elítélt – amennyiben a jogszabályi feltételeknek megfelel, és egyéni teljesítménye, magatartása is kifogástalan – havonta legalább öt, legfeljebb tíz nap időtartamra elhagyhatja a büntetés-végrehajtási intézetet azokon a napokon, amelyeken nem végez munkát; felügyelet nélkül dolgozhat külső munkahelyen, tanulmányokat folytathat és képzésben is részt vehet az intézeten kívül. A társadalmi kötődés programban részt vevők részére biztosítható az átlagosnál gyakoribb intézeten kívüli tartózkodás lehetősége, ami a társadalomba való visszailleszkedést hivatott elősegíteni. Ennek érdekében az elítéltnak törekednie kell családi kapcsolatai megerősítésére és mielőbbi munkába állására, tanulmányai folytatására.

A *reintegrációs őrizet*³⁴ már a teljes szabadságot nyújtja – természetesen bizonyos korlátozások mellett – az elítélteknek. A szabadságvesztés-büntetés vége előtt³⁵ az arra jogosult személyek a büntetésük hátralévő részét otthonukban tölthetik, úgynevezett elektronikus távfelügyeleti eszközzel³⁶ történő ellenőrzés mellett. A reintegrációs őrizet időtartama legfeljebb tíz hónap lehet, azonban ha gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre az elítéltet, akkor az egy évet is elérheti. A társadalomba való visszailleszkedés elősegítésének érdekében alapvető elvárás, hogy a reintegrációs őrizetbe helyezett személy megtartsa az általános együttélési szabályokat, kerülsse a volt büntőrsaival való kapcsolattartást, tartózkodjon az alkohol és a drogok fogyasztásától.

Összefoglalás

A fejezet lényegi elemeit összefoglalva elmondható, hogy a büntetés-végrehajtási rendszer elsősorban a külső motiváció eszközeivel tud élni, aminek oka a végrehajtás sajátos világában keresendő. A jutalmazást és fenytést a külső motivációs bázis legfontosabb elemeiként tartjuk számon. A Bv. törvény egyik kiemelt újdonsága a progresszív rezsimrendszer, amely a belső motiváció erősítésén keresztül fejti ki hatását a végrehajtásba beépült átlátható és kiszámítható fokozatosság biztosításával. Az elítélt aktív és együttműködő részvétele esetén a számára felkínált reintegrációs programokban lehetősége nyílik arra – a vonatkozó jogszabályi környezettel összhangban –, hogy fogva tartásának és kapcsolattartásának lehe-

³³ Bv. törvény 187. §.

³⁴ Bv. törvény 187/A. §.

³⁵ Beleértve a feltételes szabadság lehetőségét.

³⁶ Elektronikus lábbilincs alkalmazásával.

tősegei és körülményei egyre nyitottabbá váljanak. A jutalmazás, fenyítés és a progresszív rezsimrendszer működtetésének hatékonysága nem vitatható. A motivációs eszközök által támogatott együttműködő magatartás rövid távon a büntetés-végrehajtási intézet érdekeit képviseli, de hosszú távon a személyiségbe beépülve a konstruktív életvezetés kialakulását szolgálja.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

- BOROS János – CSETNEKY László (2000): *Börtönpszichológia*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- FORGÁCS Judit – KÁNTOR Gáspár (2006): *Büntetés-végrehajtási nevelés*. (Jegyzet) Budapest, Bv. Szervezet Oktatási Központja.
- NAGY Ferenc (1998): Büntetés-végrehajtás Magyarországon. *Acta Juridica et Politica*, Tom. 53. Fasc. 1–25. 251–264.
- RUZSONYI Péter (2002): A fiataikorú bűnelkövetők zárt intézeti kezelésének nemzetközi tendenciái. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 2–3. sz. 115–133.
- RYAN, Richard M. – DECI, Edward L. (2000): Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, Vol. 55. No. 1. 68–78. Elérhető: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (A letöltés ideje: 2019. 04. 29.)
- SCHMEHL János – PALLO József szerk. (2015): *Korszakváltás a Büntetés-végrehajtásban: Útmutató a Bv. Törvény megismeréséhez*. Budapest, Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsa.
- SZALAI Tímea szerk. (2013): *A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2013*. Budapest, BvOP.
- SZALAI Tímea szerk. (2014): *A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2014*. Budapest, BvOP.
- SZALAI Tímea szerk. (2015): *A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2015*. Budapest, BvOP.
- SZŰCS András (2011): A magánelzárás fenyítés elleni fellebbezés elbírálása. *Börtönügyi Szemle*, 30. évf. 1. sz. 69–78.
- VÁRKONYI Zsolt Kristóf (szerk.) (2016): *A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2016*. Budapest, BvOP.

Jogszabályok

- 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak fegyelmi felelősségéről.
- 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól.
2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Bv. kódex)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Ismertesse a jutalmazás folyamatát, sorolja fel az adható jutalmakat!
2. Ismertesse a fegyelmi elkülönítés szabályait!
3. Jellemezze a reintegrációs tiszt hatáskörébe utalt fegyelmi vétség elbírálását!
4. Jellemezze a magánelzárás-fenyítés végrehajtására vonatkozó szabályokat!
5. Jellemezze a progresszív rezsimszisztéma vertikális átjárhatóságát!

2. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: *Kiszabott jutalmak 2014–2016 között*
2. táblázat: *Fegyelmi fenyítések száma 2013–2016 között*
3. táblázat: *A progresszív rezsimszisztéma elemei*
4. táblázat: *A vertikális átjárhatóság rendszere*

VI. A reintegráció módszerei

Hegedűs Judit

1. A reintegráció nevelési módszerei

A reintegráció során a nevelés, a reintegráció, az oktatás és a tanulás mint kulcsfogalmak egyaránt tetten érhetők. Érdemes röviden áttekinteni, hogy mit értünk ezen kifejezések alatt.

A *nevelést* elsősorban értékközvetítő, értékteremtő, személyiségfejlesztő tevékenységként értelmezzük pedagógiai szempontból, amelynek az egyik legfőbb jellemzője, hogy alapvetően az egyénre hat, tudatos, tervszerű, célirányos és folyamatos tevékenység. Amennyiben a büntetés-végrehajtás szemszögéből vizsgáljuk a nevelés fogalmát, akkor érdemes megismernünk Módos Tamás nevelésértelmezését: „A rendelkezésre álló időn belül olyan célirányos személyiségfejlesztés vagy -korrekció, amely megalapozza a társadalmilag elvárt szükségletek kialakulását, valamint a nevelési hiányosságok pótlása révén segíti a normakövető magatartást, a társadalmi megfelelést.”¹ Ebből adódóan a zárt intézetekben a nevelés korrekciós funkcióját hangsúlyozhatjuk, amelynek kiemelt eleme a magatartás- és tevékenységformálás.² Ehhez pedig alapvetően szükség van olyan eljárásokra, módszerekre, amelyek a nevelés célját támogatják. Ezek a nevelés módszerei, azaz „a nevelés céljainak megfelelő társadalmi értékek, normák és magatartásformák közvetítését, a személyiségfejlesztést szolgáló utak, módok, eljárások”.³

A nevelési módszereknek két nagy csoportját különböztetjük meg: a *közvetlen* (direkt) és *közvetett* (indirekt) módszereket. A közvetlen nevelési eljárások során a személyes kapcsolat révén hatunk az egyénre, míg a közvetett (indirekt) nevelési módszerek esetében valamilyen közvetítői közeg (feladat, film, csoport, szemléltető eszköz, interakciók stb.) segítségével próbálunk hatást gyakorolni. A direkt és az indirekt nevelési módszereknek egyaránt van létjogosultsága, hiszen egymást kiegészítik, ugyanakkor a kontextushoz való kapcsolódást (kit, mire, ki, miért nevel) nem szabad elfelejteni.

A direkt nevelési módszerek előnye, hogy a nevelő által közvetített tartalmak, normák, eszmék megkönnyítik a neveltnak a belső értelmező munkát, ugyanakkor, ha csak ilyen módszerekkel dolgozunk, a felfedező tanulás, a problémamegoldó gondolkodás kialakulása nehezített körülmények között fog zajlani. Illetve „[a]z elvárt magatartás a felügyelet, a szociális kontroll megszűnésével megszűnik, megnő az elítéltek ellenállása a nevelő

¹ Módos 1998, 9.

² RUZSONYI 1999; FORGÁCS 2012; MIKLÓSI 2014.

³ JÓZSA 2004, 49.

elvárásaival szemben, végső soron lehetetlenné válik a személyiség befolyásolása, csupán formális alkalmazkodás jön létre”.⁴

A nevelési módszerek három fő területet támogatnak: egyrészt a szokásformálást, másrészt a magatartási-tevékenységi modellek közvetítését és harmadrészt a meggyőződés formálását. Bábosik István⁵ ezekhez rendelte a direkt, illetve indirekt módszereket:

1. táblázat
A nevelés módszerei

Nevelési módszerek		
	Direkt (közvetlen) nevelési módszerek	Indirekt (közvetett) nevelési módszerek
Szokásformálás módszerei	<ul style="list-style-type: none"> – követelés – gyakoroltatás – segítségadás – ellenőrzés – ösztönzés 	<ul style="list-style-type: none"> – kölcsönös követelmény-támasztás – kölcsönös segítségadás – kölcsönös értékelés – kölcsönös ellenőrzés
A magatartási-tevékenységi modellek közvetítésének módszerei	<ul style="list-style-type: none"> – elbeszélés – tények, jelenségek, modellek, minták bemutatása – személyes példamutatás 	<ul style="list-style-type: none"> – kölcsönös példamutatás
A meggyőződésformálás (tudatosítás) módszerei	<ul style="list-style-type: none"> – előadás – magyarázat – beszélgetés – a fogvatartottak/neveltek ön-álló, elemző munkája 	<ul style="list-style-type: none"> – kölcsönös felvilágosítás – vita

Forrás: BÁBOSIK 1999

Elérhető: http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/97/a_nevelsi_mdszerek_osztlyozsa_a_megcl-zott_szksgletrendszer_s_a_nevelsmetodikai_jelleg_szerint.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 15.)

A büntetés-végrehajtási intézetek szervezeti kultúrájából adódóan értelemszerűen a direkt nevelési módszerek vannak jelen dominánsabban, így ezek részletezésére kerül sor a továbbiakban.

A követelés nagyon fontos abból a szempontból, hogy követelményeket támasszunk a nevelési folyamatban részt vevő elé. A követelés segíthet abban, hogy a preferált értékek, viselkedési formák megszilárduljanak, elinduljon a gyakorlás, a rögzítés folyamata. A követelés elindítja a gyakorlást, a rögzítés folyamatát, illetve a preferált magatartásformák megszilárdítását. A fogvatartottak bekerülésüket megelőzően gyakran nagyon alacsony követelményrendszerrel találkoztak életükben. Sok esetben először a büntetés-végrehajtási intézetben szembesülnek a fogvatartottak azzal, hogy bármilyen követelménynek meg kell felelniük, ez pedig komoly konfliktusokhoz is vezethet. Egy pedagógiai folyamatban érdemes odafigyelni arra, hogy ha túl sokat követünk, akkor gyakran látható a motiváció, a teljesítőképeség csökkenése, és a kudarcorientáltság érzése egyre gyakrabban megjele-

⁴ MIKLÓSI 2014.

⁵ BÁBOSIK 2004.

nik. Ez pedig növelheti a belső feszültséget, a „nem vagyok semmire sem alkalmas” érzést, amely akár agresszivitásban is megnyilvánulhat. A minimalizmus is komoly károkat tud okozni, hiszen hogy ha túl alacsony követelményeket, elvárásokat fogalmazunk meg, akkor gyakran nem „használják ki” tudásukat, képességeiket az egyének. A követeléssel kapcsolatban nagyon fontos alapelv a fokozatosság: ez egyrészt jelent mennyiségi szempontot, másrészt pedig a követelés formáját is. Érdemes – formáját tekintve – az alábbi fokozatokat szem előtt tartani: kérés, tanács, utasítás, parancs, tiltás. Ezen követelési formák mindegyikének van létjogosultsága a reintegrációs tiszti „módszertárában”, azonban helyzettől, egyéntől is függ, hogy melyiket használja.

Ha valamit megkövetelünk, és nem ellenőrizzük, akkor nem lesz visszacsatolás, azaz a nevelési folyamatban részt vevő egyénnek nem lesz igazodási pontja, a hibák kijavítására nem lesz lehetősége. Az ellenőrzés alapelvei között meg kell jelenjen a szakszerűség, a célszerűség, a tervszerűség, az objektivitásra való törekvés, a komplexitás, a függetlenség, a hitelesség, a nyilvánosság, a jóhiszeműség, valamint az együttműködés. Az ellenőrzés szükséges a fejlődéshez, azonban komoly demotiváló hatása van annak, hogy ha az ellenőrzés során csak és kizárólag negatív visszacsatolást adunk. Ez pedig már átvezet a pedagógiai értékelés, az ösztönzés módszeréhez.

Az ösztönzés mint nevelési módszer szorosan kapcsolódik a jutalmazás, büntetés kérdésköréhez. A különböző nevelési felfogások eltérő hangsúllyal ugyan, de igen hasonlóan értelmezik a jutalmazás-büntetés lényegét, célját. Egységes az álláspont abban, hogy a büntetés és a jutalmazás célja a büntető, jutalmazó személy által közvetített értékek megerősítése, az általa elvetettek gyengítése. A jutalmazás és büntetés funkciója a preferált tevékenység- és magatartásformák gyakorlása, a nemkívánatos magatartásformák és tevékenységek demotiválása, azaz magatartás- és tevékenységszabályozó funkciót töltenek be.

A jutalmazás nagyon leegyszerűsítve pozitív megerősítést jelent attól függően, hogy ki, mikor, miért és hogyan adja. Tudatosítanunk kell magunkban, hogy a jutalom nem minden esetben tölti be a pozitív megerősítés szerepét, éppen ezért át kell gondolnunk azokat a tényezőket, amelyek segítségével a jutalmazásunk az egyén tartós ösztönzését elősegítheti, illetve azokat a tényezőket, amelyek gyengíthetik hatását.

2. táblázat

Jutalmazás ösztönző és gátló tényezői

Ösztönző tényezők	Gátló tényezők
– a fogvatartott vágyakozik a jutalomra	– a fogvatartottnak nem számít értéknek a jutalom
– a jutalmazás valamilyen szükségletre reagál	– a jutalom időben túl távoli, elérhetetlen
– mértéktartó	– máshonnan is beszerezhető
– a fogvatartott által is ismert, egyértelmű és következtetes kritériumok alapján történik a jutalmazás	– a jutalom elérése túlságosan nehéz
– figyelembe veszik az adott személyt, személyre szabott a jutalom	– sablonos a jutalom
– megalapozott, valós teljesítményre reagál a jutalmazás	– érdemtelenül, személyes befolyásolás érdekében történik a jutalmazás, vagy pedig nem kap semmiféle jutalmat (bár mások kaptak)

Forrás: a szerző szerkesztése

A jutalmazás során alapvetően figyelembe kell venni az elítélt képességeit, adottságait, addigi viselkedését, az önmagához viszonyított fejlődését. A jutalmak nem jogosultságok, hanem adhatók a szakemberek döntésétől függően és a jogszabályoknak megfelelően. A Bv. törvény 165. § (1) bekezdése szerint „az elítélt példamutató magatartásáért, a munkában elért eredményéért, a tanulásban tanúsított szorgalmáért, a közösség érdekében végzett tevékenységéért, élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért vagy súlyos veszély elhárításáért jutalomban részesíthető”.

Ezek a jutalmak a jogszabály szerint az alábbiak lehetnek: *a)* dicséret; *b)* kondicionáló terem használatának díjmentes biztosítása; *c)* látogatófogadás során kívül, a látogatási idő meghosszabbítása; *d)* a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése; *e)* pénzjutalom; *f)* tárgyjutalom; *g)* a végrehajtott fenyítés nyilvántartásból törlése; *h)* látogató bv. intézeten kívüli fogadása során kívül; *i)* jutalom kimaradás; *j)* jutalom eltávozás.

A nevelési-oktatási folyamatban a jutalmazás mellett a büntetés kérdéskörére is ki kell térnünk. Fontos áttekinteni, hogy a büntetés milyen hatást gyakorol a fogvatartottra.

A nem megfelelő büntetés (például magyarázat nélküli, rendszeres, erőszakos, önkényes) súlyos károkat okozhat: ha a fogvatartott nem belső motivációból kerül a nem kívánatos cselekedet, hanem a büntetéstől való félelem miatt, akkor önbizalma, önértékelése nagymértékben csökkenhet, erősödhetnek az agresszív viselkedési formák, pszichoszomatikus tüneteket mutathat (állandósuló fej-, hasfájás, tikkelés, körömrágás stb.).

Egy pedagógiai folyamatban szükség van büntetésre, hiszen ezzel próbáljuk meg elérni a kedvező irányú fejlődést, ugyanakkor alapvetően figyelni kell arra, hogy ez a büntetés ne legyen megszégyenítő, megalázó, ne járjon testi és lelki terrorral. A büntetés nagyon gyakran nem az adott személy által elkövetett cselekedetre való reagálás, hanem a nevelést végző személy tehetetlenségének, nem megfelelő helyzetkezelésének meg nyilvánulása.

A büntetés-végrehajtásban alkalmazható büntetések, fenyítések formáit a Bv. törvény 168. §-a szabályozza. Eszerint a következő fenyítéseket lehet alkalmazni:

- feddés;
- a magánál tartható tárgyak körének korlátozása (1–6 hónap);
- a bv. intézet által szervezett programokon, rendezvényeken, művelődési, szabadidős, illetve sportprogramokon való részvétel korlátozása, attól való eltiltás;
- a jogszabályban meghatározott többletszolgáltatások megvonása;
- a személyes szükségletekre fordítható összeg csökkentése;
- magánelzárás.

Egyértelműen meghatározza a jogszabály, hogy ezen fenyítések fegyelemsértés következményeként adhatók. Fegyelemsértésként értelmezhető a büntetés-végrehajtás rendjének szándékos megszegése, ha más fogvatartottat fegyelemsértés elkövetésére szándékosan rábeszél, vagy más fogvatartott fegyelemsértéséhez hatékonyan és szándékosan segítséget nyújt. A fegyelemsértés kivizsgálása, a fegyelmi felelősség bizonyítása a büntetés-végrehajtási szervezet feladata. A fenyítés akkor hatékony, hogyha eléri célját,⁶ azaz

- a fegyelemsértést elkövetőt és a többi fogvatartottat visszatartja az újabb fegyelemsértéstől;

⁶ RANGA–VÖRÖS 2018.

- helyreállítja a büntetés-végrehajtás rendjét és biztonságát;
- a fegyelemsértést elkövetőt együttműködésre ösztönzi.

A jutalmazást és büntetést együttesen pedagógiai értékelésként értelmezhetjük. A pedagógiai értékelésnek számos funkciója van, ezek pedig a következők:⁷

- eredményesség és hatékonyság növelése;
- minősítés – szelektálás – orientálás – társadalmi megmérettetés;
- diagnosztizálás – fejlesztés – korrekció;
- tájékoztatás, informálás;
- visszacsatolás: megerősítés;
- motiválás.

E funkciók is utalnak arra, hogy az értékelés „nem korlátozható a tanulmányi teljesítményre [a büntetés-végrehajtás esetében még lehet gondolni a munkatevékenységgel kapcsolatos teljesítményre], illetve tevékenységre sem, mert a hatóköre ennél sokkal tágabb, a személyiségnek nem csupán az ismeretrendszerét, hanem más sajátosságait, többek között szociomorális, valamint önfejlesztő magatartás- és tevékenységformáit is alakítjuk az értékelés segítségével”.⁸

A gyakoroltatás módszere nagyon fontos egyes magatartás- és tevékenységformákhoz kapcsolódó elemek elsajátításához. A gyakoroltatás hatékonysága nagymértékben függ attól, hogy a fogvatartott látja-e értelmét az adott tevékenységnek. A fogvatartott monotoniatúrása is befolyásoló tényező lehet, valamint a végzendő tevékenység változatossága is meghatározza a gyakoroltatás sikerességét. Ha sokáig ismételtetjük az adott tevékenységet, akkor nagyobb lesz a hibázás esélye.

A segítségadásnak – mint nevelési módszernek – az az egyik legfőbb funkciója, hogy a nehézségeket elhárítsa vagy mérsékelje a pedagógiai folyamatban. A segítségadás módszerei közé tartozik a tanácsadás. Ezt a módszert is gyakran alkalmazzák a büntetés-végrehajtási intézetben a reintegrációs tisztek: a konkrét információ közvetítésén túl gyakran kéri ki a fogvatartottak a tanácsukat, akár a börtönközösséghez való beilleszkedésük, akár külső családi problémáik kezelése érdekében. Itt nagyon fontos alapelv, hogy tanácsadóként nem vállaljuk át a döntés felelősségét attól, akinek tanácsot adunk. A tanácsadás egy olyan interperszonális segítségnyújtási forma, „amelyben a tanácskérőket saját problémáik megértésében és megoldásában önálló döntéseik kialakításában és megvalósításában segítjük”.⁹ A tanácsadásnak három szintje van. Az első szint az orientáció, amikor alapvetően információátadás történik. A második szint az úgynevezett konzultáció, amely hosszabb időtartamú, és a konkrét információközvetítésen túl a döntéshozatalt is segíti, míg a harmadik szintű pszichológiai tanácsadás során alapvetően személyiségfejlesztést támogató folyamat zajlik. Az első két szint pedagógiai tanácsadás kategóriájába tartozik, míg a harmadik szint már a pszichológus kollégák kompetenciája. A döntéshozatalt támogató tanácsadás során érdemes arra odafigyelni, hogy nyílt kérdéseket tegyünk fel, amelyek elindíthatják a fogvatartottakban a probléma több szempontú megközelítését. A segítség folyamatában

⁷ GOLNHOFFER 2003.

⁸ BÁBOSIK et al. 2004, 193.

⁹ DÁVID 2012.

ugyanakkor fontos szem előtt tartani azokat a klasszikus játszmákat, amelyekbe akaratlanul is belekeveredhetünk:¹⁰

- a cinkos: a segítő azt közvetíti, hogy nem is olyan vészes a helyzet, ezáltal bagatellizálja a problémát, ami nagyon gyakran a felek saját megnyugtatóját is jelenti, azonban a probléma nem oldódik meg, sőt súlyosbodhat;
- a szakértő: a segítséget kérő alárendelődik, leblokkol, nem képes önállóságra, míg a szakértő segítő magabiztossága növekszik;
- a megértő-felmentő: „én mindent megérték, tényleg nem volt más választásod” – ezzel a típusú attitűddel sikerül elérnünk azt, hogy a segítséget kérő elkezdje sajnálni önmagát, felmenti magát a felelősség alól;
- a bíró: inkább felelősségre vonás történik, a fogvatartottat nem segíti abban, hogy ő maga szembesüljön a felelősséggel;
- a kutató: ebben a játszmában a reintegrációs tiszt adathalmazként, kipipálandó feladatként tekint a fogvatartottra, aki ennek következtében eszköznek érzi magát, a segítség személyre szabottsága eltűnik;
- a tagadó: „úgysem tudsz megváltozni” – hangoztatja a tagadó játszmát játszó reintegrációs tiszt, ezzel is erősítve a fogvatartottban a kilátástalanság érzését, megkérdőjelezve a segítség folyamatának értelmét, egyúttal elindítva ezzel a bűnbakképzés folyamatát: „a fogvatartott tehet arról, hogy nem sikerül neki”;
- a kontrolláló: „Ha már nem tudlak meggyógyítani, akkor legalább felügyelek rád”-játszmában a reintegrációs tiszt elérheti azt, hogy a fogvatartottnál állandósuljon a külső kontroll irányította viselkedés, ami által a változás belső hajtóereje minimálisra csökken.

A szokások kialakításában a beidegzés mellett nagyon fontos szerepe van a példaképek, eszményképek közvetítésének. A példaképek rendszerint konkrét személyekre vonatkoznak, míg az eszménykép egy elvontabb, általánosabb fogalom. A példaképek, modellek közvetítésének módszerei a következők:

- az elbeszélés módszere;
- a modellértékű személyek bemutatása;
- műalkotások bemutatása;
- a reintegrációs tiszt személyes példaadása.

A modellértékű személyek bemutatását a büntetés-végrehajtási intézetek tudatosan alkalmazzák: sportolók, művészek, tudósok meghívása mellett akár lehet gondolni a leállt drogosok, a börtönből szabadulását követően sikeresen reintegrálódott személyek bevonására, akik példájukkal, történeteikkel mintát adhatnak. Itt különösen fontos a személyek kiválasztása, valamint nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a modellértékű személyek történeteit, elbeszéléseit feldolgozzák a nevelési folyamatban. A műalkotások bemutatása során alapvetően a művészeti alkotásokra lehet gondolni: a szépirodalmi művek, képzőművészeti alkotások, zeneművek és filmek segítségével olyan érték közvetítő folyamatnak lehetnek részesei a fogvatartottak, amely – minden valószínűség szerint – addigi szocializációs folyamatukból hiányzott.

¹⁰ HEGEDŰS–MOLNÁR 2015.

Az egyik legfőbb hatást a személyes példamutatással tudjuk elérni: „A nevelő személyes tevékenysége és magatartása azért tekinthető példaképformáló tényezőnek, mert a nevelő különleges, pedagógiai és pszichológiai értelemben fölérendelt helyzetéből és irányító szerepéből következően, szándékától függetlenül folyamatos élmény- és tapasztalatforrás.”¹¹

A példamutató magatartás alatt számos tényezőt érthetünk, például a reintegrációs tiszt:

- kommunikációját mind a fogvatartottakkal, mind pedig a munkatársaival;
- következetességét;
- ápoltságát, személyes higiéniáját;
- felkészültségét, tájékozottságát;
- motiváltságát, munka iránti elköteleződését;
- konfliktuskezelési kultúráját.

A nevelési módszerek közül még a meggyőződés formálására irányuló módszereket kell megemlíteni. A meggyőződésformálás módszereit elsősorban oktatási-tanulási folyamatban alkalmazzuk, így a következő fejezetben foglalkozunk ezekkel.

2. Az oktatás, szervezeti formák és módszerek

Az oktatás a tanítás és a tanulás komplex egysége: a tanítás a pedagógus, a tanulás pedig a tanuló aktív tevékenysége. Az oktatás (és ezen belül is elsősorban a tanulásra gondolunk) történhet formális, nem formális és informális keretek között. A *formális* oktatás alapvetően megegyezik az iskolarendszerű oktatással, míg a *nem formális* oktatás alatt az iskolarendszeren kívül történő, de szervezett keretek között zajló, konkrétan meghatározott céllal történő tanulási formát értjük. Az *informális* tanulás pedig kötetlen formában – elsősorban különféle közösségi szinteken – történik.¹² A büntetés-végrehajtásban mindhárom oktatási forma megjelenik: az iskolai oktatáson túl foglalkozások, szakkörök is gazdagítják a reintegrációs lehetőségeket.

A továbbiakban azokat az alapvető didaktikai ismereteket tekintjük át, amelyek segítséget nyújthatnak a reintegrációs tisztnek abban, hogy akár egy iskolán kívüli foglalkozást is képes legyen megtartani.

A neveléstudomány része a didaktika, az oktatástan vagy oktatáselmélet, amely foglalkozik az oktatás céljával, tartalmával, folyamatával, módszereivel, szervezeti formáival, eszközeivel és az eredményesség mérésével, az értékeléssel.¹³ Az *oktatáselmélet* átfogja mind a tanítást, mind a tanítás által irányított tanulás elméleti és gyakorlati problematikáját.

Mielőtt a módszerekre és az oktatás körülményeire kitérünk, fontos hangsúlyozni, hogy ma már nemcsak ismeretközvetítést jelent az oktatás, hanem személyiségfejlesztést és kompetenciafejlesztést is. A *kompetenciának* számos meghatározása van, ezek közül az 1997-ben a *Pedagógiai Lexikonban* megfogalmazott definíciót érdemes kiemelni: eszerint a képességek/készségek mellett az ismereteknek és az attitűdnek is fontos szerepe van.¹⁴ Nagy József a modelljében a kompetenciát olyan pszichikus komponensrendszernek tekinti,

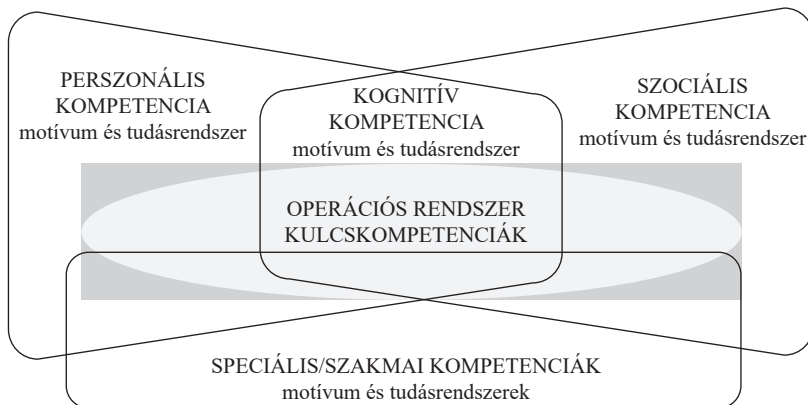
¹¹ BÁBOSIK 2004, 32.

¹² BAJUSZ 2011.

¹³ FALUS 2003.

¹⁴ BÁTHORY–FALUS 1997.

amelynek „1.) közvetlen felsőbb komponensrendszere a személyiség, és amelynek alsóbb pszichikus komponensrendszerei: 2.) a motívumrendszer és 3.) a tudásrendszer, valamint 4.) az öröklött komponensek és 5.) a tanult komponensek”.¹⁵ Ahhoz, hogy kompetenciafejlesztésünk sikeres legyen, szükséges a személyiségfejlesztés, a motivációs bázis támogatása, az ismeretek közvetítése. A Nagy József által megalkotott kompetencia-rendszerben beszélhetünk egyrészt általános kompetenciákról, másrészt speciális kompetenciákról.¹⁶

1. ábra

Nagy József kompetencia-rendszere

Forrás: NAGY 2010, 10.

Az általános kompetenciák közé tartozó kognitív kompetencia az információfeldolgozást segíti, míg a személyes (perszonális) kompetenciák az egyén túléléséért, életminőségének megőrzéséért, javításáért felelősek. A szociális kompetencia pedig csoportok, szervezetek, a társadalmak megőrzését és fejlesztését szolgálja. A speciális kompetenciák körébe tartozik a hivatás, a szakma, a foglalkozás, a tevékenységi kör. Természetesen ezek a kompetenciák egymással összefüggnek, kölcsönösen hatnak egymásra. A zárt intézeti nevelés-oktatás alapvetően ezen kompetenciák fejlesztéséről kell hogy szóljon, illetve azon alapkompentenciák (kulcskompetenciák) fejlesztéséről, amelyeket a Nemzeti Alaptanterv is megfogalmazott. Ezek pedig a következők:

¹⁵ NAGY 2010, 8.

¹⁶ NAGY 2010.

3. táblázat
Kulcskompetenciák

Kompetencia	Meghatározás
Anyanyelvi kommunikáció	A kommunikáció a gondolatok, érzések és tények szóbeli és írásbeli formában történő kifejezésének és értelmezésének képessége (szövegértés, beszéd, olvasás és írás), valamint a megfelelő módon történő nyelvi érintkezés képessége a társadalmi és kulturális kontextusok teljes skáláján – az oktatásban és képzésben, a munkahelyen, otthon és a szabadidőben.
Idegen nyelvi kommunikáció	Az idegen nyelvi kommunikáció nagyjából ugyanazokat a fő területeket öleli fel, mint az anyanyelvi kommunikáció: a gondolatok, érzések és tények szóban és írásban történő megértésének, kifejezésének és értelmezésének alapja (szövegértés, beszéd, olvasás és írás) a társadalmi kontextusok megfelelő skáláján – a munkahelyen, otthon, a szabadidőben, az oktatásban és képzésben – az egyén igényei vagy szükségletei szerint. Az idegen nyelvi kommunikáció olyan készségeket is igényel, mint a közvetítéshez és a kultúrák közötti megértéshez kapcsolódó készségek. A nyelvtudás foka a négy dimenzióban, a különböző nyelveken, valamint az egyén nyelvi környezetétől és örökségétől függően eltérő lehet.
Matematikai, természettudományi és technológiai kompetenciák	A matematikai kompetencia magában foglalja az összeadás, kivonás, szorzás, osztás, a százalékok és a törtek használatát fejből és írásban végzett számítások során, különféle mindennapi problémák megoldása céljából. A hangsúly inkább a folyamaton, mint annak kimenetén van, azaz inkább a tevékenységen, mint az ismereteken. A természettudományi kompetencia a természeti világ magyarázatára szolgáló ismeretek és módszerek használatára való képesség és hajlam. A technológiai kompetencia ennek a tudásnak és módszertannak az értő alkalmazása akkor, amikor az ember a természeti környezetet felismert igényeinek vagy szükségleteinek megfelelően átalakítja.
Digitális kompetencia	A digitális kompetencia az elektronikus média magabiztos és kritikus alkalmazása munkában, szabadidőben és a kommunikáció során. E kompetencia a logikus és kritikus gondolkodáshoz, a magas szintű információkezelési készségekhez és a fejlett kommunikációs készségekhez kapcsolódik. Az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásával kapcsolatos készségek a legalapvetőbb szinten a multimédiás technológiájú információk keresését, értékelését, tárolását, létrehozását, bemutatását és átadását, valamint az internetes kommunikációt és a hálózatokban való részvétel képességét foglalják magukban.

Kompetencia	Meghatározás
A tanulás tanulása	A „tanulás tanulása” a saját tanulás önállóan és csoportban történő szervezésének és szabályozásának a képességét foglalja magában. Résztét képezi a hatékony időbeosztás, a problémamegoldás, az új tudás elsajátításának, feldolgozásának, értékelésének és beépítésének, valamint az új ismeretek és készségek különböző kontextusokban – otthon, a munkahelyen, oktatásban és képzésben – történő alkalmazásának a képessége. Általánosabban fogalmazva a tanulás tanulása erőteljesen befolyásolja, hogy az egyén mennyire képes saját szakmai pályafutásának irányítására.
Személyközi és állampolgári kompetenciák	A személyközi kompetenciákhoz tartoznak mindazok a viselkedésformák, amelyeket az egyénnek el kell sajátítania ahhoz, hogy képes legyen hatékony és konstruktív módon részt venni a társadalmi életben, és szükség esetén meg tudja oldani a konfliktusokat. A személyközi készségek nélkülözhetetlenek a hatékony személyes és csoportos érintkezéshez, és mind a köz-, mind a magánéletben alkalmazhatók.
Vállalkozói kompetencia	A vállalkozói kompetenciának egy aktív és egy passzív összetevője van. Magában foglalja egyrészt a változás kiváltására való törekvést, másrészt a külső tényezők által kiváltott újítások elfogadásának, támogatásának és alkalmazásának a képességét. A vállalkozói kompetencia része az egyén felelőssége saját – pozitív és negatív – cselekedetei iránt, a stratégiai szemléletmód kialakítása, a célok kitűzése és elérése, valamint a sikerorientáltság.
Kulturális kompetencia	A kulturális kompetencia a gondolatok, élmények és érzések különbözőféle módon – többek között zene, tánc, irodalom, szobrászat és festészet – történő kreatív kifejezésének fontosságát foglalja magában.

Forrás: OFI, 2009

Elérhető: <http://ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/egesz-eleten-at-tarto> (A letöltés ideje: 2018. 02. 15.)

Amikor egy órát, foglalkozást megtervezünk, fontos változatosságra törekedni – ez különösen igaz a fogvatartottak esetében, akiknek nagyon gyakran a tanulás, a célorientált foglalkoztatás nem volt jelen igazán az életükben. A fegyelmezés egyik indirekt módszere a tanulás kereteinek megszervezése (oktatásszervezési mód, munkaforma), amelynek többféle típusa létezik:

- frontális munka;
- egyéni munka;
- páros munka;
- csoportmunka.

A frontális munka során egy nagyobb létszámú közösség párhuzamos tevékenységét egy személy irányítja: itt az információt az irányító személy közvetíti, ebből adódóan a hallgatóság gyakran passzív befogadó. Ezt a munkaformát akkor érdemes alkalmazni, amikor új ismeretet, információt szeretnénk közvetíteni. Itt inkább a direkt irányítás jellemző, az is-

meretet közvetítő tempójának megfelelően zajlik a folyamat, gyakran ebből adódik, hogy a hallgatóság egy része „leszakad”, nem képes követni az eseményeket.

Az egyéni munka során a fogvatartott önmaga szerez új ismereteket a rá szabott, kiosztott feladatok segítségével. Az egyéni munka azért is fontos egy pedagógiai folyamatban, mert ezáltal nevelhetjük az egyént az önálló munkára, segíthetjük a feladattudat, az önszabályozás kialakítását. Ugyanakkor elengedhetetlen a folyamat kontrolljának biztosítása, az ellenőrzés, a visszacsatolás. Az egyéni munka csak akkor tud működni, ha ismerjük az adott személy sajátosságait, képességeit, hiszen csak így tudunk egyénre szabott feladatot adni, ami a sikeres egyéni munka feltétele.

A páros munka két személy együttműködése, közösen dolgoznak egy feladat megoldásán. A hangsúly a kölcsönösségen, az indirekt hatásrendszeren van. Itt kiemelt szerepe van annak, hogy kiket tesz párba a foglalkozás vezetője, hogy képesek-e ezek a személyek együtt dolgozni, és milyen a kapcsolat közöttük. A páros munka segítségével fejlődhetnek az együttműködéshez kapcsolódó kompetenciák.

A csoportmunka során kettőnél több résztvevő dolgozik együtt közös cél érdekében. Fontos döntés, hogy milyen típusú csoportot alakítunk: homogént vagy heterogént. *Homogén csoportról* beszélünk akkor, amikor hasonló képességű, teljesítményű személyek kerülnek egy csoportba. *Heterogén csoportnál* a különbözőségeken van a hangsúly: eltérő képességű, motivációjú, érdeklődésű stb. egyének alkotják a csoportot. Előfordulhat, hogy véletlenszerű választással alkotunk csoportot, ez azonban – főleg a közös munka elején – e speciális csoportnál nem javasolt.

A csoportmunka megszervezése átgondolt folyamat kell hogy legyen, amelynek szakaszai a következők:¹⁷

- *a csoportmunka előkészítése*: a csoporttagok megválasztása, az egymással konfliktusban álló személyek kiszűrése, az erőteljes irányító szerepet betöltők számának átgondolása;
- *a csoportfeladat meghatározása*: érdemes odafigyelni arra, hogy olyan típusú feladatot adjunk, amelynek van látható és kézzelfogható eredménye. A részfeladatok átgondolása is a csoportvezető feladata;
- *a csoportos tevékenység végrehajtása*: a vezetőnek az a feladata, hogy folyamatosan facilitálja, segítse a csoportmunkát. Előfordulhat az, hogy nem vesz mindenki ugyanolyan aktivitással részt a csoport munkájában, erre érdemes odafigyelni és segíteni a beilleszkedést. Az eltérő aktivitás mögött számos tényező állhat: a fogvatartott személyisége, a többiekkel való konfliktusai, a nem megfelelő munkatempó, a motiválatlanság, az ismerethiány;
- *a csoportmunka befejezése, a csoportmunka eredményének visszacsatolása, a csoportmunka értékelése*: a visszacsatolásnál érdemes nemcsak a produktumot értékelni, hanem az együttműködés minőségét is. Nagyon fontos, hogy ez a szakasz nem maradhat el, máskülönben nem kap a fogvatartott visszajelzést arra vonatkozóan, hogyan kell csoportban együtt dolgozni, miért érdemes együtt dolgozni.

Az oktatási módszereket többféle szempontból csoportosíthatjuk. Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a főbb csoportosítási szempontokat.

¹⁷ NÁDASI 2003.

4. táblázat
Oktatási módszerek csoportosítása

Szempont	Jellemző módszerek
Információ forrása szerint	– verbális – szemléletes – gyakorlati
A résztvevők által végzett megismerőtevékenység szerint	– receptív – reprodukzív – részben felfedező, heurisztikus – kutató jellegű
Az oktatási logika iránya alapján	– induktív – deduktív
A tanulási munka irányításának szempontja alapján	– tanári dominanciájú – közös tanári-tanulói – tanulói dominanciájú
Az oktatási folyamatban betöltött szerepük szerint	– új ismeretek tanítása-tanulása – képességek fejlesztése és alkalmazása – a rendszerezésnek és rögzítésnek a módszerei

Forrás: FALUS 2003

A verbalitáson alapuló módszereknél kiemelten fontos odafigyelni arra, hogy milyen kifejezéseket használunk. Általában elmondható, hogy a fogvatartottak korlátozott nyelvi kóddal rendelkeznek, amelynek „legfőbb sajátosságai a rövid, grammatikailag egyszerű, rendszerint befejezetlen, szintaktikai szempontból pedig szegényes mondatok, kötőszavak egyszerű, repetitív és ritka alkalmazása, kevés alárendelés, az ismeretek zavaros bemutatása, a melléknevek és határozók merev és korlátozott használata, a személytelen névmás gyakori alkalmazása alanyként, az okok és következmények összetévesztése, az úgynevezett »együttérző cirkularitás« (például »nem igaz?«), szólások és »implicit jelentés« gyakori használata”.¹⁸ Éppen ezért a megfogalmazásnál a fenti szempontokat figyelembe kell venni.

Az oktatás során számtalan módszert alkalmazhatunk. Itt most a legfőbb módszereket emeljük ki, amelyeket a reintegráció keretein belül is használhatunk:¹⁹

- előadás: monologikus közlési módszer, amelynek segítségével egy-egy témát logikusan, viszonylag hosszabb időtartamon keresztül, frontális formában fejt ki az előadó. Az előadás során az előadó az aktív, folyamatot alakító személy, a hallgatóság befogadói szerepbe „kényszerül”. Az előadásnak alapvetően a fő funkciója rendszerint az ismeretközvetítés, új információk átadása. Az előadás részeként más oktatási módszereket is alkalmazhatunk, így például az elbeszélést, a magyarázatot vagy akár a szemléltetést;

¹⁸ KOCSISNÉ–TÚRINÉ–RUZSICS [é. n.].

¹⁹ FALUS 2003.

- magyarázat: monologikus közlési módszer, amellyel törvényszerűségeket, összefüggéseket, fogalmakat próbálunk érthetővé tenni. A magyarázat lehet értelmező, leíró, okfeltáró;
- elbeszélés: egy-egy jelenség, esemény, személy, tárgy bemutatására szolgál. Az elbeszélés során figyelni kell a hitelességre, és arra, hogy célorientált legyen a történet;
- megbeszélés: dialogikus szóbeli közlési módszer, amelynek során az oktató/reintegrációs tiszt kérdéseire válaszolva dolgozzák fel a témakört a fogvatartottak. A kérdések feltevésénél nagyon fontos, hogy kerüljünk a szuggesztív, sugalmazó és eldöntendő kérdéseket;
- a szemléltetés módszere segíti a fogvatartottat abban, hogy a képszerű-szemléletes gondolkodása fejlődjön. A szemléltetés arra is jó, hogy felkeltsük az adott személy érdeklődését, illetve az ismeretek gyakorlati alkalmazásához is kaphat mintát. A szemléltetés mindig jól követhető legyen, kapcsolódjon a bemutatni kívánt témához.

A fentebb bemutatott módszereknél kevéssé várják el a résztvevőktől az aktivitást, azonban érdemes olyan módszereket is beiktatni, amelyeknél szükséges a fogvatartott aktivitása, felelősségvállalása is. Általában ez a tanulási folyamat csoportban zajlik, így az együttműködés, a szociális kompetenciák fejlesztésére is alkalmasak ezek a módszerek. Ezek a résztvevőközpontú módszerek – a teljesség igénye nélkül – a következők:²⁰

- vita: dialogikus szóbeli közlési módszer, amelynek célja az ismeretközvetítésen túl az érvelés, a logikus gondolkodás, illetve a kommunikációs készségek fejlesztése. A vitánál érdemes kipróbálni azt, hogy a saját állásponttal ellenkező érveket kelljen képviselnie az adott személynek, így lehetőséget nyújtunk arra, hogy más szemszögből is megvizsgálja az adott témát;
- projekt módszer:²¹ a fogvatartottak érdeklődésére, a reintegrációs tisztek/oktatók és a fogvatartottak közös tevékenységére építő módszer. A projektek középpontjában valamilyen komplex feladat áll, amelyet a fogvatartottaknak közösen kell feldolgozniuk. A módszer lényege a felfedeztető tanulás, a megismerés, az önfejlesztő tanulás. A projektekben a tanulás minden esetben aktív, alkotó folyamat – a projekt végén valamilyen produktumot kell alkotnia a csoportnak. A projekt megszervezése során az alábbi lépéseket kell szem előtt tartani:
  - a projekt témakörének kiválasztása;
  - a célok meghatározása;
  - a feltételek megteremtése;
  - megvalósítás, lebonyolítás;
  - az eredmény felmutatása;
  - visszacsatolás.

A projektek rendszerint interdiszciplinaritást várnak el a résztvevőktől; számos technikával tudunk élni egy projekt keretein belül, így például használhatjuk az együttműködésre készítő technikákat (dramatikus helyzetgyakorlatok, vetélkedő, verseny, alkotás), a fogvatartotti

²⁰ FALUS 2003.

²¹ M. NÁDASI 2003.

kezdeményezésre épülő technikákat (beszélgetés, felidézés, problémafelvetés, ötletbörze, önálló adatgyűjtés stb.) vagy a kreatív felfedezettő, kutató technikákat (poszter készítése, kiállítás rendezése stb.). A projektekben való részvétel gyakran egy új tanulási formát is jelent a fogvatartottnak, amely során számos készségük, kompetenciájuk is fejlődhet, így például a kommunikációs készségeik, szociális kompetenciáik, kreativitásuk. A problémaorientált tevékenység során gyakorlati tudásra tesznek szert. Magyarországon számos olyan program létezik a büntetés-végrehajtási intézetekben, amely a projektpedagógia elemeit alkalmazza, gondoljunk akár az egészségnapokra vagy a különböző resztoratív programokra:

- kooperatív oktatási módszerek: a kooperatív tanuláson alapulnak, amelynek főbb jellemzői a párhuzamos interakciók, az építő jellegű egymásrautaltság, az egyéni felelősség vállalása és az egyenlő részvétel megvalósulása. Kooperatív módszerek például a csoporton belüli mozaik, a csoportok közti mozaik, vagy akár a szakértői mozaik. A mozaikmódszer azt jelenti, hogy a csoport minden tagja kap egy témát, amit megtanul, elsajátít (olvasás, jegyzetelés, feladatmegoldás). A következő körben megtanítják egymásnak a már elsajátított ismereteket (magyarázat, ismertetés, vázlatírás, feladatok);
- szimuláció, szerepjáték és játék: a tanulók tapasztalati tanulás útján szereznek ismereteket, begyakorolhatnak tevékenységeket. A szituációs módszerek általában életszerű vagy ahhoz hasonló problémát helyeznek középpontba: a helyzeteket a résztvevők eljátsszák, megoldásokat keresnek ezekre.

Az, hogy egy oktatási folyamatban milyen módszert választunk ki, függ az oktatás céljaitól és feladataitól, az adott tudomány jellemzőitől, a fogvatartottak sajátosságaitól (például életkor, tapasztalat, felkészültség), az oktatók lehetőségeitől.

3. A foglalkozások típusai

A reintegrációs tisztek feladatai közé tartozik, hogy a fogvatartottak számára a reintegrációt támogató foglalkozásokat tartson. A foglalkozások tartásának létjogosultságához nem fér kétség: ahhoz, hogy a fogvatartottak reintegrációja sikeres legyen, elengedhetetlen olyan tevékenységi formák biztosítása, amelyek a konstruktív életvezetés és az ehhez kapcsolódó értékrend kialakítását támogatják. Ezek a tevékenységi formák lehetnek egyrészt az oktatás, másrészt pedig különböző oktatási időn kívüli foglalkozási formák, tréningek, szakkörök, képzések. Ezekben a foglalkozásokon egyben valósul meg a nevelés (értékközvetítés), az oktatás (ismeretközvetítés), a szocializáció (társadalomba való beilleszkedés támogatása), illetve a reintegráció (a társadalomba való visszailleszkedés). Nagyon fontos kitétel, hogy a foglalkozásoknak tudatos, tervszerű és célirányos tevékenységnek kell lennie, amelynek megtervezéséhez, végrehajtásához és értékeléséhez alapvető didaktikai, oktatásmódszertani ismeretekkel kell rendelkeznie a foglalkozást tartó szakembernek.

A 2013. évi CCXL. törvény²² 164. § (1) bekezdése szerint a reintegrációs tevékenység keretében „[...] törekedni kell arra, hogy az elítélt bűncselekményének társadalomra veszélyességét felismerje, annak következményeit lehetőség szerint enyhítse”. E jogszabály

²² Bv. kódex.

szerint olyan reintegrációs programnak kell működnie a büntetés-végrehajtási intézetekben, ahol „[...] az elítélt munkaerőpiaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programok, foglalkozások”²³ zajlanak le. A jogszabály szerint a reintegrációs programok közé sorolandók a következők:

- foglalkoztatás (munkáltatás, oktatás, képzés, sport, szabadidős programok);
- családi és társadalmi kapcsolatok támogatása;
- vallásgyakorlás, lelkipozíció;
- önállóan vállalt tevékenységek.

Ahogy arra Forgács Judit is felhívja a figyelmet, a „büntetés-végrehajtás működtet *kötelező jellegű programokat* (munkáltatás, oktatásban való részvétel 16 éves kor alatt, szerződésben vállalt programon való részvétel), *jutalomból adható programokat* (kiemelt közművelődési programon való részvétel, kiemelt sportprogramon való részvétel), és támogat *szabadon választható programokat* (önsegítő csoportok, tankörök, szakkörök)”²⁴. A reintegráció sikerességének egyik feltétele a széles körű tevékenységrepertoár biztosítása.

A foglalkozások történhetnek egyéni, illetve csoportos formában. Az egyéni foglalkozásokra viszonylag kevés lehetőség van, viszont a csoportos támogatási formákkal jól lehet dolgozni. A jól működő csoportok segítséget nyújthatnak a fogvatartottak életvitelének pozitív irányú változtatásához. A fogvatartottak életéből korábban hiányoztak az építő, tartalmas emberi kapcsolatok, nem vagy csak gyengén kötődtek az emberekhez. Látható, hogy gyakran kapcsolatalakítási, önkifejezési és viselkedési nehézségekkel, gáttal, gát-lásossággal küzdöttek. A csoportos gondozási formák és módszerek tárháza igen széles. A csoportos tanulási formának számos előnye van, így például növekszik a személyközi nyitottság, az énonozottság, a tolerancia és elfogadás másokkal és mások véleményével szemben, fejlődhetnek a személyes problémakezelő stratégiák.²⁵ Ezen foglalkozások tartásánál az alábbi alapelveket érdemes szem előtt tartani:²⁶

- a résztvevők aktív részvételével történjen a foglalkozás – cselekvésorientált képzés legyen;
- a csoporttagoknak törekedniük kell az aktív ismeretsajátításra, az együttműködésre – a feladatok kiválasztásánál ezeket kell szem előtt tartani;
- a résztvevők számára élményeket adó helyzetgyakorlatokat szervezzünk és dolgozzuk fel.

Fontos tisztázni, hogy pedagógiai értelemben milyen típusú foglalkozásról, tevékenységről beszélünk. Az oktatásban és képzésben való részvétel, valamint a kiemelkedően fontos munkafoglalkoztatáson túl nagyon fontos tevékenységi formák az úgynevezett önkiszolgáló tevékenységek. Ez alatt azt a tevékenységet értjük, amikor a fogvatartott saját környezetének, saját magának rendbe tartását végzi el (takarítás, mosás, zárkarend biztosítása). Itt gyakran azzal a nehézséggel találkozhatunk, hogy a fogvatartott higiénés szokásai nagyban eltérnek az elvártaktól: nem értik, hogy miért is fontos a rend, a tisztaság környezetükben,

²³ Bv. törvény 82. § (5) bek.

²⁴ FORGÁCS–HEGEDŰS 2018.

²⁵ RUDAS 2007.

²⁶ BERÉNYI 2013.

gyakran teljesen másként értelmezik a rend, a tisztaság fogalmát. Az önkiszolgáló tevékenység nemcsak „elfoglaltság”, hanem az esztétikai nevelést, az egészséges életmódra történő nevelést támogató cselekmény is.

A sporttevékenységben való részvétel szintén kiemelt szerepet kaphat a reintegráció folyamatában. A sportolás kedvező hatását igazoló kutatások sora²⁷ mutatott rá arra, hogy nemcsak a fizikai jóllétet támogatják a sporttevékenységek, hanem hatnak az egyén személyiségfejlődésére, egyfajta értékközvetítő tevékenységként is tekinthetünk rájuk, hiszen „a sportolót a sportolás során munkára, állhatatosságra, önfegyelmre, kitartásra, akarati erőfeszítésre neveljük, ezek pedig az erkölcsformálás nélkülözhetetlen összetevői”.²⁸ Az egyénre ható pozitívumok mellett érdemes megemlíteni a közösségfejlesztő hatást is: a közös célkitűzések, a sportolás közös élménye, a csapathoz tartozás élménye mind-mind olyan érték, amelyre ha jól odafigyel a sportfoglalkozást tartó, pozitív irányú fejlődést tud elérni.

A manuális, kreatív tevékenységek az esztétikai élmények nyújtásán túl a látókörszélesedését, a kulturális fejlődésüket, esztétikai érzéküket is fejleszti. E tevékenységi formáknál lehetőség nyílik arra, hogy a szín- és formaérzék, a kézügyesség és a kreativitás is fejlődhessen. A manuális tevékenység terápiás jellege miatt is fontos, illetve a fogvatartott át tudja élni az alkotás pozitív élményét. Számos jó gyakorlat létezik a büntetés-végrehajtási intézetekben: a fogvatartottak maguk díszítik a körletüket a kézműves foglalkozásokon készített tárgyakkal. Ez pedig indirekt módon magával hozhatja azt, hogy felelősséget vállaljanak saját környezetükért.

A reintegráció fontos eszközei lehetnek a személyiségfejlesztő, kompetenciafejlesztő foglalkozások. Ezen programoknak az a célja, hogy csökkentsék a bűnelkövetéshez kapcsolódó kockázati tényezőket, és erősítsék azokat a protektív tényezőket, amelyek normakonform viselkedésre ösztönzik a fogvatartottakat. Ezek a protektív tényezők az alábbiak:²⁹

- szociális, együttműködési és kognitív kompetenciák fejlesztése;
- a családdal való kapcsolattartás javítása;
- a közösségi kötődések kialakítása.

Ezen foglalkozások alapvetően abból indulnak ki, hogy képessé tegyék a fogvatartottakat arra, hogy konstruktív viselkedési struktúrákat tudjanak kialakítani, felismerjék erősségeiket, képességeiket, lehetőségeiket, amelyekre építve pozitív életcélokat tudnak meghatározni. Ezeket a személyiségfejlesztő, kompetenciafejlesztő foglalkozásokat rendszerint tréninges oktatási formában tartják, amelynek egyik legfőbb jellemzője, hogy kis létszámú csoportban (maximum 20 fő) irányított és tapasztalati tanulás zajlik.³⁰ A tréningek leggyakoribb típusai, amelyekkel a zárt intézeti nevelés keretei között is találkozhatunk:

- önismereti tréning;
- kommunikációs tréning;
- konfliktuskezelési tréning;
- csapatépítés;
- szociális kompetenciák fejlesztése;
- előítéletek csökkentését támogató tréningek.

²⁷ Bővebben lásd MEEK 2013.

²⁸ BÍRÓNÉ NAGY 2011.

²⁹ BORBÍRÓ 2009.

³⁰ JUHÁSZ 2009.

A csoportos tevékenységi formák között szerepelhetnek célirányos, egy-egy konkrét területen készségeket és képességeket fejlesztő tréningek, például munkaerőpiaci reintegrációs, pályaaorientációs, álláskeresési technikákat bemutató stb. tréningek. E tréningek révén nőhet a programban részt vevők önértékelése, képességeik fejlődnek, jártasságot szereznek különböző területeken, amelyekkel sikeresebbé válhat társadalmi reszocializációjuk. Miután kikerülnek a programból, olyan problémamegoldó képességek alakulnak ki bennük, és olyan élményekkel, emberi kapcsolatokkal lesznek gazdagabbak, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy sikerélményeik legyenek a társas szituációkban a korábbi kudarcélményekkel szemben. Másrészt a személyiségfejlődésen túl munkaerőpiaci szempontból is „kelendőb-pek” a célcsoport tagjai, mivel megtanulják, hogyan kell viselkedniük, „eladniuk” magukat egy állásinterjú, és különböző álláskeresési technikákat sajátítanak el, és alapvető információkkal lesznek felvértezve a munkaerőpiaci sajátosságokkal, trendekkel kapcsolatban, aminek segítségével könnyebben elhelyezkedhetnek az elsődleges munkaerőpiacon.

Ezen tréningek vezetése speciális pszichológiai, szociálpszichológiai, módszertani kompetenciák meglétét igényli. A klasszikus értelemben vett tréningek tartására korlátozottan van lehetőség a büntetés-végrehajtási intézetekben, a foglalkozások során inkább tréningjellegű foglalkozásokat tartunk, ami annyit jelent a gyakorlatban, hogy módszereit tekintve a tréningeken alkalmazott módszerekkel dolgozunk.

A foglalkozásoknál érdemes megemlíteni a terápiás céllal szerveződött csoportokat. Ezek közül is érdemes kiemelni a művészetterápiás jellegű csoportokat: ezek olyan alkotó tevékenységre alapozó csoportok³¹ – színház, zene, kézműves, film stb. –, amelyekben teret kapnak a fogvatartottak kreatív energiái, alkotó vágyai. Olyan önkifejezési formák ezek, amelyek a zárkózott, elmagányosodott, kommunikációjukban gátolt fogvatartottaknak is teret adnak a megnyilvánulásra. Gyakran az ezekben a csoportokban való részvétel alapozza meg a verbális kommunikáció fejlődését, hiszen ezek a csoportok is alkalmazzák a csoportszintű, valamint individuális történések beszélgetésben történő feldolgozását. A csoportvezetők feladata nemcsak a csoport működtetése, hanem az abban részt vevők személyre szabott gondozásának megvalósítása is. A művészetterápiás jellegű csoportok egy közkedvelt formája a filmre épülő csoport. A filmklub keretein belül lehetőséget biztosíthatunk a fogvatartottak számára a film témájához kapcsolódó kis csoportos beszélgetésekre. Gyakran a szereplőkhöz kapcsolódóan saját magukról is igen sok információt elmondanak a fogvatartottak, láthatnak olyan élethelyzeteket, amelyek akár összezsenghetnek saját sorsukkal, vagy pedig a világot egy más aspektusból mutatják be.

Felvetődik a kérdés, hogy ezeket a csoportos gondozási formákat vajon kötelező vagy szabadon választható módon érdemes-e alkalmazni. A legszerencsésebb talán minden esetben külön döntést hozni ebben a kérdésben. Sok tényező befolyásolja a jó döntést: mennyi ideje működik a program, vannak-e a fogvatartottaknak már előző jó vagy rossz tapasztalatai, milyen csoportról van szó, mi a célja a csoport foglalkozásának, stb. A fogvatartottak esetében probléma a bekerülést megelőző gyakran ingerszegény életvitel, és az önbizalomhiányból fakadó ösztönszerű ellenállás minden újjal szemben. Gyakorta különösen rémisztőek a csoportos formák, hiszen ott mások előtt kell megmutatni magukat. Ezért indokolt – megfelelő légkörben – a csoportok, legalábbis bizonyos részének kötelezővé tétele.

³¹ Erről lásd részletesebben BERÉNYI 2013.

A reintegrációs tisztek kompetenciáit tekintve elsősorban a sport-, a kreatív, a munkaerőpiacra felkészítő foglalkozások tartására alkalmasak, illetve speciális felkészítést követően a drogprevenációs foglalkozások vezetését is elsajátíthatják.

4. A foglalkozások tervezése

A foglalkozások megtartásához alapvetően fontos a tervezéssel kapcsolatos feladatok ellátása. A pedagógiai tervezés igen komplex folyamat: az országos szintű pedagógiai dokumentumoktól a helyi szintű tervezésig többféle dokumentummal találkozhatunk a köznevelés rendszerében. A büntetés-végrehajtásban ilyen szintű szabályozása a pedagógiai dokumentumoknak nincs, így itt a foglalkozást tartó tervezői munkájára térünk ki. Ennek alapján beszélhetünk egyrészt tematikus tervről, másrészt pedig foglalkozástervezetről.

Bármelyik dokumentumról is beszélünk, érdemes átgondolni az alábbi szempontokat:

- Kikből áll a célcsoport? Az életkori sajátosságokon túl érdemes átgondolni a fogvatartottak iskolázottságát, szocializáltságuk fokát, értelmi, érzelmi, fizikai állapotukat, motivációs bázisukat, ítéletük hosszát.
- Mi a célja a foglalkozásnak? A célmeghatározás az egyik legfontosabb feladat, hiszen ez meghatározza a foglalkozás felépítését, tartalmát, módszertanát.
- Ki tartja a foglalkozást? Nem mindegy a foglalkozást tartó személyisége, pedagógiai kultúrája, felkészültsége.
- Milyen időközönként tartják meg a foglalkozást? Mennyi idő áll rendelkezésre? Egy alkalommal vagy folyamatosan, egymásra épülő blokkokban tartják meg a foglalkozásokat?

A célcsoport tekintetében nem szabad elfeledkezni arról, hogy a fogvatartottak jelentős százaléka nem, vagy viszonylag ritkán vett részt ilyen típusú szervezett tevékenységen: gyakran tapasztalható, hogy azért jelentkeznek ezekre a foglalkozásokra, mert „addig is csinálnak valamit”. Bár érthető módon nem ez a legjobb motivációs bázis, mégis fontos abból a szempontból, hogy az adott személy keresi az új ingert.

A foglalkozások célját tekintve számos célmeghatározással találkozhatunk: a személyiségfejlesztő, kompetenciafejlesztő foglalkozásokon túl a szabadidős tevékenység is megjelenhet. Bármely tevékenységről is beszélünk, fontos hangsúlyozni, hogy mindegyiknek van személyiségfejlesztő hatása – amely akár direkt, akár indirekt módon is megvalósulhat.

A „Ki tartja?” kérdéskörre vonatkozóan nagyon eltérő megoldásokkal találkozhatunk: egyrészt a programok megvalósulhatnak az intézmények saját forrásai terhére, ugyanakkor az utóbbi években számos programot a különféle európai uniós pályázatok keretein belül szerveztek meg, amelyeket gyakran külsős szakemberek tartottak. Akár külső, akár belső munkatárs által vezetett foglalkozásokra gondolunk, mindkettőnek megvannak az előnyei, hátrányai, amit az alábbi táblázatban foglalunk össze.

5. táblázat

A külsős és a belső munkatárs a foglalkozásoknál – előnyök és hátrányok

Közreműködők	Előnyök	Hátrányok
Belső munkatárs	<ul style="list-style-type: none"> – Nagyobb az esély a program fenntartására, intézményesülésére. – Kevesebb forrást igényel. – A szervezés rugalmasabb, egyszerűbb lehet. – Könnyebb a program bevezetése, nagyobb a bizalom a belső munkatárs irányába, mert: <ul style="list-style-type: none"> • ismeri az intézet működését, a fogvatartottak általános jellemzőit, • ismeri a napi folyamatokat, • ismeri a napi aktuális eseményeket, így ezeket a program során figyelembe tudja venni, • személyesen ismeri a fogvatartottakat, jellemzőiket, aktuális személyiségállapotukat, • ismeri a munkatársakat, elvárásait, igényeiket, megközelíthetőségüket. – A munkatársnak lehetőséget nyújt: <ul style="list-style-type: none"> • a személyes kompetenciái megmutatására, • saját tudásának elmélyítésére, • képzésre, továbbképzésre, szakmai fejlődése támogatására, • az új szakmai, módszertani eszköz lehetőségeinek személyes megtapasztalására, • a monotóniaérzés csökkentésére, • a motivációs szint emelésére, a kiégés megelőzésére, enyhítésére, • új szerepben láthatják a fogvatartottak, kedvezően hathat a fogvatartottakkal való kapcsolatra. 	<ul style="list-style-type: none"> – Az intézmény kevesebb gondot fordíthat az előkészítésre, a szervezésre. – A belső munkatárs feladatainak elkülönítése kevésbé történik meg (például nem határolódnak el megfelelően az egyes feladatok időben, térben stb.). – A belső munkatárs az eltérő szerepeit kevésbé tudja összeegyeztetni: a fegyelmező és a támogató szerep összehangolása belső konfliktust okozhat. – Az intézmény kevesebb gondot fordíthat a visszacsatolásra, az eredmények bemutatására, ez pedig erősíti a motivációvesztést, a kiégés veszélyét.

Külső munkatárs	<ul style="list-style-type: none"> – Az intézménynek kevesebb gondot kell fordítani a szakmai program előkészítésére, mert ezt a külső szervező(k) átveszik. – A külső szakemberek az intézetek zártóságát oldják, mind a fogvatartottak, mind a munkatársak szempontjából „kinyitják” a kapukat. – Külső szakmai kapcsolatokat hozhatnak személyesen, vagy a programok azt eredményezhetik. – Szakmai kérdések felvetését hozhatja, szakmai műhelyek kialakulását indukálhatja. – Az intézmények visszajelzést kaphatnak arról, hogy más intézmények hogyan működnek, milyen tapasztalataik vannak. – Az intézet munkatársainak képzését, szakmai fejlesztését segítheti. – Más szempontú megközelítések figyelembevételét segíti, ezáltal támogatja az intézet munkatársait az új módszerek megismerésében. – Az intézetek elszigetelődését, belterjességét csökkenti. – Színesíti az intézményi életet. – A külsős munkatárs lehetőséget ad a külvilág behozatalára. – A külső munkatárs jelenléte csökkentheti az előítéleteket. 	<ul style="list-style-type: none"> – A külső munkatárs esetében a fogvatartottak gyakran bizalmatlannabbak, több idő kell az ismerkedési szakaszra. – A külső munkatárs kevésbé ismeri az intézményt, a jellemző működési módot, a mindennapokat. – Kevésbé ismeri a napi eseményeket, a fogvatartottakkal aktuálisan történt eseményeket, az állapotukat aktuálisan befolyásoló helyzeteket, ezek hatását. – Nehezebb kialakítani a munkatársakkal való konzultációs alkalmakat. – A foglalkozás befejezése után könnyebben megszakadhat a program, elmarad a folytatás, illetve az intézményesülés.
-----------------	---	--

Forrás: HATVANI–HEGEDŰS 2015 alapján a szerző szerkesztése

A foglalkozások tartásának gyakoriságával kapcsolatban célszerű lenne törekedni a folyamatosságra, hiszen ez egyfajta kiszámíthatóságot is jelentene, illetve tartós hatást csak így érhetünk el.

Ahogy azt már korábban is említettük, a tervezésnek többféle dokumentuma van. A reintegrációs tisztek munkájához két dokumentumot fontos kiemelni: a tematikus tervet és a foglalkozás tervezetét. A tematikus terv több, azonos témához tartozó, egy adott csoportnak tartandó foglalkozások megtervezését jelenti, amely elsősorban a foglalkozások egymásra épülését, főbb témáit, céljait, fejlesztési formáit jeleníti meg. A tematikus terv fejlécében az alábbi adatokat érdemes feltüntetni:

- nagyobb témakör;
- a csoport megnevezése;
- a csoport létszáma;

- a csoport összetétele;
- időtartam (tól–ig);
- a tematikus terv készítőjének a neve;
- a témakör oktatásával kapcsolatos fejlesztési célok.

6. táblázat

A tematikus terv fejléce

A csoport megnevezése:		Témakör:	
A csoport létszáma és összetétele:		Időtartam:	
Fejlesztési célok:			
Készítőjének neve:			

Forrás: a szerző szerkesztése

Ezt követően a foglalkozások felsorolása következhet az alábbiak szerint.

7. táblázat

A tematikus terv fő része

Foglalkozás száma	A foglalkozás neve	Fejlesztési területek/kompetenciák	Ismeretanyag
1.			
2.			
...			

Forrás: a szerző szerkesztése

A tematikus tervben ennél részletesebb leírás nem szükséges, viszont az adott foglalkozás tervezetét igen precízen kell elkészíteni.

Bármilyen foglalkozást is tartunk, vannak olyan állandó elemek, amelyeket a tervezésnél fontos átgondolni. Akár egyszeri alkalomról, akár folyamatról van szó, minden esetben fontos a kereteket megadni: hány alkalommal, mikor és milyen időtartamban lesz a foglalkozás, milyen főbb tartalmakat érintenek, illetve a foglalkozás során betartandó szabályokat is át kell beszélni. Ezen szabályok alatt például az alábbiakat értjük:³²

- itt és most szabálya – csak a foglalkozáson történnel foglalkozunk;
- nem vágunk egymás szavába;
- nem minősítünk;
- nem nevetünk ki senkit sem;
- titoktartás;
- közös felelősség a lezajló eseményekért.

³² MARTINKÓ 2010.

Érdemes a szabályok megalkotásánál akár a fogvatartottak által mondott szabályokat is meghallgatni, és amennyiben elfogadható a foglalkozást tartó számára, akkor azokat beépítheti a közös szabályrendszerbe.

A foglalkozások felépítésénél az alábbi szakaszokat különböztetjük meg:

- *a jégtörés szakasza*: ahhoz, hogy csoportként tudjanak dolgozni a résztvevők, rá kell hangolni őket. Itt fokozottan kell arra számítani, hogy az ismeretlentől való félelem, szorongás miatt ellenállással találkozhatunk. Ezen érzések csökkentése a legfőbb célja az úgynevezett jégtörő gyakorlatoknak. Ilyen jégtörő gyakorlatok például a játékos bemutatkozó gyakorlatok;
- *fő rész („produkcó szakasza”)*: a foglalkozás témájához kapcsolódó feladatok, játékos tevékenységek levezetése. Ebben a szakaszban javasoljuk a fentebb bemutatott oktatási módszerek alkalmazását, illetve hasznos olyan feladatgyűjteményeket is megnézni, amelyek feladatleírásokat tartalmaznak. Ezeket lehet adaptálni egy adott csoportra, helyzetre stb.;
- *lezáró rész*: a tanultak összefoglalásán túl a tudatosításnak van nagyon fontos szerepe. Itt történik meg a záró visszajelzés, ahol kölcsönösen értékelik egymás munkáját és önmagukat is a tanulási folyamatban.

A foglalkozások tartásához készítendő foglalkozástervezet tartalmazza a feladatokat, a hozzárendelt időtartamot, a módszereket, a szervezeti formákat, a szükséges eszközöket és az egyéb megjegyzéseket.

A tematikus tervhez hasonló fejlécet itt is használjuk, azonban kiegészítjük az alábbi adatokkal:

- konkrét témakör;
- a csoport megnevezése;
- a csoport létszáma;
- a csoport összetétele;
- időtartam (tól–ig);
- a foglalkozási terv készítőjének a neve;
- a témakör oktatásával kapcsolatos fejlesztési célok;
- a terem berendezése (frontális, körben, U alakban);
- a foglalkozáshoz szükséges eszközök.

A fejlécet követően az alábbi táblázatot szükséges kitölteni:

8. táblázat

A foglalkozási tervezet fő része

Időtartam	Kurzus főbb szakasza	Feladatok, játékok, tevékenység	Célzott kompetencia	Munkaforma és módszerek	Eszközök	Megjegyzés

Forrás: a szerző szerkesztése

Mit is jelentenek ezek az oszlopok?

- Időtartam: az adott feladatra tervezett időtartam.
- Kurzus főbb szakasza: bevezetés, ráhangolódás, fő tevékenység, lezárás.
- Feladatok, játékok, tevékenységek: nagyon pontosan, szövegszerűen érdemes leírni a feladatokat, tevékenységeket, az elmagyarázandó tananyagot, főbb információkat.
- Célzott kompetencia: mely alapkompenciákat, készségeket fejlesztjük azzal az adott tevékenységgel.
- Munkaforma és módszerek: az oktatás szervezeti formáit és módszereit kell itt felsorolni.
- Eszközök: milyen konkrét tárgyakat, eszközöket használunk fel az adott feladathoz. Érdemes az evidens eszközöket is átgondolni, így például A4-es papír, filctollak, segédanyagok (ezeket a foglalkozástervezet mellékleteként csatoljuk). A pedagógiai szempontokon túl a biztonsági szempontokat is szükséges átgondolni az eszközök kiválasztásánál.
- Megjegyzés: mi az, amire oda kell figyelni az adott résznél – például a csoportkialakításnál, esetleg érzékeny téma.

A foglalkozástervezethez minden esetben csatoljuk azokat a segédanyagokat, vázlatokat, ppt-eket, filmrészleteket, amelyeket a foglalkozáson használunk.

5. Mire figyeljünk oda?

Ahogy arra Berényi Ildikó³³ is felhívja a figyelmet; a börtön egy olyan speciális zárt világ, ahol megvan a veszélye annak, hogyha valaki „kiadja magát”, kiszolgáltatottá, sebezhetőbbé válik. Ebből is adódhat az, hogy a résztvevők „visszafogottabbak”, mint egy külső csoportban.

Érdemes átgondolni, hogy a foglalkozások során a versengésnek mennyire adunk terepet. A versenyhelyzetből, versengésből adódó feszültségek kezelése külön feladatként jelenhet meg a foglalkozások során, amire kiemelten oda kell figyelnie a foglalkozást tartónak. A győzelem és vesztes átélése kultúrákként, társadalmi rétegekként különbözhet:³⁴ ez különösen igaz a büntetés-végrehajtási intézetek szubkultúrájára. A vesztes élménye fokozhatja a kiszolgáltatottságot, a kisebbségrendűség érzését, amelynek kezelésére a reintegrációs tisztnak érdemes odafigyelnie. A közösségen belüli hierarchiára óhatatlanul hathatnak a versengési helyzetek – a pedagógiai és pszichológiai szempontból átgondolt, kontrollált versengésnek ugyanakkor pozitív hozadékai (például nőhet a teljesítmény, motiváltabbá válhat az egyén) is lehetnek, de ehhez ismerni kell a versengési helyzetbe hozott személyek közötti szociális kapcsolatokat, azt, hogy mennyire képes az egyén a veszteség élményét feldolgozni.

Slovan felállított egy veszteséssel való megküzdéssel kapcsolatos háromfázisú modellt,³⁵ amely szerint az alábbi stratégiák léteznek:

³³ BERÉNYI 2013, 31–47.

³⁴ FÜLÖP 2013.

³⁵ FÜLÖP 2013.

- eszkalációs stratégia: a vesztes még nagyobb erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy nyerjen;
- „önkéntelen megadás stratégiája”: az egyén tehetetlennek, gyengének, kisebbszűnek érzi magát;
- az elfogadás fázisa: az egyén elismeri a vereségét, elfogadja, hogy a győztes jobb volt, reális énképe erősödhet. Ehhez a fázishoz különösen fontos feltétel, hogy a győztes ne szégyenítse meg a vesztest. Patológiás helyzet alakulhat ki akkor, ha a vesztes nem tudja elfogadni a vesztes tényét.

Abban az esetben, ha a versengést az motiválja, hogy az egyén legyőzze a másikat (nem pedig a feladat sikeres megoldása), akkor a konfliktusok kialakulásának esélye megnövekszik. A versengéssel kapcsolatban arról sem szabad elfeledkezni, hogy léteznek kényszeresen versengő, narcisztikus személyiségek, akik, ha vereséget szenvednek, gyakran haraggal, agresszióval reagálnak erre. Ez a veszély fokozottan van jelen a büntetés-végrehajtási intézetben lévő fogvatartotti állományánál.

Ideális esetben önkéntes jelentkezéssel jön a foglalkozásra a fogvatartott, a gyakorlatban ez azonban igen ritkán fordul elő. Gyakran meg kell küzdeni azzal, hogy ők egyáltalán nem motiváltak a részvételre, korábbi – nagyon gyakran kedvezőtlen – iskolai élményeik villannak be számukra. Az ismeretlen terep és foglalkozási forma sokszor ellenállást vált ki belőlük.

Hasonlóan problémát jelenthet az, hogy a foglalkozások légköre más, mint amellyel szembesült az intézetben: a gyakran látszólag „lazább” légkörrel nem tudnak mit kezdeni.

Amennyiben érzékeny témát érint a reintegrációs tisztt, olyan folyamatokat indíthat el, amelyek kezelése már a saját kompetenciahatárain túlmutat. Érdemes ebben az esetben konzultálni az intézeti pszichológussal, jelezni neki a tapasztaltakat.

Felhasznált irodalom

- BÁBOSIK István – BÉKÉSI Kálmán – BUSI Etelka – LÉNÁRD Sándor – RAPOS Nóra (2004): Szöveges értékelő eszközcsoomag fejlesztése, kísérleti bevezetése és beválasztvizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle*, 54. évf. 4–5. sz. 191–203.
- BÁBOSIK István (2004): *Neveléstudomány*. Budapest, Osiris Kiadó.
- BAJUSZ Klára (2011): *A felnőttkori tanulás szakágazatai. A felnőttoktatás funkciórendszere és kompetenciái*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- BÁTHORY Zoltán – FALUS Iván szerk. (1998): *Pedagógiai Lexikon*. Budapest, Keraban Kiadó.
- BERÉNYI Ildikó (2013): Időskorúak tanulási lehetősége tréning módszerrel a Márianosztrai Fegyház és Börtönben. *Andragógia és művelődéstudomány*, 1. évf. 2. sz. 31–47.
- BÍRÓNÉ NAGY Edit (2011): *Sportpedagógia*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. Elérhető: <http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/Birone%20Nagy%20Edit%20-%20Sportpedagogia/sportpedagogia.html#d5e1636> (A letöltés ideje: 2019. 04. 29.)
- BORBÍRÓ Andrea (2009): Bűnmegelőzés. In BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára szerk.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. Budapest, IRM. 111–140.

- DÁVID Mária (2012): *A tanácsadás és konfliktuskezelés elmélete és gyakorlata*. Esztergom, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Elérhető: <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/288257/file/tanacsadas.pdf> (A letöltés ideje: 2018. 02. 15.)
- FALUS Iván (2003): Az oktatás stratégiai és módszerei. In FALUS Iván szerk.: *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 243–297.
- FORGÁCS Judit (2012): Merre tart a nevelés? A nevelői profil vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 31. évf. 1. sz. 63–72.
- FORGÁCS Judit – HEGEDŰS Judit (2018): *Nevelők/reintegrációs tisztek munkájának, tevékenységének történetisége, jelene, megváltozott jogi környezetből adódó új kötelezettségek, szociológiai jellemzőik, a munkakör sajátosságai és a szükséges kompetenciák*. (Megjelenés alatt)
- FÜLÖP Márta (2013): *A versengés, a győzelem és veszteség pszichológiája és kulturális különbségei*. (MTA doktori értekezés) Budapest, MTA.
- GOLNHOFER Erzsébet (2003): A pedagógiai értékelés. In FALUS Iván szerk.: *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 385–416.
- HATVANI Erzsébet – HEGEDŰS Judit (2015): *Tapasztalatcsere valamennyi hazai javítóintézetben a hazai bevált gyakorlatok összegyűjtése és tanulmányban történő bemutatás elemzése*. (Szakmai anyag) Debrecen, Debreceni Javítóintézet.
- HEGEDŰS Judit – MOLNÁR Katalin (2015): *Az ügyfélszolgálati munkatárs mint segítő*. Budapest, Kisfalu Józsefvárosi Vagyongazdálkodó Kft.
- JÓZSA Zsuzsanna (2004): *Pedagógiai alapismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- JUHÁSZ Erika (2009): Tréningek tervezése és szervezése. In HENCZI Lajos szerk.: *Felnőttoktató*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 328–332.
- KOCSISNÉ KÁLLÓ Veronika – TÚRINÉ GÁL Anikó – RUZSICS Ilona [é. n.]: *Kommunikáció fejlődése és fejlesztése értelmileg akadályozott személyeknél*. Elérhető: www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Kommunikaci_fejldse_s_fejlesztse_rtelmileg_akadlyozott_szemlyeknl/index.html (A letöltés ideje: 2018. 07. 13.)
- M. NÁDASI Mária (2003): *Projektoktatás. Elmélet és gyakorlat*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- MARTINKÓ József (2010): *Kooperatív módszerek. A tréning*. Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/martinko_jozsef/ch07s02.html (A letöltés ideje: 2018. 07. 14.)
- MEEK, Rosie (2013): *Sport in Prison: Exploring the Role of Physical Activity in Correctional Settings*. New York – London, Routledge.
- MIKLÓSI Márta (2013): A kriminálandragógia, kriminálpedagógia alapvető fogalmai: nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Képzés és Gyakorlat*, 11. évf. 1–4. sz. 163–176.
- MÓDOS Tamás (1998): *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- NÁDASI Mária (2003): Az oktatás szervezési módjai. In FALUS Iván szerk.: *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 361–384.
- OFI (2009): *Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák*. Budapest, Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet. Elérhető: <http://ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/egesz-eleten-at-tarto> (A letöltés ideje: 2018. 02. 15.)
- RANGA Attiláné – VÖRÖS Erzsébet (2018): *Büntetés-végrehajtási alapfokú reintegrációs jegyzet*. Budapest, Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási, Továbbképzési és Rehabilitációs Központja.
- RUDAS János (2007): *Delfi örökösei, önismereti csoportok – elmélet, módszer, gyakorlatok*. Budapest, Lélekben Otthon.

RUZSONYI Péter (1999): Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle*, 18. évf. 4. sz. 24–45.

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Készítsen egy tetszőleges témában egy tematikus tervet!
2. Készítsen egy tetszőleges témában egy foglalkozástervezetet!
3. Keressen nemzetközi jó gyakorlatokat a reintegráció érdekében zajló programokkal kapcsolatban!
4. Milyen tipikus hibákat tudunk elkövetni az ellenőrzés területén?
5. Keressen hazai jó gyakorlatokat a büntetés-végrehajtási intézetekben zajló programokról!
6. Gondolja át a különböző korosztályok életkori sajátosságait – milyen különbségeket lát ennek alapján az alkalmazott nevelési-oktatási módszerek tekintetében!
7. A csoportközi konfliktusok kialakítását milyen módszerekkel lehetne megelőzni, illetve szükség esetén kezelni?
8. Tervezzen meg egy projektet például az alábbi témakörben:
  - munkavállalás,
  - karácsonyi ünnepkör,
  - nemzeti ünnepek,
  - emberi jogok védelme.

2. Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. ábra: *Nagy József kompetencia-rendszere*
1. táblázat: *A nevelés módszerei*
2. táblázat: *A jutalmazás ösztönző és gátló tényezői*
3. táblázat: *Kulcskompetenciák*
4. táblázat: *Oktatási módszerek csoportosítása*
5. táblázat: *A külsős és a belsős munkatárs a foglalkozásoknál – előnyök és hátrányok*
6. táblázat: *A tematikus terv fejléce*
7. táblázat: *A tematikus terv fő része*
8. táblázat: *A foglalkozási tervezet fő része*

VII. Oktatás a büntetés-végrehajtási intézetekben

Hegedűs Judit

1. A fogvatartottak iskolázottsága és korábbi iskolai életútjuk jellemzői

Világszerte elmondható, hogy az iskolázottsági szint és a bűnelkövetés között szoros kapcsolat mutatható ki.¹ A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága adatai szerint 2017. december 31-én a jogerős ítéletüket büntetés-végrehajtási intézetben töltő fogvatartottak végzettség szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

1. táblázat
Iskolai végzettség (2017. 12. 31.)

Iskolai végzettség	Összesen		Férfi		Nő	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
<i>Analfabéta</i>	108	0,63	84	0,52	24	1,89
<i>Kevesebb, mint nyolc osztály</i>	1 841	10,66	1 646	10,28	195	15,37
<i>Általános iskola</i>	10 005	27,92	9 296	58,08	709	55,87
<i>Befejezetlen középiskola</i>	1 110	6,43	1 028	6,42	82	6,46
<i>Szakiskola</i>	2 408	13,94	2 330	14,56	78	6,15
<i>Érettségi</i>	1 444	8,36	1 312	8,20	132	10,40
<i>Egyetem-főiskola</i>	358	2,07	309	1,93	49	3,86

Forrás: RUTKAI–SÁNTA 2018, 11.

A fogvatartottak több mint fele általános iskolai végzettséggel rendelkezik, illetve viszonylag nagy százalékban szakiskolai végzettséggel. Ha összehasonlítjuk a férfiak és a nők adatait, akkor látható, hogy a nőknél magasabb az aluliskolázottak aránya, mint a férfiaknál, ugyanakkor érdekes, hogy a felsőfokú iskolai végzettség is gyakoribb nálunk, mint a másik nemnél.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az alacsony iskolázottság-e az oka a bűnelkövetésnek, vagy inkább a bűnelkövetésük miatt lettek aluliskolázottak az adott személyek. Úgy gondoljuk, hogy ez a két terület nagyon szorosan összekapcsolódik: a fiatalok bűnelkövetőknél jól megfigyelhető, hogy inkább a kriminalizálódott csoportokba való bekerülésük okozta az iskolai lemorzsolódásukat, míg a felnőttkorúaknál az alacsony iskolázottságból adódó munkanélküliség is hozzájárult bűncselekményük elkövetéséhez. Egy Hollandiában végzett

¹ A fejezet BODONYI–HEGEDŰS–FEKETE 2015 alapján készült. Lásd még: WEERMAN–BIJLEVELD 2014.

longitudinális vizsgálat érdekes összefüggésekre mutatott rá:² a kutatás elején 19 391 főt vizsgáltak meg 400 iskolából egészen 1996-tól 2010-ig. Egy egyedi kódot kaptak a kutatásban részt vevők, amelynek segítségével követni tudták iskolai pályafutásukat (például ismételték-e osztályt, abbahagyták-e az iskolát stb.). Ezt az adatbázist összekapcsolták 1996 és 2010 között a kriminálstatisztikai adatbázissal: arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolaelhagyók, iskolai kudarcral rendelkezők nagyobb arányban követtek el bűncselekményt, mint azok, akiknek hagyományos iskolai „útvonaluk” volt. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy a képzettség szintje és a bűnelkövetés között magas a korreláció, erőteljesen hatnak egymásra az alábbi tényezők: alacsony iskolai teljesítmény – korai iskolaelhagyás – kriminalizálódás.

Nagyon fontos kiemelni az iskolai pályafutás alakulásában a családi szocializáció szerepét: a családi nevelés alakítja ki az iskolai tanulással szembeni elvárásokat, a gyerek a szülő visszajelzései alapján fogja értékesnek, a jövőjét megalapozó tevékenységnek vagy pedig felesleges időtöltésnek tartani a tanulást. Nem mindegy, hogy a gyerek az iskolába belépve mennyire tudja összeegyeztetni a családjában tapasztalt normarendszert az iskola által közvetített értékekkel. A fogvatartottak körében általában azt látjuk, hogy túl nagy szakadék van ezek között. Az iskolában tapasztalt eredménytelenségek, kudarcok, a stigmák könnyen vezethetnek iskolakerüléshez.

Jól megfigyelhető, hogy ha a bűnelkövető alacsony szocioökonómiai státuszú családból származott, rendszerint szegregált iskolában folytatta tanulmányait. Ezek az iskolák rendszerint nem rendelkeztek megfelelő infrastruktúrával, nem volt megtartó erejük, szociális funkcióikat nem tudták ellátni, így az otthonról hozott hátrányokat az iskolának nem sikerült csökkenteni, sőt inkább erősítette ezeket, s ezzel is közvetve elősegítette a kriminalizálódás folyamatát. Az iskolarendszer szelektivitása, a tanulók közötti egyenlőtlenségek növekedése, a köznevelési rendszer hátránykezelési stratégiáinak működési anomáliái és az ebből adódó iskolai lemorzsolódás hozzájárulhat a kriminalizálódáshoz.

Az alábbi tényezők nagyban valószínűsítik a kudarcorientált iskolai életutat és ennek következményeként a lemorzsolódást.³

A korábbi iskolaévek történései, azaz:

- a tanuló húsz vagy ennél több alkalommal igazolatlanul hiányzott az iskolából az előző tanév során;
- korábban legalább egy alkalommal osztályt kellett ismételnie;
- fegyelmi problémái voltak;
- gyakran változtatott iskolát.

Személyiségi és lélektani tényezők:

- alacsony önbizalom;
- alacsony önkontroll;
- ADHD-szindróma és tanulási nehézségek;
- érzelmi működés problémái, például depresszió;
- korai szexuális érdeklődés és tevékenység;
- különféle abúzusok.

² WEERMAN–BIJLEVELÉD 2014.

³ MIHÁLY 2009; WEERMAN–BIJLEVELÉD 2014.

A családi háttérben meglévő kohéziós problémák:

- egyszülős család;
- túlzott szülői engedékenység;
- nem megfelelő szülő-gyermek kapcsolat;
- a szülők segítkeztek;
- a szülőknek nincs munkájuk;
- otthon nem az adott állam nyelvén (azaz nem a többségi nyelven) beszélnek;
- már korábban is volt a családban olyan, aki kimaradt az iskolából;
- a szülők maguk sem iskoláztak.

Iskolai rizikófaktorok:

- nem megfelelő fegyelmezési gyakorlat;
- túlterhelt tanszemélyzet, negatív iskolai klíma;
- a tanulók tanulási sajátosságait figyelembe nem vevő módszerek alkalmazása;
- „passzív” oktatás;
- nem megfelelően kialakított curriculum, alacsony elvárások;
- félelem az iskolai agresszió különféle megnyilvánulási formái miatt.

Alapvetően elmondható, hogy a fenti tényezők jól tetten érhetőek a legtöbb fogvatartott életútjában. Ezek a jellemzők befolyásolják a tanuláshoz való viszonyukat, motiváltsági szintjüket, éppen ezért is fontos, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben zajló oktatás figyelembe vegye ezeket a sajátosságokat.

2. A büntetés-végrehajtási intézetekben zajló oktatás jellemzői

A büntetés-végrehajtás a reintegrációt az alapfokú oktatás biztosításával, a szakképzéssel és továbbképzésekkel támogatja. Az egyik legfontosabb cél, hogy az alacsony iskolázottságú fogvatartott iskolázottsági szintje emelkedjen, illetve a munkaerőpiacra való könnyebb bejutás érdekében szakképzés támogatása is fontos terület. Ha az elítélt nem tankötelezett, akkor kérelmére a parancsnok engedélyezheti a közép-, illetve a felsőfokú oktatásban való részvételt, illetve az általános iskolai végzettséggel rendelkezők az államilag elismert (elsősorban hétköznapi életben könnyen használható képzettséget nyújtó) szakképzésbe is be tudnak kapcsolódni. A fogvatartottak tanulását a szervezet is direkt módon támogatja, hiszen a Bv. törvény 181. §-a lehetővé teszi az ösztöndíj folyósítását a tanulók számára.⁴

Európában a börtönoktatás négyféle modelljét különböztetik meg:⁵

1. *önellátó modell*: a büntetés-végrehajtási intézetben lévő iskolában oktató tanárok egyben büntetés-végrehajtási dolgozók;
2. *import modell*: a fogvatartottak oktatását külsős tanárok végzik, akik párhuzamosan kinti iskolában is dolgoznak;
3. *szerződéses modell*: kizárólag büntetés-végrehajtási intézetben tanító külsős tanárok végzik az oktatást;

⁴ MIKLÓSI 2016.

⁵ RUZSONYI 2011.

4. *vegyes modell*: egyes helyeken a börtön saját iskolát üzemeltet saját tanári karral, de ezzel párhuzamosan más intézetekben külsős tanárokat alkalmaznak.

Magyarországon a vegyes modell létezik: a legtöbb büntetés-végrehajtási intézetben a Pannon Oktatási Központ, valamint a Kálvin János Református Gimnázium, Általános Iskola és Szakiskola tanárai oktatnak. Láthatunk példát arra is, hogy az intézet egy adott iskolával köt együttműködési megállapodást, így biztosítva az intézeten belüli oktatást.

Bármely modellről is beszélünk, nem mindegy az oktató személye: a fogvatartottak oktatása speciális tudást igényel; a tanárnak ismernie kell a börtönvilág sajátosságait, a fogvatartottak jellemzőit. Csukai Magdolna szerint „a hatékony munkavégzéshez elsősorban az andragógiai, pszichológiai, gyógypedagógiai, pszichopedagógiai és szociálpedagógiai ismeretek jelentenek előnyt”.⁶ Az oktatás rendszerint kis létszámú csoportokban zajlik, amelynek során gyakran a felzárkóztatás, az alapkompenciák fejlesztése történik. A kis létszámú oktatás lehetőséget nyújt arra, hogy a fogvatartottak tanuláshoz való viszonyát kedvezően befolyásolja, tanulási motivációját felkeltse.

A motivációkutatások egyre erőteljesebben hangsúlyozzák azt, hogy nem mindegy, milyen a motivációs bázisunk. Costelloe⁷ arra a következtetésre jutott, hogy a motivációval kapcsolatban *push* (ösztönző) és *pull* (gátló) faktorokat lehet megállapítani. Kutatása szerint a fogvatartottak az alábbi ösztönző tényezők miatt vesznek részt az oktatásban:

- az unalom enyhítése;
- a személyes teljesítmény átélése;
- a foglalkoztatási kilátások javítása;
- a családtagjaik büszkének lesznek rájuk;
- konstruktívan fogják eltölteni az idejüket;
- a bíróság előtt kedvezőbb lesz a megítélésük.

Ezek a tényezők alapvetően külső motivációs aktorok, amelyek ugyanakkor jó kiindulópontul szolgálhatnak a belső motiváció kialakulásához. Szinte hasonló eredményre jutott Csukai Magdolna⁸ is, aki arra is felhívta a figyelmet, hogy a tanárok szerint is nagy különbség van az általános, illetve a középiskolai osztályokban tanulók motivációs háttere között: „Az általános iskolásokról kialakult kép úgy gondolom, teljes mértékben fedi a valóságot: »Alapvetően motiválatlanok, érdektelenek. Anyagi okokból jár a többség.« [...] Ezzel szemben a gimnáziumi tanulókról felettébb pozitív a tanárok körében kialakult kép: »A középiskolai osztályokba olyan tanulók járnak, akik ténylegesen tanulni akarnak. Van rá idejük és szorgalmuk. Ezért könnyű tanítani őket. Nem kell fegyelmezéssel és egyéb időrabló nevelői feladatokkal bajlódni.«”⁹ E kutatás szerint a fogvatartottak fő motivációja egyrészt a kinti világba való beilleszkedés megkönnyítése, ugyanakkor a támogatás, a kedvezmények miatti tanulási motiváció is megjelent. A tanulási motivációt ösztönző tényezőknél nem mindegy, hogy belülről vagy kívülről jövő tényezőről van szó. A tanulás annál hatékonyabb és sikeresebb, minél többféle és minél stabilabb, illetve belülről jövő tényezőtől ered.

⁶ CSUKAI 2014a, 192.

⁷ COSTELLOE 2003.

⁸ CSUKAI 2014b.

⁹ CSUKAI 2014b, 57.

Az ösztönző tényezők mellett a gátló tényezőkről sem szabad elfeledkezni. Az alábbi gátló tényezőket érdemes kiküszöbölni:¹⁰

- az optimális külső feltételek megteremtése: ez a tanulási környezetet jelenti, amelynek megteremtése a büntetés-végrehajtási intézetekben nem egyszerű feladat. A tanuláshoz szükséges eszközök egy részét biztosítja a büntetés-végrehajtási intézet, azonban a füzeteket, tankönyveket csak az iskolában használhatják, ezeket a zárkába nem vihetik fel. A felkészülés helyszíne a zárka, azonban itt sokszor nem tudják biztosítani a nyugodt tanulás lehetőségét: a zárkatársak hozzáállása nem minden esetben pozitív, a túlszűfoaltság, a nyugodt körülmények hiánya mind-mind nehezítheti a tanórán kívüli tanulást;
- az optimális belső feltételekhez tartozik az adott személy aktuális állapota, a tanulással kapcsolatos önértékelés, elképzelések, attitűdök, a tanulási motiváció, a „kognitív bázis”. Az egyén aktuális állapota alatt az egészségügyi és mentális állapotot értjük: ha fáradt, ideges, feszült, éhes/szomjas, egészségügyi problémái vannak a fogvatartottnak, az mind-mind károsan befolyásolhatja a tanulás sikerességét. Ha a fogvatartottnak a tanulással kapcsolatos önértékelése alacsony, akkor a sikert is másként értelmezi. Nem mindegy, hogy tanulási sikerét önmagának, vagy a szerencsének tulajdonítja: „a tanulással kapcsolatos negatív önértékelésnek az a legnagyobb veszélye, hogy önmagát beteljesítő jóslattá válhat”.¹¹ A tanuláshoz nemcsak motivációra van szükség, hanem kognitív képességekre is, kiemelten a figyelemre és az emlékezetre. A fogvatartottak között felülreprezentáltak a figyelem- és emlékezetzavarral küzdő személyek, akiknek gyakran nincsenek meg a tanulási stratégiáik sem.

A hatékony tanulási stratégiák elsajátítása segítheti a tanulási folyamatot: az ebből eredő sikerélmény pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy a kezdetben elsősorban külső motivációs bázis mellett megjelenjen a tanulás öröme.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

- BODONYI Edit – HEGEDŰS Judit – FEKETE Márta (2015): Korai iskolaelhagyás – kriminalitás – megoldási lehetőségek az oktatás szemszögéből. In *Jazykovedné, literárnovedné a didaktické kolokvium XXXII*. Bratislava, Z-F LINGUA. 22–33.
- COSTELLOE, Anne (2003): *Third level education in Irish prisons: Who participates and why?* (Doctoral thesis) Milton Keynes, The Open University.
- CSUKAI Magdolna (2014a): Oktatás a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Hadtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 188–194.
- CSUKAI Magdolna (2014b): A börtönoktatás mint a reszocializáció eszköze. *Börtönügyi Szemle*, 33. évf. 4. sz. 53–62.

¹⁰ GASKÓ 2006.

¹¹ GASKÓ 2006, 33.

- GASKÓ Krisztina (2006): A tanulás pszichológiai értelmezése. In NAHALKA István szerk.: *Hatékony tanulás*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet. 20–40.
- MIHÁLY Ildikó (2009): A „csendes” járvány: az iskolai lemorzsolódás veszélyei. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. évf. 4. sz. 112–118.
- MIKLÓSI Márta (2016): De nehéz az iskolatáska...! Fiatalkorú fogvatartottak oktatási lehetőségei. In JANCSÁK Csaba – KRÉMER András szerk.: *Kisvárosi fiatalok, kisebbségek, új sebezhetőségek*. Szeged, Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ, Belvedere. 99–110.
- RUTKAI Kata – SÁNTA Lívია (2018): *Börtönstatisztikai Szemle I.* Budapest, BvOP.
- RUZSONYI Péter (2011): Reflexiók „Az oktatás helyzete a bv. intézetekben...” című cikkhez. *Börtönügyi Szemle*, 30. évf. 2. sz. 36–38.
- WEERMAN, Frank – BIJLEVELD, Catrien eds. (2013): *Criminal Behaviour from School to the Workplace. Untangling the Complex Relations Between Employment, Education and Crime*. New York, Routeledge.

Jogszabályok

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Bv. kódex)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Készítsen egy interjút egy fogvatartottal a tanulási szokások felmérése érdekében!
2. Gyűjtsön össze olyan jó tanácsokat, amelyekkel segíthetné a fogvatartottak tanulását!
3. Gyűjtsön össze tanulást segítő módszereket! Ehhez segítségül használja fel a *Hatékony tanulás* című könyvet! (Lásd <http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf>)

2. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: *Iskolai végzettség*

VIII. Család, családdal való kapcsolattartás, családi életre nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben

Hegedűs Judit

1. A fogvatartottak családi háttérének jellemzői

Mielőtt a fogvatartottak családjának jellemzőire kitérünk, érdemes röviden általánosan is áttekinteni a családdal kapcsolatos főbb tudnivalókat. Számos fogalmi meghatározása létezik a családnak. Az, hogy mit értünk család alatt, koronként, társadalmanként, tudományterületenként eltérő. A családnak mint szociológiai értelemben vett csoportnak az egyik jellemzője, hogy legalább két generáció él benne együtt. A szociológiai megközelítés elsősorban a család szerkezetéből indul ki. Ha csak két generáció (szülők, gyerekek) él együtt, akkor családmagról, vagyis nukleáris családról beszélünk. Ha kettőnél több generáció él együtt, akkor többgenerációs családról van szó. A nagycsaládnak a kettőnél több gyermeket nevelő családot tartják. Az elvált szülőt, vagy aki egyedül neveli gyermekét, családtörődéknek, egyszülős családnak hívjuk.¹ Természetesen az egyszülős családdá válás okai között is van különbség: a leggyakoribb, ha a válás miatt esett szét a család, de valamelyik szülő halála, vagy már a gyermek születésekor az apa hiánya is vezethet ahhoz, hogy a gyermek egyszülős családban nevelkedjen. Mozaikcsaládnak vagy újraalakult családnak nevezzük azt az együttélési formát, amikor két egyedülálló/elvált/özvegy saját gyermekükkel új családot alapít.

Bármekkora hangsúlyt kapnak azok a nézetek, miszerint a család válságban van, ez így nem fedi a valóságot. Ha megnézzük a családszerkezet formálódását a különböző történelmi korszakokban, láthatjuk, hogy az folyamatjellegű, dinamikája változó. Ugyanakkor olyan változások történtek, amelyek a hagyományos értelemben vett család jelenlegi helyzetét átalakították, így esetlegesen a „hagyományos-konzervatív” családi modell válságjelenségeként is értelmezik a következő jelenségeket:²

- a házassági hajlandóság változása;
- a társadalomban az élettársi kapcsolat megítélése sokat változott;
- a válások száma folyamatosan növekszik;
- a gyermekvállalási kedv csökken, illetve stagnál;
- a házasságon kívüli nemi kapcsolatok elterjedése.

¹ HEGEDŰS 2006.

² HEGEDŰS 2006.

A büntetés-végrehajtási intézetekben élők családi hátterére vonatkozóan 2016. június 30-i adat áll rendelkezésünkre.³ A családi állapotot tekintve elmondható, hogy a fogvatartottak több mint fele házas vagy élettársi kapcsolatban él. A nőknél nagyobb arányban jelenik meg a válás, illetve az özvegyiség.

1. táblázat
A fogvatartottak családi állapota

Családi állapot	Nők		Teljes fogvatartotti populáció	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
<i>Nőtlen vagy hajadon</i>	394	28,74	6 832	37,02
<i>Együtt él, de nem házas</i>	435	31,73	6 994	37,90
<i>Házas</i>	284	20,71	2 683	14,54
<i>Elvált</i>	176	12,84	1 478	8,01
<i>Özvegy</i>	60	4,38	193	1,05
<i>n.a.</i>	22	1,60	276	1,50
<i>Összeem</i>	1 371	100,00	18 456	100,00

Forrás: DREXLER–SÁNTA–RUTKAI 2016, 21.

A család számos funkciót tölt be a társadalomban. A család funkcióinak osztályozása többféle felosztásban ismeretes attól függően, hogy milyen szempontok szerint történik a vizsgálatuk. Változó világunkban ezek a funkciók állandó átalakulásban vannak: míg egyes funkciók elsovadnak, mások fontosabbakká, hangsúlyosabbakká válnak. Ez befolyásolja a családok tevékenységrendszerét, egész kultúráját, norma- és értékrendszerét. A társadalmi és gazdasági változások hathatnak kedvezőtlenül a család funkcióinak működésére. Csak felsorolásjelleggel nézzük meg a legfőbb funkciókat:⁴

- *biológiai funkció:* a család egyik legfontosabb funkciója a reprodukciós funkció, amely az utódnemzést jelenti;
- *gazdasági funkció:* a család a gazdaság, a termelőmunka szervezeti egysége is. A termelő családok mellett a családok nagyobb része leginkább jövedelmi közösség, jövedelemből gazdálkodó egység, amelynek fő területe a fogyasztás. Ezekben a családokban a család jövedelme a dolgozó, kereső családtagok jövedelmén alapszik. Itt a családtagok száma határozza meg, hogy az összjövedelemből mennyi esik átlagban egy-egy családtagra, s ez megszabja a család anyagi helyzetét;
- *az érzelmi szükségleteket kielégítő családi funkció:* a családtagok mentális biztonságát, a gyermekek lelki fejlődését elsődlegesen a család biztosítja;
- *a társadalmi státus meghatározása:* a család funkciói közé sorolható szociológiai szempontból a társadalmi státusok, rétegek újratermelése, amely neveléssel, szocializációval, értékátadással valósul meg;

³ DREXLER–SÁNTA–RUTKAI 2016.

⁴ HEGEDŰS 2006.

- *a betegek ellátása és az öregekről való gondoskodás*: a biológiai egyenlőtlenségből következően az időseknek sokkal hátrányosabb a helyzetük, mások az esélyeik, egyre több törődést, gondoskodást igényelnének. Eredetileg ez is a család funkciója;
- *a kulturális igény felkeltése, a szabadidő irányítása*: a család kulturális légkörét a szülők foglalkozása, iskolai végzettsége, szellemi igényei, a családi tradíciók, a légkör, a kommunikáció minősége, a család törekvései, az érzelmi összhang vagy ezek hiánya határozzák meg;
- *szocializációs, nevelési funkció, személyiségformálás*: a családban folyik az elsődleges szocializáció. Itt sajátítja el a gyermek az egyén társadalmi létehez, az együttéléshez, a beilleszkedéshez szükséges szabályokat, normákat, követendő értékeket;
- *a család mint támogató rendszer*: a család a világra vonatkozó információk összegyűjtője és terjesztője is, amely kialakítja a gyermek képét a világról. Ugyanakkor az identitás, az egyén önértékelésének, énképének is a család a forrása. A családnak szerepe van abban is, hogy támogatja a rászoruló családtagokat felmerülő problémáikban gyakorlati és konkrét segítség nyújtásával. A család vonatkozási pontokkal is szolgál.

Az, hogy egy család mennyire képes a fenti funkciókat ellátni, igen nagyban befolyásolja a benne élők személyiségfejlődését, a felnövekvő gyermekek esélyeit. A család – jó esetben – a legfőbb védőfaktor az egyén életében, azonban ha diszfunkcionális a működése, komoly problémák forrása lehet. Alapvetően elmondható, hogy a fogvatartottak családjainál a fentebb felsorolt funkciók erőteljesen sérülnek, torzulnak: az alacsony szocioökonómiai családokból származó fogvatartottaknál megfigyelhető a nagyszámú gyermekvállalás, illetve a család gazdasági funkciói sérülnek az alacsony iskolázottság, a munkanélküliség miatt. Akár alacsony, akár átlagos, vagy akár magas szocioökonómiai családdal is találkozunk, mindenütt láthatók az érzelmi szükségletek kielégítésének zavarai. Gyakran találkozhatunk kötődési zavarokkal, az anya-gyerek kapcsolat sérülésével, a nem megfelelő nevelési stílussal. A szülői nevelési stílust elemző Becker⁵ szerint az engedékeny, kevés szabályt állító vagy az elutasító, rideg szülői magatartás nyílt agresszióhoz vezethet, ami ha a morális szabályozórendszer hiányával párosul, az antiszociális viselkedés, a devianciák és a bűnözői magatartás kialakulását segítheti elő. Szintén jól megfigyelhető a fogvatartottaknál, hogy ők maguk, illetve származási családjuk is általában alacsony társadalmi státusszal rendelkeznek – a kulturális tőke áthagyományozása jelenségének törvényszerűségei tetten érhetők. Annál, akinek szülei maguk is deviáns viselkedést tanúsítanak, nagyobb az esély arra, hogy ő maga is elkövetővé váljon: a bűnözéssel fertőzött családoknál jól látható, hogy gyakran valamilyen családtaggal követték el a bűncselekményt, például szülők, testvérek, unoka-testvérek megtalálhatóak a tettestársak között.⁶ Ezáltal elmondható, hogy a szocializációs, nevelési funkció is sérül. A funkciók sérülésének eredményeképpen gyakran megfigyelhető, hogy a fogvatartottak családjában jelen van a családon belüli erőszak. A családon belüli erőszak és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot számos kutatás bizonyította:⁷ a gyermekkorban

⁵ Idézi VAJDA–KÓSA 2005.

⁶ ALBERT 2015.

⁷ CZENCZER 2014.

átélt abúzus komoly rizikófaktoraként jelenik meg a deviáns magatartás kialakulásában; de a családon belül elszenvedett erőszak is vezethet bűnelkövetéshez.⁸

Egy család diszfunkcionális működésének jól látható jelei a krízisek kezelésében mutatkoznak meg. Kétféle krízist különböztethetünk meg a családok életében: létezik az úgynevezett családi életciklus modell, amely azt jelenti, hogy a család folyamatosan fejlődik, azonban ez a fejlődés folyamatos feladatokkal, azok megoldásával jár. Ezeket az újabb feladatokat normál krízisnek tekintjük – egy jól működő család akadály nélkül képes kezelni ezeket a kríziseket, míg a funkcióit ellátni nem tudó családban a feszültségek, a működési zavarok felerősödnek. A családi életciklus modell az alábbi fejlődési szakaszokról szól:⁹

- újonnan házasodott pár, gyermek nélkül;
- csecsemős család;
- kisgyermekes család (2,5–6 éves korig);
- család iskoláskorú gyermekkel (6–12 éves korig);
- család serdülőkorú gyermekkel;
- a felnövekedett gyermeket kibocsátó család;
- magukra maradt, még aktív szülők családja;
- inaktív öreg házaspár családja.

Az alábbi táblázatban foglaljuk össze az egyes életciklusok főbb feladatait.

2. táblázat

A családi életciklus szakai és a megoldandó feladatok

Életciklus	Átmeneti feladat	Családi rendszerben szükséges feladatok
Otthon elhagyása, egyedül élés	Elkülönülés, függetlenség	– Lehetővé tenni a fiatal leválását a családról. Krízis esetén se hívja vissza a család a fiatalot.
Házasság, házaspár	Új helyzet érzelmi felvállalása	– Új családtag elfogadása – Magánélet tisztelgetben tartása, új egyensúly létrejötte
Kisgyermekes család	Kéttagúból három- vagy négytagúvá alakulás	– Helyet csinálni a jövevénynek – Érzelmi elérhetőség új formái – Nagyszülőszerepek elfogadása
Serdülők a családban	Viselkedési és vélemény-szabadság rugalmasabb (szex is), de még autoritás is fennáll.	– A család fiatal tagjai elismerik a változás értékességét – Küzdelem, vita és tárgyalás értékeinek elfogadása – Az egymástól való különbözőzés fontosságának felismerése

⁸ MACDONALD 2013.

⁹ HEGEDŰS 2006.

Életciklus	Átmeneti feladat	Családi rendszerben szükséges feladatok
Gyerekek kirepülése, „üres fészek” szindróma	Új családtagok „jövemenések” elfogadása, új határok a pár körül	<ul style="list-style-type: none"> – A gyerekkel új, felnőttviszonyulás kialakítása – A családon kívüli világ lehetőségeinek újrágondolása: időben, térben, pénzügyileg
Késői életszakasz	A gyerektől való nagyobb függőség elfogadása	<ul style="list-style-type: none"> – A pár/egyén az öregséggel szemben is fenntartja tevékenységét – Túlgondoskodás nélküli függés elfogadása – Veszteség, halál (saját is) gondolatának elfogadása

Forrás: MINUCHIN 2006

A másik krízisfajta, az úgynevezett nem várt krízis vagy paranormatív krízis. Ezeknek a véletlenszerű kríziseknek közös jellemzője, hogy „sértik az önértékelést, megrendítik az önbizalmat, a biztonságérzést, bármilyen természetű is a konkrét történet. Egy-egy esemény rendszerint halmozza a veszteségeket, erősen próbára téve a személy alkalmazkodó képességét.”¹⁰ Ezek a nem várt krízisek: a munka, az egzisztencia, a munkahely elvesztése, válás, párkapcsolat felbontása, családtag halála, krónikus betegségek a családban, migráció, mobilitás. A család működésének minősége igen nagy mértékben megmutatkozik ezen krízisek kezelésében: ha hiányzik a családtagok között a kötődés, a kommunikáció, a bizalom, nem tudják megoldani a nehéz helyzeteket. A fogvatartottak családjaira ez igen gyakran jellemző.

A krízisek kezelésével kapcsolatban érdemes megemlíteni a reziliencia fogalmát, amely azt jelenti, hogy a sokszor kedvezőtlen, veszélyeztető környezet ellenére is pozitív kimenetel mutatkozik meg – ebben nagy szerepe van az úgynevezett védőfaktoroknak. Ha vannak az egyénnek, illetve a családnak védőfaktorai, akkor kedvezőbb helyzetben lesznek, míg a rizikótényezők felerősíthetik a nem megfelelő családi működést.

3. táblázat

A leggyakoribb rizikótényezők és védőfaktorok

Rizikótényezők	Védőfaktorok vagy optimális lehetőségek
<i>Tartós disztális faktorok</i>	
Tartós szegénység	Biztonságos gazdasági státusz
Etnikai státusz	Többségi státusz
Anya alacsony iskolai végzettsége	Anya magas iskolai végzettsége
Anya alacsony kognitív képessége	Anya magas kognitív képessége
Munkanélküliség vagy alacsony presztízsű munka	Stabil, magas presztízsű munka

¹⁰ HAJDUSKA 2008, 119.

Rizikótényezők	Védőfaktorok vagy optimális lehetőségek
<i>Családszerkezet, házastársi kapcsolat</i>	
Egyszülős család	Stabil család mindkét biológiai szülővel
A gyermek több családban él	A gyermek a biológiai családjában él
Jelentős házastársi distressz	Alacsony házastársi distressz
Három vagy több 6 év alatti testvér	Gyermekek nem túl kicsi korkülönbséggel
Négy vagy több gyermek a családban	Háromnál nem több gyermek
<i>Lakóhelyproblémák</i>	
Lakhelyhez képest túlszűföldős	Kényelmes lakhely: például külön szoba a gyerekeknek
Lakhelyinstabilitás: gyakori költözködés	Stabil lakhely: a költözés ritka esemény
Alacsony minőségű szomszédság (például nem biztonságos)	Stabil, biztonságos, segítőkész szomszédság
<i>Szülői pszichopatológia</i>	
Anyai depresszió	Mentálisan egészséges anya
Anya magas szorongásszintje	Anya alacsony, kezelhető szorongásszintje
Szülő alkohol-, drogfogyasztása	Nincs alkohol-, drogfogyasztás
Apai kriminalitás	Mintaértékű társadalmi magatartás
<i>Gyermekvállalás</i>	
Serdülőkori anyaság	Fiatal felnőttkorban vállalt gyermek
Nem kívánt terhesség	Tervezett és/vagy örömmel fogadott gyermek
<i>Gyermek sajátosságai</i>	
Alacsony születési súly/koraszülöttség	Érett, megfelelő súlyú újszülött
Problémák magzati és/vagy újszülöttkorban	Egészséges terhesség és újszülöttkor
Gyermek „nehéz” temperamentuma	Könnyen kezelhető gyermeki temperamentum
<i>Szülői viselkedés</i>	
Rigid szülői attitűdök	Rugalmas szülői attitűdök
Korlátozó, bántalmazó nevelés	Támogató, meleg, de szabályokat felállító nevelés
Alacsony válaszkészség a gyermekkel folytatott interakciókban	Magas válaszkészség a gyermeki interakciókban
Alacsony mértékű stimuláció otthon	Magas fokú, de mértéktartó stimuláció otthon
<i>Stressz</i>	
Számos stresszes életesemény	Kevés számú stresszes életesemény
Alacsony társas támogatás	Kiterjedt társas háló és támogatás

Forrás: RADVÁNYI 2013, 46.

Ha megvizsgáljuk a fogvatartottak családjait, ott inkább jellemző a rizikótényezők jelenléte: az ezekkel való megküzdésre viszont rendszerint nincsenek megfelelő stratégiáik a családoknak. A fogvatartottak rendszerint sokproblémás családokból származnak, és az adott személy bekerülése a büntetés-végrehajtási intézetekbe tovább mélyítheti az amúgy is fennálló problémákat, illetve új krízissel találhatják magukat szembe a fogvatartottak.

2. A fogvatartottak és a család kapcsolattartása

A büntetés-végrehajtási intézetbe való bekerülés minden fél számára krízishelyzetet jelenthet. A fogvatartott otthon maradt családtagjainak számos tényezővel kell megküzdeniük:¹¹

- ha nem volt tudomása a fogvatartott életmódjáról, nem volt részese az elkövetésnek, akkor sokkélványként érhetik a történetek;
- ha nem volt a családnak korábban büntetés-végrehajtással kapcsolatos tapasztalata, megjelenhet a szégyenérzet, a bizalomvesztés, a megbántottság, a börtöntől való félelem (mi lesz a fogvatartottal) – ezek az érzelmek gyakran vezetnek el ahhoz, hogy magukra hagyják a fogvatartottat;
- gyakran tapasztalható a büntudat a családtagoknál – „Miért nem vettem észre?“, „Hogyan akadályozhattam volna meg?“ típusú kérdések sokasága jelenik meg;
- kikerül a családból egy személy (anyagilag, fizikálisan és mentálisan is megterhelő lehet mindez). Eltűnhetnek a családi rendszerből a különböző szerepek (apa, férj, anya, feleség, gyerekek);
- nagyon gyakran a család nem vállalja fel a külvilág előtt a történeteket, így hazugsághálóba keveredik, ami felerősítheti a társadalomtól való elszigetelődést („külföldön van az apa”);
- anyagilag megterhelő nemcsak a keresetkiesés miatt, hanem az ügyvédi költségek, a börtönbe küldött csomagok, pénztalások miatt is. Egy rossz szocioökonómiai helyzetben lévő család költségvetésébe gyakran nem fér bele a látogatással járó kiadás;
- a fogvatartott korábbi életviteléből adódóan akár megkönnyebbülést is érezhetnek a családtagok – ez azonban gyakran keveredik a lelkiismeret-furdalás érzésével: „Mégse illik örülni annak, hogy börtönbe került.”

A fogvatartotti lét egyik legerőteljesebben jelentkező pszichológiai megpróbáltatása a családtól való elszakadás.¹² A büntetés-végrehajtási intézetek kiemelt figyelmet fordítanak a családi kapcsolatok helyreállításának támogatására. A Bv. kódex 173. §-a szabályozza az elítélt kapcsolattartási formáit, tehát az alábbiakat határozza meg:

- levelezés (174. §): az elítélt hozzátartozóival, valamint az általa megjelölt és a bv. intézet által engedélyezett személyekkel levelezhet. A levelek gyakorisága és terjedelme nem korlátozott. A levelezés ellenőrzése szűrőpróba-szerűen történik. Az elítéltnak a hatóságokkal, a nemzetközi jogvédő szervezetekkel, az alapvető jogok biztosával, a védővel való levelezése nem ellenőrizhető;
- telefonbeszélgetés a bv. intézet által biztosított telefonnal (175. §): az elítélt a szabadságvesztés végrehajtási fokozataira és rezsimejre vonatkozó rendelkezések szerinti gyakoriságban és időtartamban telefonhívást kezdeményezhet. A telefonbeszélgetés a külön jogszabályban meghatározott módon ellenőrizhető, szükség esetén megszakítható;
- csomag küldése és fogadása (176. §): az elítélt havonta fogadhat és küldhet csomagot. A bv. szerv területén kívülről érkező csomagban élelmiszer, tisztálkodási szer,

¹¹ KOTOVA 2014.

¹² ADAMS 1992; UGGEN–MANZA–BEHRENTZ 2004.

- dohánytermék, valamint gyógyszer, gyógyászati segédeszköz vagy gyógyhatású készítmény nem küldhető. Negyedévente egy alkalommal a fogvatartott kizárólag ruhaneműt, illetve lábbelit tartalmazó csomagot is fogadhat;
- látogató fogadása (177. §): az elítélt a rezsimszabályokhoz igazodóan havonta legalább egyszer, alkalmanként legalább 60, de legfeljebb 120 percben, egyidejűleg legfeljebb négy fő látogatót fogadhat. Az elítélt vagy a kapcsolattartó kérésére a látogatási idő legfeljebb 30 perccel meghosszabbítható (de ez nem haladhatja meg a 120 percet). A látogatásból ki kell zárni azt, akit az ügyészség vagy a bíróság a folyamatban lévő büntetőeljárás eredményessége érdekében attól eltiltott, illetve azt, akinek a magatartása a bv. intézet, valamint a fogva tartás biztonságára veszélyt jelent. Az elítéltet a más büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott hozzátartozója a két intézet parancsnokának együttes engedélyével meglátogathatja, vagy átszállítják a lakóhelyéhez közelebbi büntetés-végrehajtási intézetbe. A kiskorú látogatók érdekében hazánkban is bevezették a gyermekbarát látogatóhelyiségeket, amelyeknek az a célja, hogy a gyermekeket érő negatív hatásokat csökkentsék;
  - látogató bv. intézeten kívüli fogadása (178. §): az elítélt számára – a szabadságvesztés végrehajtási fokozataira és rezsimjeire vonatkozó rendelkezések szerint – engedélyezhető látogató bv. intézeten kívüli fogadása, amelynek tartama alkalmanként legalább két óra. A látogató bv. intézeten kívüli fogadása a jogszabályban rögzítettekhez kötöttek alapján történik;
  - kimaradás (179. §): a kimaradás elsősorban az elítélt családi és társadalmi kapcsolatainak fenntartása, oktatásban, képzésben való részvétele, a szabadulása után a munkahelyről és a lakásról való gondoskodás elősegítése érdekében engedélyezhető. A kimaradás tartama a 24 órát nem haladhatja meg. A kimaradás csoport részére is engedélyezhető;
  - eltávozás (180. §): az eltávozás engedélyezése is feltételekhez kötött, ennek időtartama fegyházban legfeljebb 5 nap, börtönben legfeljebb 10 nap, fogházban és az átmeneti részlegen legfeljebb 15 nap.

A fenti elemekhez kapcsolódóan újdonságként jelentek meg az elektronikus kapcsolattartási formák, így például a Skype használata is engedélyezett az 53/2017. OP szakutasítás szerint. Az alternatív kapcsolattartási formák között érdemes megemlíteni még az úgynevezett *családi beszélőt*, amely során rugalmasabb keretek között találkozhatnak egymással az elítéltek és hozzátartozóik. Hasonlóan pozitív példaként említhetők a külföldön már rendszerszerűen működő és hazánkban is több intézményben már kipróbált családi napok, amelyek során a családi kapcsolatokat támogató programokat szerveznek a fogvatartottaknak és családtagjaiknak (például közös kézműves programok, sportprogramok).

A kapcsolattartást csak abban az esetben lehet engedélyezni, ha az elítélt által megjelölt személy írásban hozzájárul ahhoz, illetve engedélyezi a személyes adatainak az intézet nyilvántartási rendszerébe történő felvételét.

A fogvatartottak családjukkal való kapcsolattartásáról és annak hatásairól meglehetősen gazdag empirikus szakirodalom áll rendelkezésre.¹³ A személyes látogatásoknak általánosságban többnyire pozitív hatásai vannak a fogvatartottak életére mind rövid,

¹³ Az alábbi rész a HEGEDŰS–FARKAS–FEKETE–IVASKEVICS–MOLNÁR–SIPÓS 2016 alapján készült.

mind pedig hosszú távon. A látogatások először is segítik a fogvatartottakat abban, hogy megőrizték társadalmi, családi és baráti kapcsolataikat, amelyek segíthetnek megbirkózni a szabadságvesztésből eredő negatív érzésekkel.

A látogatások egyfajta ösztönzőként is működhetnek a fogvatartottak nevelésében. Több kutatás rámutatott arra, hogy alapvetően a látogatásokat hasznosnak tartják a fogvatartottak számára.¹⁴ Monahan, Goldweber és Cauffman¹⁵ 276 frissen elítélt fiatalok fogvatartottal készített interjút. Azoknál a fogvatartottnál, akiket rendszeresen látogattak a családjaik, sokkal gyorsabban csökkentek a depresszióra utaló tünetek azokhoz képest, akiket kevesebbet, vagy egyáltalán nem látogattak. Cochran, Siennick, Mears és Bales felmérésében¹⁶ 7000 fogvatartott szabálysértési cselekedeteit vizsgálta közvetlenül a látogatások előtt és után. A szabályszegések mértéke csökkenő tendenciát mutatott közvetlenül a várt látogatás előtt, majd a látogatás létrejötte után közvetlenül megnőtt. Ez a jelenség minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a látogatás során gyakran felfokozott érzelmi állapotba kerül a fogvatartott (például az otthonról érkezett hírek, a szerettei látványa miatt), aminek kezelésére kevésbé képes konstruktív megküzdési stratégiát alkalmazni. A látogatások egyik legfontosabb hosszú távú hatásának a visszaesés kockázatának csökkenését tekinthetjük. Duwe és Clark¹⁷ 16 420 már szabadlábra bocsájtott korábbi fogvatartott körében végzett vizsgálatot arra vonatkozólag, hogy a látogatások időtartama és a látogatók kiléte vajon befolyással van-e a fogvatartottak visszaesésének kockázatára. Eredményeik azt igazolják, hogy a látogatások szignifikánsan csökkentik a visszaesés kockázatát. Hosszú távú pozitív hatásként említhetjük még a szabadlábra engedés utáni családi kapcsolatok minőségének javulását is. La Vigne, Naser, Brooks és Castro¹⁸ kutatásukban 233 férfi fogvatartottnál vizsgálták a fogvatartottak kapcsolattartásának hatását. Az eredmények azt mutatták, hogy a látogatásnak és a családdal való kapcsolattartás egyéb formáinak (például levél és telefon) mediáló hatása van a szabadlábra helyezés utáni családi kapcsolatokra. Ez tehát azt jelenti, hogy ha a bekerülés előtt eleve jó kapcsolat volt a fogvatartott és családja között, akkor a látogatásoknak pozitív hatása van. Elmondható, hogy a családi támogatásnak rendkívül fontos szerepe van abban, hogy a fogvatartott milyen mértékben és minőségben lesz képes visszailleszkedni a társadalomba. Jó esetben a család nyújtja a szabadlábra bocsájtott elkövetők számára azokat az emocionális forrásokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az illető képes legyen megbirkózni a visszailleszkedés stresszes kihívásaival.¹⁹ Azok a fogvatartottak, akiknek szoros családi kapcsolatai vannak, jobban bíznak a jövőben, és kifejezetten el akarnak határolódni a jövőbeli bűnelkövetői magatartástól és életstílustól.²⁰ Ha a fogvatartottnak bekerülés előtt már eleve rossz volt a kapcsolata a családjával, akkor a látogatásoknak negatív hatása lehet. A látogatások során növekedhetnek a mentális terhek a fogvatartottakban: a problémákkal való szembesülés, a nem nyílt kommunikáció, az álarcok viselése, a családon belüli kapcsolatok átrendeződése,

¹⁴ TURANOVIC–TASCA 2017.

¹⁵ MONAHAN–GOLDWEBER–CAUFFMAN 2010.

¹⁶ COCHRAN 2012; SIENNICK–MEARS–BALES 2013.

¹⁷ DUWE–CLARK 2012.

¹⁸ LA VIGNE–NASER–BROOKS–YAHNER 2005.

¹⁹ AGNEW 2005.

²⁰ MARUNA 2001.

a bizalmatlanság megjelenése, a közös téma hiánya stb. a látogatások során mindegyik félben negatív érzelmeket indukálhat.

Érdemes megemlíteni azt, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben a fogvatartottak szülői szerepei is átrendeződhetnek. A fogvatartotti lét sajátosságaiából eredően a szülő büntetés-végrehajtási intézménybe való bekerülése számtalan formában komoly problémákat okozhat a gyermek életében:

- magatartászavart;
- tanulmányi problémát, tanulási nehézségeket;
- deviáns viselkedést;
- magasabb arányú bűnelkövetői magatartás megjelenését.²¹

Megfigyelhető, hogy az apa börtönbe kerülésével az anya veszi át a családfő szerepét (vagy az idősebb gyermek), ha pedig az anya kerül börtönbe, akkor a nagyszülők, rokonok szerepe erősödik fel.²² Amennyiben nem tudják ellátni a kiskorú gondozását, úgy a gyermek a gyermekvédelmi szakellátásba kerülhet (nevelőszülői vagy gyermekotthoni ellátásba). Minél fiatalabb a kiskorú, amikor szülője büntetés-végrehajtási intézetbe került, illetve minél tovább tart az ítélete, annál inkább sérülhet a szülő-gyermek közötti kötődés. Érdemes kitérni arra, hogy miként élik meg a fogvatartottak a szülői szerepüket.

Tekintettel arra, hogy a gyermekkel való kontaktus a személyes látogatásokra, a telefonra és a levélírára koncentrálódik, a szülői szerepek gyakorlása valóban korlátozott. Vannak olyan fogvatartottak is, akik tudatosan nem tartják a kapcsolatot gyerekekkel. Egy részük azért, mert saját maguk számára nehezebbé teszi a bent töltött időt.²³ Más fogvatartottak ezzel szemben nem saját magukat próbálják védeni, hanem gyermeküket szeretnék megkímélni a börtönkörülmények okozta stressztől.²⁴

A bebörtönzés leginkább jellemző hatása a fogvatartott nőknél az úgynevezett anyai distressz (*maternal distress*). Az anyákban folyamatosan felmerül, hogy vajon képesek-e arra, hogy a gyereket megvédjék a bajtól, elősegítsék jólétüket.²⁵ Az anyák leggyakoribb kezdeti reakciói az elszakadásra az erőteljes distressz, depresszió és bűntudat.²⁶ A második leggyakoribb reakció a tudatos érzelmi eltávolodás stratégiája.

Az apák börtönbe kerüléskor átmennek egy jelentős identitásváltozáson. Ez azt jelenti, hogy az apai identitás a túlélés és az önvédelem érdekében gyengül, és felváltja a „fogvatartotti identitás”, amelynek része a börtönkultúrával való azonosulás. Az apai identitás a megfelelő impulzusok hiányában folyamatosan gyengül. Empirikus kutatások azt mutatják, hogy nagyon sok fogvatartott édesapa fogalmaz meg félelmeket azzal kapcsolatban, hogy hogy lesz képes betölteni a családi szerepeket, ha kiszabadul, valamint a saját szülői kompetenciáját is gyakran megkérdőjelezi.²⁷ A férfiak reflexiói a „fogvatartotti apaságról” a tehetetlenség, megbánás és a felelősségteljes apaság nehézségei körül összpontosulnak.²⁸

²¹ DALLAIRE 2007.

²² JUHÁSZ 2011.

²³ EDIN–NELSON–PARANAL 2001.

²⁴ ARDITT–SMOCK–PARKMAN 2005.

²⁵ ARDITTI–GRZYWACZ–GALLIMORE 2013.

²⁶ POEHLMANN 2005.

²⁷ NURSE 2002.

²⁸ ARDITTI–GRZYWACZ–GALLIMORE 2013.

Mindezekből adódik, hogy kiemelten fontos szerepet kell szánni a családi kapcsolatok rendezésére – ez a törekvés a Bv. törvényben is egyértelműen tükröződik.

3. Alternatív segítségnyújtási lehetőségek: a családi életre nevelés módszerei

A családi életre nevelés minden fogvatartott számára fontos, de mégis érdemes kiemelni a fiatalok fogvatartottakat ebből a szempontból, hiszen rájuk speciális szabályozás vonatkozik. A Bv. törvény 94. §-a szerint a fiatalok saját vagy a törvényes képviselője kérelmére és a bv. intézet engedélyével háromhavonta családi konzultáción vehet részt. Ez a családdal való kapcsolattartás kötetlenebb formája. A fiatalok számára a jogszabály biztosítja a családterápiás foglalkozáson való részvétel lehetőségét. A családterápiás foglalkozás több-ülékes folyamat, amelyet erre felkészült pszichológus szakember tarthat. A családterápiának az a célja, hogy a családi rendszer működésének anomáliáit felszámolja, és segítse abban a fogvatartottat, hogy képes legyen családjába visszailleszkedni.

A felnőttkorú fogvatartottak számára is van lehetőség újfajta szolgáltatási forma igénybevételére: a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben is egyre inkább elterjed az úgynevezett családi döntéshozó csoportkonferencia (a továbbiakban: CSDCS), amely szorosan kapcsolódik a resztoratív szemléletmódhoz. A CSDCS olyan reintegrációt elősegítő eljárás, amely alapvetően a családi kapcsolatrendszerben, a családi működésben meglévő elakadásokkal, nehézségekkel foglalkozik. Általában a szabadulásra való felkészítés részeként működik: a kezdeményező – ideális esetben – a fogvatartott, de a személyi állomány tagja (általában a reintegrációs tiszt, bv. pártfogó felügyelő, pszichológus) is lehet. A konferenciát minden esetben egy erre felkészített facilitátor vezeti, akinek fő jellemzője a pártatlanság. A facilitátor nem szól bele a tartalomba, ő inkább a kommunikációt, a problémafeltárást, a különböző megoldási lehetőségek keresését segíti. A konferenciát megelőzően a facilitátor egy egyéni beszélgetésre hívja a fogvatartottat, megnézni motivációját, feltárják azokat a témákat, amiket a CSDCS-n érinteni szeretnének, illetve a meghívottak körét is átgondolják (például elítéltek, közeli hozzátartozók, távolabbi hozzátartozók, külsős segítők). Az előkészítés második lépéseként a facilitátor felveszi a tervezett meghívottakkal a kapcsolatot, tájékoztatja őket a konferencia menetéről. Az előkészítés harmadik lépéseként pedig az időpontot és a részleteket pontosítja a facilitátor. A konferencia 3 részből áll és nagyjából 3–4 órás időtartamot jelent. Az első részben a szakemberek beszámolnak az elítéltről, a fennálló problémákról, a megoldási lehetőségekről. A második, úgynevezett privát részben, a család önállóan kidolgozza a megoldásra vonatkozó konkrét tervet (határidőkkel, vállalásokkal, felelősségi körökkel), majd a harmadik részben minden résztvevő megvitatja azt, majd véglegesítik a végrehajtási tervet.²⁹

A fentebb bemutatott segítő eljárások mellett a családi életre nevelés programjai is fontos szerepet tölthetnek be. Jelenleg központilag kidolgozott program nincsen e témában, így az általunk megfogalmazottak javaslatként értelmezhetők:

- javasolt létszám: 5–15 fő;

²⁹ MOLITÓRISZ–FRANKA 2016.

- javasolt módszerek: a résztvevők interaktivitását támogató módszerek (lásd oktatási módszerek – vita, szemléltetés, megbeszélés, kooperativitás, szerepjátékok stb.);
- javasolt munkaforma: páros és csoportmunka;
- javasolt témák:
  - felelős párcapcsolat, családtervezés, szexedukáció;
  - a mérgező család és a jól működő család ismérvei – mit tehetünk azért, hogy jól működjön a családjunk;
  - a családi életciklus jellemzői (krízisek, megoldandó feladatok, megoldási lehetőségek);
  - az egyes életkorok jellemzői (pszichológiai, fizikai, viselkedésbeli jellemzők);
  - szülői feladatok: az egyes életkorokhoz kapcsolódó gondozási, nevelési feladatok;
  - szerepek a családban.

A fenti témákat érdemes a korábban ismertetett foglalkozások keretein belül feldolgozni más együttműködő szakemberek (pszichológus, egészségügyi szakemberek stb.) részvételével.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

- ADAMS, Kenneth (1992): Adjusting to prison life. *Crime and justice*, Vol. 16. 275–359.
- AGNEW, Robert (2005): *Why do criminals offend: A general theory of crime and delinquency*. New York, Oxford University Press.
- ALBERT Fruzsina szerk. (2015): *Életkeretek a börtönön innen és túl: Szubjektív reszocializációs esélyek*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- ARDITTI, Joyce – GRZYWACZ, Joseph G. – GALLIMORE, Sara Wang (2013): A demedicalized view of maternal distress: Conceptualization and instrument development. *Psychological Services*, Vol. 10. No. 4. 386–394.
- ARDITTI, Joyce – SMOCK, Sara Jordan – PARKMAN, Tiffany (2005): “It’s been hard to be a father”: A qualitative exploration of incarcerated fatherhood. *Fathering*, Vol. 3. No. 3. 267–288.
- COCHRAN, Joshua C. (2012): The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *Journal of Criminal Justice*, Vol. 40. No. 5. 433–440.
- CZENCZER Orsolya (2014): *Veszélyes fiatalok vagy fiatalok veszélyben?* Budapest, NKE Szolgáltató Kft.
- DALLAIRE, Danielle (2007): Incarcerated mothers and fathers: A comparison of risks for children and families. *Family Relations*, Vol. 56. No. 5. 440–453.
- DREXLER Bernadett – SÁNTA Lívია – RUTKAI Kata (2016): Női fogvatartottak helyzete. *Börtönstatistikai Szemle*, 2. évf. 2. sz. 18–29.
- DUWE, Grant – CLARK, Valerie (2012): Blessed be the social tie that binds the effects of prison visitation on offender recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, Vol. 24. No. 3. 271–296.
- EDIN, Kathy – NELSON, Timothy – PARANAL, Rechelle (2001): *Fatherhood and incarceration as potential turning points in the criminal careers of unskilled men*. Evanston, IL, Northwestern University Institute for Policy Research.

- FARKAS Johanna – FEKETE Márta – HEGEDŰS Judit – IVASKEVICS Krisztián – MOLNÁR Katalin – SIPOS Szandra (2016): Bűnelkövetők családi háttere. In FÖLDVÁRI Mónika – TOMPOSNÉ HAKKEL Tünde szerk.: *Riport a családokról: A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015*. Budapest, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet – L'Harmattan. 351–385.
- HAJDUSKA Marianna (2008): *Krizislélektan*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- HEGEDŰS Judit szerk. (2006): *Család, gyerek, társadalom*. Budapest, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.
- JUHÁSZ Zsuzsanna (2011): A fogva tartott szülők bebörtönzésének kihatásai. *Börtönügyi Szemle*, 30. évf. 3. sz. 49–60.
- KOTOVA, Anna (2014): *Justice and prisoners' families*. Howard League What is Justice? Working Papers, 5. Elérhető: https://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/04/HLWP_5_2014_2.pdf (A letöltés ideje: 2018. 06. 22.)
- LA VIGNE, Nancy G. – NASER, Rebecca L. – BROOKS, Lisa E. – YAHNER, Jennifer (2005): Examining the effect of incarceration and in-prison family contact on prisoners' family relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 21. No. 4. 314–335.
- MACDONALD, Morag (2013): Women prisoners, mental health, violence and abuse. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 36. No. 3–4. 293–303.
- MARUNA, Shadd (2001): *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, D.C., American Psychological Association.
- MINUCHIN, Salvador (2006): *Családok és családterápia*. Budapest, Animula.
- MOLITÓRISZ Roland – FRANKA Botond Mihály (2016): Az egyéniesítés, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő és a családi döntéshozó csoportkonferencia szerepe az elítéltek sikeres re-integrációjában. *Börtönügyi Szemle*, 35. évf. 1. sz. 107–116.
- MONAHAN, Kathryn C. – GOLDWEBER, Asha – CAUFFMAN, Elizabeth E. (2011): The effects of visitation on incarcerated juvenile offenders: how contact with the outside impacts adjustment on the inside. *Law and Human Behavior*, Vol. 35. No. 2. 143–151.
- NURSE, Anne M. (2002): *Fatherhood arrested: Parenting from within the juvenile justice system*. Nashville, Vanderbilt University Press.
- POEHLMANN, Julie (2005): Incarcerated mothers' contact with children, perceived family relationships, and depressive symptoms. *Journal of Family Psychology*, Vol. 19. No. 3. 350–357.
- RADVÁNYI Katalin (2013): *Legbelső kör. A család*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SIENNICK, Sonja E. – MEARS, Daniel – BALES, William D. (2013): Here and gone: Anticipation and separation effects of prison visits on inmate infractions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 50. No. 3. 417–444.
- TURANOVIC, Jillian J. – TASCA, Melinda (2017): Inmates' Experiences with Prison Visitation. *Justice Quarterly*, 11. Oct. 287–322. Elérhető: www.researchgate.net/publication/320331251_Inmates'_Experiences_with_Prison_Visitation (A letöltés ideje: 2018. 06. 22.)
- ÜGGEN, Christopher – MANZA, Jeff – BEHRENS, Angela (2004): Less than the Average Citizen: Stigma, Role Transition, and the Civic Reintegration of Convicted Felons. In MARUNA, Schadd – IMMARIGEON, Russ eds.: *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*. Willan, Devon UK. 258–290.
- VAJDA Zsuzsanna – KÓSA Éva (2005): *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.

Jogszabályok

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. (Bv. kódex)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Gondolja át és fogalmazza meg, hogy melyek lehetnek azok a veszteségek, amelyeket a különböző paranormatív krízisekben lévő családok megélhetnek! Vegyen figyelembe különböző szempontokat (például a szülők oldaláról, a gyermekek oldaláról, a család egésze oldaláról)! Keressen a különböző veszteségek orvoslására lehetőségeket!
2. Készítsen egy interjúút egy fogvatartottal a családi háttéréről! Milyen jellemzőket tud kiemelni? Vagy rajzoltasson fel egy fogvatartottal egy lapra egy vonalat, amely élete eddigi alakulását ábrázolja addig a pontig, ahol jelenleg van. Ez a vonal egy lázgörbéhez hasonlatos, amely élete alakulását jellemzi fordulópontjaival, csúcspontjaival és mélypontjaival egyaránt. Nem az objektivitáson van a hangsúly, hanem azon, hogy hogyan érzékeli eddigi fejlődését a magánéletében. A rajzolás után tegye fel a következő kérdéseket a fogvatartottnak: a) Mi az, ami feltűnik az életvonalán? b) Milyen fordulópontjai voltak az életének? Mi az, ami változott? Honnan hová? c) Melyek voltak a mérföldkövei, csúcspontjai és mélypontjai az életének? d) Melyek voltak azok a tényezők, amelyek segítették, és melyek voltak azok, amelyek gátolták? e) Melyek voltak életének legfontosabb tapasztalásai? (Az 5 legfontosabb.) Mit tanult ezekből?
3. Készítsen egy családi életre nevelési programhoz kapcsolódó témáról egy foglalkozástervezetet!
4. Gyűjtse össze azon intézmények nevét és elérhetőségét, amelyek a szabadulás előtt lévő fogvatartottak családi beilleszkedését támogathatják!

2. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: *A fogvatartottak családi állapota*
2. táblázat: *A családi életciklus szakai és a megoldandó feladatok*
3. táblázat: *A leggyakoribb rizikótényezők és védőfaktorok*

IX. Fejlődés- és neveléslelektani ismeretek

Bolgár Judit

Bevezetés

A fejlődéslelektan az emberi viselkedés eredetét és a pszichológiai változások egész életen át tartó folyamatának törvényeit, főbb szabályszerűségeit tanulmányozza az újszülöttkortól az időskorig. Ezek a folyamatok lehetnek „normálisak” (elvártak, szabályosak) és a normálistól eltérők, azaz deviánsak. A deviáns személyiségfejlődés nem minden esetben eredményez társadalmi beilleszkedési zavart, kriminalitást, hiszen a fogalom csak az átlagostól eltérőt jelzi. Annak diagnosztizálása, hogy a deviáns fejlődés mennyiben tekintendő az egyénre vagy a közössége nézve „problémásnak” nemcsak fejlődéslelektani kérdés, így a deviancia pszichológiai szempontú kérdéskörével a további fejezetekben is találkozhatunk. A tankönyv célja szerint ez a fejezet elsősorban a serdülőkor, az ifjúkor és a felnőttkor főbb fejlődéslelektani jellemzőire (problematikájára) összpontosít, hiszen az eredményes reintegráció elősegítését elsősorban a jelzett fejlődési szakaszokban felismerhető személyiségdevianciák korrekciója segíti elő. Bemutatja az adott életkorra jellemző „normális” személyiségjellemzőket és az eltérő deviáns és kriminális viselkedésjellemzőket. Bemutat továbbá – a teljesség igénye nélkül – néhány tényezőt, amely a fejlődési modellek alapján a személyiség eltérő fejlődésének oki háttereként szerepelhet.

1. Növekedés, fejlődés és érés

A normális személyiségfejlődés több tényező bonyolult függvénye. A fejlődésnek vannak úgynevezett látható, „objektív” faktorai, amelyekkel kapcsolatos problémák könnyen észrevehetők, és olyan kevésbé nyilvánvaló vagy közvetett külső (környezeti) vagy belső (személyiségbeli) faktorai, amelyek hatása csak egy későbbi életkorban válik nyilvánvalóvá.

A növekedés elsősorban mennyiségi, a fejlődés mennyiségi és minőségi, az érés minőségi változást jelent a személyiség alakulásában. A fejlődéslelektan alapvető kérdéskörei a fejlődéshez és éréshez kapcsolódnak. Alapvetően olyan kérdésekre keresünk választ, hogy:

- A fejlődés töretlen, folyamatos változás, vagy vannak-e benne elakadások, törések, visszaesések?
- Mit tekintünk meghatározónak a fejlődésben: az öröklött vagy a szerzett tulajdonságokat?
- Mennyire jelezhetők előre az adott életkori jellemzőkből az esetleges későbbi „devianciák” (különös tekintettel a serdülőkori krízisekre)?

Az első kérdést tekintve az általánosan elfogadott álláspont szerint a „normális” fejlődés töretlen, folyamatos változások sorozata, amelynek eredménye egy magasabb fejlődési szintre jutás, érés, amely minőségi változást jelent a személyiség működésében. Tekintettel arra, hogy a fejezetben bemutatott elméletek a fejlődést periódusok, szakaszok alapján vizsgálják, úgy tűnhet, hogy az ezek szerint leírt változások ugrásszerűen jelentkeznek a fejlődés folyamatában.

Az érési folyamatnak csecsemőkortól felnőttkorig megvannak a legfőbb pszichológiai jellemzői, amelyek megkésése (esetleg hiánya) vagy éppen túl korai bekövetkezése „deviáns” fejlődést jelent. (A szakirodalom a fejlődés ütemének felgyorsulását akcelerációnak, a lelassulását retardációnak, a kimaradást vagy visszaesést regresszióknak nevezi.) Az érés tehát a biológiai jellemzők által is meghatározott folyamat eredménye, amely a személy számára az alkalmazkodás, a beilleszkedés és a szocializáció lehetőségét biztosítja.

Az alábbi táblázat a jelentősebb fejlődéslélektani modellek alapján összegzi az egyes fejlődési szakaszok jellemzőit.¹

1. táblázat

Freud és Erikson fejlődéslélektani modellje

Életkor (év)	Általános megnevezés	Freud elmélete szerint	Erikson kríziselmélete szerint
0–1	Csecsemőkori	Orális fázis	Önbizalom vs. bizalmatlanság
1–2	Kisgyermekkor	Anális fázis	Autonómia vs. szégyen, kétely
3–6	Óvodáskor	Fallikus fázis	Kezdeményezés vs. büntudat
6–12	Kisiskoláskor	Latencia	Teljesítmény vs. kisebbségérzés
12–19	Serdülőkor	Genitális fázis	Identitás vs. szerekonfúzió
19–35	Fiatalfelnőttkor		Intimitás vs. izoláció
35–60	Középső felnőttkor		Kiteljesedés vs. stagnálás
60–	Időskor		Integritás vs. kétségbeesés

Forrás: a szerző szerkesztése

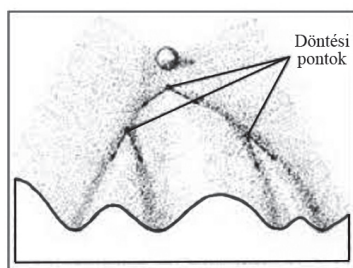
2. Az öröklés és a környezet szerepe a fejlődésben

A második kérdésben, az öröklött vagy szerzett tulajdonságok elsőbbségének kérdésében már megoszlanak a magyarázó elméletek. A szélsőséges biogenetikus elméletektől (minden fizikai és pszichikai jellemző a génállománytól függ) a viselkedéslélektan által képviselt magyarázatig (az egyén fejlődésében csak a környezeti hatásoknak van szerepe, a személyiség kizárólag szociális tanulás eredménye) sok elmélet látott napvilágot. A biogenetikus elmélet szerint a nevelés, a szocializáció, sőt a reszocializáció teljesen reménytelen dolog, a gének mindent „eldöntenek”. A jelenleg általánosan elfogadott úgynevezett konvergencia- (két tényező) elmélet szerint mindkét tényezőnek együttesen szerepe van a személyiség alakulásában. Itt a fő kérdés csak az, hogy melyik személyiségfaktornak van elsőbbsége: az öröklött egyéni jellemzőknek vagy a környezeti pszichikai jellemzők-

¹ N. KOLLÁR–SZABÓ 2004.

nek? Ennek a kérdésnek a megválaszolása azért is fontos, mert a válaszok befolyásolják abbéli meggyőződésünket, hogy változtatható-e felnőttkorban a viselkedés, hogy mennyire tekintjük nevelhetőnek (reszocializálhatónak) a fiatal vagy felnőtt embert. A biológiai determinizmus (meghatározottság) szerint, ha a devianciára, a kriminalitásra való hajlam genetikailag öröklődik, akkor nem sok esély van a reszocializációra. Ha azonban jelentős szerepet tulajdonítunk a társadalmi környezeti hatásoknak, akkor remény lehet a viselkedés megváltoztatására kedvezőbb környezeti hatások segítségével.

A modern pszichológia álláspontja szerint a két tényező a születés pillanatától az egész élet során szoros, kölcsönös viszonyrendszerben alakítja a személyiséget, és még olyan testi jellemző esetében, mint a testsúly és testmagasság,² is jelentős szerepe lehet az érzelmi törődésnek. Az alábbi ábra Waddington-féle „tájképe” szemléletesen illusztrálja a fejlődés menetét. A lefelé guruló golyó jelzi a fejlődés irányát. Minél több elágazási ponton haladt át a fejlődés, annál nehezebb az irányt megváltoztatni.

1. ábra

Waddington modellje a fejlődés útjairól

Forrás: N. KOLLÁR–SZABÓ 2004

Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch03s02.html (A letöltés ideje: 2018. 05. 30.)

A modell azt szemlélteti, hogy a személyiség fejlődése mélyebb és sekélyebb utakon történik, vagyis az öröklött tulajdonságok, hajlamok és a környezeti tényezők is irányítják a fejlődés menetét, és ezek az utak elágazási pontokon találkoznak. Az egyén időnként olyan elágazásokhoz, döntési pontokhoz érkezik, amelyeknél a csekély környezeti hatások is szükségyszerűen nagy változásokat okoznak, és erősen befolyásolják a fejlődés irányát. Minél tovább halad az egyén az időben, annál nehezebb fejlődésének irányát megváltoztatni, annál erősebben érvényesülhet a személyiségalkakító hatás. A fentiekből az is következik, hogy a személyiség nem determinált. Minél fiatalabb, annál inkább alakítható a személyiség, bár vannak olyan személyiségjellemzők, amelyek öröklöttek. Ilyenek az egyes kognitív képességeink, illetve olyan adottságok, mint a zenei hallás vagy a kézügyesség stb. Öröklött

² Olyan testi jellemzők esetében, mint a testsúly és a genetikailag meghatározott testmagasság alakulása is jelentős szerepe lehet az érzelmi törődésnek. Kimutatható ugyanis, hogy azok a gyerekek, akik érzelmileg súlyosan elhanyagoltak alacsonyabbak kortársaiknál, és ha később jelentős pozitív érzelmi hatás éri őket, felgyorsul a növekedésük. A testsúlyt illetően pedig az jellemző, hogy az arányosan gömbölyű gyermekded formák több gondoskodást váltanak ki.

a temperamentum,³ az idegrendszer érzékenysége, az ingerlékenység, a reaktivitás (válaszkészség) is. Valószínűsíthető, hogy a stresszérzékenység, a személyiség sebezhetősége (vulnerabilitás), illetve ennek ellenkezője a stresszrezisztencia (ellenálló képesség) is ilyenek.

2.1. Az egyén és környezete kölcsönhatása

A másodlagos személyiségalkotó hatások különböző reakciómódokban nyilvánulnak meg.⁴ Ezek az alábbiak:

- evokatív (megidéző) interakció: ez arra a reakciómódra utal, hogy a keltett benyomás hasonló választ hív elő. A nyugodt, kiegyensúlyozott ember megnyugtat, az ideges, ingerlékeny idegesít;
- reaktív (visszaható, válaszoló) interakció: ez a kölcsönhatásforma arra hívja fel a figyelmet, hogy ugyanazok a környezeti ingerek különböző válaszokat generálhatnak annak függvényében, hogy milyen a fogadó fél attitűdje, érzékenysége az adott ingerrel kapcsolatban. A labilisabb, érzékenyebb egyén túlértékelhet egy ingert, provokatívnak tekintheti, míg a kiegyensúlyozott akár figyelmen kívül is hagyhatja;
- proaktív (előreható) interakció: az emberek karakterük, habitusuk szerint különböző aktivitással, kezdeményező készséggel vesznek részt saját társas kapcsolataik alakításában. A fejlődés folyamán eszközünk lesz arra, hogy saját magunk alakítsuk környezetünket. Az emberek tehát aktívan közreműködhetnek abban, hogy személyiségüknek megfelelő kapcsolatokat és időtöltéseket keressenek maguknak, és így életkoruk előrehaladtával egyre inkább a saját fejlődésük kovácsolóivá válnak. Abban az esetben azonban, ha a kapcsolatok alakításában inkább passzív, alárendelő szerepet töltenek be, személyiségük alakításában inkább az „utánzásos tanulás” játszik szerepet.

3. A serdülőkor a fejlődés kritikus szakasza⁵

A deviancia későbbi előrejelezhetősége szempontjából a serdülőkori „devianciák” gyakran téves támpontot jelentenek. Piaget szakaszelmélete szerint a serdülőkorra már a logikus gondolkodás, a nagyobb összefüggések felismerése, az ideologikus gondolkodás az átfogóbb társadalmi kérdések vizsgálata is jellemző. Meg kell jegyezni, hogy a személyes identitás, az énonozosság keresésének „rögös” útjai szokatlan esetekben deviáns formát is ölthetnek, de ezek nem feltétlenül kell hogy rögzüljenek.

Sigmund Freud⁶ (1995) a személyiség fejlődését tekintve az utolsó szakaszt a serdülőkorra tette (lásd 1. táblázat), és genitális szakasznak nevezte. A serdülőkori fejlődés eredménye lesz, hogy az ösztönkésztetések milyen kielégülési formája alakul ki. Ez nem ütközhet a felettes énről kialakított képbe. (A felettes én tartalma azonosulási folyamatok-

³ A temperamentum vagy vérmérséklet az érzelmek kialakulásának gyorsaságára, erősségére és tartósságára utal, a személyiség egyik alapvető jellemzője.

⁴ N. KOLLÁR–SZABÓ 2004.

⁵ K. NÉMETH–KOLLER 2015.

⁶ FREUD 1995.

ban jön létre, amit Freud szerint elsősorban a szülők mintakövetése, a velük való azonosulás vagy ellenazonosulás határoz meg.) A felettes én belső tartalma segíti elő a normák és a szabályok belsővé válását (interiorizációját). Freud elmélete teljes családmodellre épül, de az általa leírt individuációs folyamatok más „tekintélyszemély” mintakövetésén is alapulhatnak. A serülőkor egyik „válságos” mozzanata a szülőkről, a felnőtt mintáról való leválás, amelyet a szakirodalom második individuációs folyamatnak nevez. A folyamat sikeres lezárásaként válik a serülő felnőtté. Ha ez a (leválási) folyamat átmenetileg vagy tartósan elakad, a felnőtté válás nem jön létre, ez nehezíti a külső kapcsolatok elfogadását, magányossághoz, inadekvát, esetleg deviáns viselkedésformák kialakulásához vezethet. A serülőkorbeli fejlődés – normális fejlődés esetén sem – nem lineáris és nem töretlen fejlődésében progresszív és regresszív szakaszok váltakoznak, és ez még nem jelent devianciát. Ha a regresszív (visszaeső) szakaszok aránya van döntő többségben, ez akadálya a felnőtté válásnak. A családtól való távolodás, a szülőkkel való kapcsolati ambivalencia nem csökken (sőt növelheti) a serülő szociális kapcsolati igényeit. A serülők ezért többnyire szoros kortárs kapcsolatokkal pótolják társas igényüket, és így a család korábbi támogató szerepét a kortárs csoportok veszik át. A csoport veszi át a fejlődést támogató szerepet, mert itt a serülő kipróbálhat új szerepeket, az eddigiektől eltérő kapcsolati minőségeket, helyzeteket. Ha azonban a csoportkötődés ereje azonos a családtól való függésével, akkor a csoporttagság nem segíti a fejlődést, a függetlenedést, az önállósodást.

Erikson (1991)⁷ a fejlődést egy életen át tartó folyamatnak tartja, másrészt a fejlődést krízisek sorozataként írja le. Elméletének alapja az a feltételezés, hogy fejlődésünket meghatározó személyiségjellemzőink már a születéskor adottak (a hajlam, a temperamentum ilyen jellemzők). A személyiség fejlődése elsősorban a társas, szociális kapcsolatok minőségének függvénye. Meghatározza az egyes személyiség-összetevők kialakulásának életkori optimumát. A fejlődés útja kríziseken keresztül vezet. Az egészséges személyiségfejlődés a krízis eredményes megoldásának terméke. A sikertelen krízis kezelése pszichés rendellenességeket okozhat, a személyiség megrekedését eredményezheti. A krízis tehát Erikson elmélete szerint a fejlődés velejárója: egy esély a magasabb szintre történő továbblépésre. Erikson nyolc életkori ciklust különít el, amelyek meghatározott sorrendben követik egymást (lásd 1. táblázat). Elméletében az ötödik állomás, a serülőkor kitüntetett jelentőséget kap: itt integrálódik tudatosan először az összes korábbi periódus. A serülőkor jelentőségét az adja, hogy ebben az életszakaszban körvonalazódnak a későbbi felnőtt élet jellemzői: ez az életszakasz tulajdonképpen az „alapkövetétel”.

Az 5. korszak a serülőkor, kritikus jellemzője az identitáskrízis vagy szerepkonfúzió.⁸ Az eredményes krízismegoldás eredménye egységes, önálló reális énkép, megfelelő énazonosság, identitás. Kedvezőtlen kimenetel esetében: identitásdiffúzió, kriminalitás.

⁷ ERIKSON 1991.

⁸ Az egyes fejlődési szakaszokban az egyén más-más, az adott periódusra jellemző kihívással szembesül. Azok sikeres vagy sikertelen megoldása dönti majd el, hogy az egyén képes-e megszerezni az adott szakaszra jellemző énerőt. Mindez a serülőkor témája kapcsán válik fontossá, hiszen a serülőkorban az adott krízis sikeres megoldása fog elvezetni az érett identitás birtoklásához, a szerepkonfúzió vagy szerepdiffúzió ebben az esetben azt jelentheti, hogy nincs krízis, de nincs elköteleződés, és kialakult énkép sem. A szerepek állandó cseréje miatt lehetetlen az elköteleződés. A serülőkor eme hosszú időre kitöltött periódusa állandó életformává lesz. Az identitásdiffúzió, a serülőkor életformává alakulása, stagnálás, személyiségfejlődés helyett korábbi fejlődési szintre történő visszacsúszás gyakran vezet deviáns magatartáshoz (szökés, csavargás, alkohol- és kábítószer-fogyasztás).

Tekintettel arra, hogy az életkori „pszichológiai” határok átjárhatók lehetnek, vagyis pusztán az életévek száma kismértékben eltérhet a jellemző krízishelyzettől, a döntő vagy kritikus életszakasz akár a fiatal felnőttkor is lehet.

A 6. korszak a fiatal felnőttkor. A krízis az intimitás vagy izoláció (elszigetelődés) harcában nyilvánul meg. A kedvező megoldások szoros, tartós (intim) kapcsolat létesítésére, pályaalköteleződésre teszik alkalmassá a személyt. Kedvezőtlen kríziskezelés esetén a szociális elszigetelődés, a magány vár a fiatal felnőttre. Ez az életszakasz az érett párválasztás kezdeti időszaka is egyben. A fejlődést nem a nehézségek elkerülése eredményezheti, hanem éppen az segíti, hogy képesek vagyunk erőfeszítéseket tenni, amelyek új készségek, képességek kialakítását eredményezik.

3.1. A deviáns személyiségfejlődés lehetséges okai és hatása a szocializációra

Mint erre már utaltunk, a fejlődési krízisek közül a serdülőkori identitáskeresés a legkritikusabb folyamat, amely a serdülőkoron túlra is elhúzódhat, ezért „normális” velejárója a regresszív állapot. (Regresszív a krízis megoldása, ha az egyén nem képes megoldani az adott életszakasz fejlődési feladatait, és problémái megoldását tekintve benne reked egy előző fejlődési szakaszban. Jellemző megjelenési formája, hogy a serdülő érzelmileg „kivonul” a családi kötelékből, és érzelmeit egy a családon kívüli személyre viszi át, akár rajongásig fokozva azt. Megtörténhet, hogy szerettei iránti érzelmei ellentétbe fordulnak, súlyosabb esetben gyűlöletté fokozódhatnak. Gyakori lehet az úgynevezett „narcisztikus regresszió”, amikor is érzelmeit visszavonja a családról, de nem köt új kapcsolatokat. Ilyenkor pozitív esetben fantáziál, ábrándozik, esetleg művészi önkifejezéssel próbálkozik, például verset ír, de kedvezőtlen esetben depresszió is bekövetkezhet. Másik gyakori regresszív megnyilvánulás kisgyermekkorú szokások felvétele. (A serdülő dédelgetteti, kiszolgáltatja magát, előző életkori reakciói jelennek meg viselkedésében, stb.). A regresszió mértéke, mélysége és időtartama alapján a normális állapot rendellenessé vagy kórossá is válhat. Amíg a regresszív állapotban lévő személy „rálát magára”, az állapotot esetinek, átmenetinek tekinti, addig képes lehet a változásra. Ha teljesen azonosul a regresszív állapottal, saját működési módjának tekinti azt, ezzel nem ad esélyt magának a krízisből való kijutásra. Nehéz a mindenkori viselkedésből megállapítani, hogy a regresszív magatartás csak átmeneti, vagy deviáns, patológiás jeleket mutat-e, hiszen a serdülőkori krízis lényege az identitáskeresés, a szabályszegő opponáló magatartás, az ellenazonosulás útjára lépő fiatal a környezetétől eltérő érték- és viselkedésmintákat keres, ami akár deviáns mintakövetésbe is torkolhat.

Ebben az esetben a szociális környezet hibás reakciója jelentős kockázati tényezőt jelent. Kockázatos lehet, ha a felnőtt „szigorú”, érzelemmentes vagy ellenséges reakciója a reménytelenség, értéktelenség érzését váltja ki, és énfeladáshoz vezethet. Ez a sikertelenség agressziót generál, amely befelé, önmaga ellen és kifelé, mások ellen is irányulhat (öndestrukció, destrukció). Az agresszív indulatok pedig ellene hatnak az eredményes szocializációnak.

4. A szocializáció a felnőtté válás folyamatában

Azt a folyamatot, amely az egyén fejlődését a különböző közösségekben leírja, elemzi, szocializációnak nevezzük. A szocializáció a társadalmi beilleszkedést jelenti, az a fejlődési folyamat, amelynek során az egyén önismeretre, emberismeretre tesz szert, elsajátítja a társas együttélés normáit, szabályait. A szocializációs folyamat eredményeként nemcsak az egyéni, hanem a csoport- és a társadalmi identitástudat is kialakul. A folyamatban az egyén és társa környezete állandó kölcsönhatásban van. A szocializációban megtalálhatóak mind a szereptanulás, mind a szabálytanulás fejlődéslelektani jellemzői. A tanulás eredményeként humanizálódunk, vagyis megtanuljuk elemi vágyainkat, szükségleteinket késleltetni vagy társadalmilag elfogadott módon kifejezni. Megtanulunk az adott csoportban, társadalomban, kultúrában elfogadható módon viselkedni anélkül, hogy ez súlyos érzelmi akarati erőfeszítést, kontrollt jelentene.

„Az a közeg, amelyben a szocializálódás – az emberré és felnőtté válás – zajlik, a mikrokönyezet, elsődlegesen a családi, iskolai, munkahelyi stb. kis csoportok színtere. Legtöbb hatás ezeken a közvetítő szférákon jut el hozzánk, a nagy társadalmi hatások éppúgy, mint az életvezetési szokások, a viselkedési normák, azaz maga a mentalitás. Az ebben a környezetben kialakuló kapcsolataink jellegzetessége a személyesség és a kölcsönösség. Önálló személyiségként létezőnk a többiekkel való folyamatos kölcsönösségben. A résztvevők kapcsolatait különböző érzelmek és indulatok hatják át, és nincs közömbös történet, mert semmi sem játszódik le velünk és a környezetben érzelmek kiváltódása nélkül.”⁹

Az életem át tartó szocializáció által – ami a kisgyermekkorától egészen az élet végéig tart – válik az ember személyiséggé. Szocializáció általában azt az integrációs (harmonikus együttműködésen alapuló) folyamatot értjük, amelynek révén egy személy viselkedése úgy módosul, hogy megfeleljen a környezete által vele szemben támasztott követelményeknek. A környezet által közvetített követelményeknek való megfelelés értékek elsajátítását jelenti, amelyek belsővé válásuk révén hatnak beállítódásunkra, viselkedésünkre, általában személyközi kapcsolatainkra. A szocializáció tulajdonképpen az értékek elsajátítása és belsővé válása.

Szilágyi Klára¹⁰ szerint az értékrendek változékonyak, az adott életkorokban más-más fontos dolog határozza meg értékrendszerünket, de az adott életkori szakaszon belül is változhat a fontossági sorrend. Megállapítása szerint a felnőtté válás egyik jellemzője, hogy felnőttkorban már állandósult értékstruktúrával, érték tartalommal rendelkezünk, amely ugyan kiegészülhet éppen aktuális tartalmakkal, de az alap stabil és állandó.

Rác Zsolt az értékek serdülőkorban elsajátítását a következőképpen fogalmazza meg: „A serdülők szubkulturális preferenciái lényegében alkalmazkodási formái a felnőtt korba történő átmenetnek. Ezek olyan viselkedéseket és értékeket jelentenek, amelyek el-különböznek, esetleg szemben állnak a felnőttek normáival [...] Az ifjúsági kultúra ebből a szempontból a deviancia konvencionális formája: játék a devianciával. Miközben lehetővé teszi a kaland- és izgalomvágy kielégülését, valójában visszatart a – súlyosabb – formák kialakulásától.”¹¹

⁹ SÁGI 2015, 1.

¹⁰ SZILÁGYI 2012.

¹¹ RÁCZ 1998, 138.

4.1. A szocializáció deviáns formái

Az értékek elsajátítása, az identitás keresése a pszichikum számára megterhelő kognitív és érzelmi hatásokkal jár. A regressziós válsággal küzdő fiatal számára érzelmileg különösen megterhelő az autonómiára törekvés és a szocializáció (a másokhoz való alkalmazkodás) néha ellentmondásos értékűvesztőjében eligazodni. Ez esetenként neurotikus reakciómódokat generál, ami az érzelmi feszültségek „normális” levezetése (szublimálása) helyett neurotikus megoldásokhoz vezet. Az eredmény: elzárkózás a felelősség vállalásától, mások véleményének fogadásától, túlzott, túlkorlátozó „önvédelem”, krízisállapot. Az ilyen élethelyzetbe került személy nehezen adja fel a régi „bevált” magatartásformákat a kockázatos új „lehetőségekért”, különösen akkor, ha az új lehetőségek számára ismeretlenek, és ebből adódóan kockázattal járhatnak. A regresszió tehát olyan neurotikus reakció, amely látszólag (szubjektíve megélve) védi az egyént a szocializációval járó lehetséges pszichés kockázatoktól. (Az elzárkózás, elmagányosodás, depresszív érzelmi reakciók, mint a tehetetlenség érzése, sírás vagy éppen indokolatlan dühkitörés, is ilyenek lehetnek.) A kevésbé eredményes vagy sikertelen megoldások belső feszültséget generálnak, amely befelé (önmaga ellen) irányuló vagy kifelé (a környezet ellen) irányuló agresszió formájában kanalizálódik.

Az agresszió befelé fordulásának deviáns következménye az önbüntetésre (önkárosításra), önpusztításra (öngyilkosságra) való törekvés. Ez a törekvés nem értelmi szinten jelentkezik, sőt semmilyen racionális megfontolás nincs a háttérben, hanem regresszív, infantilis szociális viselkedésben, a környezetnek küldött fokozott támaszt és védelmet váró viselkedéses üzenetekben nyilvánul meg, amelyek gyakran a környezet számára nehezen érthető vagy félreérthető tartalmakat hordoznak. Ezek nem üzenetek, megjelenési formájukat tekintve inkább gyenge hangulatváltások, kis változások a viselkedési reakciókban, ezért a környezet számára gyakran nem eléggé nyilvánvaló a segítségkérés. A negatív (nem az elvártak megfelelő) fogadtatás tovább erősíti a csalódás, a kudarc, a sikertelenség érzését, és ez tovább erősíti az egyén kapcsolatteremtési zavarait. Az így keletkezett feszültség nem tud a vágyai szerinti külső agresszió formájában levezetődni, kifelé irányuló indulatait blokkolja a büntetéstől, a következményektől való félelem. A feszültség emelkedésével fokozódik szorongása és önvádlása, de segélykérése (*cry for help*) nem elég „hangos”, és ha nem talál megfelelő „szociális fogódzót”, a kétségbeesés önpusztításba sodorhatja.

Az agresszió kifelé fordulása esetében a rombolási, károsítási, pusztítási törekvés tárgya külső elem, amely lehet a tárgyi vagy személyi környezet része is. Az agressziót kiváltó indulatok veszélyessége abban rejlik, hogy ezek túlnyomó többségükben kontrollálatlanul törnek felszínre, ami mind az egyén, mind a környezete számára kezelhetetlen. (A fiatalkori bűnözés lélektani oka is gyakran a kifelé irányuló kontrollálatlan indulatkitörés.) Az agresszív viselkedés háttérében minden esetben megtalálható a fejletlen (regresszív vagy elakadt) személyiség szerkezet, amelyben nem alakul ki a megfelelő érték- és normarendszer, gyenge marad a lelkiismeret kontrollja. A feszültségtűrés alacsony, az egyén nem tudja késleltetni vágyainak megvalósítását, gyerekesen mohó, a frusztrációkat azonnali agresszióval képes csak lereagálni. Ez lélektani szempontból tulajdonképpen az érzelmi fogyatékoság (vagy retardáltság) egy fajtája, amely abban nyilvánul meg, hogy az értékek és normák nem interiorizálódnak. Ez az érzelmi „fogyatékoság” további gátja az eredményes szocializációnak, hiszen az egyén nem képes előre látni tettei következményét, emiatt nem szorong a lehetséges negatív következmények (büntetés) miatt, csupán a „szembesítés” során él át félelmet,

és így nem tanul a saját kudarcaiból. A deviáns szocializáció következménye lehet a kriminális személyiség kialakulása, amelyről részletesebben a következő fejezetben lesz szó.

5. További deviáns viselkedésformák¹²

Az alábbiakban felsorolt deviáns viselkedésformákat Sági (2015) műve alapján ismertetjük. Ezek azért képeznek külön „csoportot”, mert ugyanezek háttérben mozgatórugóként esetenként szintén fellelhetőek olyan agresszív, neurotikus jellegű megnyilvánulások, mint az öndestrukció és kifelé irányuló destrukció esetében, de oki magyarázatuk más elemeket is tartalmazhat, valamint a cselekmény nem minden esetben tekinthető deviánsnak, ezt a mindenkori környezeti feltételek és a cselekvési szándék határozza meg. (A kegyes hazugság vagy latin nevén *pia fraus* például gyakran szociális szempontból pozitívan értékelendő viselkedés, jóllehet ez is hazugság.)

A lopás idegen tárgyak tudatos szándékos eltulajdonítását jelenti. Ez történhet a szűk szociális környezetben belül vagy azon kívül is. Ha a károkozás értéke jelentéktelen, akkor gyakran találkozunk azzal az oki magyarázattal, hogy a lopás célja tulajdonképpen figyelemfelkeltés abból a célból, hogy az „elkövető” több figyelmet, szeretetet, odafigyelést kapjon, vagy kompenzálja az elutasítást, a hátrányos szociális vagy csoportpozíciót. A személyiségfejlődés magasabb szintjein serdülőkorban vagy azután elkövetett lopás esetében is lehet szó hasonló motívumról, de ez már vagy a személyiség fejlődési regresszióját, vagy a személyiségzavar kialakulását jelzi. Ha azonban a serdülő vagy a fiatal felnőtt referenciacsoportjának normarendszere más kulturális értéktartalmakat hordoz, lehet ezt rendellenes, de nem kóros személyiségfejlődésnek tekinteni.

A szökés és csavargás gyakran jár együtt más deviáns magatartásformákkal. A szökés serdülőkorban, a csavargás fiatal felnőttkorban gyakoribb. Az esetek többségében csoportban történik. A csoportos szökés és csavargás leggyakoribb motívuma az önállóságra törekvés, a kíváncsiság, a tiltott ismeretlen „ösvények” meghódítása és a szabadság utáni vágy. A személy büntetni kívánja az őt elutasító, nem kellő figyelemben részesítő környezetet azzal a szándékkal, hogy lelkiismeret-furdalást, hiányérzetet keltsen. Gyakran a várható büntetés elkerülése a fő ok. „A szökés a gyenge én helyreállítására való kísérlet, védekezés a személyiség szétesését fenyegető valós vagy vélt veszélyek ellen. Némely fiatal számára a szökés és csavargás a társadalmi helyzetet szimbolizálja, egy csoporthoz tartozást, amelynek értékrendszerét túlbecsülik. A csoporthoz tartozás lehetővé teszi annak valamelyik tagjával, vagy a vezetővel való azonosulást, így a kifejezett identifikációs igény kielégülhet [...] Ha a szökés előre kitervelt, akkor az inkább súlyosabb alkalmazkodási, szocializációs zavarra utal.”¹³ Ezekre a fiatalokra az érzelemszegénység, ugyanakkor az indulati robbanékonyság jellemző. Hajlamosak az agresszív megoldásokra. Sokan kisebbségi érzésben szenvednek, és a passzív-agresszív viselkedészavar jellemzőit hordozzák.

¹² SÁGI 2015, 5–9.

¹³ SÁGI 2015, 8.

Összefoglalás

A deviáns személyiségfejlődés hátterében szinte minden esetben a családi elhúzódó konfliktusok, a szétesett vagy csonka család, esetleg a szülők, családtagok diagnosztizálható személyiségzavarai, pszichés problémái állnak. Az egyébként normális, de egymásnak ellentmondó szülői nevelési attitűdök is kiszolgáltatottá, védtelenné tehetik a fiatalt. Ha az elsődleges csoporttal történő kapcsolattartás (szülők, nevelők, közvetlen hozzátartozók, vagyis a mindenkori család) bármilyen okból kifolyólag tartósan akadályozott, akkor valószínű, hogy az egyén „eseti” mintákat követ, és ez fogja jelenteni számára a biztonságot jelentő egyensúlyt, és ez vezethet akár a deviancia útjára is.

Felhasznált irodalom

- ERIKSON, Erik H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- FREUD, Sigmund (1995): *Három értekezés a szexualitásról*. Nyíregyháza, Kötet Kiadó.
- K. NÉMETH Margit – KOLLER Éva (2015): *Serdülőkor: normatív krízis vagy deviancia?* (Iskolapszichológia Füzetek 33. sz.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- RÁCZ József (1998): *Ifjúsági (szub)kulturák, intézmények, devianciák*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet.
- SÁGI Zoltán (2015): Deviancia a szocializálódás útjain. In MUHI Béla szerk.: *A kötődés hálói – Közösségekben létezve. Tanári kézikönyv a Vajdasági Magyar Tankönyv Tanács szervezésében*. Elérhető: www.fokusz.info/File/Tanitastan_-_2016/Deviancia.pdf (A letöltés ideje: 2019. 05. 02.)
- SZILÁGYI Klára (2012): *Pedagógiai ismeretek mestervizsgára felkészítő jegyzet*. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Elérhető: <https://docplayer.hu/17675288-Pedagogiai-ismeretek-mestervizsgara-felkeszito-jegyzet> (A letöltés ideje: 2019. 05. 02.)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Magyarazza meg Waddington „tájképe” alapján, hogy milyen szerepet játszik az öröklés és a környezet a személyiség fejlődésében!
2. Miért tekintjük a serdülőkort a fejlődés kritikus szakaszának?
3. Mi a szerepe a felnőtté válási folyamatban az értékek belsővé válásának?
4. Milyen lelki oka, pszichikai magyarázata lehet a deviáns személyiségfejlődésnek?

2. Ábrák, táblázatok jegyzéke

1. táblázat: *Ismertebb fejlődéslélektani modellek összefoglaló táblázata*
1. ábra: *Waddington modellje a fejlődés útjairól*

X. Összehasonlító lélektani ismeretek

Bolgár Judit

Bevezetés

A fejezetben a teljesség igénye nélkül azokat a kognitív feldolgozó, érzelmi és viselkedésbeli jellemzőket mutatjuk be, amelyek megismerésével különbséget tehetünk az átlagos, problémamentes vagy „normális”, illetve a rendellenes és a kóros működési jellemzők között. Az egyéni különbségek és a fejleszthetőség bemutatásával kitérünk az adott eltérések korrekciós lehetőségére tanulás, nevelés, esetleg kezelés útján, figyelembe véve a fogva tartás körülményeinek a pszichikum működésére gyakorolt hatását.

1. Fogalommeghatározás

A pszichológia a lelki étellel, a lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány. Ha a pszichológia szakterületeit annak célja szerint osztályozzuk, akkor megkülönböztetünk úgynevezett általános lélektani területet és összehasonlító lélektani területet. Az általános lélektan az egyes pszichikus funkciók, sajátosságok közös jellemzőit, a pszichikum működésének általános törvényszerűségeit vizsgálja. Az összehasonlító lélektan vagy differenciál(is) pszichológia a pszichológiának az az ága, amely bizonyos általánosságban meglévő sajátosságot, tulajdonságot, pszichés jelenséget úgy igyekszik bemutatni, hogy az általánosan érvényes jellemzőkkel, törvényszerűségekkel szemben inkább a sokféleségre, a lehetséges egyéni vagy csoportra jellemző különbségekre hívja fel a figyelmet.

Az összehasonlító vagy differenciál-lélektan vizsgálódási területei:

- összehasonlító állatlélektan, amely az ember és az állat közötti főbb, a pszichikum működését befolyásoló eltéréseket vizsgálja;
- differenciálpszichológia és pszichodiagnosztika, amely az egyének közötti pszichológiai eltéréseket vizsgálja;
- fejlődéslelektan, amely az egyének életkori jellemzőiből adódó eltéréseit vizsgálja;
- szexuálpszichológia, amely a nemek közötti pszichikai eltéréseket vizsgálja;
- etnopszichológia, amely az egyes népcsoportok, etnikumok közötti pszichológiai eltéréseket vizsgálja.

Ebben a fejezetben a differenciálpszichológia szempontrendszerét figyelembe véve néhány, a megismerést, az érzelmeket és a motivációt és bizonyos a szociális magatartási jellemzőket érintő ismeretek differenciáldiagnosztikai alapú bemutatására törekszünk azzal a céllal,

hogy bemutassuk azok „normális”, a normálistól eltérő rendellenes, de működőképes és az alkalmazkodó viselkedés szempontjából súlyosan problémás vagy kóros formáit.

2. Az intelligencia és az érzelmi intelligencia differenciáldiagnosztikai jellemzői

Az intelligencia pszichológiai jelentéstartalma mérésének lehetősége és az eredmények felhasználhatósága a modern pszichológia egyik legvitatottabb és ugyanakkor leginkább kutatott területe. Mind a fogalom definiálásával, mind az intelligencia összetevőivel, mind mérésével kapcsolatban az elmúlt 100 évben a legkülönbözőbb nézetekkel találkozhattunk. Horváth például a következő definíciót használja: „Mindenféle intelligencia – együtt – az élőlény, így az emberi minőség mértéke. A »személyiség« meghatározója, William Stern szerint: Az értelem – az új követelményekhez alkalmazkodó képessége elménknak.”¹ David Wechsler, akinek intelligenciatesztje az utóbbi tíz évtől eltekintve a legelterjedtebben alkalmazott intelligencia-vizsgálati eljárás volt hazánkban, így definiálja az intelligenciát: „Az intelligencia az egyénnek az az összetett vagy globális képessége, amely lehetővé teszi, hogy célszerűen cselekedjék, hogy racionálisan gondolkodjék, és eredményesen bánjék a környezetével.”² Meg kell állapítani azonban, hogy az egyik legismertebb és nem éppen elismerően, de a leggyakrabban használt „definíció” Boring 1923-ban írt tanulmányából származik, ami így hangzik: „Intelligencia az, amit az intelligenciatesztek mérnek.”³ Ez a definíció tulajdonképpen közvetetten utal az intelligencia kultúrától való függőségére.

Az értelmi képességek egyéni különbségeinek kutatásával elsőként Sir Francis Galton foglalkozott a 19. század végén. Ő kísérlete meg először megállapítani az intelligencia egyéni különbségeit. Kutatási módszereit tekintve először alkalmazta az ikerkutatást mint összehasonlító vizsgálati módszert. Az intelligenciatesztek eredeti megalkotása Alfred Binet nevéhez fűződik. A tesztet abból a célból fejlesztette ki, hogy megállapítsa az iskolaköteles gyermekek tanulási alkalmasságát. A világ első, valódi intelligenciatesztje 1905-ben készült el. Az első két „klasszikus” vizsgálati eljárás óta tesztek tömege látott napvilágot az intelligencia vizsgálatára, és ez a folyamat napjainkban is tart.

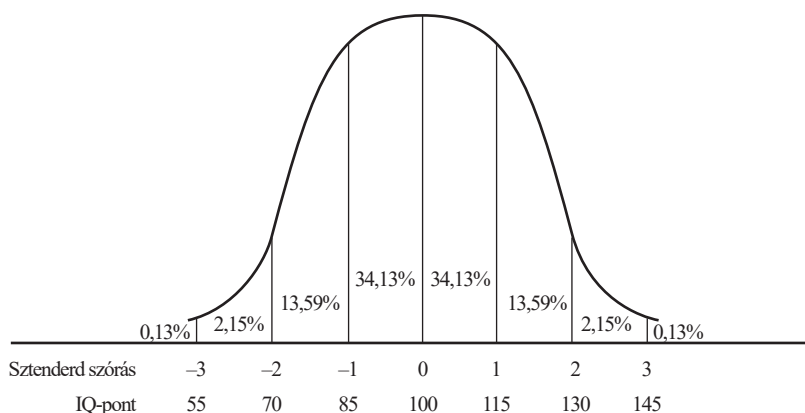
2.1. Az intelligencia összetevőinek mérési lehetősége, differenciáldiagnosztikai alkalmazása

Az intelligenciát tesztekkel/kérdőívekkel mérik. A teszteket úgy hitelesítik, illetve standardizálják, hogy az egy nagyobb nyelvcsoport vagy ország lakossága tekintetében normális eloszlást mutasson, így az átlag 100 pont körül lesz, és az emberek közel 68%-a esetében 85–115 pontot mér. Intelligenciatesztekkel mérhető az iskolaérettség, és kimutatható bizonyos neurológiai és pszichiátriai probléma, amely valamilyen mentális, kognitív teljesítmény csökkenésével jár.

¹ HORVÁTH 1991, 16.

² Forrás: <http://uniobuda.hu/users/kutor/IRE%202014> (A letöltés ideje: 2019. 05. 05.)

³ LENGYEL 2010, 6.

1. ábra

A mentális képességek normál eloszlása

Forrás: CSÉPE–GYÓRI–RAGÓ 2008, 256.

Az ábrán látható, hogy az egyes IQ-értékeknél a népesség hány százaléka ér el jobb, illetve rosszabb eredményt, mint az átlag. Intelligenciateszteket leggyakrabban tanulási képességvizsgálatoknál, pályaalakmassági vizsgálatoknál használnak, de intelligenciateszt használata előírt a klinikumban a mentális képesség zavara vagy a szellemi fogyatékoság gyanúja esetén. Az igazságügyi szakértői vizsgálatok egyik fontos tesztje az intelligenciateszt. Ezeknél az alkalmazásoknál mindig konkrét céllal, konkrét kérdés megválaszolására alkalmazzák.

Az intelligenciatesztek az esetek túlnyomó többségében kultúrafüggők, hiszen a feladatokat az adott nyelven, az adott ország vagy nyelvi csoport általános elméleti és gyakorlati ismeretanyagának függvényében állítják össze. Ezért van az, hogy külföldről behozott intelligenciatesztet nem elég csupán lefordítani, hanem standardizálni, „bemérni” is szükséges. Készülnek olyan intelligenciatesztek, amelyekből minden műveltségi tényezőt kiiktattak. Ezeknél a teszteknek csak ábraanyagot használnak, így nem szükséges anyanyelvi szintű ismeret sem. (Ilyen teszt például az ismert Raven-mátrixok megnevezésű intelligenciateszt). A hazánkban leggyakrabban használt MAWI (Magyar Wechsler Intelligenciateszt) és a gyermekek számára készült változata, a MAWGYI hazai változatát eredetileg a 70-es években adaptálták a szerző műve alapján,⁴ illetve magyar szerzők által.⁵ A tesztet 2000 fős reprezentatív minta alapján sztenderdizálták. Jelenleg a negyedik, átdolgozott kiadás (WAIS–IV) van forgalomban, amely a MAWI néven közismert teszt átdolgozott és modernizált változata. (Ezt 2009-re fejlesztették ki 1100 fős reprezentatív minta alapján). A teszt gyermekeknek készült változata WISC–IV néven került forgalomba.

A WAIS–IV négy indexet különböztet meg, amelyek az intelligencia eltérő aspektusait tárják fel. Ezek vizsgálata szubtesztekkel történik. Elnevezésük: verbális megértés,

⁴ WECHSLER 1958.

⁵ KUN–SZEGEDI 1972.

perceptuális következtetés, munkamemória, valamint feldolgozási sebesség.⁶ Az indexekből felállított profil segítségével személyspecifikus információ nyerhető az egyén kognitív képességeiről az esetleges, az intellektuális teljesítményt befolyásoló problémákról, mint tanulási zavarok, végrehajtó funkciók, agysérülés, figyelmi zavarok, mentális retardáció, speciális adottságok, valamint orvosi figyelmet igénylő, illetve neurológiai problémák.

A WAIS–IV tíz szubtesztből és öt kiegészítő szubtesztből áll.

A *verbális megértés* szubtesztjei: közös jelentés, szókinccs, általános megértés, szótalálás.

A *perceptuális következtetés* szubtesztjei: mozaikpróba, mintakirakó, mátrixkövetkeztetés, képkiegészítés, súlybecslés.

A *munkamemória* szubtesztjei: számterjedelem, betű-szám szekvencia, számolás.

A *feldolgozási sebesség* szubtesztjei: kódolás, szimbólumkeresés, törlés.

A részfeladatokban nyújtott teljesítményekből képezhető az intelligenciahányados (IQ). Ez az érték relatív mutató, amely azt fejezi ki, hogy a személy milyen eredményt ért el a saját országában, a saját korcsoportja átlagához képest. Ha az érték 100 alatt van, átlag alatti, ha 100 felett, átlag feletti intelligenciáról beszélünk. A jellemzően átlag feletti érték 115, vagy a fölötti érték (magas intelligencia), a jellemzően átlag alatti érték 85 vagy az alatti érték. Az utóbbi esetben már megkérdőjelezhető a tanulási hatékonyság. A 70 alatti érték kategóriák pedig már a szellemi fogyatékosok különböző súlyossági szintjét jelzik. Meglepő, hogy ha valami pszichés vagy organikus károsodás nem éri az embert, IQ-értéke nem nagyon változik az élet legnagyobb részében. A magasabb intelligencia többnyire hatékonyabb tanulóképességet is jelent, az alacsonyabb ennek ellenkezőjét, de ha az „okosság” nem is, a tudás tanulással, szorgalommal kompenzálható.

Az úgynevezett általános intelligenciát vizsgáló tesztek részeredményeinek értékelése iránymutatást adhat bizonyos mentális, tanulási zavarok vagy éppen kiemelkedő rész-képességek meglétére.

A 85-ös IQ alatti csoportok mentális fejleszthetőség és szociális jellemzőik alapján az alábbi alcsoportokat képezik:

a) 0–19-es IQ: legsúlyosabb értelmi fogyatékosok csoportja

Ez esetben felnőtteknél a szellemi kor 3 év alatt van. Ezen a szinten az önellátás, a vizelet- és székletürítési kontroll, a kommunikáció és a mozgás súlyosan korlátozott. A legtöbb pszichés funkció alacsony fejlettséget mutat, már az érzékelés, észlelés szintjén is vannak hiányosságok, a feldolgozás, reagálás nagymértékben sérült, és élethosszig gondos egészségügyi ellátásra szorulnak az idetartozó egyének.

⁶ WECHSLER 2008. Elérhető: www.oshungary.hu/hu/tesztkatalogus-oshungary/wais-iv/ (A letöltés ideje: 2019. 05. 02.)

b) 20–34-es IQ: súlyos értelmi fogyatékosok csoportja

Felnőtteknél a szellemi kor 3–6 év között van. Valószínűleg állandó támogatásra van szükségük. Pszichés sajátosságok: a sérülés lehet diffúz vagy egyes területekre lokalizálódó. A funkciók ennek megfelelően egyenletesen alacsony szintűek, vagy szórt fejlődést mutatnak. Általában állandó felügyelet és folyamatos gondozás mellett önkiszolgálásra szoktathatók, alapvető kommunikációra és szociális kapcsolatok fenntartására képes csoport.

c) 35–49-es IQ: értelmileg akadályozott, közepsúlyos értelmi fogyatékosok csoportja

Felnőtteknél a szellemi kor 6–9 év között van. Valószínűleg kifejezett fejlődési lassulást eredményez gyermekkorban, de legtöbbjük képes meghatározott fokú önállóságot elérni az önellátásban, képesek kommunikációt elsajátítani és iskolázottságra szert tenni. Kis lépésekben jelentős fejlődés érhető el mind az önkiszolgálás, mind a kommunikáció és a szociális készségek terén. Életvitelükben segítségre, felügyeletre szorulnak, egyszerű munkaműveletek végzésére megtaníthatók, monotoniatűrűségük miatt képesek egyszerű munkákban jól teljesíteni. Megfelelő támogatás mellett szép eredményeket érhetnek el a sportok, a művészetek területén.

d) 50–69-es IQ: tanulásukban akadályozott, enyhe értelmi fogyatékosok csoportja

Felnőtteknél a szellemi kor 9–10 év között van. Valószínűleg tanulási nehézségekkel küzdenek az iskolában. Sok felnőtt képes dolgozni, jó szociális kapcsolatokat fenntartani és közösségi aktivitásra is.

Az óvodáskor végéig nehezen állapítható meg, hogy csak lassabb fejlődésről, vagy enyhe értelmi fogyatékoságról van-e szó. Iskolába lépés előtt szakértői bizottság döntése alapján kerülhetnek integráló általános tantervű vagy speciális tantervű, tanulásban akadályozottak iskolájába (SNI-s csoport). Életvitelükben több segítségre szorulnak, önállóságuk mind a kommunikáció, mind a szocializáció, mind az önkiszolgálás területén lassabban alakul ki az átlagnál. Ha iskolában sikeresen teljesítenek, speciális szakiskolában szakmát szerezhetnek, önálló életvezetésük támogatással sikeres lehet.

e) 70–84-es IQ: retardált szellemi fejlődésűek csoportja

Ez a normális intelligenciaérték alsó határát közelíti. Feltehetően nehézségei vannak a tanulásban az ide tartozó egyénnek, de egyszerű munkákkal boldogul, önálló életvezetésre, családfenntartásra képes.

A normál övezet alsó szintjén teljesít, képességei szórt fejlődésmintát mutathatnak, egyes részképességek kifejezetten sérültek lehetnek (*diszgráfia, diszkalkulia*), fejlesztés hatására lényeges javulás érhető el. Egyenetlen tantárgyi teljesítmény állhat fenn, tanulmányait középiskolában segítséggel el tudja végezni. Életvitelében támogatásra szorul, önállósága mind a kommunikáció, mind a szocializáció, mind az önkiszolgálás területén lassabban

alakulhat ki az átlagnál. Ha iskolában sikeresen teljesít, szakiskolában szakmát szerezhet, önálló életvezetés, családalapítás kis támogatással sikeres lehet.

A tanulási és egyéb, személyiségi képesség vizsgálatának bővítését teszi lehetővé Howard Gardner többtényezős vagy többszörös intelligenciatesztje.⁷ Gardner elmélete szerint az intelligencia nem egységes értelmi képesség. Hétféle, egymástól független intelligenciát különböztet meg: verbális-nyelvi, vizuális-térbeli, logikai-matematikai, testi-kinesztéziás (mozgási), zenei és kétféle személyes (*intrapersonális*, *interperszonális*) intelligenciát. (A standard intelligenciatesztek az első hármat mérik). Gardner megállapítása szerint az egyes intelligenciatípusok fejlettségére hatással van az öröklődés és a kultúra is.⁸ (Gardner 1998-ban további három intelligenciatípust állapított meg, a naturalista, a spirituális és az egzisztenciális intelligenciát. Ezek inkább az érett felnőtt személyiség értékrendjét, világképét határozzák meg, kevésbé van hatással a tanulási képességekre.) A vizsgálatok részletes tesztekkel történnek. Ezek rövid tartalma:

- verbális-nyelvi intelligencia (elsősorban az élő szóbeli és írásbeli képességekről, valamint a nyelvérzékről ad felvilágosítást);
- vizuális-térbeli intelligencia (a képi szimbólumokban való eligazodási, gondolkodási képesség szintjét méri);
- logikai-matematikai intelligencia (az elvont, absztrakt gondolkodás képességi szintjét méri);
- mozgási intelligencia (a mozgásügyességet, kézügyességet, a „szokatlan” mozgások elsajátításának képességét, mint például a tánc-készség, gömbérvék, labdaérvék, méri);
- zenei intelligencia (a zenei hallás, az abszolút hallás és a zene, a ritmus elsajátításának szintjét méri);
- intrapersonális intelligencia (a reális önmismeret, énkép, stressztűrő képesség, érzelmi-hangulati kiegyensúlyozottság, autonómia mérésére szolgál);
- interperszonális intelligencia (a szociális helyzetfelismerő képességet, empátiás készséget, kapcsolatteremtő és irányító képességet méri).

Az utóbbi két részvizsgálat már elvezet az érzelmi vagy szociális intelligencia fogalmköréhez.

2.2. Az érzelmi intelligenciáról

Az érzelmi vagy szociális intelligencia kiemelt érdeklődésre tarthat számot az intelligenciafaktorok között. Míg a tanulási képességet, az értelmességet, az elméleti és gyakorlati feladatmegoldó képességet vizsgáló eljárások már a 19. század utolsó éveitől, a közoktatás és a tömeges (állami) hadsereg megjelenésétől rendelkezésre álltak, az érzelmi intelligencia vizsgálata csak évtizedek múlva került a figyelem középpontjába. Az érzelmi intelligencia a szociális képességek azon jellemzőit vizsgálja, amelyek a saját és mások érzelmeinek érzékelésével, kezelésével és pozitív befolyásolásával kapcsolatosak. Olyan jellemzőket vizsgál, mint az önuralom képessége, az empátia vagy beleérző képesség. Ha

⁷ DEZSÓ 2011.

⁸ GARDNER 1983.

összehasonlítjuk az általános intelligenciavizsgálatokkal, akkor leginkább a társas (interperszonális) intelligenciafaktorhoz hasonló. Az érzelmi intelligencia kifejezést elsőként John D. Mayer és Peter Salovey⁹ alkalmazta 1990-ben. Ők az érzelmi információk értelmezésére és a velük való érvelés képességére használták a kifejezést. Daniel Goleman¹⁰ szerint a munkahelyi eredményességet sokkal inkább az érzelmi intelligencia határozza meg, mint az értelmi. Peter Salovey és John Mayer négyféle olyan területet talált, amely szerintük az IQ-tesztek vizsgálati faktorai lehetnek. Ezek: az érzelmek azonosítása, az érzelmek szerepének értése, az érzelmek kezelése (sajátjainké és másokéi is), továbbá az érzelmek használata saját gondolkodásunk hatékonyságának segítésére. 1990-ben írt cikkükben használták először az érzelmi intelligencia (*emotional quotient*, EQ) kifejezést. Az érzelmi intelligencia fogalma Daniel Goleman 1995-ben angolul megjelent könyve nyomán vált népszerűvé (a kötet magyarul 1997-ben jelent meg). Az érzelmi intelligencia kérdése map-jainkban is divatos téma, amiről több nem régen megjelent könyv tanúskodik. Ennek az is oka lehet, hogy a munkahelyi megfelelés szempontjából az általános intelligenciatesztek kevésbé alkalmasak a beválás előre jelzésére, mint egy, a szervezeti kultúra jellemzőit is megában foglaló EQ-teszt. Vagyis a siker nem pusztán a magas szintű szellemi képesség, az értelmesség függvénye. Tudjuk, hogy sok magas intellektusú ember nehezen boldogul a napi életben, főleg az emberi kapcsolatok világában. A gyakorlati pszichológia egy speciális szakterülete a tranzakcióanalízis szakembereinek megfigyelései alapján a személyközi kapcsolatok sikertelenségének egyik fő oka az lehet, hogy a felnőttek egy része elveszíti az érzelmek spontán gyermeki kifejezésének képességét, hideggé, rideggé, érzéketlenné, úgynevezett érzelmi analfabétává válik. A felnőttek egy másik csoportja megreked a kontroll nélkül kirobbanó elemi érzések gyermeki szintjén, pedig az érzelmi intelligencia magasabb szintre fejleszthető. Ennek kiindulópontja az érzelmek felismerésének és megnevezésének képessége, ugyanis ezek a nevek teszik lehetővé, hogy egy-egy érzésről kiderüljön, milyen igényt képvisel, mennyiben üzen elégedettségről vagy elégedetlenségről.

Claude Steiner¹¹ az érzelmi alkalmazkodás folyamatjellegét ragadja meg. Az érzelmi intelligencia vagy érzelmi műveltség szintjének megállapítására az alábbi kategóriákat alakította ki.

Az érzelmi intelligencia szintjei:

- az érzések differenciált átélésének szintje;
- ok és okozati összefüggések megjelenésének szintje az érzelmi életben;
- együttérzésre, empátiára való képesség szintje;
- csoportok érzéseinek megértése és befolyásolásának szintje.

Az érzelmi intelligencia hiányának szintjei:

- az érzelmi dermedtség szintje;
- az érzelmek testi megjelenésének szintje;
- a kirobbanó, kavargó érzések megélésének szintje.

⁹ MAYER–SALOVEY–CARUSO 2008.

¹⁰ GOLEMAN 1997.

¹¹ Forrás: www.btk.elte.hu/alias-174/Pszichologiai-eszkozok-I-II-rész.pdf (A letöltés ideje: 2018. 05. 07.)

Az érzelmi intelligencia is, akár az általános intelligencia, műveltségtől, tanulástól függő elemei, tanulható, fejleszthető. Ez egy fokozatos, folytonos tanulási folyamat, amelyet a „normális” (egészséges) ember élete során még a nagyon fájdalmas vagy félelmetes érzések kezelését tekintve is képes elsajátítani. Ha azonban a negatív érzések elérik a „fájdalomküszöböt”, akkor az egyén úgy tud legjobban védekezni, ha nem érez. Ilyenek például azok a helyzetek, amikor a gyermek vagy a kiszolgáltatott felnőtt tartósan vagy intenzíven fokozott agresszióknak van kitéve (krónikus vagy akut károsító hatások) még akkor is, ha az nem közvetlenül felé irányul. Az érzés annyira fájdalmas lehet, hogy inkább megszabadul tőle, vagyis nem érez. Ebbe sajnos az is beletartozik, hogy egy idő után elveszti érzékenységet a mások érzéseivel szemben is. Így az érzelmek megélése szempontjából „kóros” tüneteket mutat. (Erről a X.2.3. alfejezetben lesz szó.) A végleges „hiányállapotot” (amely már a pszichopátiák, a súlyos személyiségzavarok jellemzője) azonban mindig megelőzi egy olyan „rendellenes” érzelmi állapot, amely még visszafordítható. Minél érettebb, *integráltabb* a pszichikus működés, minél érettebb (az adott életkornak megfelelően) a személyiség, annál több esély van a korrekcióra. Ennek az az oka, hogy kezdetben a felszínre nem jutó, a viselkedésben meg nem jelenő érzések nem tűnnek el nyomtalanul. Az elfojtott érzések testi tünetek formájában jelentkezhetnek. (Érthetetlen fejfájások, gyomorpanaszok és emésztési zavarok, végtagfájdalmak stb. léphetnek fel, ami öndiagnózisunkban leegyszerűsödhet a „stresszes vagyok”-állapot megélése.) Ha képesek vagyunk érzéseink differenciált megéléseire, könnyen felismerjük saját és mások érzéseinek színezetét és intenzitását. Ennek *verbalizációja* sem okoz problémát, ami fontos, mert az érzelmekről beszélve, azokat újra megtapasztalva differenciálódhat azok értelmezése. Ha viszonylag pontosan megértjük érzelmeinket, akkor többnyire azt is értjük, hogy mi váltotta ki őket. Ez már az érzelmi tudatosság magasabb szintje, és lehetővé válik az ok-okozati kapcsolatok felfedezése az érzelmekben. Az empátia képessége az érzelmi tudatosság csaknem legmagasabb szintje. Megérzéseinkre, intuíciónkra alapozva képesek lehetünk mások érzéseit megélni. Ha fejlett empátiával rendelkezünk, akkor jól értjük, hogy mások mit éreznek, mennyire erősek az érzéseik.

Végül egy idézetrészzel bemutatjuk, hogy mit is jelent a napi kapcsolatok alakításában a fejlett érzelmi intelligencia:

- „Akinak kellő mértékben fejlett az érzelmi intelligenciája, az a kapcsolataiban:
- A saját érzéseit fejezi ki, és nem pedig másokat vagy helyzeteket jellemez. (pl. »Úgy száguldasz, mint egy örült!« helyett: »Nagyon félek, ha gyorsan vezetsz!«)
  - Felvállalja a felelősséget a saját érzéseiért, és nem másokat jellemez: »Olyan a viselkedésed, hogy az embert féltékennyé teszed.« helyett: »Féltékeny vagyok.«
  - Elismeri, és megerősíti mások érzéseit: empátiát, megértést és elfogadást mutat mások érzése iránt.
  - Döntései során képes a saját, és az érintett személy érzéseire is figyelni, és ezeket az érzéseket igyekszik tiszteletben tartani. (Meggördezi döntése előtt a másikat: »Hogy éreznéd magad, ha így döntenék?«)
  - Nem fél a konfliktustól, mert tudja, hogy a konfliktusok feldolgozásán keresztül fejlődnek a kapcsolatok.
  - Vigyáz arra, hogy betartsa érzései kimutatásának (intenzitás és időtartam) kellő mértékét. Mert tudja, hogy a túlzott kimutatás a másíknak terhes lehet. Főleg nem

- akarja negatív érzéseit (csalódásait, kudarcait) mindenáron megosztani a másikkal, mert az nemcsak terhes lehet, de még a másik energiáját is felemészt. [...]
- Képes kapcsolataiban érzékenységet kellő mértéken tartani. A »gyűrődések« elviselésének képessége és az érzékenység képessége is egyformán értékes, ha kellő a mértéke [...]¹²

2.3. Az érzelmiintelligencia-deficit kóros megjelenési formája az érzelmi analfabétizmus¹³

Az érzelmi *analfabétizmus* orvosi elnevezése *alexitímia*. Az ebben szenvedő emberek számára az érzelmek kifejezése, azok megélése, illetve megkülönböztetése komoly gond. Nem képesek érzelmeiket kommunikálni. A mélyebb emberi emóciók megélése, legyen az akár pozitív, akár negatív ismeretlen élmény számukra.

Az *alexitímiában* szenvedő emberek képesek leírni saját fiziológiai tüneteiket, például azt, hogy izzad a tenyerük vagy felgyorsul a szívverésük, de azt nem képesek megfogalmazni, hogy éppen szomorúak, boldogok vagy dühösek. Emellett nehézséget okoz számukra annak elmondása is, hogy állnak az aktuális érzelmeik, és ez milyen okokra vezethető vissza. Másokkal leginkább hétköznapi, érzelemmentes témákról tudnak beszélgetni, magukhoz senkit sem engednek igazán közel. Nem képesek a másik ember érzéseit átélni, empátikus képességük fejletlen, konfliktuskezelő stratégiákkal nem rendelkeznek. Felfokozott érzelmi ingerhelyzetben csak az érzelemmel együtt járó testi tüneteket „észlelik”. Normális esetben az ember a hirtelen fellépő testi változások pszichés hátterének mindig tudatában van, észleli, hogy egy adott helyzet például izgalommal, az arc kipirulásával, fokozott verejtékezéssel jár. Ugyanakkor normál esetben az ember tisztában van az érzelem szubjektív minőségével, és képes megnevezni azt (harag, félelem stb.), azaz nem csupán a saját testi reakcióit írja le.

Ezzel szemben az *alexitímiás* ilyenkor csak a jelentkező testi tüneteket észleli, vagyis esetükben a testi jelekről teljesen leválnak a pszichés tényezők. A jelenség hátterében minden valószínűséggel tanult viselkedési minta állhat. Ha a gyermek érzelmi melegséget nem adó, az emóciókat mellőző, a kötődési igényt ki nem elégítő családban vagy közösségben nevelkedik, ez hajlamosíthatja az érzelmek elrejtésére, ami krónikusan (hosszú ideig) hatva „hiánybetegséget” okozhat.

3. A motiváció jellemzői

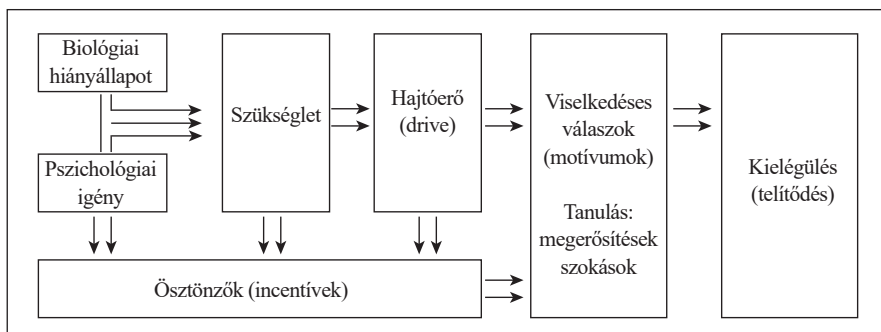
A pszichológia egyik fontos kérdése, hogy milyen késztetésekből fakad, valamint milyen hajtóerők állnak a viselkedés hátterében. Miért tudunk bizonyos cselekvésekre hatalmas energiákat mozgósítani, míg másokra viszont nem. A kérdés megválaszolásakor vannak olyan közös működési ismereti alapok, amelyek ismeretében az egyéni indítékok feltárhatók.

¹² Bóta 2015, 2844–2845.

¹³ Források: *Érzelmi analfabétizmus*. Elérhető: <http://mipszi.hu/hir/130209-erzelmi-analfabetizmus> (A letöltés ideje: 2019. 05. 02.), valamint *Alexitímias, az érzelmek nélküli ember*. Elérhető: <https://napidoktor.hu/kivulbelul/alexitimias-az-erzelmek-nelkuli-ember/> (A letöltés ideje 2018. 09. 08.)

A motiváció szó a latin *movere*, azaz „mozogni, mozgatni, kimozdítani” igéből származik. A pszichológiában gyűjtőfogalomként használt szó, minden cselekvésre, viselkedésre készítő külső és belső tényező beletartozik. A *Magyar értelmező szótár* szerint: „Az az ok, amely vmely cselekedetet megindít, v. irányt szab neki; a cselekvés rugója; indíték, indítóok.”¹⁴ Radnai Béla a következő definíciót használta: „Motívum: Cselekvésre indító tényező, szükségállapot, amely szükségletélmény, fájdalomézés, örömlélmény utáni vágyban nyilvánul meg és készítt cselekvésre.”¹⁵ (Ez a definíció már implicit módon tartalmazza a motiváció és az érzelmek kapcsolatát.) A motivációhoz szorosan kapcsolódó fogalmak: a szükséglet, a *drive* vagy hajtóerő és a homeosztázis, vagyis az egyensúlyi állapot. A szükséglet egy olyan hiányállapot (a kívánatostól eltérő állapot), amely az egyént arra készíti, hogy energiákat mozgósítson (*drive* vagy hajtóerő) a kívánt egyensúlyi állapot (homeosztázis) elérése érdekében. Az alapvető, fiziológiai, biológiai szükségletek generálják a legerősebb hajtóerőt. Biológiai szükségletek például az oxigénhiány, a tápanyaghiány, a folyadékhiány. Ezek olyan hiányként jelentkeznek, amely tartós fennállás esetén az egészséget vagy súlyosabb fokon az életet fenyegeti. A fiziológiai szükségletek vagy más néven alapvető szükségletek kielégítése a szervezet működése szempontjából nélkülözhetetlen.

A készíttések rendszerében találkozunk alapvető, elsődleges vagy primer, a biológiai létet fenntartó motívumokkal, amelyek biológiai értelemben a lét- és fajfenntartást, a fiziológiai egyensúlyt szolgálják, és függetlenek a szocializációs hatásoktól. (Ilyenek például az éhség, a szomjúság, a kíváncsiság és más biológiai szükségletek). A másodlagos vagy magasabb rendű szükségletek már a szociális térben jelennek meg, ezek *humánspecifikus* (csak emberre jellemző) motívumok. A másodlagos motívumok esetében jelentős szerepe van a szociális tanulásnak, kezdetben (a korai fejlődés szakaszában vagy a primitív személyiségszerkezet esetében) kapcsolatban vannak az elsődleges szükségletekkel, de a fejlődés későbbi szakaszában önálló motivációs bázist alkotnak.

2. ábra

A motivált viselkedés alapsémája

Forrás: N. KOLLÁR–SZABÓ 2004

Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_pszichologia_pedagogusoknak/ch10.html (A letöltés ideje: 2018. 05. 10.)

¹⁴ Forrás: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/m-3FE0D/motivum-401C5/ (A letöltés ideje: 2019. 05. 30.)

¹⁵ RADNAI 1964.

3.1. A humánspecifikus motívumok

A humánspecifikus motívációk csak az emberre jellemző motívációk, ezek szociális tanulás útján alakulnak ki, és a személyiség működésére vannak befolyással.

Az *intrinzik* (belülről fakadó) motíváció önjutalmazó, azaz a cselekvés végzése önmagában jutalomértékű. A késztetés a cselekvésre belső hajtóerőből fakad. Ez a motíváció szoros kapcsolatban van a kíváncsisággal, az exploráció alapmotívumával, a spontán érdeklődéssel. Az eredményes cselekvés a siker vagy hatékonyság érzetét váltja ki. Az *extrinzik* (kívülről jövő) jellegű motíváció esetében a viselkedést valamilyen külső cél (például jutalom) elérése vagy a büntetés elkerülése generálja. A külső cél lehet materiális jutalom vagy érzelmi jutalom, esetleg hatalmi pozícióba kerülés. Szociálpszichológiai kísérletek tanulságai szerint, amikor jutalmat várunk egy viselkedésért, az gyengíti a belső és erősíti a külső motívációt. Lepper¹⁶ és munkatársai gyermekekkel végzett kísérlete is azt igazolja, hogy ha valamilyen jutalmat (például piros pont, cukorka, pénz) várunk egy cselekedetért (például tanulás), hajlamosak vagyunk azt gondolni az adott viselkedésről, hogy azért tettük, mert jutalmat kaptunk érte, nem pedig azért, mert szeretjük csinálni. A nem várt jutalom viszont növeli a belső motíváció mértékét.

A motivált viselkedés szabályozásának központjai a köztiagyban találhatóak. Elsősorban a *hipotalamusz* és az úgynevezett limbikus rendszer vagy patkóagy játsszák ebben az irányításban a főszerepet. A limbikus rendszer az agykéreg ősbibb részeit és egyes kéreg alatti sejtcsoportokat magában foglaló agyi képlet. A *hipotalamuszban* található az elsődleges *drive-ok* (hajtóerők) központjai. Valószínűsíthető, hogy az ezekben az agyrészekben a szabályozó mechanizmusok kétféle „parancsot” adhatnak, amely vagy egy viselkedést serkentő, vagy egy viselkedést gátló folyamatot indít be. A *limbikus rendszer* kapcsolatban áll az érzékelő idegpályákkal és az agytörzssel is. Itt történik a beérkező ingerek „minősítése”, érzelmi színezetű értékelése.

1. táblázat

A humánspecifikus motívumok típusai

Intrinzik	Extrinzik
1. tudásra irányuló (tanulás, megértés öröme)	1. kívülről szabályozott motíváció (jutalom vagy büntetés)
2. fejlődésre és alkotásra irányuló (önmagunk meghaladásának és a kreativitás öröme)	2. belsővé vált jutalom és büntetés (büszkeség, önértékelés, szégyen)
3. ingerlés és élmények átélésére irányuló (érzékszervi vagy esztétikai élmények keresése)	3. azonosulás (személyes fontosság)
	4. intergált szabályozás (autonómia)

Forrás: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_pszichologia_es_szemelyisegfejlesztes_i/tananyag/JEGYZET-25-3.3._Az_erzelmek_es_a_motivac.html (A letöltés ideje: 2018. 05. 10.)

¹⁶ A kísérlet leírását lásd LEPPER–GREENE–NISBETT 1973.

A szükségletek tehát az emberi magatartás alapvető mozgatórugói, olyan motívumok, amelyek valaminek a hiányát jelezve ösztönöznek annak pótlására. A szükségletek mint a magatartás motívumai folyamatosan fejlődnek, változnak, bővülnek, alakulnak az ember céljaival és azok megvalósításával. A cél, amely felé a *reszocializáció*, illetve *reintegráció* során haladni kell, az elvárt viselkedés kialakítása, a feladatok pedig azok a tennivalók, amelyeket a cél elérése érdekében el kell végezni. A közösségfejlesztő aktivitás és az önfejlesztő aktivitás egyaránt része annak a személyiségformáló tevékenységnek, amely az egyén életvezetésének megalapozója lehet.

3.2. Motiváció a reintegráció elősegítése érdekében

Az önfejlesztő aktivitás szükségletei határozzák meg a személyiség fejlődésének irányait. A célok egy adott korszak, társadalom normatudatának megjelenített formái. A célok nem normákat jelölnek, de normák jegyében születnek. Ennek a célnak a gyakorlati megvalósítására sok tanulmány és program született az utóbbi időben. Az eredményes *reintegráció* egyik alapja az eredményes álláskeresés. Az oktatási és tréningprogramok olyan szükségletek „felébresztésére” törekuszenek, amelyek legalább *extrinrik* motívumként működnek. Ennek egyik példája Boda Margit, Diebel Andrea és Prókai Orsolya munkája, amelyet a következő rövid idézettörredék is igazol. „Büntetés-végrehajtási intézményben élők és onnan szabadult személyek körében [...] a következő motivációs eszközök, tényezők bizonyultak a leginkább hatékonyak. A célcsoport speciális helyzete miatt a szokásostól eltérő módszerek alkalmazására van szükség. [...] Első számú motiváló eszköz az a bizalmi viszony, amit a fogvatartottakkal a tanácsadók, trénerek alakítanak ki. (Fontos, hogy ez a viszony teljesen ellentétes minőségű attól, amelyet az intézmény keretei között a hivatalos segítőkkel alakítanak ki.) E viszony a következő jellemzőkkel írható le:

- elfogadás;
- személyesség;
- egyenrangúság, partnerség;
- nincs hatalmi függés;
- hitelesség;
- lehet »nemet« mondani [...]

A másodlagos motiváló tényező az »anyagiak«, a megélhetési és lakhatási támogatás, amit a szabadulás után biztosít a program az együttműködő klienseknek. Ez a támogatás csak akkor vehető igénybe, ha munkát vállal a kliens. E motivációs formához tartozik az az eset is, amikor a kliens családját támogatják a tanácsadók – miközben a büntetését tölti – közvetetten (pl. tűzifát igényelnek számukra az illetékes önkormányzattól). Az ilyen eseteknek »híre megy« a börtönben, és motiválóan hat más programrésztvevőkre is.

A harmadik legintenzívebb motiváló hatást a »jó példák« váltják ki ebben a célcsoportban is. Az intézményi motiválás is megjelenik – mint külső motivátor – a programokban. A nevelők, illetve a fogvatartási intézmény vezetői jutalmat ajánlottak fel azok számára,

akik részt vesznek a foglalkozásokon (konkrétan jutalom »beszélőt« kapnak a program-résztvevők, és ez nagyon nagy érték ebben a körben)...”¹⁷

4. Az érzelmekről

Az érzelem definíciója: szubjektív viszony tárgyhoz, jelenséghez, embertársainkhoz és önmagunkhoz. Az érzelem tehát olyan szubjektív állapot, amely a környezetünk fontos változására adott reakcióként fogható fel, amely a további viselkedést meghatározza. Az érzelem szó a legtöbb indoeurópai nyelvben a latin *emovere* szóból ered, amely az *e-* (kifelé, ki-) és *movere* (mozogni) szó összetétele. A magyar érzelm kifejezés jelentése a modern pszichológiában leginkább a latin eredetű szóhoz köthető. Az érzelmek tehát rendszerint külső ingerek hatására alakulnak ki, és ezért különös figyelmet érdemelnek a környezethez való alkalmazkodás szempontjából. Az érzelmek központi szerepet játszanak a viselkedésben, sőt a gondolkodásban is. Darwin kutatásai közben elsőként ismerte fel, hogy az érzelmek alapján véve a központi idegrendszer *neurokémiai* egységeinek működési alapjaként szolgálnak, és mivel ezek az egységek az evolúció termékei, az érzelmek tanulás útján változtathatók. Az érzelmeknek sajátos vegetatív idegrendszeri mintázataik vannak, amelyek öröklöttek és kultúrától, életkortól függetlenül hasonlóak. Vagyis azonos vagy hasonló testi-viselkedési mintázatot mutatnak. A James–Lange-elmélet¹⁸ néven ismert korai, ma már klasszikusnak számító teória alapján az érzelmek összetevői:

- belső testi válaszok, elsősorban a vegetatív idegrendszer reakciói;
- kognitív kiértékelés által létrejövő vélekedés, amelynek tartalma pozitív vagy negatív lehet;
- öröklött és tanult tényezők egysége, amely szociális tanulással módosítható;
- általánosan jellemző viselkedési reakcióformái („testi tünetei”) vannak, amelyek testérzések, valamint a verbális és nem verbális kommunikáció kísérő jellemzői (például hanghordozás, mimika, vegetatív jellemzők, mint arcpirolás, sápadás, verejtékezés stb.).

4.1. Az érzelmek fajtái tartalmuk és jellegük szerint

Izard szerint az alapérzelmek: speciális, a természetes szelekció által kialakított *neurofiziológiai* jelenségek. Ezek szervezik és indítják el azokat a fiziológiai, kognitív folyamatokat és akciómintázatokat, amelyek a környezet követelményeire és lehetőségeire adnak *adaptív* választ.

Az alapérzelmek kategóriájába hat érzelem tartozik. Ezek: öröm, düh, bánat, meglepődés, félelem, undor. Az alapérzelmek megjelenési formái embernél és állatnál egyaránt megtalálhatók, és a viselkedés jellemzőivel beazonosíthatók. Az alapérzelmeknek speciális

¹⁷ BODA–DIEBEL–PRÓKAI 2008, 222–223.

¹⁸ A 19. század végén keletkezett egyik leghíresebb elméletet William James (1884) amerikai pszichológus és egy dán fiziológus, Carl Lange (1885) egymástól függetlenül javasolta. A két elméletet, a neveket összekapcsolva James–Lange-elméletként emlegetjük. A teória ismertetése saját előadási jegyzet alapján készült.

funkciója van, alapfeltevés, hogy azok a túlélést szolgálják (adaptáció), kommunikatív értékük, funkciójuk van, csecsemőknél és felnőtteknél is ugyanolyan formában jelennek meg, kultúrától függetlenek, univerzálisak.¹⁹

3. ábra

A hat alapérzelem

Forrás: FIRTH-GODBEHERE 2018

Elérhető: <https://howwegettonext.com/silicon-valley-thinks-everyone-feels-the-same-six-emotions-38354a0ef3d7> (A letöltés ideje: 2019. 08. 27.)

Az alapérzelmeken túlmenően az emberi kapcsolatok alakítása szempontjából fontosak az úgynevezett „csak emberre jellemző” érzelmek. Ezek olyan bonyolult, kognitív elemet is tartalmazó megnyilvánulások, amelyeknek a tartós emberi kapcsolatok alakításában van elsődleges szerepük. Ilyenek az erkölcsi, esztétikai, intellektuális érzelmek.

Az érzelmeket vizsgálhatjuk jellegük szerint is, ami alapján beszélhetünk:

- hangulatról (tartós, nem túl intenzív, nincs tárgya);
- indulatról (intenzív, gyors lefolyású, erős, van tárgya);
- szenvedélyről (tartós, erős, van tárgya).

Mind egyik érzelem lehet pozitív és negatív előjelű is. Negatív érzelmek például a félelem (konkrét, van tárgya), szorongás (nincs tárgya), harag és következménye, az agresszió (intenzív, változóan tartós).

4.2. A pozitív érzelmek hatásáról a pozitív pszichológiai irányzat tükrében

Az érzelem megjelenéséről és a viselkedésre, a teljesítményre gyakorolt hatásáról az előző századokéhoz képest napjainkban gyökeresen más szemlélet látott napvilágot. Míg az előző században is olyan vélekedések születtek, miszerint a boldogság és az intelligencia ritkán található meg egyazon emberben, vagy a korábbi időkben úgy ítélték meg, hogy a boldogság lealacsonyít, napjainkban fénykorát éli az úgynevezett „pozitív pszichológia”, a pozitív érzelmek *broaden and build* (magyar fordítása kb. terjeszd ki és építsd fel) elmélete. Az elmélet szerint a pozitív érzelmek – szemben a negatív érzelmekkel – növelik a személy figyelemi

¹⁹ IZARD 1992.

kapacitását, új viselkedési és gondolkodási mintákat váltanak ki. Idővel pedig a gazdagabb viselkedési repertoár hatására új képességeket sajátítunk el és bővülnek erőforrásaink. A pozitív érzelmek magas szintje által elnyert erőforrások pedig a stresszhelyzetekkel segítenek minket megküzdenni. Az elméletet leíró Barbara Frederickson több kísérletben igazolta a pozitív érzelmek viselkedésrepertoárt, erőforrásokat növelő hatását. A kutató szerint az érzelmek az evolúció során mindig is a túlélést szolgálták. Frederickson elmélete abban hozott újat a pszichológia számára, hogy feltételezte, majd bizonyítani kezdte, hogy mind a negatív, mind a pozitív érzelmek a túlélés hajtóerői, de másként szolgálták elődeink életben maradását. Az általa kidolgozott *broaden and build* elmélet szerint a negatív érzések megjelenése során az ember cselekvési és viselkedési repertoárja leszűkül. Ez azt jelenti, hogy megcsappannak az egyén ötletei arra, hogy milyen lehetséges reakciók vannak az adott helyzetben. Vagyis félelem esetén csupán a menekülésre tudunk fókuszálni, düh esetén pedig a támadásra való felkészülés tölt el bennünket. Azzal, hogy a figyelem fókusza így leszűkül és egy konkrét cselekvésre koncentrálódik, remekül kialakította az evolúció a túlélés egyik útját.²⁰

A negatív érzelmeknek tehát azonnali és direkt hasznuk van. A pozitív érzelmek haszna ezzel szemben hosszú távon érvényesül. A pozitív érzelmek hatása alatt az ember cselekvési és viselkedési repertoárja kiszélesedik. Pozitív érzelmek akkor jelennek meg, amikor semmi nem fenyegeti az életben maradásunkat, nem indokolja semmi a repertoár szűkítését, sőt ellenkezőleg: több ötlet és akció jut eszünkbe. Amikor öröm tölt el bennünket, arra érzünk vágyat, hogy játsszunk, kitoljuk a határokat, hogy kreatívak legyünk. Aki érdeklődővé válik, az arra vágyik, hogy felfedezéseket tegyen, új információkat és tapasztalatokat szerezzen. Összegezve tehát: a negatív érzelmek szerepe elsődlegesen a túlélésben, a pozitív érzelmeké a növekedésben-fejlődésben jelentős.

Amikor pozitív érzéseket éltek át elődeink, személyes forrásaik növekedtek: tudásuk, agyuk kapacitása, társas kapcsolataik, s ezeket a forrásokat aknázták ki akkor, amikor később fenyegetésekkel kellett szembenézniük. Minthogy nem lehet egyszerre szűkíteni és tágítani a viselkedési és gondolkodási repertoárt, nem lehet egyszerre pozitív és negatív érzelmeket átélni. Ebből a gondolatból jutott el Frederickson a „megsemmisítő hipotézishez”, amelynek lényege, hogy a pozitív érzések képesek megsemmisíteni a negatív érzések okozta egészségkárosító hatásokat, így a stressz okozta egészségkárosodást is.

4.3. A negatív érzelmekről

Az érzelmek nemcsak általános reakciókat eredményeznek, de sajátos megjelenésük is lehet. Nevetünk, amikor örülünk, visszahúzódunk, amikor félünk, agresszívvé válunk, ha dühösök vagyunk. Tekintettel arra, hogy az érzelmek összetevőinek egyike az érzelmi állapotra adott viselkedéses reakció, azok pozitív vagy negatív besorolásánál elsősorban az érzelem hatását vesszük figyelembe. Így az örömteli érzelmek túlnyomórészt pozitív hatást váltanak ki, a negatívoknak pedig az esetek többségében kellemetlen hatása van. Leggyakoribb negatív érzelmek a félelem, a harag, az undor és az agresszió.

A félelem a szorongás tárgyiasult formája. Míg a szorongás tulajdonképpen egy érzelmi állapot, a félelem egy konkrét vagy elképzelt jövőbeli helyzetre irányul, amelynek

²⁰ FREDRICKSON 2004, 1367–1378.

lehetséges hatását az egyén veszélyesnek tartja, amely veszélyezteti az egyént. Testi tünetei hasonlóak a szorongáséhoz (például izzadás, szorító érzés a torokban és a mellkasban, izomgyengeség, nehéz levegővétel stb.), azonban fontos különbség, hogy amíg a félelem a veszély megszüntetésére vagy a helyzetből való kilépésre ösztönzi az egyént, addig szorongás esetén a személy nem képes cselekvéssel adaptívan elhárítani a fenyegetést, így a negatív érzés állandósulhat, „életérzéssé” válhat. A félelem hatására a személy vagy elmenekül, vagy szembeszegül, védekező agresszióval válaszol a helyzetre. Hirtelen, váratlan túl erős hatás pánikreakciót válthat ki. Ha előre észleljük a fenyegető helyzetet, a félelem hatására minden olyan viselkedésformát gyorsabban sajátítunk el, ami a megmenekülést teszi lehetővé. Így segíti ez az érzelem az alkalmazkodást. A félelem lehet konkrét félelem (ilyen például félelem a fájdalomtól, félelem konkrét tárgyaktól, félelem konkrét személyektől, félelem a büntetéstől, halálfélelem), és lehet szimbolikus jellegű (például félelem a sötétségtől, a mélységtől vagy a szeparációs félelem).

Az undor jól ismert testi „élményekkel” és arckifejezéssel jár. „Ősi” érzésnek tartják, amelynek az emberiség történetének „tudattalanabb” szakaszában az lehetett a célja, hogy megvédjen az egészségre káros vagy életet veszélyeztető táplálékoktól, helyzetektől. (Például bizonyos szagok eleve undort váltanak ki, a hullók vagy rágcsálók látványa sok emberből undort vált ki.) Az undor érzését gyakran torokszorítás, émelygés, sőt hányás kísérheti. Valószínűleg az érzés keletkezésének hatásmechanizmusa bonyolult, és nemcsak a veszély előre jelzését szolgálja, hanem van tanult, szociális összetevője is. (Például mondhatjuk valakire, hogy undorodom az ilyen alakoktól, jóllehet nem jelent a léte veszélyt számunkra.) Az undor fogalma együtt jár a szennyezettség fogalmával, az átélt érzés pedig kapcsolatban van azokkal a testi tünetekkel, amelyeket eredetileg kiváltott, és amelyek módosult formában más, az életre és egészségre alapvetően nem veszélyes tárgyakra, helyzetekre is áttevődnek az azonos testi érzés megélése kapcsán). Negatív érzelmek a harag és a düh is. A harag intenzív negatív indulat vagy érzelem, amelynek fokozottabb, tárgyiasult formája lehet a düh. A negatív érzelmek az esetek többségében agresszív válaszreakciókban jelentkeznek. Az érzelmi reakciók közül a pszichológiában legkiterjedtebben az agressziót tanulmányozták. Agresszív megnyilvánulásokkal az élet szinte minden területén találkozhatunk. Az agressziót mint viselkedésformát nehéz definiálni. Ranschburg definíciója szerint: „Agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozunk.”²¹ A fogalom jelentésének középpontjában tehát az a gondolat áll, hogy valaki egy olyan cselekedetet hajt végre, amely fájdalmat okoz valakinek (vagy valaminek). A mindennapi élethez való alkalmazkodás az emberektől olyan mértékű feszültségtűrést követel, amely az egészséges, érett személyiségű emberek számára is sok esetben megterhelő. Az emberi agresszió tehát társas (interperszonális) jelenség, amely belső vagy külső eredetű konfliktusok megoldásaként valósulhat meg.

Az agresszív viselkedés előzménye sok esetben a frusztráció (meghiúsulás) érzése. A frusztráció-agresszió hipotézis szerint, amikor egy személyt valami akadályoz bármilyen cél elérésében, agresszív hajtóerő keletkezik, amely az illetőt arra motiválja, hogy megtámadja a frusztrációt okozó akadályt (személyt vagy tárgyat). Vagyis az agresszió ebben az esetben *drive-ként*, hajtóerőként működik. (Ezért is tárgyalják a szakkönyvek az agresz-

²¹ RANSCHBURG 1981, 90.

sziót a motivációról szóló fejezetben.) Megkülönböztetünk eszközjellegű (instrumentális) agressziót (ebben az esetben egy eszköz meg- vagy visszaszerzése érdekében vagyunk agresszívek), és céljellegű (indulati) agressziót (ebben az esetben meg a károkozás, a fájdalomkeltés, a bántás az agresszió célja). Ha a közösségi szempontokat vesszük figyelembe, akkor megkülönböztetünk úgynevezett *proszociális* (az egyén, a közösség védelme szolgálatá érdekében elkövetett) és *antiszociális* (az egyén és közösség elleni) agressziót. Az agresszió lehet továbbá támadó vagy védekező jellegű. Az emberi agresszió, mint érzelmi reakció, egy komplex esemény. Keletkezésében a múltbeli tapasztalatoknak, a szociális tanulásnak rendkívül fontos szerepe van. Nemcsak az agresszió elkövetésében, céljában, módozataiban és eszközeiben találhatunk különbségeket, de az agresszióval kapcsolatos egyéni toleranciában is. Ezeket a különbségeket részben az érintettek szociokulturális háttere, részben etnikai és nemi hovatartozásuk határozza meg. A különféle agresszív megnyilvánulások minősítése más-más értékítélet alapján történik a különböző történelmi korokban, illetve etnikai csoportokban. Közismert, hogy a nők és a férfiak, vagy gyermekkorban a lányok és a fiúk *agressziótoleranciája*, illetve viselkedéses reakciómódja eltér. (Mivel a lányok általában jobbák verbális képességekben, a fiúk pedig fizikai erő kifejtés tekintetében, „adott” az agresszió alkalmazásának módja.) Végül érdemes megfontolni az agresszió külső és belső feltételeit számba véve, hogy az agressziót csökkentheti a kritikus gondolkodás, ha agresszióellenes normákat tanítunk és aktiválunk, ha minimálisra csökkentjük az agressziót kiváltó jelzéseket és a médiából áradó erőszakot, valamint ha megtanulunk elfogadni másokat, ahelyett, hogy eltávolodnánk tőlük, vagy megfosztanánk őket emberi mivoltuktól.²²

5. Viselkedéses eltérések a szociális térben, személyiségzavarok

Az átlagostól, „normálistól” való eltérések leírásakor kétféle szempont érvényesülhet, egyrészt annak leírása, hogy az egyén hogyan definiálja saját magát a szociális térben, milyen, a helyzetnek megfelelő alkalmazkodási stratégiát alakít ki, másrészt annak értékelése, hogy az adott szervezeti kultúra, szociális közeg mit tekint normálisnak, rendellenesnek vagy kórosnak az adott viselkedés szempontjából.

Tekintettel arra, hogy a fogvatartotti populáció túlnyomó része már eleve olyan mentális, érzelmi és viselkedéses jellemzőket mutat, amelyek a külső környezet, társadalom számára legalábbis „rendellenesek”, ehelyütt néhány olyan, a rendellenes viselkedés hátterében jelentkező személyiségzavar rövid bemutatása következik, amely oki tényezőként szerepelhet az egyén életsorsának alakításában.

Ami az intelligencia, szociális intelligencia szintjét illeti, a populáció többsége, amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy a tesztekkel mért intelligencia jól korrelál az iskolai végzettséggel, a közepesnél alacsonyabb tartományban helyezkedik el.²³ Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos részképességek tekintetében esetenként nem találkozhatnánk átlag feletti képességű fogvatartottal. A statisztikai tények alapján el kell fogadni, hogy a kérdéses

²² A bekezdésben leírt megállapítások forrása: kodo101bandb.atw.hu/szocpszicho/szocialpszichologia-VIII.PDF (A letöltés ideje: 2018. 08. 10.) A lábjegyzettel jelölt tankönyvrész a Kodolányi János főiskola szociálpszichológia tankönyvéből került ebbe a tankönyvbe. az egész VIII. fejezet az agresszió témával foglalkozik, amelyet a fenti linket lehet elérni.

²³ Lásd KOZÁRI–RUTKAI–SÁNTA szerk. 2017, 10.

csoport többségében az átlag alatti normális és az úgynevezett „retardált” övezetbe esik, viselkedéses jellemzőik az intelligencia szempontjából tehát az adott csoportokra jellemző tulajdonságokkal írható le. Az iskolai előmenetel azonban nem csupán az intelligenciával korrelál. Az alacsony szocioökonómiai státuszú és kisebbségi csoportok gyermekei számos egyéb ok miatt nem jutnak hozzá megfelelő színvonalú oktatáshoz, sokukat a kisiskoláskor kezdetén indokolatlanul helyezik el a speciális nevelési igényű gyermekek osztályaiban, gyakrabban kapnak „értelmi fogyatékos” és „ADHD” diagnózisokat, ezzel beskatulyázva és esélyt sem adva a felzárkózásra.

Szociális vagy érzelmi intelligencia szempontjából vizsgálva a csoportot a kérdés megválaszolása már bonyolultabb. A „sajátos” szociális tér sajátos viselkedésválaszokat hív elő, és ezek megtanulása, *adaptív* alkalmazása személyiségzavarként diagnosztizálható. Az izoláció, a *prizonizáció* hatására a személyiség is sérül, és a kognitív képességek kevésbé kedvező szintje ezt a hatást még fokozhatja. A *prizonizáció* még a kiváló intellektust is képes átmenetileg károsítani, erről tanúskodik az a naplósorozat, amelyet Mérei Ferenc²⁴ börtönévei alatt írt. Művében többek között a gondolkodás, a képzetáramlás gyermeki szintjének megélését az élménytartalmak primitívebb személyiség szinten történő beépülését írja le. Művében az izoláció érzéséről az élmények, üzenetek „palackba zártságáról” ad irodalmi értékű élménybeszámolót. Mérei rendkívüli intellektusa, szakértelme, írói tehetsége lehetővé tette az átélt élmények személyiség- és magatartás-torzító hatásának leírását, de ezek a hatások minden valószínűséggel csak tanult „védekező mechanizmusok” segítségével enyhíthetők, amelyek tartósan hatást gyakorolva beépülnek a személyiségbe, és más helyzetekben is „megtanult” válaszmagatartást hívnak elő. Ezeket a viselkedésmódokat „személyiségzavarok” gyűjtőfogalomként ismeri a szakirodalom. A fogalom egzakt módon igen nehezen határozható meg, ugyanis a személyiségjegyek „normalitása” mindig az adott kulturális kör függvénye. A kulturális kör ebben az esetben nemcsak etnikai, hanem szerkezeti kultúrát is jelent. A személyiségzavaros emberek viselkedési rendellenességeinek hátterében tehát olyan rugalmatlan személyiségstruktúra található, amely alkalmazkodási zavart okoz az adott kultúrákban. A személyiségzavarokról általában megállapíthatjuk, hogy azok a normál személyiségvonások szélsőséges megnyilvánulásai. A zavar elsősorban az érzelmi megnyilvánulásokat, az indulati kontrollt és a szociális alkalmazkodást érinti.

5.1. A személyiségzavar definíciója és osztályozása

A személyiségzavar definíciója:²⁵ „A személyiségzavarok normál személyiségvonások szélsőséges megnyilvánulásai, melyek következményei elsősorban az érzelmi élet, a szociális beilleszkedés és az indulati kontroll területén jelentkeznek. A személy önmaga, mások és a világ érzékelésének és értelmezésének tartós és pervazív²⁶ zavara, melynek következtében a viselkedés jelentősen eltér a személy kultúrájának elvárásaitól.” (A köznyelv az ilyen típusú viselkedésvárat mutató személyeket pszichopata névvel illeti, de ők nem tartoznak ebbe a fogalomkörbe. Ezek a „pszichopatak”, szakszóval mondva szociopatak [antiszociális

²⁴ MÉREI 1980.

²⁵ Forrás: <http://semmelweis.hu/pszichiatria/files/2015/09/Szem%C3%A9lyis%C3%A9gzavarok.doc> (A letöltés ideje: 2018. 08. 08.)

²⁶ A szó jelentése: átható, átfogó, a személyiség egészét érintő.

személyiségzavarral bírók] csak egy kisebb csoportját képezik a szakirodalomban pszichopatákként nyilvántartott személyiségzavart mutató személyeknek. Ezek tulajdonképpen erkölcsi hatásokat nem ismerő deviánsok, míg a tágabb értelemben vett pszichopaták nem azok.) A személyiségzavarok a kevésbé súlyosnak ítélt pszichiátriai rendellenességek közé tartoznak, azoknál súlyosabb zavarokat mutatnak az úgynevezett pszichózisok (elmebajok), amelyek a személy érzékelését, észlelését, gondolkodását is érintik. Ebben az esetben betegségről, kóros állapotról és nem csak zavarról beszélünk. Ilyen esetekben a beteg percepciójában és/vagy gondolkodásában kóros elemek vannak, torzul az ingerek észlelése, illúziók, hallucinációk (külső inger nélkül létrejövő érzékelés) jellemzik, és hiányzik a betegség belátása. Tekintettel arra, hogy a pszichózisok kezelése minden esetben szakorvosi beavatkozást igényel, ehelyütt csak a személyiségzavarok bemutatására teszünk kísérletet.²⁷

A személyiségzavar tehát alkalmazkodási zavar, azaz az egyén sem viselkedésében, sem belső világában nem tud alkalmazkodni a környezetéhez, a történésekhez. Közös jellemzőjük, hogy maguk körül pszichés sérülési konfliktusokat generálnak, mindig történik kellemetlenség az életükben. A zavarok általában a serdülőkorban vagy a fiatal felnőttkorban alakulnak ki, vagy válnak felismerhetővé, kivéve a *borderline* személyiségzavart, amelynek kialakulása a gyermekkorra tehető. A személyiségzavaros személyeket az „fenyegeti”, hogy függőségbe kerülnek a droggal vagy az alkohollal. Ennek oka, hogy megküzdési technikájuk nem megfelelő, látszólag megoldást jelent számukra az alkohol és a drog.

A személyiségzavarok kialakulásában egyszerre több tényező is szerepet játszhat. Ezek a korai szocializáció eseményei, a primer és szekunder csoporthatások, az intézményi nevelés jellemzői, általában véve a családi, közösségi és társadalmi környezeti hatások, de az öröklött tulajdonságok szerepe sem hanyagolható el (például a temperamentum).

A személyiségzavarok osztályozása

A személyiségzavarok az élet egy-két területét érintő nehézségtől a minden szerepre (párkapcsolat, család, baráti kapcsolatok, munka, közösség stb.) kiterjedő, önkárosítással és/vagy *heteroagresszivitással* járó súlyos zavarig széles spektrumon mozoghatnak.

A DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) szerint a személyiségzavarok három csoportra, azokon belül összesen tíz diagnosztikus kategóriára oszthatók. Az első csoport megnevezése: „különc”, a másodiké „dramatikus”, a harmadik a „szorongó”.²⁸

A különcök csoportjába azok a személyek tartoznak, akik kerülnek a szociális kapcsolatokat, konfliktuskerülők, viselkedésükben autisztikus, *skizoid*, paranoid jegyek is fellelhetők.

A dramatikus csoportba tartozó személyiségzavarok közös tulajdonsága, hogy az ide tartozó személyek feltűnőek, viselkedésük dramatikus, ugyanakkor önértékelésük csökkent vagy labilis. Ebbe a csoportba a *hisztrionikus*, narcisztikus, antiszociális, valamint a *borderline* személyiségzavar tartozik. A *hisztrionikus*, a narcisztikus és az antiszociális

²⁷ A téma iránt érdeklődők bármely pszichiátriai tankönyvben tájékozódhatnak a pszichózisok jellemzőiről.

²⁸ Mentális zavarok/betegségek diagnosztikai és statisztikai kézikönyve. Az American Psychiatric Association (APA), magyarul Amerikai Pszichiátriai Egyesület szerkeszti. 2015 óta érvényes.

személyiségzavarokra egyaránt jellemző az egocentrizmus, mások szükségleteinek figyelmen kívül hagyása. *Hisztrionikus* személyiségzavar esetén felszínes, labilis érzelmi élet, ugyanakkor annak teátrálisan eltúlzott kifejezése, az izgalmak és mások figyelmének állandó keresése jellemző leginkább. A narcisztikus személyiségzavarra a csodálat, az elismerés állandó igénye, feljogosítottság érzése, önzés, irigység jellemző.

A szorongó csoportba a szorongó, a kényszeres és a *dependens* (a latin *dependere* „függeni” igenéből) személyiségzavar tartozik. Mindhárom személyiségzavarra negatív vagy bizonytalan énkép jellemző. A szorongó vagy elkerülő személyiségzavarra a csökkentértékűség érzése, ebből fakadóan bizonytalanság, az elfogadás és a szeretet iránti vágy és a kritikával szembeni túlérzékenység jellemző, ami számos szociális helyzetben gátoltságban, zárkózottságban nyilvánul meg. A kényszeres személyiségzavarra a tökéletességre való törekvés, az ellenőrzés, a részletekben való elmerülés, a makacsság, a me-revség, a túlzott óvatosság és a takarékoság jellemző. A *dependens* személyiségzavarra a más személyektől való függőség, az inkompetencia érzése, a felelősség áthárítása, önálló kezdeményezőkézség hiánya és az egyedüléltől való irracionális félelem jellemző.

5.2. A fogvatartotti populációban gyakrabban előforduló személyiségzavarok: az antiszociális és a borderline személyiségzavar

Az antiszociális személyiségzavar jellemzői

Az antiszociális személyiségzavar hajlamosít a csalásra, hazugságra és mások félrevezetésére. Ezek az emberek kihasználják másokat, nem sokat törődnek a morális értékekkel, és nem érznek büntudatot, ha másoknak fájdalmat vagy sérülést okoznak. Hajlamosak mások érzelmeit manipulálni céljaik elérése érdekében, nem törődnek tetteik következményeivel, sérthetetlennek és érzéketlennek tűnnek, semmibe veszik mások jogait, tulajdonát és biztonságát. Csekély együttérző képességgel bírnak, és mások szükségleteit és érzéseit képtelenek megérteni és azokra reagálni, kivéve, ha az sajátjukkal azonos. Többnyire impulzívan viselkednek anélkül, hogy annak következményeit mérlegelnék; megbízhatatlanok és felelőtlenek, jogsértő és bűnöző viselkedésre, alkoholabúzsra hajlamosak. Sokszor dühösesek és ellenségesek; hatalmi harcokba keverednek, és örömet vagy megelégedettséget érznek, ha másokat kínoznak vagy agresszíven viselkednek másokkal szemben. Hajlamosak másokat hibáztatni a saját hibáikért, valamint azt hinni, hogy problémáikat kizárólag külső tényezők okozzák. Szándékaikra és viselkedésükre kevés rálátásuk van. Ismételten képesek másokat meggyőzni arról, hogy meg szeretnének változni, aztán mégis visszatérnek korábbi maladaptív viselkedésükhöz.

A borderline személyiségzavar (BPD) jellemzői

A személyiségzavar három legfeltűnőbb jellemzője az instabilitás, az impulzivitás és a szélsőségség, amelyek hosszú távon hozzájárulhatnak a *szuicid* rizikó jelentős növekedéséhez.

Az *instabilitás* és szélsőségeség egyaránt megjelenhet a személyes kapcsolatokban, a beteg énképében és önértékelésében, illetve a hangulati életében. A kapcsolati mintázat reaktív tényezők általi befolyásoltsága leginkább az érzelmileg jelentős személyekhez (családtagok, partner) fűződő viszonyokban jelentkezik, és visszatérő problémát okoz. Az önértékelést olyan mértékben megzavarhatják a szélsőséges negatív érzelmek, hogy a személy önmagát teljesen értéktelennek, szerethetetlennek, sőt bűnösnek, büntetést érdemlőnek éli meg. Ez elviselhetetlen mértékű feszültségérzéssel járhat, és rengeteg szenvedést okozhat. Az említettek miatti büntetés impulzív jellegű önkárosító cselekedetek formájában jelenhet meg: börmetszés, bőrkaparás, harapdálás, mértéktelen alkoholfogyasztás, droghasználat, válogatás nélküli szexuális kapcsolatok létesítése, potenciálisan életveszélyes helyzetek keresése. A személyiség működésére jellemző esetlegesség miatt a személy alapvető élménye a céltalanság, de még inkább az üresség érzése, mindezt összevetve a *szuicid* veszélyeztettség valós és mindennapos problémának tekinthető az esetükben.

5.3. Korrekciós lehetőségek fogvatartási körülmények között

A személyiség korrekciója bonyolult, sok szakember együttműködését igénylő feladat. A fogvatartási intézmények teljes állománya, akik közvetlen kapcsolatban vannak a fogvatartottakkal, így vagy úgy, de hatnak szociális viselkedésük alakítására. Két szakma képviselői azonban kiemelten felelősségteljes feladatot látnak el a *reszocializáció*, *reintegráció* érdekében: a *reintegrációs* tisztek és a pszichológusok. Az ő alkalmazásuk, szakértelmük és speciális szakfeladataik ellátása ad lehetőséget olyan nevelési, magatartásmódosító eljárások alkalmazására, amelyek eredményétől sikeresebb *reszocializáció*, *reintegráció* várható. A pszichológusi tevékenység elsősorban a kezelő, fejlesztő egyéni és csoportos eljárásokat tartalmazza, a pedagógiai jellegű foglalkozás pedig a kriminálpedagógia eszköztárszerének alkalmazásával lehet hatékony. A büntetés-végrehajtási intézetekben jelenleg is folyamatosan nagyszámú program valósul meg az eredményes *reszocializáció*, *reintegráció* érdekében. Ezek részben a kriminálpedagógia eszköztárát felhasználva, részben a klinikai pszichológia terápiás és korrekciós módszereit adaptálva törekszenek az eredményes *reintegráció* elősegítésére.

Összefoglalás

A fejezetben áttekintettük azokat a legfontosabb, a megismerést, tanulást, személyiségfejlődést befolyásoló pszichikai argumentumokat, amelyek normális, rendellenes vagy kóros megléte jelentősen kihat a személyiség *intrapszichés* és interperszonális működésére. Kiemelt jelentősége miatt részletesebben foglalkoztunk az érzelmi intelligencia jellemzőivel és a hagyományos nevelési eljárásokkal kevésbé korrigálható értelmi és érzelmi deficitekkel, személyiségzavarokkal. Végül röviden utaltunk a korrekció lehetőségeire a pedagógia és a pszichológia eszközeivel.

Felhasznált irodalom

- BODA Margit – DIEBEL Andrea – PRÓKAI Orsolya (2008): *Munka-kör. Csoportos módszerek, közösségi innovációk a támogatott álláskeresésben*. Debrecen, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- BÓTA Tibor (2015): EQ tájéki barangolás (töprengés az ember érzelmi intelligenciájáról). *Koinónia*, 22. évf. 5. sz. 2840–2847.
- CSEPE Valéria – GYŐRI Miklós – RAGÓ Anett szerk. (2008): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DEZSŐ Renáta Anna (2011): *Közoktatási projektcsomag a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával. Segédanyag a „Többszörös intelligenciák a közoktatásban” című Széchenyi-kollégiumhoz*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet. Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/ti_holocaust_dra/index.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 25.)
- FIRTH-GODBEHERE, Rich (2018): *Silicon Valley Thinks Everyone Feels the Same Six Emotions. From Alexa to self-driving cars, emotion-detecting technologies are becoming ubiquitous—but they rely on out-of-date science*. Elérhető: <https://howwegettonext.com/silicon-valley-thinks-everyone-feels-the-same-six-emotions-38354a0ef3d7> (A letöltés ideje: 2019. 08. 27.)
- FREDRICKSON, Barbara (2004): The broaden-and-build theory of positive emotions. *Biological Sciences*, Vol. 359. 1367–1378.
- GARDNER, Howard (1983): *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, Basic Books.
- GOLEMAN, Daniel (1997): *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér Kiadó.
- HORVÁTH György (1991): *Az értelem mérése*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- IZARD, Carrol Ellis (1992): Basic emotions, relations among emotions, and emotion-cognition relations. *Psychological Review*, Vol. 99. No. 3. 561–565.
- KOZÁRI Aliz – RUTKAI Kata – SÁNTA Livia szerk. (2017): *Börtönstatistikai Szemle 1. sz.* Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- KUN Miklós – SZEGEDI Márton (1972): *Az intelligencia mérése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LEPPER, Marc R. – GREENE, David – NISBETT, Richard E. (1973): Undermining children's intrinsic interest with extrinsic reward: A test of the "overjustification" hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 28. No. 1. 129–137.
- MAYER, John D. – SALOVEY, Peter – CARUSO, David R. (2008): Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, Vol. 63. No. 6. 503–517.
- MÉREI Ferenc (1980): *Lélektani napló*. Budapest, Osiris Kiadó.
- N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- RADNAI Béla (1964): *Az ifjúkor pszichológiája*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- RANSCHBURG Jenő (1981): *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- WECHSLER, David (1958): *The Measurement and Appraisal of Adult Intelligence*. Baltimore, Williams & Witkins.
- WECHSLER, David (2008): *WAIS-IV. Wechsler Felnőtt Intelligenciateszt – negyedik kiadás*. Budapest, OS Hungary. Elérhető: www.oshungary.hu/hu/tesztcatalogus-oshungary/wais-iv/ (A letöltés ideje: 2019. 05. 02.)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések

1. Mit jelent az intelligencia normális eloszlása?
2. Milyen intelligenciafaktorokat vizsgál Gardner többszörös intelligenciamodellje?
3. Milyen jellemzőket vizsgál az érzelmi intelligencia?
4. Milyen tünetekkel jár az érzelmi „analfabetizmus”?
5. Mi a pozitív pszichológiai irányzat állásfoglalása az érzelmek megélésével kapcsolatban?
6. A betegségek nemzetközi osztályozása (DSM–5) szerint melyek a főbb személyiségzavarok, és milyen viselkedéses formákban jelennek meg?

2. Ábrák, táblázatok jegyzéke

1. ábra: *A mentális képességek normál eloszlása*
2. ábra: *A motivált viselkedés alapsémája*
3. ábra: *A hat alapérzelem*
1. táblázat: *A humánspecifikus motívumok típusai*

Vákát oldal

XI. Alkalmazott szociálpszichológiai ismeretek

Bolgár Judit

Bevezetés

A szociálpszichológia feladata annak a meghatározása, hogyan befolyásolja az egyén gondolkodását, érzelmeit a másik személy vagy csoport vélt vagy valós jelenléte. Az alkalmazott szociálpszichológia azokkal a pszichológiai jelenségekkel, folyamatokkal foglalkozik, amelyeknek létrejöttéhez egynél több ember szükséges, és működésük interperszonális. (Nem személyen belüli, hanem személyek közötti folyamatról van szó.) Oskamp és Schultz meghatározása szerint: „Az alkalmazott szociálpszichológia a szociálpszichológia alapelveinek, elméleteinek, tudományos eredményeinek és beavatkozási stratégiáinak rendszerű használata annak érdekében, hogy a társas és társadalmi problémákat megértsük és megoldjuk.”¹ Társas *interakciók* vizsgálatával keres választ szociális viselkedésünk okaira. Vizsgálatai a személyközi kapcsolatok vizsgálatától a csoporton belüli csoportközi viszonyok vizsgálatáig terjedhetnek, de akár társadalmi nagyságrendben is mozoghatnak. Vizsgálatai során a megfigyelés, a kísérlet és a kérdőíves lekérdézés módszereit is alkalmazza abból a célból, hogy a megfigyelt viselkedések pszichikai háttérmechanizmusát feltárja. Tudományos módszerekkel vizsgálja, hogyan hatnak egymásra a társas és a kognitív folyamatok. (Az európai szociálpszichológia 20. századi új irányzata a szociális reprezentáció elmélete már a gondolkodás kognitív folyamatát, a nyelv és a társadalmi élet szabályainak együttműködését vizsgálja, így új megvilágításba helyezi az olyan szociálpszichológiai folyamatokat, mint a társas befolyásolás, a konformitás, a társadalmi *identifikáció* folyamata.) Az alkalmazott szociálpszichológia egyik jelentős kutatási területe a *deviancia*.

1. A deviáns magatartás fogalma és értelmezési problémái

Az emberek „normális” társadalmi együttélésének alapfeltétele, hogy alkalmazkodjanak az adott társadalomban elfogadott normákhoz, viselkedési szabályokhoz. Minden társadalomban előfordulhat, hogy egyes tagjai ezeket a normákat megszegik. Az „átlagostól, normálistól” való eltérést² normaszegést devianciának, a normaszegő viselkedést pedig

¹ OSKAMP–SCHULTZ 1998, 7–18.

² A fogalmak eredetileg matematikai fogalmak. Matematikai szempontból normális eloszlású függvény estén a fogalmak azt jelentik, hogy ezekből az adatokból, jellemzőkből található a legtöbb, tehát a „normális” ebben az értelemben az, ami a leggyakrabban fordul elő, a deviáns, az átlagtól eltérő az, ami az eloszláson belül ritkábban fordul elő.

deviáns³ viselkedésnek nevezzük. A *devianciának* minősített magatartásformák társadalmi megítélése tekintetében világszerte változások tapasztalhatók annak függvényében, hogy a régi *mentálisok* milyen erősen tartják helyüket, vagy szenvednek el változást. A deviánsnak minősített magatartások térben és időben ugyan változhatnak, de a „viszonyítási alap” állandó, és ez a mindenkori társadalmi elvárásoknak, normáknak való megfelelés. A devianciák „csoportba sorolása” tekintetében is felfedezhetők különbségek, társadalmi helyszínek és időpontok függvényében, hiszen közöttük vannak betegségként definiált „gyógyítandó” viselkedésformák, és bűncselekményként számontartott büntetendő viselkedésformák, sőt a csoportba sorolás is jelentős eltéréseket mutat (ez különösen érvényes az alkoholizmusra, a homoszexualitásra és a mentális betegségekre, de bizonyos szempontból az öngyilkosságra is). Devianciák körébe tartozik (a legátfogóbb *spektrumot* tekintve) a bűnözés (krimináls cselekmények), az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószerfogyasztás és a mentális (elsősorban organikus eredetű) betegségek, valamint a szexuális „rendellenességek” (homoszexualitás, transzszexualitás) és a prostitúció. A szociológiai irodalom e jelenségek közös vonását abban látja, hogy mindegyik eltér az adott társadalomban elfogadott viselkedési szabályoktól, vagyis megszegi a normákat. A vizsgálatok hasonló szabályszerűségeket tártak fel az öngyilkosok, alkoholisták, bűnözők és mentális betegségben szenvedők által mutatott viselkedészavar első megnyilvánulásától annak megszilárdulásáig, a deviáns énkép és szerep elfogadásáig tartó pálya, az úgynevezett *deviáns karrier* elemzése során. A devianciák a társadalomra nézve problémát jelentenek, a normálistól eltérő (akár nem szándékos, betegségből eredő, akár szándékos normaszegő) magatartás biztonsági kockázatot jelent a társadalom működése szempontjából, kezelésüket ezért intézményes megoldásokkal biztosítani kell.

A devianciakutatások is jól tükrözik a szemléletbeli megosztottságot, ugyanis a kutatóknak két különböző megközelítési módja létezik: az egyik a devianciákat mint szubjektíve problematikus, a másik pedig mint objektíve adott jelenségeket vizsgálja. Az utóbbi irányzat a társadalmi normákat adottnak veszi, és az ezektől történő eltérést nevezi devianciának. Ez az irányzat nem veszi figyelembe, hogy a társadalomban többféle normával bíró csoport él együtt, továbbá azt sem, hogy a társadalmi kontroll intézményei nem egyforma valószínűséggel „csapnak le” minden deviánsra. Ez azt jelentheti, hogy adott társadalmi, kulturális háttérrel rendelkező egyének vagy csoportok inkább ki vannak téve annak, hogy deviánsként kezeljék őket, mint a társadalom más csoportjai. Az elsőként említett, a devianciát szubjektív problémaként megjelenítő irányzat képviselői viszont a következő alapfeltevések mentén határozzák meg a devianciát. Egyrészt az emberek és csoportjaik szimbolikus úton kommunikálnak egymással, és ennek eredményeképpen bizonyos típusokba sorolják egymást, és ez befolyásolja viselkedésüket, másrészt a deviancia jelensége annak a folyamatnak az eredménye, hogy az emberek kategóriákba, típusokba sorolják egymást, ezek sztereotíp ítéletekben jelennek meg, és a deviancia ennek a kognitív folyamatnak az eredménye, mert

³ A szociálpszichológia értelmezésében a deviancia a társadalmi normáktól való eltérés.

meghatározza jövőbeni értékelő magatartásukat.⁴ Ezzel a megközelítéssel szemben kritika-ként fogalmazzák meg, hogy úgymond *relativizálja* a társadalmi normákat, a jó és a rossz fogalmát. Ezen túlmenően Adler, Mueller, Laufer arra a gyakorlatra is rámutat, hogy lehetséges, hogy a minősítések (például „bűnöző”) valóságos magatartásokat azonosítanak, nem pedig kialakítják azokat.⁵

1.1. Intézményes társadalmi megoldások

A különböző devianciafajták megelőzésével, kezelésével és/vagy *szankcionálásával* kapcsolatban különböző szociológiai, szociálpszichológiai modellek láttak napvilágot. Ezek annak függvényében jelölik meg a beavatkozás helyét és módját, hogy milyen etikai és *normatív* jellemzőket tartalmaz az adott társadalom norma- és értékrendje a devianciákkal kapcsolatban, milyen magatartást tekint egyszerűen „csak” rendellenesnek, átlagostól eltérőnek, és hogy tükrözi ezt igazságügyi és jogrendszere. Gönczöl szerint: „Az, hogy egy társadalom milyen negatív magatartási formákra reagál, mikor érzi szükségesnek az intézményes reakciót, és milyen eszközökkel kívánja végrehajtani a »szakszerű« vagy a büntető jellegű beavatkozást, sok tényező együtthatásának függvénye. Függ az előbb már említett társadalmi toleranciaképességtől, demokratikus hagyományoktól, szaktudományok fejlettségétől és attól, hogy az általuk kínált »készletből« milyenfajta eszközöket választ ki a szakpolitika vagy a hatalmi politika. Az sem mellékes tényező, hogy mekkora anyagi áldozatot képes és hajlandó vállalni. Függ továbbá attól is, hogy a munkamegosztás során az erre rendszerített intézmények milyen eredménnyel képesek »kezelné« a negatív jelenségeket, úrrá tudnak-e lenni a kialakult, esetleg már nehezen tolerált helyzeten, valamint attól is, hogy maguk mennyiben járulnak hozzá a devianciák újratermelődéséhez.”⁶

Az egyetlen devianciatípus, amely minden társadalmi berendezkedésben, annak fejlettségi fokától függetlenül devianciának minősül, a bűnözés.⁷ Ez a devianciafajta mint normasértő viselkedés szankcionálandó, de nem mindegy, hogy a szankcionálás a bűncselekményt vagy a bűnelkövetőt célozza meg, mert ez az elkövető későbbi magatartására is kihat.

Más megközelítésben figyelemre méltó jelenség, hogy ha egy deviáns magatartási forma kezd tömegessé válni a társadalomban, ezzel elveszíti devianciajellegét. (Például a válás a régi időkben vidéken devianciának számított, de ma már nem, bár egyes vallási közösségekben ma is annak számít. Tömeges előfordulása miatt azonban a lakosság többsége, ha nem is tartja kívánatosnak a válást, el sem ítéli azt.)

⁴ ANDORKA (2006) alapján: „Az 1960-as években a deviáns viselkedésnek egy újfajta szociológiai elmélete jelent meg, az úgynevezett minősítési vagy címkézési (labelling) elmélet (Becker 1963; Lemert 1967). Ezen elmélet szerint nem magán a viselkedésen, hanem a társadalomnak, valamint egyes erre kijelölt társadalmi intézményeknek (rendőrségnek, bíróságnak, pszichiátriai intézményeknek stb.) válaszreakcióján múlik [...]” Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevetesz_a_szociologiaba/ch17s03.html (A letöltés ideje: 2018. 05. 10.)

⁵ ADLER–MUELLER–LAUFER 2000.

⁶ GÖNCZÖL 1994, 41.

⁷ „A bűnözés olyan társadalmi tömegjelenség, amely egy adott társadalomban, egy meghatározott időszak alatt elkövetett és ismertté vált bűncselekmények és azok elkövetőinek és áldozatainak összességét jelenti.” BUDAVÁRI 2009, 4. Elérhető: tisztautakon.dunaujvaros.hu/gettdoc.php?id=38&code=86263009 (A letöltés ideje: 2018. 08. 12.)

Egy magatartási forma deviánssá minősítése természetesen nem csupán a gyakoriság, hanem elsősorban annak a kérdése, hogy a társadalom tagjai mennyiben érzik személyükben érintettnek magukat, mennyire látják érdekeiket veszélyeztetettnek egy magatartási forma révén.

2. A reintegráció, reszocializáció lélektani problematikája

A modern társadalmakban a szankcionálás fontos szempontja, hogy a szankció ne az elkövető személye ellen irányuljon, hanem a társadalom számára elfogadhatatlan cselekvés megszüntetésére. Természetesen elkerülhetetlen, hogy az elfogadhatatlan cselekvés szankciói a szóban forgó személyt is érintsék. Vagyis ugyan nem a bűnözőt, hanem a bűnt szankcionálja a társadalom, de ez nem lehet következmény nélküli az elkövetőre sem. A reintegráció is csak akkor lehet eredményes, ha az elkövető belátja, hogy nem a személye ellen, hanem az adott cselekvés ellen irányul a szankció. (Ennek beláttatása gyakran akadályba ütközik, és ez megkérdőjelezheti a reintegráció eredményességét, a visszaesés megelőzését.) Ebben a folyamatban a társadalom felelőssége, hogy megfelelően juttassa kifejezésre szándékát, és ez a bűnelkövető számára is belátható legyen. Az alábbi két idézet is ezt a gondolatot fogalmazza meg.

„Ha valaki a társadalom békéje ellen tör, a társadalomnak joga keletkezik a támadást a jövőre nézve ellehetetleníteni, azonban nem szabad a vétkest cél nélkül büntetni, mert ez által csak további károkat okoznánk.”⁸

„A büntetés az elítélt joga is egyben, mivel ezáltal lehetőséget kap arra, hogy megszabaduljon elkövetett bűnétől, így bizonyos tekintetben a bv. által az emberi méltóság védelme is érvényesül.”⁹

A büntetés-végrehajtásban a reintegráció olyan tevékenységrendszerrel jelent, amelynek célja, hogy annak eredményeként az elítélt a társadalomba visszatérhessen, azonban ez kevesebb elvárást támaszt a reszocializációhoz képest, mivel a reintegrációs tevékenység nem feltétlenül jelenti a fogvatartott lényeges mértékben való belső megjavításának szándékát, megmarad a rab – lehetőségektől függően – negatív irányba való megváltozásának megakadályozásánál.¹⁰ A reszocializációs tevékenységrendszer célja azonban az, hogy annak eredményeként a társadalmi szabályokat megtagadó (vagy azokat nem ismerő) fogvatartott elsajátítsa azokat az ismereteket, amelyek a társadalmi életben való hatékony részvételéhez szükségesek.

Másrészről a reintegráció kifejezés eleve feltételezi a börtönbüntetést megelőző integráltságot, ami azonban inadekvátnak tűnik, tudva, hogy a börtönpopuláció milyen nagy hányadát érinti a társadalmi kirekesztődés, marginalizálódás, különféle gazdasági, társadalmi és kulturális hátrányok. Ezt a rossz helyzetet a börtön csak tovább mélyíti, mivel a szabadulás után még a börtönviseltség stigmája is nehezíti életüket.

⁸ PULSZKY–TAUFFER 1867, 9.

⁹ FRIVALDSZKY 2013, 33.

¹⁰ KATALÁN 2015.

2.1. A fogvatartottak reintegrációjának néhány lélektani aspektusa

A fogvatartottakkal szembeni bánásmód minden megkülönböztetés nélküli egységes követelményrendszerének egyik alapvető problémája, hogy mind a fogvatartottak, mind pedig a velük hivatalos (formális) kapcsolatba kerülő személyek (a továbbiakban: személyi állomány) személyisége az eltérő strukturáltság jegyeit hordozza. Életkoruk, neveltetésük, „élményháztartásuk”, emberi kapcsolataik igencsak szerteágazó mintázatai vésődtek beléjük, amelyek mind a nyelvi kifejezések eltérő használatában, az érzelmek, indulatok irányultságában és intenzitásában jelentkeznek, és ez megnehezíti a zavartalan megértést és együttműködést. A viselkedés uniformizáltsága ezeket részlegesen háttérbe utasíthatja, elrejtheti,¹¹ de tudni kell, hogy az elfojtások ugyanakkor komoly mértékben csökkentik a személyiség teherviselő, illetve teljesítőképességét. Minél nagyobb a viselkedés uniformizáltsága, annál kisebb a tényleges elfogadó és teljesítő kapacitás. A hatékony reintegráció érdekében ezt az ellentmondást szükséges az adott lehetőségek határáig feloldani, amihez nagyon kemény lélektani erőfeszítéseken keresztül vezet az út.

Mindezt nem lehet eléggé hangsúlyozni akkor, amikor megkíséreljük felvázolni a fogvatartottak reintegrációjának néhány pszichológiai aspektusát. Ennek során nemcsak érdeemes lehet, hanem egyenesen kiinduló pontnak tekinthető néhány gondolatkísérlet erejéig kitérni arra, hogy mit tartalmaz a börtönkép. Mit az először elítéltnek, mit a többszörösen visszaesőnek, mit a „fehérgalléros” elkövetőnek, vagy az úgynevezett „nehézfűnek”, és mit a nyolc általánost vagy középiskolát végzett, addig munkát nehezen találó fiatalnak, és a főiskolát végzett büntetés-végrehajtási tisztnek? Teljesen nyilvánvaló, hogy a különbségek adott esetekben óriásiak lehetnek, a megélhetőségtől a túlélésig, a beletörődéstől a karrierépítésig, amit természetesen még számos, egyáltalán nem lényegtelen pszichológiai helyzetkép motivál.

A reális, objektív börtönkép kialakítása mind a fogvatartottak, mind a velük „hivatalból” foglalkozók számára olyan érték, amely nélkül csak rossz válaszok adhatók arra, hogy miért vannak ott, ahol vannak; milyen módon hozhatják ki helyzetükből a számukra s a társadalom számára leginkább hasznosat. Célszerű lenne, hogy mind a fogvatartotti, mind a személyi állomány saját státuszának és szintjének megfelelő ismeretet szerezzen a hazai börtön intézményrendszerének, a társadalomban betölthető szerepének különböző felfogásairól és az ehhez kapcsolódó jogi és társadalomelméleti összetevőkről. Ezt a célkitűzést megvalósítani önmagában sem egyszerű, mivel a különböző iskolázottságú, életkorú, származású, más mentális személyiségbeli és idegrendszeri adottságokkal rendelkező, különbözőképpen reagáló egyének, a „célszemélyek” reakciómódja kiszámíthatatlan. Mutathatnak érdeklődést a tájékoztatás iránt, de nagyobb a valószínűsége a részleges vagy teljes elzárkózásnak.

A Nemzeti Büntelmegelőzési Stratégiáról (2003–2013) szóló kormányhatározatban foglaltak alapján számos a cselekvési programot, pályázati eredményterméket tartalmazó

¹¹ A jelenség a dezindividuiáció fogalomkörébe tartozik. A dezindividuiációval foglalkozó elméletek szerint bizonyos – csoportokban gyakran jelen lévő – feltételek az egyéneket a dezindividuiáció pszichológiai állapotához vezethetik, ahhoz az érzéshez, hogy elvesztették személyes identitásukat, és névtelenül feloldódtak a csoportban. Forrás: www.fajltube.com/filozofia/pszichologia/TARSAS-KOLCSONHATAS-ES-TARSAS-75527.php (A letöltés ideje: 2019. 05. 03.) Erről a jelenségről szól Philip Zimbardo 1971-es stanfordi börtönkísérlete alapján 2001-ben készített *A kísérlet* című német film is.

dokumentum és tanulmány járul hozzá az eredményes reintegráció elősegítéséhez, a fogvatartottak reintegrációja ugyanis a Nemzeti Bünmegelőzési Stratégia szerves részét képezi. A stratégia nemcsak elveket és módszereket határoz meg, hanem konkrét cselekvési programokat és ezek célcsoportjait is tartalmazza. Az eredeti dokumentum melléklete tartalmaz bünmegelőzési témájú projekteket.¹²

2.2. A sztereotípiák a valódi kapcsolat gátjai lehetnek

Azoknak a büntetés-végrehajtási alkalmazottaknak, akik beosztásukból következően közvetlen kapcsolatban vannak a fogvatartottakkal, mentálhigiénés, *pszichohigiénés* jellemzői közvetett módon ugyan, de hatnak a fogvatartottak reintegrációjára. A hazai szakirodalmi forrásokat áttekintve lényegesen kevesebb elméleti és empirikus kutatás beszámolója tartalmaz a reintegráció eredményessége szempontjából fontos szakmai elemzést az alkalmazotti állomány körében, de néhány kutatás olyan figyelemre érdemes objektív (materiális) és szubjektív (személyes érzelmek, értékek, attitűdök a tevékenységgel kapcsolatban) tényezőt mutat be, amely kihathat a reintegrációs tevékenység eredményességére. Rózsa Sándor *A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata*¹³ című összefoglaló tanulmányában elemzi a szervezet legégetőbb problémáit az alkalmazottak szemszögéből. Az empirikus vizsgálatot interjútorédek is kiegészítik. Ezek között olvasható: „A dolgozók úgy érzik, hogy a fogvatartottakkal szemben magukra maradtak: míg az elítélteknek számos jogosultságuk van, a személyi állomány inkább a kötelezettségekkel szembesül, valamint az igazságtalanság érzésével, amit a fokozott felelősségre vonás lehetősége von maga után. Például: »Már a legapróbb hibáért is fegyelmi eljárás indul a felügyelővel szemben, mert nem tud kipihenten szolgálatba lépni.« Túl sok jog biztosítása a fogvatartottak részére, míg az állomány problémái jelentéktelenné váltak.”¹⁴

A valós vagy valósnak vélt „joghátrányok” is elősegítik a fogvatartottakról alkotott kép sztereotipizálását, de gyakran mélyebb, valódi ismeretek nélküli projekciók tükrében, pusztá benyomásokra alapozva a személyi állomány olykor olyan képzeteket alakít ki magában, amelyek azt eredményezik, hogy egy-egy fogvatartottban külső megjelenés alapján olyan jellemzőket „azonosít”, amelyek felületes ismereteken, előítéleten, sztereotípián alapulnak. Ezek a hibás vélekedések magától értetődően a hamis következtetés olyan termékei, amelyek a mindennapi életben is előfordulnak, de a börtön világában megnehezítik a reális szociális percepciót és a fogvatartott lehetséges, a reszocializációt elősegítő tulajdonságainak felismerését. A negatív tartalmú projekció hátrányos, a pozitív pedig előnyös megkülönböztetésre készítheti a személyi állományt. A megkülönböztetés esetleg téves ítéleteken, féligazságokon alapul, nem lesz semmiféle objektív alapja, semmivel sem indokolható, tehát az érintett fogvatartottban, sőt társaiban is azt a véleményt indukálhatja, hogy a börtön az igazságtalanságok színhelye. Ezt továbbgondolva kialakul a fogvatartottakban egy olyan „védekező” sztereotípia, miszerint az igazságszolgáltatás igazságtalan eszközöket vesz igénybe, amivel szemben rendszerint nincs apelláta. Ez mintegy önmaga bizonyítékát

¹² Részletesebben lásd BOLGÁR 2018.

¹³ RÓZSA 2015.

¹⁴ RÓZSA 2015, 61.

hordozza egy olyan – elég gyakori – előfeltevésnek, hogy a rabok számára a börtön egy el-lenséges világ, a gyűlölet kézenfekvő tárgya. És ahol ez a felfogás uralkodóvá válik, nincs olyan reintegrációs tiszt vagy pszichológus, aki egykönnyen átjárhatóvá teheti a személyi állomány és a fogvatartottak közötti viszonyt. Ettől fogva kommunikációjuk olyan mögöt-tes tartalmat hordoz, amely nem teszi lehetővé a problémák rendezését sem. Az előítéletet kellene oldani rendszerint olyan helyzetekben, amikor az előítélet okai rejtve maradnak, esetleg nem is tudatosulnak olyan csoportokban, ahol az eltérő kommunikációs készségek megnehezítik az ellentétek feloldását, az egymásról kölcsönösen kialakított sztereotípiák felülírását. Ez még az egyébként jó szándékú fogvatartott számára is megnehezíti az alkal-mazkodást, hiszen (valós vagy vélt) igazságérzetük nem engedi meg, hogy az igazságta-lanságokkal szemben, legjobb meggyőződésük ellenére mély meghajlásra kényszerüljenek.

A hazai büntetés-végrehajtási intézetek számos elemzés alapján úton vannak a po-roosz iskola hagyományaitól a rehabilitációs irányzat felé. Ennek az útnak a lerövidítése egyrészt tanulási, másrészt anyagi feltételekhez kötött. A büntetés-végrehajtási intézetek alkalmazottainak egy része minden jó szándéka ellenére sem rendelkezik olyan gyakorlati pedagógiai-pszichológiai-szociológiai ismerettel és felkészültséggel, hogy ennek a sokkal bonyolultabb, nagyobb felkészültséget igénylő feladatnak minden tekintetben megfeleljen. A szakállomány (orvosok, pszichológusok, lelkészek) pedig kevesen vannak ahhoz, hogy a mindennapi problémák kezelésében tevőlegesen részt vegyenek, ezért az eredményes reszocializáció, reintegráció érdekében még szükség van a továbbképzések rendszerének fejlesztésére is.

Összefoglalás

A fejezetben meghatároztuk az alkalmazott szociálpszichológia tárgyát, feladatát, felsorolás-szerűen kitértünk a devianciáknak nevezett magatartásformák bemutatására. Ráműtattunk arra, hogy a társadalomban jelentkező deviáns jelenségek vizsgálata mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati társadalomtudományok számára fontos feladat. Ez olyan jelzé-sekkel, „üzenetekkel” szolgálhat, amelyek ráirányíthatják a figyelmet olyan jelenségekre, mint például a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség egyáltalán nem kezelhetetlen faktoraira, vagy azokra a változásokra, amelyekkel a közgondolkodás „leváltani” készül régebbi normákat, fokozatosan felcserélve azokat új követelményekkel. Bemutattuk, hogy a deviancia nem valamiféle külső csapás, hanem maga is társadalmi termék, annak súlyos tehertereleivel, de gyakorta fejlődést inspiráló voltával. Bemutattuk azokat, a szociális percepcióban, személyközi kommunikációban, társadalmi értékítéletben jelen lévő psi-chológiai hatásmechanizmusokat, amelyek gátjai lehetnek az eredményes reintegrációnak.

Felhasznált irodalom

- ADLER, Freda – MUELLER, Gerhard O. W. – LAUFER, William S. (2000): *Kriminológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ANDORKA Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.

- BUDAVÁRI Árpád (2009): *Kriminálstatistika. Bűnözés a számok tükrében*. (Előadás) Dunaujváros, 2009. 09. 21. Elérhető: <http://tisztautakon.dunaujvaros.hu/gettdoc.php?id=38&code=86263009> (A letöltés ideje: 2018. 08. 12.)
- FRIVALDSZKY János (2013): *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat.
- GÖNCZÖL Katalin (1994): Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. *Társadalmi Szemle*, 49. évf. 5. sz. 40–54.
- KATALÁN Gergely Tamás (2015): *Reszocializáció és reintegráció – dogmatikai vagy terminológiai különbségek az új Bv. Kódexben?* Elérhető: <https://arsboni.hu/reszocializacio-es-reintegracio-dogmatikai-vagy-terminologiai-kulonbsegek-az-uj-bv-kodexben/> (A letöltés ideje: 2018. 07. 15.)
- OSKAMP, Stuart P. – SCHULTZ, Wesley (1998): *Applied Social Psychology*. New Jersey, Prentice Hall.
- PULSZKY Ágost – TAUFFER Emil (1867): *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Pest, Emich Gusztáv kiadványa.
- RÓZSA Sándor (2015): A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In CsÓTI András szerk.: *Körletmozaikok 2015*. Elérhető: http://tettprogram.hu/uploads/Körletmozaikok_boritovalpdf.pdf? (A letöltés ideje: 2019. 05. 03.)

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések

1. A deviancia meghatározásánál milyen értelmezési problémákkal találkozhatunk?
2. Milyen összefüggés van az adott társadalmi berendezkedés és a deviancia tartományi körébe eső jelenségek meghatározása között?
3. Mennyiben befolyásolja a munkahelyi elégedettség a fogvatartottakkal való foglalkozást? (Lásd Rózsa Sándor tanulmánya.)
4. Miért hátráltatja a sztereotip gondolkozás az eredményes reintegrációt?

XII. Foglalkozás- és egészségpszichológiai alapismeretek

Bolgár Judit

Bevezetés

Minden fizikai és szellemi munka megterhelést okoz. A különböző foglalkozások úgynevezett „szakmaspecifikus” pszichikai igénybevételét és jellemzőit vizsgálja a foglalkozáspszichológia. A megterhelés eredhet a fizikai és szociális munkakörnyezeti hatásokból, de magából a munkafeladat jellegéből is. A tartós vagy intenzív megterhelés „eredménye” az elfáradás, amely pszichofizikai kockázatot jelent. A munkahelyi pszichés kockázatokról, a munkahelyi stressz hatásairól, a munkahelyi terhelés okozta telítődés és kiegész jellemzőivel kapcsolatos empirikus kutatások fontos adatokkal szolgálhatnak a munkahelyek specifikus pszichés kockázatait illetően,¹ ami már az egészségpszichológia „illetékességi körét” érinti.² Az alábbi fejezetekben a pszichés kockázatot jelentő, a munkateljesítményt és a pszichés egészséget befolyásoló tényezőket és azok hatásmechanizmusát mutatjuk be, majd röviden ismertetjük a pszichés egészség helyreállításának néhány gyakorlati módszerét.

1. A munkateljesítményt befolyásoló pszichológiai igénybevétel³

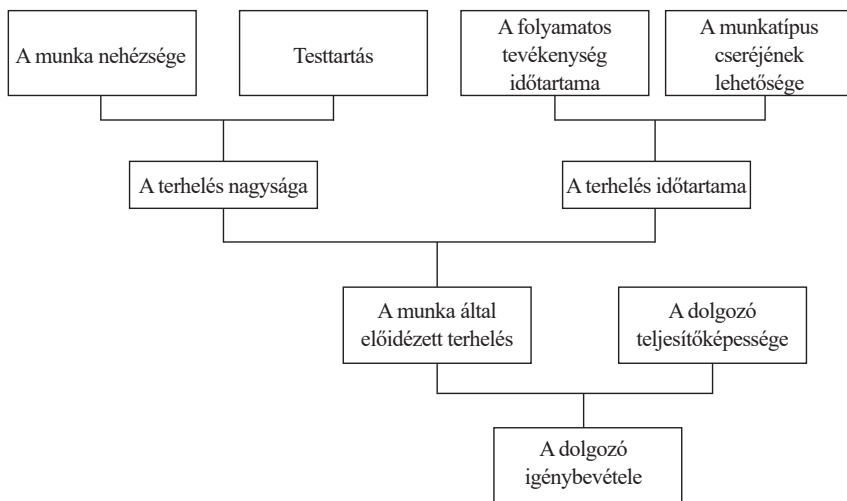
A lelki (pszichikai) és fizikai megterhelések a legtöbb munkatevékenységben együttesen vannak jelen, de különböző arányban, így különböző mértékben befolyásolják az elfáradást. A fizikai és pszichikai terhelés elviselése személyfüggő is, és nemcsak az objektív mérhető fizikai állapottól, hanem a tevékenységgel kapcsolatos szubjektív beállítottságtól is függ. A szubjektív fáradtságérzést a tevékenységgel kapcsolatos érzelmi, tudati, pszichikus folyamatok is befolyásolják. Ez az állapot magában foglalja azokat a fiziológiai, fizikai, mentális, motivációs, valamint emocionális jellemzőket, amelyek adott igénybevétel esetén a terhelésre adott válaszreakció és igénybevétel mértékét meghatározzák. A fáradtságérzettel

¹ BIRÓ 2009; LEHOCZKI–SZUCSÁKI 2017.

² VARGHA–SZABÓ 2015, 4. alapján: „Az egészségpszichológia legszélesebb körben elfogadott és egyúttal leggyakrabban idézett meghatározása Matarazzótól származik, aki úgy definiálja mint »a pszichológia sajátos, nevelési, tudományos és szakmai hozzájárulásainak együttesét az egészség támogatásához (health promotion) és megőrzéséhez, a betegségek megelőzéséhez és kezeléséhez, az egészség, a betegség és a velük kapcsolatos zavarok kóroktani és diagnosztikai korrelátumainak azonosításához, valamint az egészségügyi rendszer tökéletesítéséhez és a hatékony egészségügyi politika kidolgozásához« (Carmony és Matarazzo, 1991, 696. o. nyomán).”

³ BOLGÁR–MIHÁLY 2006 alapján.

kapcsolatos igénybevétel tehát részben a tevékenység nehézsége, fizikai körülményei, időtartama stb. által objektíve előidézett terheléstől (ez maga a megterhelés), valamint attól a pszichológiai és fiziológiai szubjektív érzettől függ, amelyet az a tevékenységet végző személy szervezetében előidéz (ez az igénybevétel).

1. ábra

Megterhelés és igénybevétel

Forrás: KLEIN 1980, II. 686.

Az adott tevékenység megterhelő hatásának vizsgálatakor a következő főbb tényezőket szükséges vizsgálni:

- a tevékenység elemzése, (bonyolultság, speciális igénybevétel, szokatlanság);
- pszichológiai és fiziológiai igénybevétel (fizikai terhelés, a kognitív rendszer terhelése, érzelmi, emocionális terhelés);
- a tevékenység várható fokozott vagy különleges kockázata (például balesetveszély, egészségkárosító hatások, biztonsági kockázatok);
- a tevékenységgel kapcsolatos szociálpszichológiai jellemzők.

Kapás Zsolt a humán kockázati tényezők esetében az alábbi ajánlást teszi:

„A humán tényezők mérlegelésekor a szervezet veszélyazonosítási folyamata során szükséges figyelembe venni:

- a munka jellegét (a munkahely elrendezése, munkafeladat bonyolultsága, a munkatársak munkavégzéséhez szükséges információk rendelkezésre állása, döntéskényszer, felelősség mértéke, munkaterhelés, fizikai munka, munkaidő-beosztás, munkarend stb.);
- a munkakörnyezet jellemzőit (klíma, világítás, zaj, levegőminőség);
- az emberi viselkedést (kulturáltság, vérmérséklet, szokások, hozzáállás, motiváció, elégedettség stb.);

- pszichológiai képességeket (értelem, figyelem);
- fiziológiai képességeket.⁴

A változók vizsgálatával és a megfelelő paraméterek megadásával meghatározhatók azok a kritikus pontok (kockázati tényezők), ahol célszerű beavatkozni a tevékenységi rendszerbe és optimalizálni az igénybevételt. Ha a teljesítmény a kérdéses tevékenység következtében csökken, elfáradásról vagy fáradtságról beszélünk. A hazai munkavédelmi szabályozás régóta tartalmaz előírásokat a *pszichoszociális* kockázatok értékelésére és kezelésére. Eszerint: *pszichoszociális* kockázat névvel illetünk minden olyan munkahelyi ártalmat, legyen az visszavezethető a fizikai környezeti jellemzőkre, a munkahelyi szociális környezeti jellemzőkre, vagy akár a feladat jellegéből, a szervezeti kultúrából adódó, az egyén lelki ellenálló képességét fokozottan igénybe vevő tényezőre, amely mind a munka minősége, mind az egyén mentálhigiénés⁵ állapota szempontjából kockázatot jelent.

Magyarországon 2008. január 1-jétől kötelező a munkáltatóknak a kockázatértékelés elkészítésekor a pszichoszociális kóroki tényezők munkavállalókra gyakorolt hatását értékelni és kidolgozni a kockázat csökkentésére szolgáló intézkedéseket [a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: Mv.) 54. § (1) bekezdés d) pontja.]. Az intézkedések kidolgozásához útmutató dokumentáció áll rendelkezésre.⁶ A dokumentum 42. oldalán a következő olvasható: „A pszichoszociális kóroki tényezők hatásának kitett munkavállalók 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet 6. számú melléklete rögzíti a pszichoszociális kóroki tényezők hatásának kitett munkavállalók jellemzőit.” A rendeletben az 1. és 2. munkavállalói csoportot:

- a gazdálkodó szervezet hierarchizáltságából, belső kapcsolatrendszeréből adódó konfliktusszituációk érintettjei, valamint
- a családtól távol, országon belül vagy kívül tartósan munkát végzők, a túlmunka esetenkénti igényével, rendszertelen étkezési, komfortot nélkülöző pihenési lehetőséggel jellemezhető munkavállalók képezik.

Ami a felsorolás 1. és 2. pontját illeti, a büntetés-végrehajtást tekintve ez akár jellemző is lehet az intézmény alkalmazottaira. Mielőtt azonban a kockázati tényezők tételes felsorolására tennénk kísérletet, tekintsük át azokat az alapfogalmakat, pszichés jelenségeket, amelyek munkahelytől és munkakörtől függetlenül is befolyásolhatják a munkavégzés hatékonyságát!

1.1. Fizikai és pszichikai terhelés

Az igénybevétel jellege szerint általában a terhelés két fő fajtáját szokták megkülönböztetni: a fizikai és a pszichikai terhelést.

⁴ KAPÁS 2012, 18.

⁵ Magyar nyelvi megfelelője: lelki egészség. BUDA (2003, 16) szerint: „A mentálhigiéné nem csupán a pszichés megbetegedések és magatartászavarok megelőzése, hanem a lelki egészségvédelem is, mégpedig pozitív értelemben, mindazoknak a folyamatoknak, tevékenységeknek az összessége, amelyek az emberi személyiséget és közösségi kapcsolatot erősebbé, fejlettebbé teszik.”

⁶ KAPÁS 2012, 42.

A fizikai fáradtságot (leegyszerűsítve) két fő tevékenység okozhatja:

- a dinamikus izommunka;
- a statikus izommunka (olyan tevékenység, ahol a munkát végző izom tartósan, statikusan feszített állapotban van, például a tárgyak megtartásakor, mozdulatlan álláskor stb.).

A fizikai megterhelés lehet egyoldalú, amikor állandóan és tartósan csak egy kisebb izomcsoport végez munkát, illetve több izomcsoportra kiterjedő vagy a teljes szervezetet igénybe vevő. A fizikai megterhelés legtöbb esetben pszichikai terheléssel is együtt jár, mert ha mást nem, a figyelmünket biztosan megterheli.

A pszichikai terhelés elsősorban mentális és/vagy érzelmi igénybevételt jelent. Tisztán ez is ritkán fordul elő, hiszen például a munkával járó adminisztrációs munka (mint például jelentések készítése) alapvetően mentális igénybevétel, de igénybe veszi a szemmozgató izmokat és a végtag izmait is. Ha a munkával járó terheléseket akarjuk elemezni, akkor a meghatározó igénybevételt emeljük ki. (Például az operátori, adatelemzői, műszerkezelői [és mindenfajta fokozott figyelmet igénylő] tevékenység elsősorban a mentális rendszert veszi igénybe, a veszéllyel járó vagy fokozott empátiát igénylő tevékenységek [például kaszkadőr, pilóta, színész, nevelő] pedig pszichikus, illetve elsősorban érzelmi, emocionális igénybevételt jelentenek. Mindkét fajta terhelés szükségszerűen együtt jár az érzékszervek terhelésével is, hiszen a külső környezettel való kapcsolatteremtés mindenfajta tevékenységben nélkülözhetetlen.)

1.2. Az elfáradás vizsgálata

A vizsgálat módszerei a terhelés fajtájától függően eltérőek lehetnek. A fizikai megterhelés és állóképesség vizsgálata elsősorban fiziológiai vizsgálati feladat. Azonban minden fiziológiai teljesítménycsökkenésnek pszichikus vetülete is van (ezért nevezzük az elfáradást *pszichofiziológiai* állapotnak), és hasznos lehet, ha az elfáradásnak néhány jól megfigyelhető pszichikus tünetét az alábbiakban ismertetjük.

A fizikai kifáradás észlelése

A fizikai igénybevétel és az elfáradás mértékéről jól tájékozott a fokozódó oxigénfelhasználás, a felgyorsult sejtanyagcsere, amely a légzés szaporodásából (lihegés), a verejtékezés fokozódásából, az izmok felmelegedéséből, kifáradás esetén a mozgáskivitelezés lassulásából és pontatlanságából figyelhető meg elsősorban. Ezek a műszer nélkül, egyszerű szemrevételezéssel megállapítható jelenségek jó tájékoztató jellemzői a fizikai elfáradásnak, és jól jelzik az egyéni teherbíró képességet is.

A szellemi igénybevétel okozta változást, illetve pszichikai elfáradást már nehezebb tetten érni objektív mutatók alapján. A kifejezetten szellemi tevékenység okozta kifáradást, illetve a pszichikus terhelés következményeit nem lehet ilyen nyilvánvaló fiziológiai változásokkal nyomon követni.

A pszichológiai elfáradás észlelése

A pszichikai igénybevétel fokozódására elsősorban a tevékenység dezorganizációjából, lelassulásából, a hibák fokozódásából és a személyek szubjektív fáradtságérzésének elemzéséből következtethetünk. A munkát végző ember addig megbízható, egyenletes tevékenysége bizonytalanra, megbízhatatlanná válik, a hibázások száma növekszik, csökken a feladat kivitelezésének gyorsasága és pontossága, a mozgáskoordináció és a test stabilitása. Jellemző fáradtságstípmó például az álomosság, tompaság érzése, a csökkent munkamotiváció, a pszichikum fáradtsága „szomatizálódik”, testi tünetekben jelentkezik, vagyis a pszichikai alapú rossz „érzést” különböző kellemetlen testi állapotok észlelésére vetítjük ki.

A pszichológiai kifáradás okozta jellemző tünetek

A pszichológiai kifáradás minden pszichikus funkcióra kihat az érzékeléstől a motiváltságon keresztül a cselekvésig. Röviden áttekintve, ezek a jellemzők az alábbiak:

- *az érzékelés zavarai.* A „szemfáradás”, ami az érzékszerv elfáradása. A fokozott zajhatások is pszichikai kifáradást okozhatnak. A zaj károsítja a teljesítőképességet. A zaj elsősorban a figyelmet károsítja. Az utcai, zárt téri és az úgynevezett fehér zaj a beszédészlelést nehezítheti;
- *az észlelés zavarai.* Észlelési (úgynevezett érzéki) csalódások, a téri és időbeli konstanciák időleges megbomlása az előrehaladott elfáradási állapotra utalhat. Az információfelvétel zavarait nem kizárólag a jelzések figyelmen kívül hagyása okozhatja. Csökkent pszichés teljesítőképesség esetén az észlelés olyannyira téves lehet, hogy az már az illúziók és hallucinációk határán van;
- *a figyelem zavarai.* A figyelem- és koncentrációképeség színvonala adekvát módon mutatja az aktuális pszichés feszültségi állapotot. Nem tisztázott azonban, hogy a pszichikai elfáradás hatására a figyelem terjedelme és/vagy intenzitása csökken-e. Nem minden figyelemzavar jön létre elfáradás hatására, ez motivációcsökkenés hatására is bekövetkezhet. Ha csökken a motiváció, elterelődhet, lanyhulhat a figyelem. Súlyos esetben az elfáradás következménye akár súlyosan beszűkült, alvásszerű (*narkolepsziás*) állapot is lehet;
- *a gondolkodás zavarai.* Pszichikai kifáradás hatására a gondolkodás lelassul. Lassul a bonyolultabb tudattartalmak és összefüggések feldolgozási sebessége, és a logikai gondolkodás jobban veszít hatékonyságából, mint a gépies gondolkodást igénylő kognitív feldolgozási műveletek. Csökken a figyelembe vett alternatívák, premiszák száma, merevebbé válik a gondolkodási séma. A döntési képesség romlik. Az igénybevétel elhúzódásával a gondolkodási produktivitás fokozottan csökken;
- *a koordináció zavara.* Nemcsak fizikai, hanem pszichikai kifáradás hatására is lassulhat a mozgás. A pszichikai kifáradás elsődleges jellemzője azonban a koordinációs képesség romlása. A koordináció zavarát elsősorban pszichikai értelemben, tehát abban a hatásban érzékelhetjük, amely az ingerfelvételt, -feldolgozást végző központi idegrendszeri funkciókat érinti. Megfigyelhető, hogy a kézírás is változik pszichikai kifáradás hatására;

- *a motiváció és a cselekvésszabályozás zavarai.* Minden célirányos emberi tevékenység akarati erőfeszítést is igényel, ami önmagában is pszichés feszültséget okoz. Lehetséges tehát olyan pszichikai kifáradás, amelyet „akaratelfáradásnak” nevezünk. Ez esetben a tartós cselekvés során csökken az akarat mozgósító ereje, és minél magasabb a teljesítménykövetelmény, annál előbb léphet fel az úgynevezett teljesítménycsökkenés. Erre a munkamagatartás megváltozásából is következtethetünk. Akaratelfáradás esetén a teljesítménymotiváció rohamosan csökken, az egyén egykedvűen szemlélheti saját hibázását, érdektelen, motiválatlan, a saját teljesítményével kapcsolatban kritikátlan lesz. Csoportos feladatvégzés esetén jól megfigyelhető a fegyvelemlazulás és az úgynevezett „pótcselekvések” megnövekedett mennyisége. Gyakran ismétlődő, kevésbé tartalmas és rövid idejű rutinfeladatok különösen megterhelik a teljesítménymotivációs bázist;
- *a szociális kapcsolatok zavarai.* A kognitív folyamatokat komplex módon érintő pszichikai kifáradás nemcsak a gondolkodási fegyelmezetlenségben és a motiváció gyengülésében jelentkezik, hanem érintheti a szociális kapcsolatokat is. A napi munkában túlhajszolt, kifáradt ember estére, elfáradt állapotban veszekedőssé, természetére nem jellemzően ingerlékennyé válhat. Ez a magánéletben családi, partnerkapcsolati konfliktusokhoz vezethet, a munkahelyen pedig súlyosan károsíthatja a munkahelyi légkört.

Összegezve tehát a pszichikai elfáradás jellemzői:

- a kimerülés, ami a túlfáradás felhalmozódása, a testi és pszichikus funkciók túlfeszítettségének állapota. (Ezt gyakran *stimulánsokkal*⁷ próbálják ellensúlyozni);
- az ösztönzés (késztetés) kifáradása, ami a monotóniával, telítődéssel áll szoros kapcsolatban;
- az éberség (*vigilancia*) csökkenése, aminek figyelmen kívül hatása kritikátlan feladat-végrehajtáshoz vezethet.

1.3. A monotónia, az éberségi szint (vigilancia) csökkenése és a telítődés jellemzői

Ezek a jelenségek konkrét megfigyelhető „tüneteket” hordoznak. A fáradtság „markáns” jellemzőiként külön érdemes elemezni hatásmechanizmusukat: (A jelenségek összehasonlító adatait a 2. ábra szemlélteti.)

- *a monotónia:* egyhangú, kevésbé változatos, hosszan tartó, mentális igénybevétel következtében fellépő, teljesítménycsökkenést kiváltó jelenség. A fáradtságtól a monotónia abban tér el, hogy míg fáradtság hatására a pszichikus feszültség nő, monotónia hatására csökken. Ennek jelentős személyiségbeli és alkalmassági konzekvenciái vannak a monoton tevékenységre történő igénybevehetőség szempontjából. Személyiség-lélektanban vizsgált és megállapított összefüggés van egészséges személyiségnél a monotóniatűrő képesség és az extra-introverzió személyiségfaktor között. Az introverzió mint személyiségvonás pozitívan korrelál a monotóniatűrő

⁷ A stimulánsok olyan természetes vagy mesterséges anyagok, amelyek serkentik a központi idegrendszer működését. (Előfordulhat, hogy megvonásuk, illetve hiányuk elvonási tünetekkel jár).

képességgel, így az introverzív személyiségtípusnál a monotonia hatására nem, vagy jóval kevésbé, vagy később alakul ki neurotikus jellegű magatartás. Monoton tevékenységben nyújtott teljesítménycsökkenés oka lehet a munkafeladat túlzott rutinszerűsége, az ingerszegény munkakörnyezet, a testhelyzetváltozás gátoltsága, a munkával kapcsolatos visszajelzések hiánya. A monotonia hatása oldható a környezeti ingerek változatosabbá tételével (például kellemes ritmusú zene), munka közben aktív szünetek beiktatásával, a motiváció fokozásával, a várható hatások ismertetésével és kezelésük, csökkentésük tudatosításával stb. A monotonitást kompenzáló és megelőző beavatkozási lehetőségek: a munkafeladat önálló logikai egész jellegének biztosítása; a korszerű munkaszervezés; valamint ingerekben gazdag és változatos környezeti feltételek biztosítása;

- *éberségi szint csökkenése*: a *vigilancia* mint pszichikus állapot egyfajta készenlétet jelent a tevékenység végzésére. Míg a monotonia az egyhangú, de állandóan jelentkező ingereknek a központi idegrendszert kifárasztó hatása miatti pszichikus feszültség csökkenése következtében jön létre, addig az éberségi szint csökkenése az ingerek hiánya miatt bekövetkező teljesítménycsökkenés, amely elsősorban a teljesítmény megbízhatóságát, minőségi jellemzőit rontja (hibázások növekedésével járhat). Az elfáradás hatására az idegrendszer készülségi, ingerbefogadó és -reagáló képessége romlik. A tevékenységben beálló hosszú szünet, a várakozás ingerszegény időtartama „elaltatja” a tevékenységet végző éberségét, csökken a figyelemkoncentráció és az ingerkörnyezetben bekövetkezett változás észlelésének képessége. (Az éberségi szint csökkenésének problémája elsősorban a nagy rendszereket irányító operátori, irányítóközpont-kezelői, koordinátori stb. tevékenység során kiemelkedő jelentőségű.) A vigilanciacsökkenés megelőzése a következő beavatkozásokkal oldható meg: tevékenységcsere, munkaköri szünet, racionális munka- és pihenési rend, változatos pihenési „regeneráló” program. Ez elsősorban a vezetés részéről igényel empatikus odafigyelést, aktív szervezői tevékenységet.);
- *a telítődés*: olyan pszichikus, emocionális jellegű állapot, amely a motiváció tárgyától és irányától függően lép fel, és amelynek az a jellegzetessége, hogy meghatározott tevékenység, amelyhez adott személy kezdetben pozitívan viszonyult, később, a huzamos ideig történő ismétlődés vagy a munkakörülmények romlása következtében, esetleg egy adott munkakör túl hosszú ideig történő betöltése miatt elveszti pozitív felszólító, vonzó, motiváló jellegét, és helyette semleges vagy negatív (elutasító) viszonyulás alakul ki. Ha a munkakör vagy feladat vállalása még akkor is kötelező (külső ok vagy belső késztetés miatt), amikor az már kellemetlen a munkavállaló számára, egyre inkább arra fog törekedni, hogy elkerülje a nemkívánatos helyzetet. Ha ebben külső (szervezeti) vagy belső (például *egzisztenciális*) tényezők akadályozzák, először pótcselekvések „beiktatásával” igyekezik halogatni az elvégzendő feladatot, majd a telítődés bekövetkeztével viselkedése feszültté, ingerültté, esetleg kötekedővé, aszociálissá válik. A telítődés tehát egyfajta érzelmi, emocionális állapot, amelyben a pszichés feszültség fokozódása nem készenléti állapotra, nem, a munkavégzés hatékonyabbá tételére, vagyis nem a szituáció fenntartására, hanem megszüntetésére irányul. A telítődés állapotában levő személy mind feszültebben keresi a „szabadulás” lehetőségét. Ebben az állapotban nem ritkák az aszociális, paranoid megnyilvánulások sem. Meg kell jegyezni, hogy

a telítődés visszavezethető a monotónia valamely formájára, de a monotónia nem feltétlenül vezet telítődéshez. A monotónia mindenkor a pszichés feszültség csökkenésével, a mozgósítható mentális energiák csökkenésével jár, de ez nem feltétlenül jár negatív érzelmi állapottal, a telítődés viszont negatív emóciókban és magatartásban, ingerlékenységben, idegességben jut kifejezésre. A telítődés következtében a munkamagatartás, a személy törekszik a tevékenység lerövidítésére, a szünetek gyakoribb közbeiktatására, „pótcselekvések” végzésére (például gyakoribb cigarettára gyújtás, sűrűbb testhelyzet-változtatás stb.); a feladat „objektív okokból” történő elodázására (ugyanakkor nyugtalan a határidő lekésése miatt). Gyakori jelenség, hogy a munka iránti ellenszenv „kivetítődik” a szociális környezetre is, a konfliktuskeresésre való hajlam megnövekszik; gyakoribbá válik a tényleges, ok nélküli eltávozás a munkahelyről. Tartós hatás esetén vagy súlyosabb helyzetben viselkedési zavarok, nyugtalanságra utaló cselekvések, pszichikus eredetű fájdalomérzések lépnek fel, személyiségzavarra utaló tünetek jelentkeznek. A telítődés kialakulásának, megelőzésének legtermészetesebb módja az életvitel és a tevékenységek jól szervezett változatossága a megfelelő stabilitás fenntartásával. A telítődés kialakulásának megelőzésére, kompenzálására mindazon módszerek alkalmazhatók, amelyeket az elfáradás, a monotónia megelőzésére és ellensúlyozására alkalmazunk. Legfontosabb eszközei a munkavállaló számára is átlátható, a munka iránti elkötelezettséget elősegítő érték- és normarendszer tisztázása (munkaköri leírások, szervezeti és működési szabályok átláthatósága, érthetősége és értelmezhetősége), megfelelő szociális klíma kialakítása és fenntartása, az informális kapcsolatokat is figyelembe vevő, csoporthatékonyságra építő vezetési kultúra, differenciált, jól elkülöníthető munkakörök megléte.

1. táblázat

Az elfáradás, a monotónia, a vigilanciacsökkenés, a telítődés összehasonlítása

	Elfáradás	Monotónia	Telítődés	Vigilancia
Aktivitás	csökken/lassulás	csökken/elalvás	nő/nyugtalanság	csökken/álmoság
Pszichés feszültség	nő	csökken	nő	csökken
Teljesítmény-motiváció	tevékenység-motivált	változó	motívum kialszik, vagy ellentétes lesz	csökkenő motívum
Feloldás módja	pihentetés (aktív, passzív)	zene vagy más tevékenység (esetleg motiváció)	más feladat, belső motívumerősítés, jó szociális klíma, belső szükségletek fokozása, ambíció növelése	ingerek fokozása idegrendszer terhelése

2. Munkahelyi pszichés kockázatok, a kiégés

Az előző alfejezetben ismertetett pszichikai megterhelések ugyan jelentős mértékben igénybe veszik teherbírástunkat, észrevehető kognitív, érzelmi és viselkedészavart okozhatnak, de ezek a rendellenességek részben „önerőből”, részben emberi odafigyeléssel, munkatársi, vezetői segítséggel helyrehozhatók. Ezek nem tekinthetők kóros, csupán rendellenes állapotnak, és „tüneti kezelés” segítségével visszaállhat az optimális munkaképesség. A kiégés komplex, a személyiség teljes vertikumát érintő, sokszor drámai hatása miatt betegségnek (munkaképesség szempontjából kóros állapotnak) tekintendő, és kezelése egészségügyi segítséget, beavatkozást igényel.

A kiégési szindróma (angol kifejezéssel a *burnout syndrome*) az a tünetegyüttes, amely hosszú távú fokozott érzelmi megterhelés, kedvezőtlen stresszhatások következtében jön létre, fizikai-érzelmi-mentális kimerüléssel jár. Az elmúlt évek kutatásai azt igazolják, hogy ez a betegség elsősorban azoknál a munkaköröknél jelentkezik, amelyek társadalmi segítő tevékenységgel vannak kapcsolatban, és humán területet érintenek, vagy ahol az eredményes munkavégzés feltétele az átlagosnál sokkal nagyobb mértékű empátia vagy azonosulás. (Ilyeneket elsősorban az egészségügyi, az oktatási-nevelési, a gondozással és korrekcióval foglalkozó területeken találhatunk.) Az általánosan használt úgynevezett segítő foglalkozásúak esetében a kiégési szindróma mint rizikófaktor megjelenését az is alátámasztja, hogy az utóbbi tíz évben jelentős mennyiségű tanulmány, kutatási beszámoló készült a „segítő” munkakörben dolgozók kiégésével kapcsolatban. Egy 2017-ben megjelent tanulmány a büntetés-végrehajtásban dolgozó személyi állomány mentálhigiénés állapotának vizsgálatáról számol be,⁸ amely során a kiégési szindrómával kapcsolatban is végeztek vizsgálatot. (A részletes kutatási eredmények a jelzett tanulmányban olvashatók.)

A kiégésre vonatkozó nemzetközi vizsgálatok már a 70-es években megkezdődtek. A szakirodalom a jelenségre a kiégés kifejezést a 70-es évek közepétől használja. Az első jelentősebb nemzetközi összegző munka 1982-ben jelent meg.⁹ Fekete Sándor tanulmányában Freudenberg (1980)¹⁰ nyomán a következőképpen definiálja a kiégést: „Ez a szindróma krónikus, emocionális megterhelések, stresszek nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés állapota, amely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s melyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek.”¹¹ Ezt az állapotot a krónikus distressz állapothoz hasonlíthatjuk, amellyel való megküzdés rendkívüli módon igénybe veszi a szervezetet. A kiégés elhúzódó folyamat, amit egyes szerzők különböző szakaszokban, lépcsőkben írnak le, megjegyezve, hogy a szakaszok ciklikusan ismétlődhetnek. Edelwich és Brodsky¹² négy plusz egy fázist különít el:

⁸ LEHOCZKI–SZUCSÁKI 2017.

⁹ PERLMAN–HARTMAN 1982.

¹⁰ Herbert J. Freudenger (1926–1999) német származású amerikai pszichológus. Ő volt az első, aki teljeskörűen vizsgálta a testi-lelki kimerültség tüneteit, és átfogó tanulmányt készített a kiégésről. 1980-ban megjelent könyve (FREUDENBERGER, H. J. – RICHELSON, G.: *Burnout*. New York, Bantam.) a jelenségre való hivatkozás alapirodalmá lett. Munkásságát 1999-ben az Amerikai Pszichológiai Alapítvány Aranyérem díjjal ismerte el.

¹¹ FEKETE 1991, 17.

¹² EDELWICH–BRODSKY 1997.

1. a remények vagy idealizmus fázisa: ebben a szakaszban a „munkavégzéssel és az eredményességgel kapcsolatos” irreális elvárásokról van szó;
2. a realizmus, a munka szeretetének fázisa (ezt a fázist Brodsky utólag jelölte meg);
3. a stagnálás vagy kiábrándulás fázisa: amelynek következtében csökken a teljesítő-képesség;
4. a frusztráció fázisa: ekkor már egyre idegesítőbbek a munkával kapcsolatos terhek;
5. az apátia fázisa: amikor a szakmai munka rutinszerűvé, gépiessé válik.

Ónody Sarolta gyakorlatias módon foglalkozik a problémával, és megoldási, kezelési javaslatokkal is él. A kiégést tizenkét lépcsős folyamatként írja le azzal a kitételrel, hogy a stádiumok között nincs éles határ, valamint a szakaszok élethelyzettől és személyiségtől függően különböző intenzitással jelentkezhetnek. A tizenkettő „stáció”:¹³

1. Az ideálisra való törekvés: annak ellenére, hogy a környezet pozitívan fogadja, túl nagy erőfeszítést igényel. Mi segít a csapdát elkerülni? A kényszeres bizonyítási vágy felismerése és a saját adottságoknak megfelelő munka- és életritmus kialakítása.
2. Fokozott erőfeszítés: a feladatok irreális mennyiségű felvállalása miatt időzavarba kerülünk. Megszűnik a feladatok delegálásának képessége, kialakul a kontrollvesztéstől való félelem. A teljesítmény állandó növekedéséből adódóan fáradtság és az eredményesség csökkenése alakul ki. Mi segít? A feladatok egy részének delegálása. Így csökken a megterhelés, javul a minőség.
3. A személyes igények elhanyagolása: eltűnik az életükből a „privát” érzélem, a vidámság. A személyes élettér beszűkül. A hivatalos elfoglaltság válik az egyetlen időtöltéssé. Mi segít? Előre megtervezett napi- és hetirend, amelyben a pihenésre, a privát életre is jut idő.
4. A személyes igények és konfliktusok elfojtása: megjelennek a testi kimerültség jelei, de túlteljesítéssel reagálunk. Felborul a normális bioritmus, a hétvége az alvás vagy az intenzív sporté. Ez újabb egyensúlyfelbomlást okoz. Mi segíthet? Az intő jelek komolyanvétele, a koncentrált pihenés és sport helyett azok arányos elosztása.
5. Az értékrend megváltozása, felbomlása, a fokozatos lemondások a munkára való koncentrálás miatt: régi, szoros kapcsolatok feladása, baráti kör elvesztése, egyedüllét. Mi segít? A saját értékrend őszinte áttekintése: mi a sorrend? Milyen lenne a kívánatos sorrend, és milyen lépéseket szükséges tenni ennek elérésére.
6. A fellépő problémák tagadása: elvesz a környező világgal való kapcsolat. A feladatvégzésre irányuló fixálódás. A baráti látogatások, beszélgetések terhesek lesznek. Beszűkül a gondolatvilág, megszűnik a munkán kívüli események iránti érdeklődés. Mi segít? A túlterhelés csökkentése. Segít, ha sikerül erről az állapotról elfogulatlanul beszélni.
7. Visszahúzódás, elzárkózás a szociális környezettől: az állandó túlterhelés miatt a többiek iránti figyelem elapad. Szélsőséges jelenség lehet a „totális kiszállás” vágya. A visszahúzódás az elmagányosodástól való félelemmel is jár. Mi segíthet? A valós kapcsolati szükségletek belátása.

¹³ ÓNODY 2001, 82.

8. Magatartás- és viselkedésváltozás: intolerancia a sajáttól eltérő álláspontokkal szemben, mert minden vélemény kritikaként hat. Érzéketlenné válás a kapott szeretetre. Szenvedélyek megjelenése vagy a velük való szakítás. A változások jellemzője a szélsőségeség. Mi segít? A változások felismerése és tudatosítása. A másoktól kapott gondoskodás és a kritika közötti differenciálóképesség vissza-szerzése.
9. Deperszonalizáció: az önérzékelő képesség elvesztése, megszűnik a belső világgal való kapcsolat. Testidegenség érzése, elvész a veszélyérzet. Mi segít? Szakszerű orvosi segítség.
10. Belső üresség: tartósan ez elviselhetetlen, gyakran lelkibetegségbe fordul át, félelem, pánikrohamok, klausztofóbia stb. Mi segít? Szakszerű kezelés.
11. Depresszió: az élet értelmetlennek, reménytelennek, örömtelennek látszik, e szakaszban jellemző a teljes indítékszegénység. A fáradtság és kétségbeesés érzése állandósul. Mi segít? Gyors szakorvosi és pszichoterápiás beavatkozás.
12. Teljes kiégettség: a kórképben a *szomatikus* és a pszichés veszélyeztetettség egyidejűleg jelentkezik. Mi segít? Gyors szakorvosi beavatkozás.

2.1. A kiégés vizsgálata

A kiégés vizsgálatára kérdőíves eljárás szolgál. Jelenleg a leelterjedtebb a *Maslach Burnout Inventory* (MBI), magyarul a *Maslach-féle kiégésleltár*, amelynek egyik legismertebb megalkotója Christina Maslach.¹⁴ Az első kérdőív 1981-ben látott napvilágot, amely három dimenzióban mérte a kiégés jelenségét. Ezek: az érzelmi kimerültség, a *deperszonalizáció* (elszemélytelenedés vagy személytelen bánásmód), illetve a személyes hatékonyság hiánya. A kérdőív a későbbiekben különböző változatokban készült el. A különböző változatoknál figyelembe vették a szervezet- és szakmaspecifikus pszichés kockázati tényezőket. Kérdőív született többek között a humán szolgáltatást végzők, az egészségügyben dolgozók (orvosok, nővérek, szociális munkások, pszichológusok) számára (ez MBI-HSS, azaz MBI-Human Services Survey néven ismert), a nem szociális szférában dolgozók számára (például informatikusok, menedzserek, hadseregben dolgozók és adminisztratív jellegű munkát végzők; ez MBI-GS, azaz The MB-General Survey néven ismert) és az oktatás területén dolgozók (óvónők, tanárok, gyógypedagógusok) számára is. (Ez MBI-ES, azaz MBI-Educators Survey néven ismert.) Magyarországon a 90-es évektől folyamatosan növekvő érdeklődést tapasztalhatunk a témával kapcsolatos közleményekkel, tananyagokkal kapcsolatban.¹⁵ A magyarországi munkák az eredeti kérdőíveknek a hazai munka- és tanulási kultúra sajátosságaira történő adaptálásával törekedtek tudományos értékű következtetések levonására és ajánlások megtételére.

¹⁴ Christina Maslach (1946–) amerikai pszichológus, a Berkeley Kaliforniai Egyetem professzora A Maslach Burnout Inventory és a Worklife Survey területek társszerzője.

¹⁵ BORDÁS 2010. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00054/pdf/> (A letöltés ideje: 2018. 08. 12.)

3. A stressz és a munkateljesítmény

Selye János (1907–1982)¹⁶ definíciója szerint: „A stressz a szervezet nem specifikus válasza bármilyen, a szervezetet érintő igénybevételre.”¹⁷ A nem specifikus válasz azt jelenti, hogy a szervezetet érő igénybevételre a szervezet más szempontból alkalmazkodó (specifikus) válasszal reagál [például hideg hatására a bőrfelület összehúzódik („libabőr”), hogy a szervezetből kevesebb hő távozzon], de az adott esetben a válaszreakció nem segíti a megváltozott helyzethez való alkalmazkodást. Például, ha valamilyen félelmetes inger (például horrorjelenet) hatására leszünk libabőrösek, ez az adott ingernek nem specifikus válasza, hiszen a bőrfelület összehúzódásának megvan a speciális fiziológiai oka (és egyébként sem lesz a helyzet ettől kevésbé ijesztő). Ebben az esetben az történik, hogy a *stresszorok* mozgósítják az adott élethelyzetben fellépő érzelmi vagy riasztó reakciókkal kapcsolatos élettani rendszert.

A stresszt tehát úgynevezett *stresszorok* (stresszt előidéző tényezők) váltják ki, és egyfajta készenléletet vagy fokozott készenléti állapotot hoznak létre, amely mozgósítja a szervezet energiatartalékait.

A stressz nem mindig idegfeszültség (lásd borzongás), és nem mindig káros vagy kellemetlen. A stressz nem feltétlenül olyan dolog, amit el kell kerülni, mert bármit teszünk, mindig szükség van készenléti energiára.

Éles különbséget kell tenni a tevékenység vagy általánosabban fogalmazva a szervezet *homeosztatis* egyensúlyi állapotát vagy életképességét fenntartó stressz (*eustressz*) és az egészségkárosító vagy kellemetlen *distressz* között.

Selye János 1926-ban fedezte fel, hogy a *homeosztázist*,¹⁸ az egyensúlyi állapotot fenyegető legkülönbözőbb elváltozások sokszor azonos tünetekben jelentkeznek. Ezeket a tüneteket közös néven „betegségi szindrómának” nevezte el. A tünetek hasonló mértékben csökkentik a szervezet működési tartalékait. Modellje alapvetően biológiai modell, és a szervezet fiziológiai állapotának vizsgálatával foglalkozik, de később ezt a modellt kibővítette, és ennek alapján a stresszt mint *pszichofiziológiai* hatást vizsgálhatjuk.

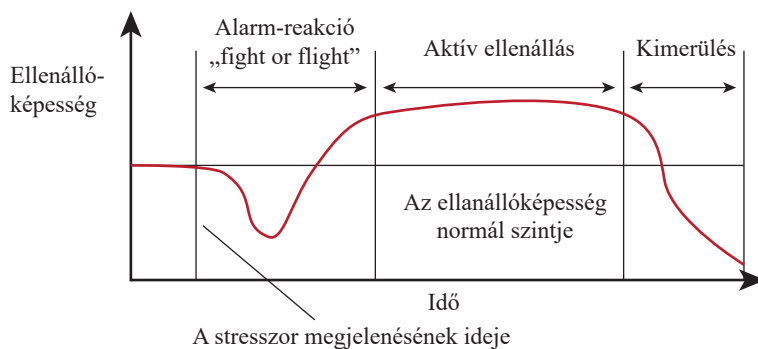
3.1. A stresszhez való alkalmazkodás

A „betegségi szindróma” a homeosztatis egyensúlyt felborító hatásokra fellépő szindróma, amelyet, mivel a szervezet általános alkalmazkodóképességét segíti elő, Selye János „generális adaptációs szindrómának” (GAS), illetve biológiai stressz-szindrómának nevezte el.

¹⁶ Selye János magyar származású tudós. A stresszelmélet megalkotója.

¹⁷ SELYE 1983, 25.

¹⁸ A homeosztázis a szervezetnek az a törekvése, hogy a külvilág változásai ellenében saját belső állandóságát fenntartsa; egyfajta pszichofiziológiai „állóképesség”.

2. ábra.

Általános adaptációs szindróma (GAS)

Forrás: BUDAVÁRI-TAKÁCS, 2011

Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_konfliktus_kezeles/ch03.html

(A letöltés ideje: 2018. 06. 20.)

Az általános adaptációs szindróma (GAS) három szakasza:

1. *alarmreakció*: a stresszorról való találkozás hatására megtörténik a reagálás, amely kezdetben csökkenti az ellenálló képességet (ez életveszélyes *stresszor* esetén ki is merítheti az ellenálló képességet, és halálhoz vezethet);
2. *az aktív ellenállás szakasza*: ha a szervezet képes ellenálló képességét (vagy állóképességét, feszültségtűrő képességét) magasabb szintre emelni, akkor pótlólagos energiabefektetés árán egy alkalmazkodó, *adaptatív* magatartás alakul ki, az alarmreakció jelei látszólag eltűnnek, és az ellenálló képesség (a tartalékegyesítség árán) az eredeti, normális szint fölé emelkedik;
3. *a kimerülés szakasza*: az alkalmazkodási energia kimerülhet, ha az igénybevétel túl erős, vagy túl sokáig tart. Ilyenkor újra – és ekkor véglegesen, visszafordíthatatlanul – megjelennek az alarmreakció jelei, és bekövetkezik a teljes kimerülés, a halál állapota.

Tekintettel arra, hogy a szervezet alkalmazkodóképessége véges és kimeríthető, az igénybevétel reális felmérése, a szervezet energiatartalékainak reális ismerete és célszerű, gazdaságos, nem pazarló, takarékos felhasználása alapvető feltétele stressztűrő képességünk minél sikeresebb fenntartásának.

Az alkalmazkodóképességgel való visszaélés, a tartalékok felelőtlen felélése, a „gyertya mindkét végén való égetése” önmagában is *distresszt* (szervezetkárosító hatást) okoz. Általában a megfelelő pihenés, kikapcsolódás, tevékenységváltás majdnem helyreállítja alkalmazkodó- és ellenálló képességünket, ha a terhelés az egyéni optimum körül van. A *stresszorok* hatása egyénspecifikus. A keletkezett hatások, illetve a károsodások mértéke többek között az alábbi külső, illetve belső tényezőktől függ:

- öröklött, konstitúciós adottságoktól (betegségre való hajlam, individuális stresszérzékenység);

- egyéni kondicionáló tényezőktől: tudatos életmód alakításától, a belső állapot objektív „edzettségétől”, jellemzőitől: nem, életkor, bioritmus stb.;
- az állapot „külső” jellemzőitől: táplálkozási szokások, gyógyszereszedési szokások stb.

A szervezetet érő stressz általában az egész szervezetet igénybe veszi, de mindig a leggyengébb ellenállású egység betegszik meg, a „leggyengébb láncszem” szakad el.

3.2. Az alkalmazkodás magasabb szintje a heterosztázis

Ha az ismertetett alkalmazkodási módszer nem bizonyul hatékonynak, szükség van magának a védekező rendszernek a serkentésére. Ennek a serkentő folyamatnak a neve: *heterosztázis* (görög szó: *heterosz* = más, *sztázisz* = helyzet). Ilyenkor a szervezet új egyensúlyi állapotot hoz létre olyan anyagok segítségével, amelyek az indirekt módon jelen lévő szunynyadó szöveti reakciókat mozgósítják, s ezáltal magát az alkalmazkodásért felelős rendszert serkentik (például kémiai kezeléssel megtanítjuk a szervezetet, hogyan kell fokozni saját sokcélú immunanyagainak termelését). Ez további, erősebb ellenállási, stressztűrő képességi szintet hoz létre a szervezetben, és fokozza az ellenálló képességet.

A biológiai ellenálló képesség fokozásával alkalmazkodást elősegítő és javító hatékony módszer nemcsak a biológiai, hanem a fentiekhez hasonló módon szociális vonatkozásban is kivitelezhető. Ha a teljesítményt minél kevesebb „pszichikai áldozat” vagy veszteség árán igyekszünk elérni, vagyis az alkalmazkodási képesség, a kompromisszumkészség fejlesztését előtérbe helyezzük a „legyőzés” képességének fejlesztésével szemben, akkor ez jó hatással lehet a szervezeti légkörre. Vagyis az állandó versengés, rivalizálás helyett, ami sok figyelmet és energiát von el a munkától, a kölcsönös értelmes együttműködést segítő alkalmazkodás ajánlott, mert ez kevesebb energiát von el a tényleges feladatvégzéstől. Takarékosan bánunk a megküzdést igénylő energiával akkor is, ha a káros stresszt, distresszt előidéző érzelmeket (gyűlölet, bosszúvágy, irigység stb.) mint motivációs bázist kevésbé vesszük igénybe céljaink megvalósítása érdekében, és a pozitív érzelmekre alapozó motivációs bázisra épülő stresszorokat (jóakarát, tisztelet, alkotásvágy, szeretet stb.) használjuk ki inkább.

A stressz „leküzdésére” a mindennapi életben tehát különböző megküzdési stratégiákat (*coping* mechanizmusokat) alkalmazunk. Ezek igen változatosak lehetnek, de van néhány szempont, ami jelentősen befolyásolja a stressz kezelési stratégiáját.¹⁹ Lazarus és Folkman²⁰ a megküzdési stratégiák két formáját különítette el, a problémára és az érzelmre irányuló megküzdést. Ez a két stratégia nem különül el élesen egymástól, átfedik egymást. Problémaközpontú megküzdés alkalmazásakor először meghatározzuk a problémát, alternatív megoldásokat keresünk, mérlegeljük ezeket az előnyök és hátrányok tekintetében, végül pedig választunk közülük, és végrehajtjuk a kiválasztott megoldást. Az alkalmazott stratégiák sikeressége attól függ, hogy milyen tapasztalatokkal, képességekkel és önkontrollal rendelkezünk. Amennyiben az adott helyzetet befolyásolhatatlannak ítéljük meg,

¹⁹ ATKINSON et al. 1994, 441–442.

²⁰ FOLKMAN–LAZARUS 1984.

a problémamegoldás helyett úgynevezett érzelmközpontú megküzdéshez is folyamodunk. Ebben az esetben igyekszünk megakadályozni, hogy eluralkodjanak rajtunk a stresszhelyzethez kapcsolódó negatív érzelmek (félelem, pánik, lehangoltság stb.). Érzelmközpontú megküzdésről akkor beszélünk, amikor az egyén a stressz kellemetlen érzelmi komponenseit igyekszik lecsökkenteni viselkedéses megnyilvánulásokkal. Ekkor az érzelmek szabályozására tevődik a hangsúly, az egyén a stressz hatására keletkezett szorongást, agressziót igyekszik megfelelő módon levezetni. Elsősorban akkor folyamodunk érzelmközpontú stratégiához, amikor befolyásolhatatlan helyzetbe kerülünk.

3.3. Stressz a munkahelyen

Nemzetközi és hazai kutatások igazolják, hogy a munkavállaló a nagyfokú munkahelyi stresszterhelés következményeképpen pszichés és szomatikus megbetegedések áldozatává válhat. A megelőzés egyik legfontosabb eszköze a *pszichoszociális* kockázati tényezők alapos feltérképezése.

Pszichoszociális kockázatnak minősülnek mindazon munkahelyi hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakciókat, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be.²¹

Több nemzetközi kutatás figyelmeztet arra, hogy 2020-ra a szorongásos zavarok és a depresszió várhatóan a második vagy harmadik leggyakoribb betegség lesz a szív- és érrendszeri megbetegedések után. A csökkenő számú betegség miatti hiányzással ellentétben, a mentális problémák miatti hiányzások száma megnégyszereződhet és folyamatosan növekedhet.²²

A *pszichoszociális* kockázati tényezők vizsgálatára egy Dániában kifejlesztett kockázatértékelő kérdőívet²³ adaptálva egy hazai kutatócsoport kidolgozott egy „munkahelyi kockázatok” kérdőívet.

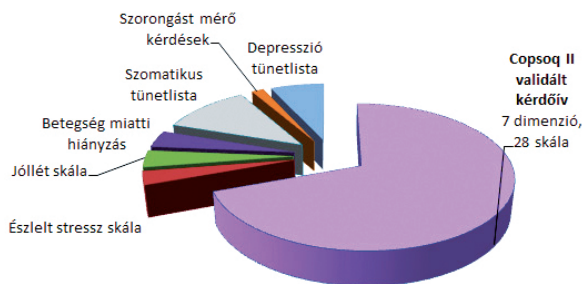
A kérdőív a munkahelyi pszichoszociális kockázati tényezőket és az azzal összefüggésbe hozható egészségi hatásokat, pszichés és szomatikus megbetegedéseket vizsgálja. A kérdőív 7 dimenzió és 28 skála alapján lehetővé teszi a munkahelyi pszichoszociális kockázat felmérését, értékelését, illetve azok hatását a munkavállalók testi és lelki egészségére.²⁴ Kiemelt szerepet kap a pszichés és testi tünetek összefüggéseinek vizsgálatán túl az észlelt stressz-szint, az életminőség vizsgálata, és lehetőség nyílik a betegség miatti hiányzások feltérképezésére is. Az alábbi kördiagram a kérdőív „produkciófelületét” mutatja be.

²¹ Kommüniké a munkahelyi stresszel kapcsolatban, a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 87. § 1/H bekezdés.

²² Forrás: *European Network for Workplace Health Promotion*. Elérhető: www.enwhp.org (Aletöltés ideje: 2019. 05. 04.)

²³ COPSOQ II. – Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről.

²⁴ NISTOR et al. 2015, 179–207.

3. ábra

A COPSOQ II hétdimenziós validált kérdőív vizsgálati dimenziói

*Forrás: www.munkahelyistresszinfo.hu/a-munkahelyi-stressz-merese/munkahelyi-stressz-kerdoiv/
(A letöltés ideje: 2018. 06. 23.)*

A munkahelyi stresszhatások közül első helyen szerepelnek a konkrét munkával kapcsolatos fizikai tényezők, mégpedig a rossz munkakörülmények, a munka veszélyességi fokozata, a túlórázás, valamint a munkával járó utazás. Az új feladatra való átállás, illetve az egyenetlen munkaterhelés is stressztényező.

Stressztényezőként jelentkezhet az egyén számára a munkaszervezeten belül elfoglalt helye, szerepe, különösen akkor, ha a szerep és a hozzá tartozó feladat nem pontosan meghatározott vagy konfliktushordozó. A munkakörhöz tartozó döntési felelősség, illetve a jogok és kötelességek diszharmoniója is stresszhordozó lehet.

A munkahelyi kapcsolatok, elsősorban a felettesekkel, de az azonos szinten dolgozó kollégákkal való viszony is fontos stresszforrás lehet. Ha a formális rendszerből következő kapcsolatok és az informális kapcsolatok jellege lényegesen eltérő, ez mind az egyén, mind a környezete számára fokozott stresszterhelést jelenthet.

A munkahelyi előmeneteli rendszer, illetve a karriermodell akkor hordoz stressztényezőket, ha az olyan elemeket tartalmaz, amelyek fenyegető jellegűek az elbocsátás, illetve az idő előtti nyugdíjazás szempontjából. A szervezeti struktúra, a munkahelyi légkör, illetve a szervezeti kultúra is hordozhat stressztényezőket, különösen olyan szervezeteknél, ahol mind az öltözködéssel, mind a viselkedéssel, mind a személyes kommunikációval kapcsolatban szigorú és tiltásokat is tartalmazó szabályok vannak érvényben. Ebből a szempontból érdemes megemlíteni, hogy minél több vonatkozásban fosztják meg a munkavállalót a munkahelyi szabályok döntési önállóságától, ez annál inkább frusztrálja az egyént, és jelentkezik stresszhatásként.

A leggyakoribb munkahelyi stresszártalmak a következők:

- esetlegesen, minden előzetes tájékoztatás nélkül elrendelt túlmunka;
- téves vagy hiányos ismeret a szervezet céljáról, működési módjáról;
- a munkakapcsolatok jellegéből következő konfliktushelyzetek, személyközi konfliktusok;
- a munka alacsony presztízsértéke és/vagy alulfizetettsége;
- a munkahelyi igények és a családi igények ellentmondásossága, egyidejű kielégíthetlensége;
- definiálatlan vagy túlszabályozott munkahelyi szerepkör.

4. A stressz fokozatai, megjelenési formái

Mindennapi életünkben a stressz alábbi három fokozatának vagyunk kitéve:

- alapstressz (*basic stress*),
- összeadódó (vagy halmozódó) stressz (*cumulative stress*),
- traumatikus stressz (*traumatic stress*).

Az *alapstressz* olyan hatás, amelynek következménye viszonylag enyhe, és nem okoz tartós károsodást. Kezelési stratégiája tanulható, belátható. Az alapstressz következménye kellemtelen érzés, bizonytalanság, frusztráció, irritáció, düh stb. Okozhatja váratlan megváltozott környezeti hatás vagy bármilyen olyan dolog, amely kismértékben veszélyezteti komfortérzetünket. Negatív hatásai viszonylag egyszerű módon elkerülhetők. Általában véve a megfelelő pszichofizikai állapot (elegendő alvás, rendszeres étkezés, megfelelő edzettség elérése, rendszeres életvezetés, káros szenvedélyek elkerülése) biztosíthatja a megfelelő stresszkezelést. Továbbjavíthatja az alapstresszel szembeni ellenálló képességet a reális önismeret, a kellő önbizalom és az asszertív (vagyis hatékony önérvényesítő) magatartás, a barátságok, emberi kapcsolatok ápolása és a szociális intelligenciát is tükröző humorérzék.

Az *összeadódó* (vagy halmozódó) stressz oka a feszültség túl gyakori, túl hosszú időtartamú vagy túl erős intenzitású megjelenése. E körülmények együttes fennállása esetén a fokozott feszültség általános kimerültséghez vagy más problémát jelző tünetekhez vezethet, és a személy képtelen egyedül megbirkózni az átélt stresszel. Ilyen esetben fokozott szerepe van a szociális környezetnek, az empatikus, segítőkész baráti közösségnek. Ha az egyén nem talál olyan emberi közösségre, amely odafigyel a megváltozott pszichikai állapotára, ez kiegészítéshez vezethet, amely már betegségként jelentkezhet. (A kiegészről lásd az előző fejezetet.)

Traumatikus stressz egyetlen hirtelen, váratlan és erőszakos hatás eredménye, amely az adott személyt vagy fizikálisan, vagy pszichikailag fenyegeti. A traumatikus stresszhatás, illetve a reakció megjelenési ideje és súlyossága a személyiség jellemzőitől és pszichofizikai állóképességétől függ. A stresszhatásra adott reakciók azonnal vagy néhány órán belül is megjelenhetnek (ezt nevezzük akut stressznek), de jelentkezhetnek néhány hónap, ritkábban néhány év múlva is (ekkor poszttraumás stresszel van dolgunk). Traumatikus stressz esetén szakemberhez kell fordulni, mert kezelés hiányában általános kimerüléshez vagy a pszichikum rendellenes működéséhez vezethet.

5. A stressz kezelése, az egyensúlyteremtés lehetőségei, relaxációs módszerek

Amennyiben a stressz huzamosabb ideig fennáll, a leküzdésére irányuló kísérlet legyönghető a szervezet erőforrásait, betegségekre hajlamosíthat. Ezek a betegségek akár valódi fizikai károsodásban is jelentkezhetnek. A pszichikai károsodás okozta testi megbetegedéseket pszichoszomatikus betegségekként nevezzük. Ezek olyan testi rendellenességek, amelyek kialakulásában a negatív érzelmek központi szerepet játszanak, azaz ha a súlyos lelki problémák elhúzódó módon jelentkeznek, tényleges testi működési rendellenességeket okozhatnak.

Vannak olyan tanulható pszichológiai módszerek, eljárások, amelyek megelőzhetik, csökkenthetik a várható *pszichofiziológiai* károsodást, és erősíthetik a pszichológiai immunrendszert. Ezek a módszerek olyan belső testi és lelki egyensúlyteremtésen alapulnak, amelyek mind fizikai, mind pszichikai feszültségmentesítést tesznek lehetővé. A módszereket gyűjtőnéven *relaxációs* módszereknek nevezzük.

5.1. A relaxációs módszerekről

A relaxációs módszer mint lehetséges technika kidolgozása a 20. század kezdetén indult. Két elméleti alapból és gyakorlati technikából táplálkozott: a hipnózisból és a jógából. 1932-ben jelent meg az első olyan könyv, amely relaxációs technikák elvi és módszertani leírását tartalmazta. Azóta ez a módszeregyüttes sokféle változatban jelent meg. A mai napig legnépszerűbb változata az autogén tréning módszere.²⁵

A módszerek mindegyike a test és lélek kölcsönhatására alapoz, és arra a meggyőződésre, hogy megfelelő gyakorlással el tudunk érni egy olyan ellazult fizikai állapotot, amelynek segítségével a mindennapitól eltérő kapcsolatba kerülhetünk a szervezetünkkel. Köztudott, hogy az erős érzelmi, indulati hatások izomfeszülésekben, illetve a vegetatív működésünk zavaraiiban is kimutathatók. A módszer kidolgozói az ok-okozati összefüggések megfordításával igyekeznek elérni, hogy az ellazult, harmonikus testérzések hasonló lelki harmóniához vezessenek.

Az *autogén tréning* technika egyik lényeges jellemzője, hogy tanulható, önerőből merítő, saját aktivitást felhasználó, rendszeresen, tréningyszerűen végezhető gyakorlat. Célja, hogy létrejöjjön az önmagunkra irányuló passzív figyelem, a belső koncentráció egy olyan állapota, amelynek eredménye a teljes ellazulás. A gyakorlás eredménye lehet, hogy a szervezet nyugalmi tónusra kapcsol át, uralni, szabályozni és mérsékelni tudjuk az érzelmi feszültségek okozta testi hatásokat. Más néven az autogén tréning segítségével olyan *pszichovegetatív* egyensúlyi állapotot érhetünk el, amelynek során a stresszhatás fenyegető érzelmi tartalma mérséklődik vagy megszűnik.

A *pszichoton tréning* az autogén tréning továbbfejlesztett változata. Célja oly módon befolyásolni az izmok feszültségi állapotát, hogy az egész testtartás oldott és ellazult legyen. A gyakorlás a feszítés és ellazítás egymás utáni megélésére épül.

Progresszív relaxáció: ez az eljárás is a különböző izomcsoportok megfeszítésének és ellazításának folyamatos változtatására épül. Az autogén tréninggel szemben azonban a gyakorlatok az izomfeszítés tudatos fokozásával kezdődnek. Ez a gyakorlat olyan személyeknél alkalmazandó elsősorban, ahol a lazításra vonatkozó instrukciók nem hatékonyak, így a lazítás eléréséhez paradox instrukcióval az izomfeszültség növelésével igyekszünk eljutni.

A relaxációs módszerek tehát olyan tanulható stresszcscökkentő módszerek, amelyek szervi betegségben nem szenvedő egyén esetén megfelelő tanulás után jól alkalmazhatók az alapstressz kezelésére, illetve a pszichológiai immunrendszer karbantartására.

²⁵ Részletesebben lásd BAGDY–KORONKAI 1988.

Összefoglalás

A fejezetben áttekintettük azokat a specifikus és nem specifikus pszichofiziológiai igénybevételt jelentő, a lelki egészség szempontjából kockázathordozó tényezőket, amelyek a munka világában gyakori velejárái a munkatevékenységnek. Részletesebben kitértünk a napjainkban nagy érdeklődésre számot tartó kiegészi szindróma tünetegyüttesének és kérdőíves vizsgálatának bemutatására, valamint az ártalmak okaként megjelenő stressz fontosabb, az eredeti stresszelmélethez kötődő ismeretanyagának rövid ismertetésére. A fejezetben a figyelem, az érdeklődés felkeltésére autogén (egyénilig kezelhető, tanulható) korrekciós, helyreállító módszereket is ismertettünk.

Felhasznált irodalom

- ATKINSON, Rita L.– ATKINSON, Richard C. – SMITH, Edward E. – BEM, Daryl J. (1994): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó – Századvég.
- BAGDY Emőke – KORONKAI Bertalan (1988): *Relaxációs módszerek*. Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- BOLGÁR Judit – MIHÁLY Ildikó (2006): *Általános és alkalmazott pszichológiai ismeretek*. Budapest, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája.
- BORDÁS Andrea (2010): A kiegészi-szindróma a külföldi és a hazai szakirodalomban. *Educatio*, 4. sz. 666–672. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00054/pdf/> (A letöltés ideje: 2018. 08. 12.)
- BUDA Béla (2003): *A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BUDAVÁRI-TAKÁCS Ildikó (2011): *A konfliktuskezelés technikái*. Gödöllő, Szent István Egyetem. Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_konfliktus_kezeles/ch03.html (A letöltés ideje: 2018. 06. 20.)
- EDELWICH, Jerry – BRODSKY, Archie (1997). A kiegészi fogalma. In SZILÁGYI Klára – VÁRY Annamária szerk.: *A pszichés terhelés és a munkaközvetítés. A burn-out jelenség*. Gödöllő, Gödöllői Agrártudományi Egyetem. 9–25.
- FEKETE Sándor (1991): Segítő foglalkozásúak kockázatai. Helfer szindróma és burnout jelenség. *Psychiatria Hungaria*, 6. évf. 1. sz. 17–29.
- FOLKMAN, Susan – LAZARUS, Richard S. (1984): Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 54. No. 3. 466–475.
- KAPÁS Zsolt (2012): *Pszichoszociális kockázat értékelés*. Budapest, OMKT Kft.
- KLEIN Sándor (1980): *Munkapszichológia I–II*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- LEHOCZKI Ágnes – SZUCSÁKI Melinda (2017): A kiegészi és a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata a büntetés-végrehajtás személyi állományának körében. *Börtönügyi Szemle*, 36. évf. 1. sz. 53–73.
- NISTOR Katalin – ÁDÁM Szilvia – CSERHÁTI Zoltán – SZABÓ Anita – ZAKOR Tünde – STANDER Adrienne (2015): A Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II (COPSOQ II) magyar verziójának pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 16. évf. 2. sz. 179–207.
- OLÁH Attila (2005): *Érzelmek, megküzdés, optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei*. Budapest, Trefort.

- ÓNODY Sarolta (2001): Kiegészi tünetek (burnout szindróma) keletkezése és megoldási lehetőségei. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. évf. 5. sz. 80–85.
- PERLMAN, Baron – HARTMAN, E. Alan (1982): Burnout summary and future research. *Human Relations*, Vol. 35. No. 4. 283–305.
- SELYE János (1983): *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VARGHA Jenő László – SZABÓ Krisztina Gabriella (2015): *Egészségpszichológia Tankönyv (Pszichológia szak)*. Kolozsvár

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Melyek a pszichikai elfáradás típusai, és mi a hatásmechanizmusuk?
2. Sorolja fel a kiegész öt fázisát, és mutassa be tartalmukat Edewich és Brodsky elmélete alapján!
3. Milyen mérőeszközök állnak rendelkezésre a kiegész vizsgálatára?
4. Ismertesse a stressz definícióját és hatásmechanizmusát!
5. Mi a homeosztázis és a heterosztázis?
6. Melyek a legjellemzőbb munkahelyi stresszártalmak?

2. Ábrák, táblázatok jegyzéke

1. ábra: *Megterhelés és igénybevétel*
2. ábra: *Általános adaptációs szindróma (GAS)*
3. ábra: *A COPSOQ II hétdimenziós validált kérdőív vizsgálati dimenziói*
1. táblázat: *Az elfáradás, a monotónia, a viglanciacsökkenés, a telítődés összehasonlítása*

XIII. Börtönártalmak, totális intézet, fogvatartotti speciális csoportok. Szocializáció a totális intézetekben, öngyilkosok, önkárosítók, szerencsejáték-függők

Lehoczki Ágnes

1. A totális intézmény és a börtönártalmak

A börtön¹ természetéből adódóan totális intézmény. Ez a működését, hatékonyságát, problémáit alapvetően meghatározza. A börtön világát nem lehet megérteni anélkül, hogy ne ismerjük mindazokat a lényegi jellemzőket, amelyek a totalitást meghatározzák, és amelyek ezen belül a börtön egyediségét adják. A totális intézmény természetéből, a büntetés-végrehajtás céljából adódóan a börtönben számos olyan tényező is jelen van, amelyek negatívan hatnak a fogvatartottakra, a személyi állományra és a büntetés-végrehajtási célokra is. A börtönártalmak ismerete ezért megkerülhetetlen. Mindezek olvasása közben azonban emlékezzünk Foucault szavaira: „Ismerjük a börtön minden hátrányát, tudjuk, hogy veszélyes, ha ugyan nem fölösleges. De nem »látjuk«, mivel lehetne helyettesíteni.”²

1.1. A totális intézmény

A börtön természetéből adódóan totális intézmény, ami alapvetően meghatározza a működését, a hátrányait, ellentmondásait.

A totális intézmény fogalma Goffman nevéhez kötődik, aki úgy határozta meg, hogy a totális intézmény nagyszámú és hasonló helyzetű személy tartózkodási és munkahelye, akik meghatározott időtartamra el vannak választva a tágabb társadalomtól, és akiknek életét együtt, összezárva és hivatali körülmények között irányítják.³ Ennek a definíciónak természetesen nemcsak a börtön felel meg, hanem a zárdák, a zárt elmeosztályok és a kasszárnnyák is. A börtön azért unikális, mert nem önkéntes részvételen alapuló totális intézmény. A bástyafalak, a biztonsági berendezések, a záruk csak a börtönre jellemzőek, a többi totális intézményben nincsenek jelen. A börtön ezenkívül rendkívüli mértékben a bürokratikus igények szerint irányított a totális intézmények között.⁴

¹ A börtön szót itt nem a biztonsági vagy jogi értelemben használjuk, hanem az érthetőség kedvéért magát a büntetés-végrehajtási intézetet értjük alatta a továbbiakban.

² FOUCAULT 1990, 138.

³ GOFFMAN 1961; FLIEGAUF 2008a.

⁴ DAVIES 1989; FLIEGAUF 2008a.

A totális intézet teljesen uralma alatt tartja a benne élőket, minden élettevékenységüket irányítja és ellenőrzi, és mindezt egy meghatározott cél érdekében teszi. Jelentős számú, valamilyen szempont alapján hasonló helyzetben lévő személy él a falaik között, akiket a társadalomtól valamilyen ok miatt hosszabb-rövidebb időre elzártak. Egy helyen összpontosulnak a fontos élettevékenységek, és több társ jelenlétében zajlanak (alvás, étkezés, munkavégzés, szórakozás), szigorú órarend szerint. Az élet merev szabályok szerint és erőteljes irányítás mellett, felülről irányítottan, előre meghatározott terv szerint zajlik. Mindezt nem a bentlakók igényei és szükségletei határozzák meg, hanem az intézet bürokratikus rendje és célja. Uniformizáltság jellemző mind a megjelenést, mind a viselkedést illetően, és mindenkitől ugyanazt várják el. A rendszert felülről irányítják. Mindezen jellegzetességek célja az intézet célkitűzéseinek megvalósítása.⁵ A totális intézmény célja leépíteni a személyiséget és az identitást, majd újraépíteni az intézmény saját strukturájához. E cél érdekében a börtön egyik lényege a totális társas, illetve társadalmi kontroll, ami kiterjed nemcsak a fogvatartott magatartására, de a belső történéseire, érzéseire, gondolataira, értekeire is, és azok átformálására.⁶

Farrington szerint továbbá a totalitás lényege az alábbi négy jellemzőben összegezhető: totális kontroll, totális strukturálás, *totális szubmergencia* és totális izoláció.⁷ Azaz a börtön személyi állománya törekszik a fogvatartott életét a lehető legteljesebb mértékben ellenőrizni, és ez jellemző az idő strukturálásában, a napi tevékenységek megszervezésében is. A totális szubmergencia azt jelenti, hogy a totális intézmény minden erővel igyekszik leépíteni a fogvatartott bekerülés előtti személyiségét, és egy új, a rendszerbe illeszkedő személyiséget felépíteni. Valamint a börtön teljes mértékben elkülönül a társadalomtól.

Mindezek olyan „ideálok”, amelyek a realitásban természetesen nem valósulhatnak meg teljesen. A totalitás szükségszerűen ellenállást, illetve kompenzációkat vált ki a fogvatartottakból. Az informális hierarchia vagy fogvatartotti szubkultúra létezése és felszámolhatatlansága, a tiltott tárgyak jelenléte mind a totális intézmény céljai és totalitása ellen irányuló reakciók.⁸

A börtön totalitásánál fogva feloldhatatlan belső ellentmondásokkal küzd: a retribúció és a reszocializációs cél között; a kényszer és az önkéntesség között; az izoláció és a nyitottság között.⁹

1.2. A börtönártalmak

Fliegauf meghatározása nyomán: „A börtönártalom a börtön diszfunkcióinak felülkerekedését jelenti, és annak hatását a személyiségre, az a közeg, amelyen keresztül a fogvatartott személyisége érintkezik és interakcióba lép a börtön negatív elemeivel. Nem csak a fogvatartottakra hat, a személyi állományra, és mindezek hozzátartozóira. A börtönártalom mindig jelen van a börtönben, és mindig minden személy érintkezik vele.”¹⁰ Ugyanakkor

⁵ BOROS–CSETNEKY 2000; DAVIES 1989; GOFFMAN 1961.

⁶ FLIEGAUF 2008a; FLIEGAUF 2013; FOUCAULT 1990.

⁷ FARRINGTON 1992; FLIEGAUF 2008a.

⁸ FLIEGAUF 2008a; FLIEGAUF 2013.

⁹ BOROS–CSETNEKY 2000.

¹⁰ FLIEGAUF–RÁNKI 2007, 5.

a börtönártalmak nem csak az inkarceráció¹¹ során érvényesülnek, ártalmas hatásuk leginkább a szabadulás után fejt ki hatását.

Számos ártalom létezik, ezek közül a legfontosabbakat soroljuk fel az alábbiakban. Továbbá, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy a börtönártalmak nem csak a fogvatartottakat érintik, e helyütt csupán az ártalmak fogvatartotti vetületét vesszük sorra.

Importált börtönártalmak

Ezek olyan jellemzők, amelyek a prizonizáció előtt keletkeznek, és a fogvatartottak behozják magukkal a prizonális környezetbe, ezzel nagyban alakítva azt. Ezek a vonások az inkarcerációban jellemzően súlyosbodnak. Az importált börtönártalmak sorába az alábbiak tartoznak:

- *alacsony szocioökonómiai státusz*. A gazdasági szempontból lecsúszott fogvatartott inkarcerációja mindezt súlyosbítja, és negatívan hat a kint maradt család szocioökonómiai státuszára is;¹²
- *mentális deficit*. Az értelmi fogyatékos (és a demetálódó) személyek befolyásolhatók, és nem képesek megfelelően átlátni bonyolultabb helyzeteket, ezért kiszolgáltatottak a többieknek, és a viktimizálódás¹³ veszélye is jelentős az esetükben;¹⁴
- *pszichiátriai betegségek*. Számos fogvatartott érkezik úgy a büntetés-végrehajtásba, hogy valamilyen pszichiátriai betegsége van. A börtönkörnyezet az ilyen betegekre különösen ártalmas hatással van;¹⁵
- *családon belüli erőszak, áldozattá válás*. A családon belüli erőszak élménye (nem csak a gyermek közvetlen bántalmazása) a depresszióval, szerfüggőséggel, szuicid magatartással mutat szoros összefüggést, ami közvetetten elvezethet a bűnelkövető magatartásig.¹⁶ A felnövekvő gyermek számára a látott példa alapján az erőszak lesz a feszültségevezetés, a konfliktuskezelés és az érdekérvényesítés eszköze, és maga is hasonló módon fog viszonyulni az erőszakhoz;¹⁷
- *kábítószer-fogyasztás*. A szerhasználat (beleértve az alkoholfogyasztást is) az egyik legjelentősebb kriminogén rizikófaktor.¹⁸ A szenvedélybetegség hatására a szer a személy teljes értékorientációját torzítja, gondolkodása, érzelmei és tevékenységei, szociális kapcsolatai a szer megszerzése és a használat igazolása köré koncentrálnak;¹⁹
- *institucionalizáció (intézeti kör)*. Azt jelenti, hogy a fogvatartottat már a börtönbe kerülés előtt egy más jellegű társadalmi vagy állami intézetben kezelték hosszabb időn keresztül. Például állami gondozás, javító-nevelő intézet, elmeszociális otthon,

¹¹ Inkarceráció: bebörtönzés.

¹² SOLT 2012.

¹³ Viktimizálódás: áldozattá válás.

¹⁴ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

¹⁵ HANEY 2017.

¹⁶ SOLT 2012.

¹⁷ CZENCZER 2017.

¹⁸ ANDREWS–BONTA–WORMITH 2006.

¹⁹ TRINGER 2010; ANDREWS–BONTA–WORMITH 2006.

drogrehabilitáció stb.²⁰ Azok a pszichológiai és magatartási működésmódok, amelyek az intézeti léthez való alkalmazkodáshoz szükségesek, beépülnek, rögzülnek, és sajátta, természetessé válnak. Ugyanakkor ez kialakít egy függőséget az intézeti léttel és struktúrával szemben.²¹

Klasszikus börtönártalmak

Ezek az ártalmak az inkarceráció során érik a fogvatartottat (is), és jelentősen kihatnak a szabadulás utáni életére és működésére is. A klasszikus ártalmak ezek közül az a három, amelyeket már a múlt század elején leírtak:

- *prizonizáció*. A prizonizáció az a folyamat, amelynek során a fogvatartott magáévá teszi a börtön értékeit és erkölcsi normáit,²² míg végül a börtön válik a normális közegé a fogvatartott számára.²³ Ez együtt jár a normák és attitűdök antiszociális irányú elmozdulásával.²⁴ A prizonizáció elkerülhetetlen, mert a fogvatartott kénytelen a szociális közeghez igazodni és abba beépülni, de mértéke függ a börtön dogmáinak és valóságának elfogadásától.²⁵ A prizonizáció másik aspektusa az úgynevezett „börtönegyetem”, azaz hogy a fogvatartott társaitól olyan bűnelkövetési módszereket is megtanul, amelyek a bűncselekmény hatékonyságát és a hatóságok ellenőrzése alóli kibúvás lehetőségét segítik elő;²⁶
- *depriváció*. A Sykes²⁷ által leírt klasszikus börtöndeprivációk a szabadságtól, az autonómiától, a javaktól és a szolgáltatásoktól, a heteroszexuális kapcsolattól és a biztonságtól való megfosztottság;
- *stigmatizáció*. Az identitás társadalmi szankcionálása, szégyennel megjelölése. A bűnöző címke jelentős akadályt képez abban, hogy a volt fogvatartott része tudjon lenni a többségi társadalomnak, mivel ez befolyásolja a munkahelyi elhelyezkedést, a lakhatási lehetőségekhez való hozzáférést.²⁸

Immanens börtönártalmak

Ezek olyan ártalmak, amelyek a börtön valóságának szerves, immanens és tagadhatatlan részei, ugyanakkor tabutémának számítanak, és voltaképpen az egész társadalom negatív aspektusait mutatják meg, nem csak a börtönét. Ezek az alábbiak:

²⁰ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

²¹ HANEY 2002.

²² FLIEGAUF 2008b.

²³ FLIEGAUF 2013.

²⁴ BOROS–CSETNEKY 2000.

²⁵ CLEMMER 1950.

²⁶ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

²⁷ SYKES 2007.

²⁸ ISPA-LANDA–LOEFFLER 2016.

- *dehumanizáció, animalizáció.* A fogvatartott a bv. rendszerével és a személyi állománnyal történő interakciók során azt éli meg, hogy nem tekintik embernek, hanem alacsonyabb rangú élőlényként, állatként kezelik;
- *detrimentalizáció.* Személyiségromlást és annak az észlelését jelenti, amit a börtön egyéb rossz hatásai okoznak, mint a bezártság érzése, a társak brutalitása, a személyzet nemtörődömsége, a napirend monotonitása, a túlszűfolttság stb;²⁹
- *mortifikáció.* Az énkép és identitás leépülését jelenti.³⁰ A mortifikáció kényszerű önmegtágadás is.³¹ Mindez a börtönben elszenvedett megalázó, a fogvatartott alacsonyabb rendűségét, értéktelenségét hangsúlyozó interakciók, a személyes tárgyaktól való megfosztás és az individualitástól megfosztó uniformizáltság eredménye;³²
- *elidegenedés.* Azt jelenti, hogy a személy egy gépezet részének észleli magát. Bármi, amit az egyén tesz, évidegen, a személynek sem a teste, sem az identitása felett nincs semmilyen hatalma;³³
- *hospitalizáció.* Azt jelenti, hogy a fogvatartott személy az állandó gondoskodásnak (lásd börtönhotelhatás) köszönhetően elveszti az önállóságát. A kialakult hospitalizáció jele a szabadulási pánik, amikor a fogvatartott fél a saját döntéseket igénylő társadalomba való visszatéréstől;
- *inkapacitáció.* A fogvatartottak önindított aktivitásának megbénítását jelenti. A börtön tétlenségre kényszeríti, és passzívvá teszi a fogvatartottat, tiltja számára, és ezzel leszoktatja a kezdeményezésről, a döntéshozásról, az agilitásról. Kikapcsolja őt a társadalom gépezetéből, és szabadulva egy passzív társadalommal találkozik;³⁴
- *inzuláció.* Elkülönülés, a fogvatartott elszigeteli magát a külvilágtól vagy a társaitól, ami az identitást erős fenyegetés elleni megküzdési stratégia;
- *izoláció.* Szociális elkülönítettség (szemben az inzulációval, ami szociális elkülönülés). Az izolációt a totális intézmény kényszeríti a fogvatartottra, míg az inzuláció a személytől függ.
- *reluktancia.* A börtönártalmakkal szembeni passzív beletörődés;³⁵
- *retribúció.* Jelentése megtorlás, bosszúbüntetés. Az erkölcs és a jog összemosása. Gyakran megmutatkozik az egyéni sérelmek fogvatartottakon való megtorlásában is.³⁶

²⁹ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

³⁰ RUZSONYI 2015.

³¹ FLIEGAUF 2013.

³² GOFFMAN 1961.

³³ THOMAS 1975.

³⁴ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

³⁵ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

³⁶ RUZSONYI 2015.

2. Speciális pszichológiai igényű fogvatartottak

A bv. egyéniesítése szükségessé teszi a fogvatartottak nemek és fokozatok szerinti elkülönítésén túl a más szempontok szerinti csoportokba sorolásukat is.³⁷ E helyütt azokat a csoportokat vesszük sorra – a teljesség igényéről kényszerűen lemondva –, akiknek speciális pszichológiai igényeiket szükséges figyelembe venni. Az öngyilkosságot elkövető és önkárosító fogvatartottak problémáinak kezelése folyamatosan prioritás a bv. számára. A letartóztatás a szabadságvesztés legmegterhelőbb részeként igényel kiemelt figyelmet. A fiatalkorú fogvatartottak sérülékenysége, még nem rögzült személyiségük teszi indokolttá, és nehéz, de sikerrel kecsegtető feladattá a velük való kiemelt foglalkozást. Az időskorúak az egyik leggyorsabban növekvő csoport a fogvatartotti populáción belül, és speciális igényeik hamarosan jelentős feladatot fognak jelenteni a bv. számára. A női fogvatartottak kicsi, de szintén gyorsan növekvő és egészen speciális igényekkel rendelkező csoport, akiknek ráadásul a jövő generációira is igen jelentős hatása van. A függőségek több fronton érintik a fogvatartottakat, és a reintegrációs törekvések egyik legnagyobb gátját képezik. A pszichotikus betegséggel küzdő fogvatartottak helyzete a körletek mindennapi életében jelentős probléma, ugyanakkor minimális pszichiátriai ismeretek hiányában nem kezelhető megfelelően.

2.1. Szuicid és önkárosító fogvatartottak

Bevezetés

Az önártalom két formája – az öngyilkosság és az önkárosítás – bár látszatra nagyon hasonlóak, valójában két lényegileg különböző jelenség.

Öngyilkossági vagy szuicid magatartásról akkor beszélhetünk, amikor az önártalom vagy az ilyen szándék verbalizálása mögött meghalási szándék áll. Az öngyilkosságban nem elegendő ok egy rizikót jelentő személyiségvonás, egy krízisindukáló életesemény vagy egy pszichiátriai zavar, ezek a tényezők összefonódnak, és együttesen vezetnek el egy olyan válságállapothoz, amelyből az egyén a kiutat csupán saját elpusztításában látja.³⁸

Az önkárosítás olyan szándékos önsértés, amelynek háttérében nem látható tudatos önpusztítási motiváció, meghalási szándék.

2.1.1. Az önkárosítás

A börtönbeli önkárosítások két típusba sorolhatók.

Az első típus a prizonális problémák megoldásának kísérlete önkárosítás útján. Itt az önártalom vagy az azzal való fenyegetőzés célja a környezet befolyásolása, az odafordulás

³⁷ A speciális részlegesen elhelyezett fogvatartottakkal kapcsolatos reintegrációs tiszti feladatokról és a különleges reintegrációs tiszti feladatokról a végrehajtás során *A büntetés-végrehajtási reintegrációs munka jogi és biztonsági vonatkozásai* című munkában lehet tájékozódni, ehelyütt a speciális pszichológiai igényekkel foglalkozunk.

³⁸ LEHOCZKI 2012; RIHMER 2007.

kiváltása és a problémák kommunikációja. Ebben az esetben általában kevésbé súlyos önsértéseket láthatunk: étkezésmegtagadás, látványos kötélfonás, ám a súlyosabb sérülések kerülésével. (A szuicidiummal való fenyegetőzést ugyanakkor nem szabad bagatellizálni, mivel ezek háttérben gyakran áll valós szuicid veszély.) A háttérben általában az elhelyezéssel kapcsolatos problémák rajzolódnak ki, valamilyen kedvezmény megszerzésére irányuló törekvések, a fogvatartott társakkal vagy akár a börtön személyzetével fennálló konfliktusok. Ezekben az esetekben az önártalom kommunikációra és a környezet befolyásolására alkalmazott eszköz.

A másik típus az impuzív feszültségevezetés, amikor a feszültségtől való azonnali szabadulás a cél. Ebben az esetben az önártalom érzelmregulációs eszköz, egy gyors agresszió és feszültségevezetési út, amely azonnali megkönnyebbüléshez vezet. A végrehajtás módját és intenzitását a racionalitás sokszor szinte egyáltalán nem fékezi, így ebben az esetben már igen súlyos önkárosításokkal is találkozhatunk, a súlyos „falcolástól” kezdve egészen az öncsonkításokig, önkasztásokig. A cselekmény szerencsétlen esetben akaratlanul is vezethet halálhoz.

A tudatos meghalási szándék hiánya ellenére az önkárosítás is könnyen vezethet halálhoz.³⁹

Az önkárosítás jelezheti egy krízis kialakulását, súlyosbodását is, ezért fokozott figyelmet igényel a fogvatartott, ha az önkárosításainak gyakorisága nő, az önkárosítások súlyossága fokozódik, és különösen akkor, ha mindez valamilyen potenciálisan krízisindukáló életeseemény után jelentkezik.

Az önkárosítás ellátásában a helyes eljárás az empatikus viszonyulás, a fogvatartott mondanivalójának ítékezés nélküli (de nem közömbös) végighallgatása, a sérülés ellátása úgy, mint bármilyen más sérülésnél. Kerülendő a kiabálás, a fenyegetőzés, a vádaskodás, az olyan témák feszegetése, amelyek a sérült számára szemmel láthatóan kínosak, az elkövető lebeszélése, rábeszélése, a harag és a szorongás kimutatása, és kerülendő az önkárosító személy felelősség alóli felmentése is.⁴⁰

2.1.2. Az öngyilkosság kérdése a büntetés-végrehajtásban

A befejezett öngyilkosság tekintetében a fogvatartotti populáció különösen veszélyeztetett. A WHO adatai szerint az előzetes fogva tartás alatt a civil populációhoz képest 7,5-ször, letöltőházakban 6-szor nagyobb az öngyilkossági arány.⁴¹

Ugyan az inkarceráció önmagában is kiválthat öngyilkossági gondolatokat, késztetéseket, a bűnelkövetői populáció természetéből adódóan magával hoz komoly rizikótényezőket: pszichiátriai betegség, skizofrénia, alkohol- és drogszerabúzus, szuicidium a családban, szorongásos betegség, kora gyermekkori veszteségek, izoláció (válás, szeparáció), munkanélküliség, komoly anyagi problémák, súlyos negatív életeseemények (például börtönbe kerülés), dohányzás, fiatal férfi (15–49 év), idős férfi, korábbi szuicid kísérlet, fogva tartás.⁴²

³⁹ HAWTON et al. 2014.

⁴⁰ LEHOCZKI 2012; MARZANO et al. 2012; HAWTON et al. 2014.

⁴¹ WHO 2017.

⁴² RIHMER 2007; Department of Mental Health and Substance Abuse World Health Organization 2007.

A hazai büntetés-végrehajtásban a kiemelt figyelem eredményeként elmondható, hogy világszinten rendkívül alacsony a befejezett öngyilkosságok száma.⁴³

Az öngyilkossági krízis

Az öngyilkossági veszélyhelyzetben nem mindig történik befejezett kísérlet, sőt szerencsésebb esetekben a kísérletig sem jut el a folyamat. A krízisállapot azonban szuicidium szempontjából gyakran veszélyeztető állapot.

A krízis általában valamely körülírható eseményre adott reakció. Ez az esemény olyan – objektív vagy szubjektív – történés, amely a fogvatartottat különösen megterheli, egyensúlyából súlyosan kibillenti, mert szokásos megküzdő eszközei aktuálisan hatástalanok. A tapasztalatok szerint a büntetés-végrehajtási környezetben vannak olyan tipikus események vagy időszakok, amelyek különösen alkalmasak a krízis megjelenésére. Ezek az alábbiak: a bekerülés, az ítélethirdetés, illetve az ítélet jogerőre emelkedése, a családi kötelek lazulása, az anya vagy a gyermek halála és a pszichotikus dekompenzáció.⁴⁴

Krízisben az alábbi jelenségek szuicid veszélyre hívják fel a figyelmet: explicit szuicid szándék vagy indirekt utalás; szorongó vagy agitált állapot; kritikus időpont, évforduló; kifejezett bűnösségi gondolatok, önvádások; fizikai veszélyhelyzetek kifejezett keresése; önmegsemmisítő álmok.⁴⁵ Ahogy látható, ezek felderítéséhez elengedhetetlen a bizalmi kapcsolat a fogvatartott és a segítő között.

Az öngyilkossági veszély legfőbb oka, hogy az elviselhetetlen érzésektől való szabadulásként és rendkívül beszűkült állapotában a személy a kilépésben látja az egyetlen kiutat. Ilyen esetben az időtényező különösen fontossá válik: a befejezett öngyilkosság gyakran azzal előzhető meg, hogy a válságállapot intenzív szakaszában megakadályozzuk az elkövetést, mivel a krízis idővel szükségszerűen csillapodik.

A krízisben lévő személlyel kapcsolatba kerülők részéről fontos a higgadság megőrzése, hogy a szuicid késztetések, fantáziák jelzésére ne reagáljon túlértékeléssel, ijedtséggel, türelmetlenül, fölényesen, de közömbösséggel és bagatellizálással sem, és tartsa szem előtt, hogy ez nem a konfrontáció ideje. A büntetés-végrehajtási kontextusban kiemelten fontos a megfelelő, szakszerű ellátáshoz való mielőbbi eljuttatás.

A befejezett öngyilkosság

A magyar büntetés-végrehajtásban végzett kutatás⁴⁶ szerint a befejezett öngyilkosságot elkövető fogvatartottakra az alábbiak jellemzők.

A befejezett szuicidiumot elkövetők szinte kizárólag férfiak.

Az életkort tekintve általában a 30–39 éves korosztály érintett, ám az utóbbi öt évben a hangsúly áttolódott a negyvenes korosztályra.

⁴³ LEHOCZKI 2012.

⁴⁴ LEHOCZKI 2012.

⁴⁵ HAJDUSKA 2010.

⁴⁶ LEHOCZKI 2015.

A szuicidáltak között a teljes fogvatartotti populációhoz képest háromszoros az erőszakos elkövetők aránya.

Igen magas a visszaesők aránya, a teljes fogvatartotti populációban látható arányhoz képest is. Ez arra utal, hogy jelentős probléma lehet a krónikus reménytelenség, amelyet a fogvatartott életútjával és a kriminális életpályáról való letéréssel kapcsolatban érez.⁴⁷

Különösen rizikós időszaknak bizonyul a büntetés-végrehajtásba való befogadást követő egy év, illetve a helyi befogadást követő két és fél hónap.

A hazai büntetés-végrehajtásban is a letartóztatás során történik a legtöbb befejezett öngyilkosság (lásd *A letartóztatásban lévő fogvatartottak alfejezetet*).

Kiemelendő a tényleges életfogytiglani szabadságvesztést töltők veszélyeztetettsége, körükben a bekövetkezett öngyilkosságok aránya kiugróan magas az általános fogvatartotti populációhoz képest.

Bár a magyar populációnál gyakori a stabil kapcsolattartás, annak hiánya mindenképpen rizikótényezőnek számít.⁴⁸

A motiváció tekintetében a leggyakrabban párkapcsolati probléma állt a háttérben, illetve a büntetőügy kedvezőtlen alakulása, de felmerül a cselekménnyel kapcsolatos vagy a saját családdal szemben érzett büntudat is. Igen jelentős elem a reménytelenség, a jövőre vonatkozó negatív szemléletmód.⁴⁹

2.2. A letartóztatásban lévő fogvatartottak

Bevezetés

A letartóztatottak aránya magas mind a hazai fogvatartotti populáción belül, mind nemzetközi viszonylatban.⁵⁰ 2017. december 31-i adat szerint 2821 fő (16,3%) volt előzetes elsőfokú ítéletig és 580 fő (3,3%) előzetes nem jogerős ítéletig, ami az elmúlt évekhez képest némi csökkenést mutat.⁵¹ Ugyanakkor a szigorodó gyakorlat miatt a letartóztatást végrehajtó intézetek telítettsége kritikus szintet ér el.⁵²

Bizonytalanság, tehetetlenség, frusztráció, várakozás és szorongás a jövőtől – ezek jellemzik a letartóztatás idejét, amely az inkarceráció egyik legmegterhelőbb fázisa.⁵³

2.2.1. A pszichológiai szituáció a letartóztatás alatt

Az előzetes fogva tartás alatt az inkarcerációval együtt járó klasszikus megfosztottságok és a börtönártalmak minden fogvatartottat érintenek. Mindeközben ezeket a deprivációkat

⁴⁷ BOROS–CSETNEKY 2002.

⁴⁸ CRAMER et al. 2017.

⁴⁹ PERCZEL FORINTOS et al. 2001.

⁵⁰ LEBUJOS 2006.

⁵¹ RUTKAI–SÁNTA 2018.

⁵² BÁNÁTI 2015.

⁵³ LEBUJOS 2006.

és ártalmakat úgy kell viselniük, hogy az ártatlanság védelme miatt nem tekinthetők bűnösnek, és sokszor nem is azok.⁵⁴

A letartóztatottak között sokan első bűntényesek, rendezett körülmények közül érkeznek, családdal, munkahellyel rendelkeznek, és hirtelen kerülnek büntetés-végrehajtási intézetbe, ami teljesen felkészületlenül éri, és addigi életükből kiszakítja őket. Egy teljesen bizonytalan helyzetbe kerülnek, ahol a kinti életben érvényes szabályok, normák és viselkedésminták érvényüket veszítik.⁵⁵

A befogást követő napokban probléma lehet szerfüggés esetén az elvonási tünetek megjelenése. A zárt zárkák, az idő értelmes eltöltésére való lehetőségek hiánya, az elkülönítési szabályok betartásával a letartóztatás nehezebb helyzetet teremt a fogvatartott számára, mint egy fegyházas elhelyezés. Ezt tovább nehezíti a túlszűfoaltság, ami a letartóztatást végrehajtó intézetekre különösen jellemző. Mindez természetesen kedvezőtlen hatással van a fogva tartás színvonalára is.⁵⁶

2.2.2. Pszichiátriai zavarok és öngyilkosság

A letartóztatásban lévők között igen magas a pszichiátriai megbetegedéssel érkezők aránya, és gyakori az önsértő és szuicid előzmény. A pszichiátriai kezelés szükségessége a fogva tartás kezdeti szakaszában emelkedett, pszichiátriai előzménnyel nem rendelkező fogvatartottaknál is.⁵⁷

A fogva tartás ideje alatt ezen belül is kiemelt odafigyelést igényel az öngyilkossági veszély, ebben az időszakban a civil populációhoz képest 7,5-ször nagyobb az öngyilkossági arány.⁵⁸ A hazai vizsgálatokban a befejezett szuicidiumot elkövetők 40%-a letartóztatásban volt az öngyilkosság idején.⁵⁹ Az inkarceráció és az azzal járó sokk önmagában krízisindukáló tényező lehet, de a továbbiakban is veszélyt jelent, hogy a jelentős mentális terheléssel és veszteségekkel járó letartóztatás kimeríti a fogvatartottak stressztűrő és megküzdőképességét.⁶⁰

Teendők

A letartóztatás különösen azoknak a személyeknek okoz akár helyrehozhatatlan károsodásokat, akiket az eljárás végén felmentenek: a családi kötelek károsodása, megszakadása, a munkahelyi helyzet és a pályafutás megtörése, a jó hírnév és társadalmi státusz elvesztése, az énkép és az önértékelés sérülése, a mentális és fizikai egészség hanyatlása. A letartóztatottak esetében a fő célok ezen károk megelőzése és enyhítése.⁶¹

⁵⁴ LEBUJOS 2006.

⁵⁵ BÁNÁTI 2015; BOROS–CSETNEKY 2000.

⁵⁶ LEBUJOS 2006.

⁵⁷ ANDERSEN 2004; HARDIE et al. 1998.

⁵⁸ CRAMER et al. 2017; Department of Mental Health and Substance Abuse World Health Organization 2007.

⁵⁹ LEHOCZKI 2015.

⁶⁰ LEHOCZKI 2015; CRAMER et al. 2017.

⁶¹ BÁNÁTI 2015; LEBUJOS 2006.

2.3. Fiatalkorú fogvatartottak

Bevezetés

2017. december 31-i adat szerint 237 fő fiatalkorú fogvatartott volt a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben, ami a teljes populáció 1,37%-a, és ez a szám enyhe csökkenést mutat az elmúlt években.⁶²

Bár a fiatalkorú bűnelkövetés nem kiugró mértékű, az ára mégis rendkívül nagy. Nagy árat fizetnek az áldozatok, és a fiatalkorú, aki keresztülmegy a büntető igazságszolgáltatás majd a büntetés-végrehajtás gépezetén, és akinek ez az egész jövőjére rányomja a bélyegét. Ugyanakkor a fiatalkorú fogvatartottak személyisége még alakítható, még nem rögzült korrigálhatatlanul, így a nevelési törekvések náluk nagy eséllyel lehetnek hatékonyak.⁶³

2.3.1. Szocializációs jellemzők, elkövetési útvonalak

A kriminogén szocializáció alapvetően két utat követ. Az egyik, amikor a szocializáció normális módon lezajlik, ám ez egy antiszociális családban történik, és ezért az ennek során átvett értékek is antiszociálisak. A másik és jóval jellemzőbb szocializációs úton a szocializáció elégtelen, hiányos, törést szenved, vagy akár traumatikus.

Utóbbi körben a trauma lehet bántalmazás, ami összefüggést mutat a későbbi erőszakos bűnelkövetéssel, mert akik ki vannak téve a bántalmazásnak, azok maguk is hasonló módon fognak viszonyulni az erőszakhoz. A bántalmazott fiatalok sokszor magukat, a helyzetet vagy úgy általában az életet hibáztatják a traumatikus gyermekkorért, de a szülőt védik, magyarázatot keresnek a viselkedésére. Ez akkor van így, ha mindkét szülő rideg, de ha az anyai kötődés meleg és biztos, ott a gyerek felismeri az apa bántalmazását, és gyakran el is zárkózik tőle.⁶⁴ A bántalmazás és erőszak élménye (nem csak a gyermek közvetlen bántalmazása) ugyanakkor nem vezet egyenesen kriminalizálódáshoz, inkább a mentális betegségek, szerfüggőség és autoagresszív magatartás kialakulását, az ismétlődő áldozattá válást eredményezi, elsősorban akkor, ha a bántalmazás mögött megfogalmazott nevelési elvek állnak. Mindez azonban közvetetten elvezethet a bűnelkövető magatartásig.⁶⁵

A bántalmazáshoz köthető elkövetési útvonalon a családban a fizikai erőszak a fő konfliktuskezelő és feszültségevezető eszköz. A gyermek fő élménye a kiszolgáltatottság, félelem és frusztráció, amely majd a nyugodt iskolai közegben nyilvánul meg agresszív magatartásban. Mindez kiközösítést, kudarcokat és ennek nyomán iskolakerülést eredményez. A kriminalizálódás ilyenkor a környezet megfelelő beavatkozásával még megelőzhető. Ennek elmaradása esetén valószínű az erőszakos kriminalitás kialakulása. Ilyenkor már az első antiszociális megnyilvánulások is erőszakosak, és ezek a későbbiekben súlyosbodnak.

A kriminogén traumatizáció másik és sokkal veszélyeztetőbb formája az elhanyagolás. A korlátok hiánya, illetve a normák megszegésének következmények nélkül maradása

⁶² RUTKAI-SÁNTA 2018.

⁶³ CZENCZER 2017; CZENCZER 2014.

⁶⁴ CZENCZER 2017; CZENCZER 2014.

⁶⁵ SOLT 2012.

különösen kártékony, mivel a gyermek így azt tanulja meg, hogy a szabályok csak másokra vonatkoznak, rá nem, és nem tanulja meg eltérni sem azokat.

Az elhanyagoláshoz köthető elkövetési útvonalon az elhanyagoló környezetben a gyermek magára utalttá és a pozitív visszajelzések és követelmények hiányában motiválatlanná válik, ami kudarcélményeket eredményez. A kiskori gondoskodás hiányában a fiatal nem fogadja el a szabályokat, korlátokat, követelményeket, később a tanárokkal szembeni alárendelt szerepét az autonómiája elvesztéseként éli meg, és menekül tőle. Ezt az ellenálló és elutasító viselkedést a kortársak kirekesztik maguk közül, így az iskolától elsodródik, lemorzsolódik, deviáns kortárscsoportokhoz csatlakozik. Jelentősebb fordulópontok hiányában a kisebb lopásoktól kezdve az éjszakai életbe való bekapcsolódáson, szerhasználaton át vezet az út az illegális pénzszerzéshez és végül a bv. intézetbe. Itt kulcsmozzanat az, hogy a – kezdetben még enyhe – deviáns cselekmények következmény nélkül maradnak.⁶⁶ Az elhanyagolt fiatalok nem ritkán pozitívan viszonyulnak a börtön közegéhez, mivel az egy erős és stabil környezet, ahol odafigyeléssel foglalkozhatnak velük.⁶⁷

Kriminogén, és szinte szükségszerűen devianciát eredményez a szigorú vagy bántalmazó és a laza, vagy elhanyagoló környezet éles váltakozása.

Az egyik változatban a szocializáció során a túlzott, jellemzően apai szigor és rideg, elutasító, megszegyenítő családi környezet vált élesen át más fegyelmezési eszközökkel zajló nevelésbe, amiből eredő kriminalitást az autoritással szembeni dac és lázadás motíválja. A másik változatban a gyermek a mélyszegénységből és a nem vagy alig fegyelmező környezetből egy fegyelmet követelő környezetbe kerül, amelyet nem tűr. Az ilyen fiatal kriminalitása sokszor felnőttkorra is fennmarad.⁶⁸

2.3.2. *Serdülőkor*

A fiatalok számára az életkori sajátosságaik a szokottnál is jobban megnehezítik a totális intézmény elviselését, mert az a fejlődési szakasz – a serdülőkor –, amelyben járnak, az autonómia körül forog.⁶⁹ Ebben az időszakban megkérdőjeleződnek a szülők és a család által képviselt, de a társadalmi értékek és normák is. Erre szükség van az önmeghatározás, egy saját identitás kialakításához. A serdülő keresi azt az egyensúlyt, amelyben saját vágyai is megvalósíthatók, és a környezete számára is megfelel. Ekkor körvonalazódnak a későbbi felnőtt élet keretei.

A serdülőkorban a viselkedés gyakran lehet a normától eltérő, ebben az értelemben deviáns, de ez ekkor mégis elfogadható és normálisnak tekinthető, amennyiben az identitáskeresés részét képezi, és nem rögzül tartós mintaként. Sok esetben a család nem képes határokat szabni a serdülőnek, így kénytelen maga keresni azokat, ami valódi devianciák kialakulásához is vezethet. Az antiszociális irányba sodródó fiatal életében voltaképpen az igazságszolgáltatás veszi át azt a szerepet, amely valójában a szülőé volna: egyértelmű határokat és kereteket szab a fiatalnak, viseli annak lázadását, ellenállását, agresszióját.

⁶⁶ SOLT 2012.

⁶⁷ CZENCZER 2017; CZENCZER 2014.

⁶⁸ SOLT 2012.

⁶⁹ KOVÁCS 2014.

A serdülőnek a saját testhez való viszonyát is át kell rendeznie, hiszen a testi növekedés és a szexuális érés rendkívüli mértékű. Ebben az időszakban jellemző annak próbálgatása is, hogy ez az új test mennyit bír ki, például extrém és veszélyes aktivitások üzésében. Akik nem tapasztalták meg a törődést és gondoskodást, azok a testüket értéktelennek tartják. Mind a szexualitás, mind a túlzott veszélyvállalás a csoportbeli megítélésükben és a kortársi elismerés kivívásában válik fontos tényezővé, amely ekkor kiemelt fontosságú.

A serdülőkorban jellemző devianciák egyike a szerhasználat, amely az érzelmileg megterhelő helyzetek elviselésében segít. A droghasználat a kriminalitás egyik központi rizikófaktora a fiatalkori bűnelkövetésben is. Gyakran követik el a cselekményt valamilyen szer hatása alatt. A fiatalkorú elkövetők esetében is sok mintázat van, de általában gyakrabban és többféle drogot használnak, és mind a droghasználatot, mind az alkoholfogyasztást az átlagosnál fiatalabb korban kezdik.⁷⁰

A serdülőkorban központi elem az agresszió is. Amennyiben a környezet ezzel nem mer konfrontálódni, és határozott, de nem túl merev korlátokat szabni, akkor ez az agresszió szabályozatlanná és destruktívvá válik, amelyet vagy a környezete, vagy önmaga felé fordíthat.⁷¹ A fiatalkorú fogvatartottak között relatíve magas a szuicid fantáziák, vágyak, tervek előfordulása, de mégis kevés a befejezett öngyilkosság: az agresszió ilyen nyílt önmaguk ellen fordítása nem jellemző,⁷² sokkal inkább az agresszió nyílt erőszakba fordítása. Ennek megfelelően az erőszakos elkövetés növekszik a fiatalok körében, különösen a rablásban felülreprezentált, és egyre nő körükben az egymás sérelmére elkövetett cselekmények száma és súlyossága is,⁷³ amiben a kortársak ebben a korban egyébként is rendkívül erős befolyásának és az egymásra gyakorolt eszkaláló hatásának is nagy szerepe van.

2.3.3. Mentalitás

Solt vizsgálata alapján a mentalításban a függés és függetlenség vagy a kötődés és autonómia, az én és a szociális közeg viszonyát mutató dimenzió mentén különböznek az antiszociális és proszociális fiatalok.⁷⁴

Ebben a dimenzióban a halmozottan hátrányos helyzetből induló, de végül mégis proszociálissá váló fiatalok a szociális közeg felé nyitottak, a kötődés és az alkalmazkodás érték a számukra. Tetteikre úgy tekintenek, mint ami a jövőbeli lehetőségeiket befolyásolja. Hálát és bizalmat éreznek a kapcsolataikban. Jövőjüket a negatív tapasztalatok ellenére is képesek pozitívan és optimistán látni. A szülői elhanyagolásra elkerülő módon, iskolakezréveléssel reagálnak. Az anyagi szükséglet az egzisztenciális biztonságot jelenti a számukra. Az erő számukra elsősorban a lelki erőt jelenti. A tisztelet számukra a mások értékeinek elismerését jelenti és pozitív érzés.

A bűnelkövetővé vált fiatalok esetében a személyes autonómia és a szabadság, valamint a függésnek és alkalmazkodásnak való ellenállás az érték. Nehezebben élik meg a negatív környezeti történéseket és impulzusokat, nehézségeket. A saját tett a világra adott

⁷⁰ ANDREWS–BONTA–WORMITH 2006; PRICHARD–PAYNE 2005; K. NÉMETH–KOLLER 2015.

⁷¹ K. NÉMETH–KOLLER 2015.

⁷² CERO et al. 2017.

⁷³ RUZSONYI 2008.

⁷⁴ SOLT 2012.

válaszreakció, amelynek motivációja és meghatározója valamilyen sérelem. Az autonómia és a szabadság a legerősebb motiváció, a hálát és a bizalmat elutasítják, az érték az ellenállás. Dac, sértődékenység, tekintélyellenesség jellemző rájuk, személyes autonómiájukat örökké és mindenkitől féltik. A szülői elhanyagolásra konfrontálódással és erőszakkal reagálnak. Az anyagi szükséglet a birtoklandó tárgyakat jelenti a számukra. Az erő számukra elsősorban a fizikai erőt jelenti, mert az ellenálláshoz erre van szükség. A tisztelet számukra a megalázkodást jelenti, ezért abszolút negatívként jelenik meg előttük, és elutasítják. A cselekedeteket csupán az egyéni hasznossági szempontok alapján mérlegelik, a saját jóllét az egyetlen elismert cél, tetteiket a várható jutalmak és büntetések aránya, a tett kifizetődése határozza meg. Az itt és most irányultság jellemző, a bűncselekmény nem több számukra egyszerű érdekérvényesítésnél.⁷⁵

2.3.4. Reintegráció

A fiatalok fogvatartottak többsége olyan környezetből származik, amelyet a szegénység, a napi szociális problémák jellemeznek. A legfeljebb nyolc osztályt végzetek aránya meghaladja a 85%-ot.⁷⁶ Természetesen az alacsony iskolai végzettség és a szakképzettség hiánya jelentős probléma, és azonnali reakciót igényel, de a sikeres reintegrációhoz ennyi nem elegendő. Fejleszteni kell a fiatal személyiségét, megküzdési eszköztárát, erkölcsi berendezkedését, érdekérvényesítő képességeit, agressziókezelését, valamint a környezetét is, amennyire lehet – az egyéni rizikómintázat, szükségletmintázat és rezponzivitás elveit betartva.⁷⁷

A fiatalok fogvatartottak esetében van pár elem, amelyek a legnagyobb hatékonyságot biztosítják a programok számára:

- strukturáltság;
- egyéni képességek hangsúlyozása;
- a gondolkodásmód megcélzása az egyes specifikus képességek helyett;
- komplexitás, egyszerre több rizikófaktor megcélzása;
- a család bevonása a terápiás és reintegrációs programokba, amelyek nemcsak az anyát célozzák meg, hanem az apát és a testvéreket is,⁷⁸
- mindezen belül eltolódás van az erősségen alapuló terápiás eljárások felé, amelyekben a rizikófaktorok megcélzásában az erősségekre lehet építeni, és azokat a rizikófaktorokkal szembeni védelemként hasznosítani.⁷⁹

Azok a rizikófaktorok, amelyek a kriminális magatartás felnőttkorra való fennmaradását jelzik az alkohol és/vagy szerabúzus, a problémás szexuális magatartás, problémás kapcsolatok, érzelmi és viselkedési problémák, valamint problémák az iskola/munkahely terüle-

⁷⁵ SOLT 2012.

⁷⁶ SOLT 2012.

⁷⁷ KOVÁCS 2014.

⁷⁸ ASSINK 2017; GUERRA et al. 2008.

⁷⁹ GUERRA et al. 2008.

tén mind dinamikus, tehát a terápiás programok által megelőzhető területek.⁸⁰ A súlyosan bántalmazott fiatalok esetében speciális és célirányos programok és intenzív odafigyelés az optimális.⁸¹

2.4. Idősödő fogvatartottak

Bevezetés

A civil társadalomban általában a 60–65 év feletti embereket soroljuk az idős kategóriába. A börtönben azonban 50 év felett már idősödőnek tartják a fogvatartottat arra hivatkozva, hogy a fogvatartottak valószínűleg 10 évvel kevesebbet élnek a civil társaiknál a krónikus egészségügyi problémák és a bebörtönzéssel járó káros hatások miatt.⁸²

2017. év végi adatok szerint az 50 év feletti fogvatartottak aránya a hazai fogvatartotti populációban 14,9% (2585 fő) volt. Ezen belül a 60 év felettiak (3,8%, 659 fő) aránya folyamatos növekedést mutat.⁸³ Az időskorú fogvatartottak a leggyorsabban növekedő csoport a börtönpopuláción belül az egész világon, és ez előre láthatóan a következő évtizedekben soha nem látott méreteket fog ölteni. Ennek kezelése az utóbbi évek egyik legnagyobb szakmai kihívását jelenti.⁸⁴

Erre a jelenségre több lehetséges magyarázat létezik.

Az egyre fejlődő orvostudomány eredményeként öregszik a teljes társadalom. Ennek megfelelően kitolódik a kriminálisan aktív életkor is. Ráadásul a kedvezőtlen pénzügyi helyzet, a család támogatásának hiánya miatt megszorodnak az időskorúak által elkövetett vagyon elleni bűncselekmények. Továbbá egyre hatékonyabb az olyan bűncselekmények felderítése, amelyeknél eleve magasabb az elkövetők átlagéletkora.

Vannak, akik sokkal inkább az ítélkezési szokások szigorodását teszik felelőssé az idősödő fogvatartotti populáció rohamos növekedéséért: a szabadságvesztés növekvő alkalmazását, az egyre hosszabb ítéletek kiszabását, a három csapás intézményét⁸⁵ és a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés alkalmazását, valamint a feltételes szabadon bocsátás szigorodását.⁸⁶

⁸⁰ ASSINK 2017.

⁸¹ CZENCZER 2017.

⁸² JUHÁSZ 2012.

⁸³ RUTKAI–SÁNTA 2018.

⁸⁴ PRO–MERZELL 2017; BAIDAWI–TROTTER 2016.

⁸⁵ A három csapást a 2010. évi LVI. törvény vezette be [97/A. § (1)], amely szerint az erőszakos többszörös visszaesővel szemben az erőszakos többszörös visszaesőkénti minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a kétszerezére emelkedik, és ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni. Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a büntetés enyhítésének nincs helye. A 2012. évi C. törvény [Btk. 44. § (2) a)] ezt még kiegészítette azzal, hogy a feltételes szabadlábra bocsátás lehetőségét ki kell zárni, ha az elkövető erőszakos többszörös visszaeső.

⁸⁶ JUHÁSZ 2012; FEKETE–SOMGYVÁRI 2016.

2.4.1. Az időskorú fogvatartottak csoportba sorolása, jellemzőik

Ebben a fogvatartotti populációban három csoport különíthető el:

- a fiatalon büntetés-végrehajtási intézetbe került és ott megöregedett elkövetők;
- az újra és újra visszaeső elkövetők – a hazai adatok szerint ez a csoport növekszik a legjelentősebben;
- akik időskorúként követték el az első bűncselekményt – a hazai adatok szerint az első büntényesek között jelentős tendencia az időskorúak arányának emelkedése.⁸⁷

Az idősödés pszichés jellegzetességei

A negyvenes éveket átlépve a megjelenésben, a fizikai erőnlétben, az egészségi állapotban egyre észrevehetőbb hanyatlás történik. A test elkezd megváltozni, a fizikai terhelést nem bírja olyan mértékben, mint addig, romlanak az érzékszervek, egyre gyakoribbak a betegségek. A személy egyre több, a korábbi aktív, független életét korlátozó tényezővel kényyszerül szembenézni. Egyre inkább tudatosodik a halál elkerülhetetlenségének gondolata. Időskorban az egyén kezdi kiértékelni életútját, eredményeit, teljesítményeit, és belátja, hogy nagy változtatásra már nincs lehetősége. Jelentős változások következnek be pszichoszociális téren is. A családi kapcsolatok válnak egyre fontosabbá, a barátságok veszítenek a jelentőségükből, és csak az érzelmileg igazán fontosak maradnak meg. Az idősödés nem teremt új működésmódokat, de csökken a rugalmasság, nehezebb az alkalmazkodás, azok a vonások erősödnek, amelyek fiatalabbként is jellemzők voltak.

Az idősödés sok veszteséggel jár, de aki sikerrel jutott túl a korábbi fejlődési szakaszok feladatain, az képes elfogadni ezeket a változásokat és örömet lelteni a fizikai és a szellemi aktivitásban, a hobbijában, a saját örömeire végzett tevékenységben, az időskorral együtt járó szabadságban.

Előfordulhat, hogy valaki nem képes elfogadni az idősödéssel járó változásokat és helyzeteket. Különösen kiszolgáltatottak azok, akik önértékelésüket, kapcsolataikat, életstílusukat külső megjelenésükre, testi erejükre, agressziós képességeikre építették. Az ilyen személy az idősödéssel szembesülve gyakran kétségbeesik, elutasítja az öregséget, belekapaszkodik a fiatalság örömeibe, öltözködéssel, viselkedéssel, beavatkozásokkal igyekszik fiatalosabb külsőt teremteni magának. A valósággal való szembesülés azonban elkerülhetetlen. Ezt a lázadást gyakran a keserűséggel, ellenségességgel és a motiváció hiányával járó beletörődés követi, vagy a fiatalsággal járó lehetőségek, életvitel, szabadság, testi erő iránt érzett intenzív irigység.⁸⁸

E konfliktus megoldása lehetne a „bölcesség”, a fogvatartotti szubkultúrában azonban ennek a legritkábban van értéke.

⁸⁷ JUHÁSZ 2012; FEKETE–SOMOGYVÁRI 2016; MASCHI–MORRISEY–LEIGEY 2013.

⁸⁸ ERIKSON 2002.

Az időskorú fogvatartottak egészségügyi problémái

Az időskor speciális szükségletei közül az egészségügyi ellátás élvezi a legjelentősebb prioritást és a legnagyobb gazdasági terhet. Az idős fogvatartott napi költségei majdnem dupláját teszik ki az átlagosnak, ami nagyrészt az egészségügyi költségeinek köszönhető.⁸⁹

Az egészség romlása a korrallal törvényszerű és elkerülhetetlen. Ugyanakkor a fogvatartottaknál az életvitelük, szociális háttérük, dohányzási, étkezési, szerhasználati szokásaik eredményeként a korosodással járó egészségügyi problémák az átlagosnál 10–15 évvel korábban jelentkeznek.⁹⁰ A civil populációval szemben az idősödő fogvatartottaknak nagyobb esélye van szinte mindenfajta krónikus betegségre,⁹¹ és a funkcionális hanyatlás számos formája is érinti a populációt: a látás, hallás romlása, inkontinencia, különböző segédeszközökre való ráutaltság, amelyek a börtönben a szokottnál jóval nagyobb nehézségeket okozhatnak a mindennapi életben.⁹²

Az egészségügyi problémák megjelennek a mentális működés területén is, és ezek között a legnagyobb kihívást a demencia kezelése képviseli. Az idősödéssel természetesen együtt járnak változások a kognitív működésben: a gondolkodás lassulása, a rövid távú emlékezet gyengülése, a tanulás nehezítettsége. Az elbutulás azonban nem része a normális öregedésnek. A demencia egyes adatok szerint az idősödő fogvatartottak 23–30%-ánál kimutatható,⁹³ más adatok szerint a fogvatartottak körülbelül felénél van jelen enyhe vagy súlyosabb fokú kognitív zavar.⁹⁴ (A civil populációban a 65 év felettek 5%-ánál súlyos, 15%-ánál enyhe demencia mutatható ki.)⁹⁵

A demencia kezdeti szakaszában csak enyhe tünetek észlelhetők, amelyek felismerése sokszor elmarad, és a kórkép fokozatosan, lappangva alakul ki. Az első tünetek között a feledékenység vehető észre. Hamar megjelenik a motoros ügyetlenség is. Mindezeket követi az elbutulás a mentális teljesítőképesség minden területén, és az érzelmi élet, a személyiség leépülése. Súlyos esetben a beteg teljes magatartásrendszere leépül, a legalapvetőbb viselkedési szabályokat is figyelmen kívül hagyja, érzelmileg szélsőségesen labilissá és önálló életvitelre képtelenné válik. A beteg sokszor nyugtalan, vagy céltalanul tevékenykedik, zavarttá válhat.⁹⁶

A depresszió időskorban jelentős probléma, és elsősorban a zárt intézeti körülmények között élő, testi betegséggel küzdő időseket érinti. Ez a kórkép az egyik legjelentősebb tényező az idősek között magas számban tapasztalható öngyilkosságban. Felismerése sokszor nehéz, mert a klasszikus tüneteket gyakran elfedik a testi betegségek tünetei és az azok miatti panaszok. A fogvatartottak közt emelkedett előfordulás található, a populáció körülbelül felét érinti valamilyen fokú depresszió.⁹⁷ Elhelyezésük: szegregáció vagy integráció.

⁸⁹ PRO-MERZELL 2017.

⁹⁰ PRO-MERZELL 2017.

⁹¹ ADAY-WAHIDIN 2016.

⁹² BAIDAWI-TROTTER 2016.

⁹³ FEKETE-SOMOGYVÁRI 2016.

⁹⁴ MOUKHTAR 2016.

⁹⁵ TRINGER 2010.

⁹⁶ TRINGER 2010.

⁹⁷ MOUKHTAR 2016.

Az idősebb korú fogvatartottak esetében felmerülő kérdés, hogy a fiatalabbakkal integrált vagy a szegregált elhelyezés a megfelelőbb-e.

A szegregáció mellett szól az, hogy az intézetek inkább a fiatalabb fogvatartottak elhelyezésére vannak berendezkedve, így sokszor nem felelnek meg az idősebbek szükségleteinek: gondot jelenthetnek a lépcsők, az emeletes ágyak, a fürdők megközelítése, a zsúfoltság. A generációs különbségekből és a korral járó csökkent alkalmazkodási képességből adódóan egyre nehezebb a zárkaközösséghez való alkalmazkodás, ami problémákhoz vezethet. Az idősebb fogvatartottak, különösen az első bűntényesek egyébként is ki vannak téve a fiatalabb fogvatartottak agressziójának és az áldozattá válás fokozott veszélyének,⁹⁸ amitől a szegregáció védelmet nyújt a számukra. A hasonló korcsoportban való elhelyezés ugyanakkor pozitívan hathat az idősek mentális egészségére, szociális aktivitásukra.⁹⁹

A szegregált elhelyezési forma azonban negatívan befolyásolhatja a fogvatartott családi kapcsolatait, mert messzebbre kerülhet tőlük. Továbbá az időskorú fogvatartottak a szegregált elhelyezést sokszor úgy látják, mint ami „öregít”, fokozza a halál közelségének érzését, és sokan „Isten várótermének” nevezik az ilyen részlegeket.¹⁰⁰

Az integrált elhelyezésben ezzel szemben az idősek nemcsak a nekik szánt programokon vehetnek részt, hanem a többi csoport tevékenységében is. Ez a normál kinti élethez is jobban hasonló környezet. Továbbá egyes kutatási eredmények szerint 50 éves korig az integrált elhelyezés akár jó hatással is lehet a jóval impulzívabb fiatalabb fogvatartottakra, idősebbek esetében azonban már erősebb az áldozattá válás valószínűsége.¹⁰¹

2.4.2. Reintegrációs sajátosságok

Az időskorú fogvatartottak esetében a reintegrációs célok is speciálisak. Az a csoport, akiknél a szabadulás ki van zárva, vagy annak elvi dátuma meghaladja a várható életkort, ott az intézetbe való problémamentes beilleszkedés, a jó fizikai és mentális állapot megőrzése lehet a cél.

Azoknál a fogvatartottnál, akik időskorban, de várhatóan szabadulnak, rendkívül fontos a lakhatásról, egészségügyi ellátásról gondoskodni. Az időskorban szabadulók a szociális szolgáltatásokhoz is nehezebben férnek hozzá. Az elkövetett bűncselekmény jellege is sokszor megnehezíti a börtön utáni elhelyezést valamilyen szociális intézményben.

Talán az egyik legnehezebb kérdés a munkaerőpiacon való elhelyezkedés, amely a piac működésének jellegéből adódóan még a nem börtönből szabadultak és a fiatalok esetében is kihívást jelent. Kulcsfontosságú a támogató családi háttér, annak fenntartása a szabadságvesztés alatt, illetve hiányában a támogató szociális háló felépítése, újräépítése. Ez hatványozottan érvényes a hosszú ítéletet töltött fogvatartottakra. Szintén nehezített a szexuális bűncselekményt elkövetők helyzete.¹⁰²

⁹⁸ LEHOCZKI 2013.

⁹⁹ FEKETE–SOMOGYVÁRI 2016.

¹⁰⁰ ADAY–WAHIDIN 2016.

¹⁰¹ JUHÁSZ 2012; FEKETE–SOMOGYVÁRI 2016.

¹⁰² MASCHI–MORRISEY–LEIGY 2013; FEKETE–SOMOGYVÁRI 2016; JUHÁSZ 2012.

2.5. Női fogvatartottak

Bevezetés

Kriminológiai tény, hogy a nők – a prostitúciót kivéve – jóval kevesebb bűncselekményt követnek el, mint a férfiak.¹⁰³ A női fogvatartottak világszerte kisebbséget képeznek a büntetés-végrehajtásban is.¹⁰⁴ Ugyanakkor a modern nyugati büntetés-végrehajtási rendszerek beszámolnak a női fogvatartottak arányának folyamatos növekedéséről.¹⁰⁵ A 2017. év végi adatok szerint a magyar fogvatartotti állomány 7,36%-a (1276 fő) nő, és ugyan hazánkban is növekvő tendenciát mutat a női fogvatartottak aránya, de jelentős változás nem tapasztalható az elmúlt évekhez képest.¹⁰⁶

Egyre inkább felismert az a tény, hogy a nők a férfiaktól jelentősen különböző csoportot alkotnak az elkövetési jellemzők, az elkövetési útvonalak és a rizikófaktorok, re-integrációs igények és erőforrások, és a dezisztenciafolyamat¹⁰⁷ tekintetében.¹⁰⁸ A büntető igazságszolgáltatás és a re-integrációs modellek azonban elsősorban a férfiakra vannak „kitalálva”, és nem veszik figyelembe azokat az érveket, amelyek amellet szólnak, hogy a férfiak és a nők dezisztenciafolyamata eltérő.¹⁰⁹ Ma már több átfogó elemzés kimondottan a nőkre fókuszálva vizsgálja a hatékony re-integráció elveit, és az eredmények azt mutatják, hogy szükség van kimondottan nőknek készült visszaesés-prevenációs programokra,¹¹⁰ amelyek jellemzően öt csomópont köré sűrűsödnek: szerhasználat; áldozattá válás; mentális betegségek; kapcsolatok; anyaság.¹¹¹

2.5.1. Abúzus, áldozattá válás, traumatizáció

A gyermekkori bántalmazás a nők esetében akár kétszeresére is növeli a későbbi inkarcizáció esélyét. A szexuális bántalmazás kimondottan női fogvatartottak esetében bizonyult veszélyeztető faktornak. A fogvatartott nők ráadásul legtöbbször kiterjedt és hosszan tartó, személy elleni erőszakot is magába foglaló és ismétlődő bántalmazást szenvednek el.¹¹² A családtagoktól elszenvedett bántalmazás kiváltója lehet az otthonról való elszökésnek, kiszolgáltatottságnak, korai kriminalizálódásnak, majd promiszkuitásnak és további áldozattá válásnak. Az intim kapcsolatokban elszenvedett bántalmazás a szerhasználat kötődési nehézségek és későbbi erőszak kialakulását is kiválthatja a nők körében. Ezen kívül nemcsak a gyermekkori áldozattá válásnak van jelentősége, de a szabadulás után bekövetkező traumatikus élmények is rizikófaktorai a visszaesésnek.¹¹³

¹⁰³ EL SAYED–PIQUERO–ENÉYCK 2017.

¹⁰⁴ GOBEIL–BLANCHETTE–STEWART 2016.

¹⁰⁵ KING 2015.

¹⁰⁶ RUTKAI–SÁNTA 2018; KOVÁCS 2017.

¹⁰⁷ Dezisztencia: a kriminális karrier elhagyása.

¹⁰⁸ PALMER et al. 2015; STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; DEGIORGIO 2015.

¹⁰⁹ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; GOBEIL–BLANCHETTE–STEWART 2016.

¹¹⁰ PALMER et al. 2015; GOBEIL–BLANCHETTE–STEWART 2016.

¹¹¹ CELINSKA–SUNG 2014; GOBEIL–BLANCHETTE–STEWART 2016; SCOTT et al. 2016; PALMER et al. 2015.

¹¹² LYNCH et al. 2017.

¹¹³ SCOTT et al. 2016.

A nőkkel foglalkozó büntetés-végrehajtási gyakorlatban újabban kezdenek megjelenni az ügynevezett traumára érzékeny programok, amelyek elismerik a trauma hatásának súlyát a személy életében, és amelyek hangsúlyt helyeznek az ebből való felépülésre, általában az erősségekre, erőforrásokra fókuszálnak, valamint a felépülésre és az általános jólétre.¹¹⁴

2.5.2. Pszichiátriai zavarok

A nők körében magas, akár a civil előfordulás duplája a mentális betegségek gyakorisága is, vélhetően nem függetlenül a bántalmazottságtól, és az ennek nyomán kialakuló szerhasználattól. Ennek a női fogvatartottak esetében nagy jelentősége van a visszaesés tekintetében, mivel a mentális betegség a visszaesés rizikóját megnöveli. Ezért fontos a nők pszichiátriai problémáinak pontos felmérése a bekerüléskor, majd ezen komplex problémák megcélzása pszichiátriai vagy mentálhigiénés programokon keresztül, a pszichiátriai kezelésekre való hozzáférés biztosítása.¹¹⁵

2.5.3. Szerhasználat

A nemzetközi szakirodalomban ismétlődő eredmény, hogy a női elkövetők meglehetősen nagy részének vannak szerhasználati problémái, és ennek aránya magasabb, mint a férfi elkövetők körében.¹¹⁶ Ezt eddig a hazai vizsgálatok nem igazolták, sőt éppen ellentétes tendenciát jeleztek.¹¹⁷ Más adatok szerint azonban, ha az illegális szerhasználat nem is magasabb, a gyógyszerfogyasztás a férfi fogvatartottakhoz képest kiugróan magas, a nők több mint fele rendszeresen szed nyugtatót és fájdalomcsillapítót.¹¹⁸

A nők szerhasználati mintázatai és kiváltó okai is eltérnek a férfiakétól: a férfiak többször használnak drogot hedonisztikus okokból, míg a nők önkezelésként, hogy el tudják viselni a bántalmazást és az ezzel járó traumákat.¹¹⁹

A szerhasználat minden adat és tapasztalat szerint kulcsfontosságú faktor a bűnelkövetésben és a visszaesésben, ezért az elkövetők kriminogén szükségleteinek megcélzását hangsúlyozó reintegrációs programokban központi fontosságú a szerhasználati problémák kezelése.¹²⁰ A nők szerhasználatának megcélzása az intervenciós programokban vélhetően még fontosabb, mint a férfiak esetében.¹²¹

¹¹⁴ KING 2015.

¹¹⁵ LYNCH et al. 2017.

¹¹⁶ HOLMSTROM et al. 2017.

¹¹⁷ PAKSI-ARNOLD 2010.

¹¹⁸ TANÁCS 2014.

¹¹⁹ PALMER et al. 2015.

¹²⁰ HOLMSTROM et al. 2017.

¹²¹ GOBEIL-BLANCHETTE-STEWART 2016.

2.5.4. *Kapcsolatok*

A nők által elkövetett bűncselekmények legtöbbször a kapcsolataikban gyökereznek – például erőszak egy bántalmazó partnerrel szemben, vagyon elleni cselekmények a gyermekek támogatása érdekében. Márpedig ha a kapcsolatok ilyen károsak lehetnek a nők számára, a pozitív kapcsolatoknak bizonyára hasonlóan erős protektív szerepe lehet az életükben. A kriminológiai elméletek már régóta hangsúlyozzák a családi kapcsolatok jelentőségét a kriminális viselkedés befolyásolásában, és újabban már az ebben rejlő pozitív potenciált is.¹²²

Ebben a tekintetben kiemelten fontos a gyermekkel való kapcsolat, mivel a vele való találkozás emlékezteti és motiválja a nőt a proszociális magatartásra. De az elfogadó, támogató partner, aki bátorítja a nő nem kriminális aktivitását, szintén hatékonyan járulhat hozzá a nők dezisztenciájához a szociális támogatás, a szociális erőforrások biztosítása, a motivációs erő és a nők lehetőségeinek változása,¹²³ valamint az érzelmi és morális támogatás nyomán. Az erős proszociális kapcsolatok érzelmi értéke növelheti a nők önértékelését, új perspektívába helyezheti a tettek következményeit. Az ilyen kapcsolatok továbbá megváltoztatják a nők rutintevékenységeinek struktúráját, ezzel kevesebb lehetőséget adva a bűnelkövetésre. A nők a börtönhöz is könnyebben alkalmazkodnak, ha a kapcsolataiktól a lehető legkevésbé vannak megfosztva.¹²⁴

Ezért a büntetés-végrehajtási gyakorlatba fontos beépíteni az értékkel bíró és proszociális kapcsolatok azonosítását, illetve az ilyen kapcsolatok (újra)felvételének, fenntartásának a támogatását, hogy a nők a szabadulás után tudjanak hova kapcsolódni.¹²⁵

A kapcsolatok fontossága megnyilvánul a prizonális környezetben kialakuló romantikus kapcsolatok működésében is. A férfiaknál tapasztalhatókkal ellentétben a női fogvatartottak között nem csupán a szexuális együttlét, hanem a kapcsolat és az érzelmi háttér a fontos, és a kapcsolat fel nem vállalása kap negatív ítéletet.¹²⁶

A szociális támasz ezen kívül érkezhethet a büntetés-végrehajtás személyi állományától, a pártfogóktól vagy a reintegrációs ellátásban részt vevő más szereplőktől is. Ennek különösen nagy jelentősége lehet akkor, amikor a nőnek nincs szociális támasza sem a családjá, sem a barátai felől. A támogató kommunikációs stílus alacsonyabb ellenállással jár együtt, és pozitív hatása van a kriminalitás elhagyását illetően. Ezért a reintegrációs folyamat résztvevőinek érdemes minél több szupportív kommunikációt alkalmazniuk a női fogvatartottakkal – akkor is, ha a fogvatartott kevésbé vált ki empátiát, vagy nagy szerepe van a saját problémáinak fenntartásában.¹²⁷

¹²² WRIGHT et al. 2013.

¹²³ WRIGHT et al. 2013; BARRICK–LATTIMORE–VISHER 2014.

¹²⁴ CELINSKA–SUNG 2014.

¹²⁵ WRIGHT et al. 2013.

¹²⁶ FIÁTH 2012; FIÁTH 2012.

¹²⁷ HOLMSTROM et al. 2017; MORASH et al. 2015.

2.5.5. Az anyaság

A büntető-igazságszolgáltatás rendszerébe kerülő nők nagy része anya, elsődleges gondozója egy vagy több kiskorú gyermeknek, és sokan a börtönből is folytatják a szülői funkciók ellátását az adott kapcsolattartási lehetőségek között. A női fogvatartottak számára vitathatatlannal a legfontosabb tényező és erőforrás a gyermekükkel való kapcsolat.¹²⁸

Egyik oldalon az anyaság a dezisztencia egyik legerősebb motorja lehet. A pozitív, nem kriminális identitás felépítése szoros kapcsolatban áll a hosszú távú dezisztenciával. A nők számára az anyaság egy elérhető és megkérdőjelezhetetlenül pozitív szerep, amellyel sok nő azonosul, sőt gyakran a jó anyaság köré építik az egész identitásukat.¹²⁹ A gyermek jelenléte növeli a kezelésekből való részvételi motivációt, és a vele való találkozás emlékezteti és motiválja a nőt a proszociális magatartásra.¹³⁰

Másrészt azonban a bebörtönzött anyák jóval nehezebb helyzetben vannak, mint a bebörtönzött apák (vagy gyermektelenek). A gyermekeiktől való izolációt jobban megszenvedik. Fennáll továbbá a veszélye az anyai identitás elvesztésének, miután önmagukat úgy láthatják, hogy megszegték a legalapvetőbb szociális normákat, mivel nem tudják betölteni az anyai szerepüket.¹³¹ Ezért sokszor élhetnek át az anyaszerepbe való visszatéréssel kapcsolatos félelmeket, mert teljesen elvesztették az önbizalmukat anyaként, nem érzik magukat jó anyának, miközben mélyen szeretik a gyermekeiket, és aggódnak az őket érő ártalmas hatások miatt.¹³²

Emellett a szabaduló anyák számtalan hátránytól szenvednek, és többszörös marginalizációjuk gyakorlatilag nem ér véget.¹³³ Az apa anyagilag vagy más módon sokszor nem segíti őt, és gyakran elhagyják az inkarceráció során. Az anyák és gyermekeik újraegyesítését számos tényező nehezíti, és minél tovább van az anya bebörtönözve, az annál inkább veszélyezteteti az anya-gyermek kapcsolatot. Ezért a nők sokkal valószínűbben térnek vissza sérült családba, ami növeli az alkalmazkodási nehézségeket és a szülői szerep visszavételéből származó konfliktusokat. A munkáltatási kilátásaik rendkívül gyengék. A kapacitásaikat kimeríti a problémák halmozódásával történő megküzdés.¹³⁴ Ezért a feladatuktól elárasztott anyák különösen sérülékenyek a családba és a társadalomba való visszatérésük tekintetében.¹³⁵

Nyilvánvalóan továbbra is fognak anyák börtönbe kerülni, de ugyanakkor azt is tudomásul kell venni, hogy a bebörtönzés emberi ára ezen anyák és családjuk számára nehezen túlbecsülhető.¹³⁶ Nagyon fontos az anyák számára olyan programokat biztosítani, amelyek az anya-gyermek kapcsolat megtartására irányulnak az inkarceráció alatt és után, és amelyek lehetővé teszik és támogatják a nők számára a kapcsolódást az anyaság pozitív szerepéhez és identitásához.¹³⁷

¹²⁸ MICHALSEN–FLAVIN 2014; STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; CELINSKA–SUNG 2014.

¹²⁹ SMOYER 2014; CELINSKA–SUNG 2014.

¹³⁰ SCOTT et al. 2016.

¹³¹ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017.

¹³² FEW–DEMO–ARDITTI 2014.

¹³³ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017.

¹³⁴ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017.

¹³⁵ FEW–DEMO–ARDITTI 2014.

¹³⁶ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; KOVÁCS 2017.

¹³⁷ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; SMOYER 2014.

A női fogvatartottak továbbá sokat profitálhatnak a szülői stresszt célzó megküzdési stratégiákat, szülői képességeket, az anya támogatását, az anyák kommunikációs képességeinek fejlesztését fókuszba helyező programokból. Továbbá hangsúlyos a szabadulás utáni időszak támogatása.¹³⁸

2.6. Függőségekkel küzdő fogvatartottak

Bevezetés

Ahogy a társadalomban, úgy a büntetés-végrehajtásban is egyre növekvő problémát jelent a szerhasználat és szerfüggőség. A fogvatartottak érintettsége és veszélyeztetettsége kiugró az általános populációhoz képest, a 18–64 év közötti általános populációval összehasonlítva a fogvatartott-népesség körében három és fél, négyszeres azok aránya, akik a civil életük során kapcsolatba kerültek tiltott drogokkal.¹³⁹

A szerhasználat jelentőségét aláhúzza az, hogy kulcsfontosságú faktor a bűnelkövetésben és a visszaesésben, ezért az elkövetők kriminogén szükségleteit megcélzó reintegrációs programokban elsődleges prioritásként jelenik meg a fogvatartottak szerhasználati problémáinak kezelése.¹⁴⁰

A büntetés-végrehajtás három ponton érintkezik a drogproblémával:

- importált börtönártalomként;
- a függő fogvatartottak elvonásának kezelésekor;
- az inkarceráció során történő használat esetén.

2.6.1. A drogfüggőség mint importált börtönártalom

A kémiai függőség az alábbi kognitív, viselkedési, fiziológiai jelenségek meghatározott együttese: a használat folytatása az állandó vagy visszatérő fizikális és/vagy pszichés problémák megléte ellenére; erős vágyat, sóvárgást érez a használatra; a használat kontrollálási nehézsége, nagyobb mennyiségben vagy hosszabb ideig használ, mint ahogy tervezte; képtelen abbahagyni a használatot; a káros következmények ellenére is folytatja a használatot; a használatot előnyben részesíti más aktivitásokkal szemben; jelentős idő és aktivitás irányul a megszerzésre, használatra, kiheverésre; hiányérzet a használat nélkül; megnövekedett tolerancia;¹⁴¹ és a megvonás tünetei (szindróma vagy a megvonási tünetek kezelése más szerrel).¹⁴²

A szenvedélybetegség hatására a szer a személy teljes értékorientációját maga alá gyűri, különösen, ha eleve híján volt egy stabil értékrendnek. Előtérbe kerülnek a rövid távú készletek, a személy elveszti az előrelátási képességét. A szer birtoklására és fogyasztására

¹³⁸ STONE–LIDDELL–MARTINOVIC 2017; SCOTT et al. 2016; KOVÁCS 2017.

¹³⁹ PAKSI–ARNOLD 2010.

¹⁴⁰ HOLMSTROM et al. 2017.

¹⁴¹ A tolerancia a szervezet adaptálódása az addiktív szerhez. A kezdeti dózis a későbbiekben nem fejti ki ugyanazt a hatást (például eufória), ezért a használó folyamatosan emelni kényszerül az adagot. TRINGER 2010.

¹⁴² FRANCES–ROSS 2004.

irányuló magatartásmódok és kapcsolatok kerülnek előtérbe minden mással szemben. A függő képtelen uralkodni a fogyasztással kapcsolatos magatartásán, és folytatja azt a nyilvánvaló szociális, egzisztenciális és egészségkárosodások ellenére is, droghasználatának problémás volta felől meggyőzhetetlenné válik.¹⁴³ A droghasználat gyakran felértékelődik az antiszociális attitűdök és gondolkodás elemeként.¹⁴⁴

Mindezeket a jellegzetességeket – a használt szerek típusától, számától, kombinációjától függetlenül – a fogvatartottak magukkal hozzák („importálják”) a prizonális környezetbe, a populáció érintettségének megfelelően jelentős mennyiségben. Ezzel pedig szükségszerűen formálják a börtönbéli szociális környezetet, interakciókat, értékeket.¹⁴⁵

Bekerülés és elvonás

Amikor a szerhasználó fogvatartott inkarcercerációba kerül, elvonási tünetek alakulhatnak ki nála, amit a bv. személyi állományának kell kezelnie. Ebben a tekintetben két olyan szer van, amely jelentősebb problémát jelenthet: az alkoholelvonás és a heroinelvonás.

Az alkoholemegvonási szindróma az alkohol ismételt, általában hosszán tartó és/vagy nagy adagú használatát követően, annak részleges vagy teljes megvonása után kialakuló jellegzetes tünetcsoport. A tünetek általában 7–10 órával az alkoholfogyasztás abbahagyása, illetve csökkentése után kezdődnek, jellemzően reggel. A fő tünetek: feszültség, nyugtalanság, izzadás, hányinger, reszketés, esetleg epilepsziás rohamok. A kezeletlen, nem szövődményes alkoholemegvonási tünetcsoport 5–7 nap alatt lezajlik, de néha hosszabb ideig is tarthat.

Súlyosabb esetben delírium alakulhat ki. A tünetek általában pár nappal az alkoholfogyasztás abbahagyása után jelentkeznek: alvászavar, szorongás, reszketés, izzadás. A delírium előrehaladtával megjelenik a hullámzó tudatzavar, az érzékszálódások – tipikusan rovarokat, kis állatokat lát a beteg az ágyán, a falon, a testén, és ezeket szedegeti –, valamint a korábbinál is kifejezettebb a reszketés. A delírium súlyos, életveszélyes állapot, kialakulása esetén biztonságos környezetet és azonnali sürgősségi pszichiátriai, nemritkán intenzív ellátást igényel (megfelelő kezelés nélkül 20%-ban halálhoz vezet).¹⁴⁶

A heroin elvonása esetén hányinger és hányás, rossz közérzet, ásítózás, izomfájdalmak, orrfolyás, hasmenés, hőemelkedés, könnyezés, alvászavar, extrém nyugtalanság jelentkezik. Meglehetősen fájdalmas állapot, amely 8–10 napig is eltarthat, de halálhoz önmagában nem vezet. Itt is megjelenthet azonban delírium, amely az annak megfelelő kezelést igényli.¹⁴⁷

Droghasználat a fogva tartás alatt

Paksi és Arnold adatai alapján a fogvatartottak egyharmada (33,8%), a rendszeres használóknak pedig 70,6%-a úgy gondolja, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben hozzá-

¹⁴³ TRINGER 2010.

¹⁴⁴ ANDREWS–BONTA–WORMITH 2006.

¹⁴⁵ FLIEGAUF–RÁNKI 2007.

¹⁴⁶ TRINGER 2010.

¹⁴⁷ TRINGER 2010.

férhet valamilyen tiltott droghoz, ha akar.¹⁴⁸ A fogvatartottak 14,3%-a, a bekerülés előtt rendszeresen használóknak azonban közel fele (46,3%) használt valamilyen tiltott drogot a fogvatartási időszak alatt. A különböző visszaélésre alkalmas egyéb szerek közül a fogvatartottak elmondásai alapján a Rivotril a leginkább hozzáférhető szer a börtönökben (45,7%), de a „dobi” (erős teafőzet) hozzáférhetősége is meghaladja a tiltott szerek elérhetőségét. Újabban azonban egyre jelentősebb problémát jelentenek az új típusú úgynevezett designerdrogok, amelyek hatása mind rövid, mind hosszú távon kiszámíthatatlan. Ezen kívül bejuttatásuk rendkívül könnyű, sokszor kiszűrhetetlen a biztonsági eszközökkel, ami az utóbbi években jelentős kihívás elé állítja a magyar büntetés-végrehajtást. Mindennek természetesen komoly biztonsági vonzatai vannak.¹⁴⁹

A Rivotril

Az egyik leggyakoribb illegitim nyugtatószer – és az illegális szereknél jóval nagyobb problémát jelent – a börtönben a benzodiazepinek közé tartozó Rivotril (klonazepám), amely rendkívül elterjedt olcsósága, relatíve könnyű hozzáférhetősége és a fogvatartottak számára kívánatos hatása miatt. A Rivotril szorongásoldó, nyugtató-altató, izomlazító hatással rendelkezik, különösen alkalmas pánikrohamok és a szorongással, nyugtalansággal jellemezhető állapot kezelésére, és csökkenti az ingerlékenységet. Hosszan tartó használata ugyanakkor hozzászokást, függőséget, hiány esetén elvonási tüneteket eredményezhet. A fentebb már leírt jellegzetes elvonási tünetek mellett kimondottan a Rivotril-elvonás jellegzetes tünetei ezek között is a szorongás, az ingerlékenység, az alvászavar, az álmatlanság és a remegés.

A Rivotril nevű vényköteles gyógyszert Magyarországon a ROCHE cég gyártja, két kiszerezésben: Rivotril 0,5 mg tableta és Rivotril 2 mg tableta. Amíg a gyógyszertárban vásárolt Rivotril 0,5 mg-os tableta darabjának ára körülbelül 12 forint, a Rivotril 2 mg-os tableta darabjának ára pedig körülbelül 16 forint, addig a börtönben 800–1000 forintot is érhet egy szem tableta, ezáltal fizetőeszközként is funkcionál.

A Rivotril használatának legnagyobb veszélye azonban abban rejlik, hogy a fogvatartottak nem megfelelően használják a gyógyszert, aminek eredménye a szerhatás alatt elkövetett agresszió, a fogvatartott társ sanyargatása, bántalmazása, kényszerítése, mérgezés vagy egyéb bűncselekmény kivitelezése.

A fogvatartottak többsége unalomból vagy akut stressz kezelésére a Rivotrillból az előírt maximális adag többszörösét beveszi. Ennek nyomán időlegesen megszűnik a fájdalom-élmény, akár több napra is elveszíthetik a tudatosságukat, majd erre az időszakra amnéziások lehetnek. A felügyelet szempontjából igen veszélyes, mert a fogvatartott kiszámíthatatlanná, fékezhetetlenné válik, ami mind a fogvatartottat, mind a társakat és a személyi állomány tagjait is veszélyezteti.

A gyógyszer bekerülésének több illegitim módja van. Bonyolítja a helyzetet, hogy legálisan is hozzáférhető, és maga a büntetés-végrehajtás egészségügyi ellátórendszere is

¹⁴⁸ PAKSI–ARNOLD 2010.

¹⁴⁹ FLIEGAUF 2010.

alkalmazza a pszichiátriai problémák kezelésében, így sokszor tisztázhatatlan, hogy a fogvatartott milyen úton jutott hozzá a Rivotrilhoz.¹⁵⁰

2.6.2. Szerencsejáték és bűnelkövetés

A kriminalizálódás és a visszaesés tekintetében egy ritkán tárgyalt, ám a szerhasználathoz hasonlóan súlyos függőség a szerencsejáték-függőség.

Függőségről akkor beszélünk, ha a játék tartósan és visszatérően károsítja a személy életét, családi és egyéb szociális kapcsolatait, munkahelyi problémákat, esetleg a munkahely elvesztését okozza, és súlyos anyagi problémákat, eladósodást eredményez; tolerancia alakul ki; a hozzáférés hiányában megvonási tünetek észlelhetők; és a személy képtelen uralkodni a szerencsejátékkal kapcsolatos magatartásán.¹⁵¹

Ha egy játékos tovább játszik a szociális és egzisztenciális problémák, a legális pénzforrások kimerülése és az adósságok ellenére, akkor bűncselekmények elkövetéséhez is folyamodhat. A hazai börtönökben a megkérdezettek 12,1%-a (azaz körülbelül minden nyolcadik fogvatartott) vallotta, hogy játékszenvedélyének közvetlen szerepe volt a bűnelkövetésében. Az elkövetett cselekmények közül a lopás áll közvetlen kapcsolatban a játékszenvedéllyel, a lopást elkövetők körében 60%-os valószínűséggel találhatunk játékszenvedélyt.¹⁵²

Nem meglepő, hogy jelentősen nagyobb arányban találhatók szerencsejáték-függők a fogvatartottak között, mint a civil populációban, illetve a fogvatartottak körében is magasabb a függők aránya a visszaesők között. 2014-es adatok¹⁵³ szerint a fogvatartottak 41%-a szerencsejáték-függő (tehát minden második-harmadik fogvatartott), 26%-uk a veszélyeztetett. (Ehhez képest a civil populációban 1,4% a játékfüggők aránya.)¹⁵⁴

2.7. Pszichotikus betegséggel küzdő fogvatartottak

Bevezetés

Lionel Penrose 1939-ben írta le először azt a jelenséget, amelyet azóta Penrose-szabályként ismerünk: minél kisebb az ágyszám egy ország pszichiátriai ellátó rendszerében, annál több a fogvatartott a börtöneiben, és fordítva.¹⁵⁵ Ennek oka az úgynevezett transzintitucionalizáció, azaz hogy a súlyos pszichiátriai betegek a betegségükből adódó szélsőséges instabilitásuk miatt gyakran antiszociális módon viselkednek, így lassan eltűnnek a pszichiátriai osztályokról, rendelőkbe, és felbukkannak a büntetés-végrehajtásban.¹⁵⁶

¹⁵⁰ FLIEGAUF 2008; HULLER 2009.

¹⁵¹ GYOLLAI et al. 2011.

¹⁵² TESSÉNYI–KOVÁCS 2011.

¹⁵³ KOVÁCS–TESSÉNYI 2015.

¹⁵⁴ GYOLLAI et al. 2011.

¹⁵⁵ PENROSE 1939.

¹⁵⁶ PALERMO 2014; KERLE 2016.

A Penrose-szabály rendszeresen igazolást nyer, és a nagyvilágban általános tendencia, hogy nő a súlyos pszichiátriai betegek száma a büntetés-végrehajtási intézetekben, és napjainkra példátlan mennyiségű mentális beteg van elhelyezve a bv. intézetekben. A probléma súlyosságát jól mutatja, hogy jelenleg az USA-ban tízszer annyi diagnosztizált mentális beteg van a börtönökben, mint a pszichiátriai osztályokon.¹⁵⁷

A magyar pszichiátriai ellátó rendszer 2007-es, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (OPNI) bezárásával történt átalakulása után ez a folyamat megjelent, valamint érezhető és kezelendő problémává vált a hazai bv. intézetek körletein is.

A súlyos pszichiátriai betegséggel küzdő fogvatartottak speciális igényei egyértelműek, ugyanakkor az ennek való megfelelés több szakterület együttműködése nélkül nem valósítható meg. Azok a szakterületek azonban, amelyeknek együtt kell működniük, élesen eltérő perspektívából szemlélik ezt a populációt: a pszichiátriai szakma páciensként tekint rájuk, akiket gyógyítani kell, a büntetés-végrehajtás pedig elkövetőként, akiktől a társadalmat meg kell védeni.

2.7.1. A pszichotikus betegek prizonális jelenlétével kapcsolatos problémák

A súlyos pszichiátriai betegek beáramlása mellett további probléma, hogy éppen a leginkább károsodott betegek azok, akik ebben a rendszerben megjelennek.¹⁵⁸

A bv. kontextusban biztosítható kezelés gyakran a minimum, modern és naprakész kezelési módok és az utánkövetés lehetősége nélkül.¹⁵⁹ A súlyos pszichiátriai betegek kezelése komplex kihívást jelent a civil egészségügyi szférában is, a büntetés-végrehajtási közegben pedig több fronton nehezített. Ugyanakkor, még ha az ellátás javítható is, a börtön punitív szemléletével, antiterapeutikus struktúrájával és régóta berögződött gyakorlatával szemben kell a kezelést biztosítani, amelyben a biztonság, a büntetés és a visszaesés megelőzése az elsődleges a terápiás szempontokkal és hatékony kezelési elvekkel szemben.¹⁶⁰ Ez a környezet és bánásmód az ilyen betegeknek nagy valószínűséggel eredményez állapotromlást, amelynek kára és kihatása a beteg további életére bejósolhatatlan.¹⁶¹ A pszichiátriai betegek helyzetének tarthatatlansága mellett jelentős probléma a bv. szervezetre nehezedő terhelés is, amelyet az ő ellátásuk jelent.¹⁶²

2.7.2. A skizofrénia

Pszichózisnak nevezzük azokat az állapotokat, amelyekben az egyén kapcsolata a realitással megszűnik, és ennek megfelelően viselkedése is bizarrá válik a kívülálló számára.

¹⁵⁷ HANEY 2017.

¹⁵⁸ ABRACEN et al. 2014.

¹⁵⁹ PALERMO 2014.

¹⁶⁰ BROWN–HIRDES–FRIES 2015; HANEY 2017.

¹⁶¹ HANEY 2017.

¹⁶² KERLE 2016.

Nem egyszer ön- vagy közveszélyes lesz, mert a külvilág reakcióit fenyegetésként éli meg. Ez egy rendkívül súlyos állapot, amely feltétlenül kezelést igényel.¹⁶³

Ugyan egy pszichotikus állapot számos ok miatt és formában kialakulhat (droggal kapcsolatos folyamatok, börtönpszichózis, szervi problémák, elmebetegségek stb.) a körletlen zajló élet szempontjából legproblémásabb pszichózisok a skizofréniához köthetők. Ezért a továbbiakban erről a kórképről adunk áttekintést.

A skizofrénia a népesség 1%-ánál fordul elő.¹⁶⁴ Ezzel szemben például a nyugati országokban folytatott mérések körülbelül négyszer nagyobb arányban mutatták a fogvatartotti populációban a skizofrénia arányát a civil populációban mértnél.¹⁶⁵

A skizofrénia tünetei pozitív, negatív és kognitív kategóriákba oszthatók.

Az úgynevezett *pozitív tünetek* olyan viselkedésmintát takarnak, amelyek hozzáadódtak a korábbi személyiséghez, a normál működésben nincsenek jelen. Idetartoznak a hallucinációk és a téves eszmék.

A *hallucináció* azonosítható külső tárgyi inger nélküli, de a valóság teljes élményével járó érzékelés. A skizofréniában leggyakoribb a nem létező hangok hallása. A beteg párbeszédet folytathat ezekkel a mások által nem hallható hangokkal, vagy úgy érezheti, hogy utasításokat adnak neki, amelyeknek sokszor nem tud ellenállni. Ritkábban, de előfordulhatnak látási, szaglási, tapintási vagy testérzékelési hallucinációk is.

A *téveszmék* azok a kóros gondolati tartalmak, a valóságban megalapozatlan ítéletek és következtetések együttese, amelyeknek nincsen valóságalapja (ami nem zárja ki, hogy valóságos elemek is vannak benne), ám ezek valóságáráról a személy megingathatatlanul meg van győződve. A téveszméknek a központi tartalomtól függően több típusa van: üldöztetéses, befolyásoltatásos, mérgeztetéses, megfigyeltetéses, perlekedési stb. A skizofrénia leggyakoribb altípusa a paranoid skizofrénia, amelyben a beteg irracionálisan azt hiszi, hogy mások üldözik, vagy összeesküvést szőnek ellene, vagy külső erők szabályozzák gondolataikat, cselekvéseiket.

Az úgynevezett *negatív tünetek* egy viselkedésminta vagy személyiségjegy elvesztését jelentik. Kialakulhatnak a betegség korai szakaszában is, de zömmel a pozitív tünetek fel-lángolásával jellemezhető akut fázisok csillapodását követő nyugalmi időszakokat uradják. Az alábbiakat értjük ide:

- eltompult érzelmek;
- nem megfelelő érzelmek;
- a beszéd megváltozása;
- a motiváció, az aktivitás csökkenése;
- szociális izolálódás, passzivitás.

Ezen kívül megjelennek kognitív tünetek is. Ezek a tünetek sokkal enyhébbek lehetnek, mint a pozitív és negatív tünetek, de a betegeket sokszor ezek zavarják a legjobban, és az életminőséget jelentősen rontják. Ezek elsősorban az információ feldolgozásának nehézsége, a figyelmi képesség zavara és csökkenése, memóriazavarok.¹⁶⁶

A skizofrénia krónikus lefolyású betegség, azaz többnyire egy élethosszon át tart.

¹⁶³ TRINGER 2010.

¹⁶⁴ TRINGER 2010.

¹⁶⁵ BROWN–HIRDES–FRIES 2015; MUNKNER et al. 2009.

¹⁶⁶ TRINGER 2010.

A kezdeti időszak után, amelyben a személyiség megváltozása, a mindennapi funkcionálás kezdeti károsodásai láthatók, hullámzó lefolyás következik, amelyben az akut és nyugalmi fázisok váltják egymást. Az akut fázisban a pozitív tünetek fellángolása jellemző, a nyugalmi fázist pedig a pozitív tünetek visszahúzódása és a negatív tünetek előtérbe kerülése jellemzi. Az újabb és újabb fellángolások egyre nagyobb károkat okoznak a beteg személyiségében és működésében. Az idő előrehaladtával az akut fázisok egyre halványulnak, a negatív tünetek pedig súlyosbodnak. Az esetek 20–30%-ában aránylag elfogadható életvitelre képes a beteg – legalábbis magas szintű pszichiátriai ellátás mellett. A negatív tünetek súlyosbodása azonban az esetek nagy többségében végül az emocionális élet és a szociális beilleszkedés olyan mértékű leépülésével jár, ami a beteg önálló életvitelét is ellehetetleníti. A prognózis egy különösen negatív aspektusa, hogy a skizofrén betegek körülbelül 15–20%-a öngyilkossággal fejezi be életét.

Megjegyzendő, hogy ez a betegség heterogén, tehát az egyedi esetek és lefolyások eltérhetnek a tipikus képtől.¹⁶⁷

2.7.3. *Teendők a skizofrén betegekkel prizonális környezetben*

A súlyos pszichiátriai betegek prizonális jelenlétét illetően az egyik legfontosabb teendő a pszichiátriai előzmény alapos dokumentációja és figyelembevétele, valamint az időszakos szűrések.¹⁶⁸

A pszichotikus állapotok ellátásában elsődleges a gyógyszeres kezelés, ezért igen fontos, hogy a páciens az előírt gyógyszereket beszedje – akkor is, ha az állapota javul. A személyre szabott gyógyszeres kezelés kialakítása bonyolult orvosi feladat, amely kizárólag a pszichiáter szakorvos kompetenciájába tartozik. A gyógyszeres kezelés nem elhagyható és nem változatható önkényesen!

Sajnos még a legmegfelelőbb és legmodernebb kezelés mellett is előfordulhatnak a skizofrén betegnél állapotromlások, amikor a pozitív tünetek fellángolnak. Nagyon fontos az ilyen változások mielőbbi felismerése, lehetőleg a pszichózis kialakulásának megelőzésére esetleg még alkalmas időszakban. Ezt azonban a prizonális környezetben sajnos számos tényező nehezíti.

Ahogy a lefolyás jellegzetességeiből látható, a skizofrénia vagy más pszichotikus megbetegedések nyugalmi szakaszaiban nem feltétlenül vannak jelen látványos tünetek, és a meglévők is elkerülhetik a figyelmet a börtön fizikailag felosztott és izolált közegében vagy a felületes szemlék során. Tehát ha a fogvatartott nem tesz valami igazán dramatikus, akkor a romló mentális állapot jeleit ritkán lehet felismerni.

A pszichotikus betegek magas rizikót képviselnek, és mentálisan sérülékenyek, érzékenyek a környezeti ingerekre, így nagyobb stressz, abúzus hatására egyensúlyukat könnyen elvesztik. A börtönkörnyezet és bánásmód a skizofrén betegeket különösen kiteszi az állapotromlás veszélyének, amelynek kihatása a beteg további életére bejósolhatatlan.

Ráadásul az állapotromlást a beteg önmagán a legritkább esetben képes felismerni – ez adódik a betegség természetéből –, így segítséget sem képes kérni. De ha a betegek

¹⁶⁷ TRINGER 2010.

¹⁶⁸ HANEY 2017.

érezkelik is, hogy állapotuk romlik, kezdik elveszíteni az irányítást önmaguk felett, az észlelésük megváltozik, orientációjuk romlik, akkor is nehezen mernek segítséget kérni, mert a fogvatartotti társadalomban a gyengeség nem megengedhető vagy elfogadható tulajdonság.¹⁶⁹

Ebben tehát nagy fokú odafigyelés és a legapróbb változások felismerése segítheti a személyi állományt. Ez a bevezető szakasz nagy egyéni eltéréseket mutat. Mindenesetre a tapasztalat azt mutatja, hogy ha az ismert skizofrén beteg alvása megváltozik, zavarni kezdik a fények, hangok, magába húzódik, vagy éppen ellenkezőleg, esetleg éppen ő maga jelzi általában finom és sokszor zavaros módon is, hogy valami megváltozott, rossz előérzete van, ezek mind olyan jelzések, amelyeket tanácsos azonnal komolyan venni. Amikor a beteg látványos tüneteket produkál, akkor már mélyen elmerült a pszichotikus állapotban.

Akármelyik szakaszban is történik a felismerés, az ilyen beteghez nyugodtan kell közelíteni, semmiképp nem szabad fenyegetőleg fellépni. A megnyugtató, a segítségnyújtás szándékának hangsúlyozása javasolt, valamint a beteg mielőbbi eljuttatása a pszichiátriai szakrendelésre – akár helyileg, akár az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe.

Továbbá fel kell készülni rá, hogy az állapotromlás kimenete bejósolhatatlan, és a beteg legnagyobb valószínűség szerint nem fog visszatérni az állapotromlás előtti színvonalára.

Összességében tehát a pszichiátriai előzmény alapos dokumentációja, a gyógyszeres kezelés betartása és betartatása, a lehető legstabilabb és legkevesebb stresszel járó környezet biztosítása az adott körülmények között, a beteg állapotának szoros figyelemmel követése és a legkisebb változások esetén is pszichiátriai kontrollvizsgálatra való eljuttatása – ezek azok a dolgok, amelyeket a bv. személyi állománya a prizonális körülmények között tehet a pszichotikus betegért.

Felhasznált irodalom

- ADAY, Ronald – WAHIDIN, Azrini (2016): Older prisoners' experiences of death, dying and grief behind bars. *The Howard Journal of Crime and Justice*, Vol. 55. No. 3. 312–327.
- ANDERSEN, Henrik Steen (2004): Mental health in prison populations. A review – with special emphasis on a study of Danish prisoners on remand. *Acta Psychiatria Scandinavia*, Vol. 110. No. 424. 5–59.
- ANDREWS, D. A. – BONTA, James – WORMITH, J. Stephen (2006): The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime & Delinquency*, Vol. 52. No. 7. 7–27.
- ASSINK, Mark (2017): *Preventive risk assessment in forensic child and youth care*. (PhD-dissertation) Amsterdam, University of Amsterdam.
- BAIDAWI, Susan – TROTTER, Christopher (2016): Psychological distress among older prisoners: Associations with health, health care utilization, and the prison environment. *Journal of Correctional Health Care*, Vol. 22. No. 4. 354–366.
- BÁNÁTI János (2015): Az előzetes letartóztatottak reintegrációja. *Börtönügyi Szemle*, 34. évf. 1. sz. 5–10.
- BARRICK, Kelle – LATTIMORE, Pamela K. – VISHER, Christy A. (2014): Re-entering women: The impact of social ties on long-term recidivism. *The Prison Journal*, Vol. 94. No. 3. 279–304.

¹⁶⁹ HANEY 2017.

- BOROS János – CSETNEKY László (2000): *Börtönpszichológia*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- BROWN, Gregory P. – HIRDES, John P. – FRIES, Brant E. (2015): Measuring the prevalence of current, severe symptoms of mental health problems in a Canadian correctional population: Implications for delivery of mental health services for inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 59. No. 1. 27–50.
- CELINSKA, Katarzyna – SUNG, Hung-En (2014): Gender differences in the determinants of prison rule violations. *The Prison Journal*, Vol. 94. No. 2. 220–241.
- CERO, Ian – ZUROMSKI, Kelly L. – WITTE, Tracy K – FIX, Rebecca L. – BURKHART, Barry (2017): Race, offense type, and suicide ideation: Tests of the interpersonal-psychological theory in juvenile offenders. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, Vol. 48. No. 5. 1–15.
- CLEMMER, Donald (1950): Observations on imprisonment as a source of criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 41. No. 3. 311–319.
- CRAMER, Robert J. – WECHSLER, Hayley J. – MILLER, Sarah L. – YENNE, Elise (2017): Suicide prevention in correctional settings: Current standards and recommendations for research, prevention, and training. *Journal of Correctional Health Care*, Vol. 23. No. 3. 313–328.
- CZENCZER Orsolya (2014): *Veszélyes fiatalok vagy fiatalok veszélyben?* Budapest, NKE Szolgáltató Kft.
- CZENCZER Orsolya (2017): Veszélyes fiatalok vagy fiatalok veszélyben? – avagy meglátások a gyerekbántalmazás és az erőszakos bűnelkövetés összefüggéseire a reintegráció jegyében. *Börtönügyi Szemle*, 36. évf. 1. sz. 21–33.
- DAVIES, Christie (1989): Goffman's concept of the total institution: Criticisms and revisions. *Human Studies*, Vol. 12. No. 1–2. 77–95.
- DEGIORGIO, Lisa (2015): Establishing construct and predictive validity of the Prison Inmate Inventory for use with female inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 59. No. 2. 196–210.
- Department of Mental Health and Substance Abuse World Health Organization (2007): *Preventing suicide in jails and prisons*. Genf, WHO Press.
- EL SAYED, Sarah A. – PIQUERO, Alex R. – TENEYCK, Michael (2017): Differentiating between Moffitt's developmental taxonomy and Silverthorn and Frick's delayed-onset models of female offending. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 44. No. 4. 631–650.
- ERIKSON, Erik H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó.
- FARRINGTON, Keith (1992): The modern prison as total institution? Public perception versus objective reality. *Crime & Delinquency*, Vol. 38. No. 1. 6–26.
- FEKETE Attila – SOMOGYVÁRI Mihály (2016): Időskorú fogvatartottak. *Börtönügyi Szemle*, 35. évf. 4. sz. 21–49.
- FEW-DEMO, April L. – ARDITTI, Joyce A. (2014): Relational vulnerabilities of incarcerated and reentry mothers: Therapeutic implications. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 58. No. 11. 1297–1320.
- FIÁTH Titanilla (2012a): *Börtönkönyv*. Budapest, Háttér Kiadó.
- FIÁTH Titanilla (2012b): Szexualitás a börtönben. 2. rész. *Börtönügyi Szemle*, 31. évf. 2. sz. 41–44.
- FLIEGAUF Gergely – RÁNKI Sára (2007): *Fogvatartott gondolatok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- FLIEGAUF Gergely (2008a): Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? A totális intézmények elméletének kritikája (1. rész). *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 1. sz. 20–56.

- FLIEGAUF Gergely (2008b): Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során? A totális intézmények elméletének kritikája (2. rész). *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 2. sz. 57–72.
- FLIEGAUF Gergely (2008c): A fogvatartottak illegitim nyugtatószer-használata: Rivotril-probléma a magyar börtönökben. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 4. sz. 43–56.
- FLIEGAUF Gergely (2010): *A börtön és a kábítószer kapcsolata: Európai és hazai kriminológiai elemzés*. (Doktori értekezés) Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- FLIEGAUF Gergely (2013): Mi történt Goffman után? Pönológiai szemelvények a hetvenes évek amerikai kutatási eredményeiből. *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 1. sz. 33–46.
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- FRANCES, Allen – ROSS, Ruth (2004). *A DSM-IV-TR esettanulmányok*. Budapest, Animula Kiadó.
- GOBEIL, Renée – BLANCHETTE, Kelley – STEWART, Lynn (2016): A Meta-Analytic Review of Correctional Interventions for Women Offenders. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 43. No. 3. 301–322.
- GOFFMAN, Erving (1961): *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York, Anchor Books.
- GUERRA, Nancy G. – KIM, Tia E. – BOXER, Paul (2008): What Works: Best Practices with Juvenile Offenders. In HOGE, Robert D. – GUERRA, Nancy G. – BOXER, Paul eds.: *Treating the juvenile offender*. New York, The Guilford Press. 79–102.
- GYOLLAI Ágoston – URBÁN Róbert – KUN Bernadette – PAKSI Borbála – ARNOLD Petra – BALÁZS Hedvig – KÖKÖNYEI Gyöngyi – OLÁH Attila – DEMETROVICS Zsolt (2011): Problémás és patológias szerencsejáték Magyarországon: A South Oaks Szerencsejáték Kérdőív magyar verziójának (SOGS-HU) hazai alkalmazása. *Psychiatria Hungarica*, 26. évf. 4. sz. 230–240.
- HAJDUSKA Marianna (2010): *Krizislélektan*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- HANEY, Craig (2002): *The psychological impact of incarceration: Implications for post-prison adjustment*. “From Prison to Home” Conference. Bethesda, U.S. Department of Health and Human Services. 77–92.
- HANEY, Craig (2017): “Madness” and penal confinement: Some observations on mental illness and prison pain. *Punishment & Society*, Vol. 19. No. 3. 1–17.
- HARDIE, Tim – BHUI, Kamaldeep – BROWN, Phillip M. – WATSON, James P. – PARROTT, Janet M. (1998): Unmet needs of remand prisoners. *Medicine, Science and the Law*, Vol. 38. No. 3. 233–236.
- HAWTON, Keith – LINSELL, Louise – ADENIJI, Tunde – SARIASLAN, Amir – FAZEL, Seena (2014): Self-harm in prisons in England and Wales: an epidemiological study of prevalence, risk factors, clustering, and subsequent suicide. *Lancet*, Vol. 383. No. 9923. 1147–1154.
- HOLMSTROM, Amanda J. – ADAMS, Elizabeth A. – MORASH, Merry – SMITH, Sandi W. – COBBINA, Jennifer E. (2017): Supportive messages female offenders receive from probation and parole officers about substance avoidance: Message perceptions and effects. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 44. No. 11. 1–22.
- HULLER Ervin (2009): A fogvatartottak nyugtatószer-használata a pszichológus szemszögéből. *Börtönügyi Szemle*, 28. évf. 1. sz. 57–64.
- ISPA-LANDA, Simone – LOEFFLER, Charles E. (2016): Indefinite punishment and the criminal record: Stigma reports among expungement-seekers in Illinois. *Criminology*, Vol. 54. No. 3. 387–412.

- JUHÁSZ Zsuzsanna (2012): Az elöregedő börtönképesség problémái. *Börtönügyi Szemle*, 31. évf. 2. sz. 1–13.
- K. NÉMETH Margit – KOLLER Éva (2015): Serdülőkör: Normatív krízis vagy deviancia? In *Iskolapszichológia Füzetek*, 33. sz. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KERLE, Ken (2016): The mentally ill and crisis intervention teams: Reflections on jails and the U.S. mental health challenge. *The Prison Journal*, Vol. 96. No. 1. 153–161.
- KING, Erin A. (2015): Outcomes of trauma-informed interventions for incarcerated women: A review. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 61. No. 6. 1–22.
- KOVÁCS Bernadett (2017): Anyák és gyermekeik. Élet a rácsok mögött. *Börtönügyi Szemle*, 36. évf. 2. sz. 51–62.
- KOVÁCS Krisztina (2014): A holnap bűnelkövetői lennének? Speciálpreventív beavatkozások a fiatalokorú elkövetők reszocializációs gyakorlatában. *Börtönügyi Szemle*, 33. évf. 2. sz. 19–31.
- KOVÁCS Péter – TESSÉNYI Judit (2015): Viselkedési addikciók és játékszokások a fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 34. évf. 3. sz. 56–69.
- LEBUJOS Imre (2006): Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái, különös tekintettel a depressziókra. *Börtönügyi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 65–84.
- LEHOCZKI Ágnes (2012): Öngyilkosság és önkárosítás a börtönvilágban. *Börtönügyi Szemle*, 31. évf. 3. sz. 33–40.
- LEHOCZKI Ágnes (2013): Emberölések a rácsok mögött. *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 3. sz. 65–70.
- LEHOCZKI Ágnes (2015): A magyar büntetés-végrehajtásban történt befejezett szuicidiumok elemzése. *Börtönügyi Szemle*, 34. évf. 1. sz. 64–75.
- LYNCH, Shannon M. – DEHART, Dana D. – BELKNAP, Joanne – GREEN, Bonnie L. – DASS-BRAILSFORD, Priscilla – JOHNSON, Kristine M. – WONG, Maria M. (2017): An examination of the associations among victimization, mental health, and offending in women. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 44. No. 6. 1–19.
- MARZANO, Lisa – CICLITIRA, Karen – ADLER, Joanna Ruth (2012): The impact of prison staff responses on self-harming behaviours: Prisoners' perspectives. *British Journal of Clinical Psychology*, Vol. 51. No. 1. 4–18.
- MASCHI, Tina – MORRISEY, Mary Beth – LEIGEY, Margaret (2013): The case for human agency, well-being, and community reintegration for people aging in prison: A statewide case analysis. *Journal of Correctional Health Care*, Vol. 19. No. 3. 194–210.
- MICHALSEN, Venezia – FLAVIN, Jeanne (2014): Not all women are mothers: Addressing the invisibility of women under the control of the criminal justice system who do not have children. *The Prison Journal*, Vol. 94. No. 3. 328–346.
- MORASH, Merry – KASHY, Deborah A. – SMITH, Sandi W. – COBBINA, Jennifer E (2015): The effects of probation or parole agent relationship style and women offenders' criminogenic needs on offenders' responses to supervision interactions. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 42. No. 4. 1–23.
- MOUKHTAR, Lucia (2016): Az időskorú fogvatartottak pszichológiai vizsgálata és speciális pszichológiai ellátási igényei. *Börtönügyi Szemle*, 35. évf. 4. sz. 51–61.
- MUNKNER, Runa – HAASTRUP, Soeren – JOERGENSEN, Torben – KRAMP, Peter (2009): Registered criminality and sanctioning of schizophrenia patients. *Nordic Journal of Psychiatry*, Vol. 63. No. 6. 485–492.
- PAKSI Borbála – ARNOLD Petra (2010): A jogerősen elítélt fogvatartottak droghasználata. *Börtönügyi Szemle*, 29. évf. 1. sz. 1–23.

- PALERMO, George B. (2014): The mentally ill offender: Failed reintegration and recidivism. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 58. No. 7. 763–764.
- PALMER, Emma J. (2015): Cognitive Skills Programs for Female Offenders in the Community. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 42. No. 4. 1–16.
- PENROSE, Lionel S. (1939): Mental disease and crime: Outline of a comparative study of European statistics. *Psychology and Psychotherapy*, Vol. 18. No. 1. 1–15.
- PERCZEL FORINTOS Dóra – SALLAI Judit – RÓZSA Sándor (2001): A Beck-féle Reménytelenség Skála pszichometriai vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 16. évf. 6. sz. 632–643.
- PRICHARD, Jeremy – PAYNE, Jason (2005): Key findings from the Drug Use Careers of Juvenile Offenders study. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 304. 1–6.
- RIHMER, Zoltán (2007): Suicide risk in mood disorders. *Current Opinion in Psychiatry*, 20. évf. 1. sz. 17–22.
- RUTKAI Kata – SÁNTA Livia szerk. (2018): *Börtönstatisztikai Szemle 1. sz.* Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- RUZSONYI Péter (2008): Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok fogvatartottak szabadságvesztés-büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 27. évf. 4. sz. 14–32.
- RUZSONYI Péter (2015): A börtön mint veszélyforrás. In GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán szerk.: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XVI. – Modernkori veszélyek rendészeti aspektusai*. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 23–34.
- SCOTT, Christy – K. GRELLA, Christine E. – DENNIS, Michael L. – FUNK, Rodney R. (2016): A Time-Varying Model of Risk for Predicting recidivism among women offenders over 3 years following their release from jail. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 43. No. 9. 1–22.
- SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M. (2004): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SMOYER, Amy B. (2014): Good and healthy: Foodways and construction of identity in a women's prison. *The Howard Journal*, Vol. 53. No. 5. 525–541.
- SOLT Ágnes (2012): *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek-és ifjúkorban.* (Doktori értekezés) Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar.
- STONE, Una – LIDDELL, Marg – MARTINOVIC, Marietta (2017): Incarcerated mothers: Issues and barriers for regaining custody of children. *The Prison Journal*, Vol. 97. No. 3. 1–22.
- SYKES, Gresham M. (2007): *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton, Princeton University Press.
- TANÁCS Eszter Tímea (2014): A nők fogvatartásának speciális aspektusai. *Börtönügyi Szemle*, 33. évf. 1. sz. 44–47.
- TESSÉNYI Judit – KOVÁCS Péter (2011): Szerencsejáték-függőség és bűnözés. *Statisztikai Szemle*, 89. évf. 4. sz. 399–419.
- THOMAS, Charles W. (1975): Theoretical perspectives on alienation in the prison society: An empirical test. *The Pacific Sociological Review*, Vol. 18. No. 4. 483–499.
- TRINGER László (2011): *A pszichiátria tankönyve*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- WHO (2017): *SDG Target 3.4. Noncommunicable diseases and mental health*. Elérhető: <http://apps.who.int/gho/data/node.sdg.3-4-data?lang=en> (A letöltés ideje: 2017. 11. 26.)
- WRIGHT, Emily – M. DEHART, Dana D. – KOONS-WITT, Barbara – CRITTENDEN, Courtney (2013): 'Buffers' against crime? Exploring the roles and limitations of positive relationships among women in prison. *Punishment & Society*, Vol. 15. No. 1. 71–95.

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések

13.1. alfejezet

1. Kinek a nevéhez köthető a totális intézmények leírása?
2. Mik a totalitás legfőbb jellemzői Farrington szerint?
3. Mit jelent a börtönártalom?
4. Mit jelent a mortifikáció?

13.2.1. rész

1. Mi a fő különbség az önkárosítás és az öngyilkosság között?
2. Mik az önkárosítás fő típusai?
3. Mik a befejezett öngyilkosságot elkövető fogvatartottak főbb jellemzői a magyar vizsgálatok szerint?

13.2.2. rész

1. Mik a letartóztatást jellemző legfőbb pszichológiai tényezők?
2. Mik a legfőbb ártalomcsökkentő teendők a letartóztatást töltő fogvatartottak esetében?

13.2.3. rész

1. Mik az antiszociális fiatalok mentalitásának főbb jellemzői?
2. Mik a hatékonyságot leginkább biztosító elemek a fiatakorúaknak szánt reintegrációs és terápiás programokban?

13.2.4. rész

1. Mik az időszedéssel járó legfőbb pszichológiai jellegzetességek?
2. Milyen főbb sajátosságokra kell figyelmet fordítani az idősök büntetés-végrehajtása során?

13.2.5. rész

1. Milyen elemekre alapulnak a specifikusan nők számára készült reintegrációs programok?
2. Mi a szerepe az anyaságnak a nők dezisztenciájában?

13.2.6. rész

1. A büntetés-végrehajtás mely pontokon érintkezik a szerhasználati problémakörrel?
2. Mik a prizonális Rivotril-visszaélés veszélyei?

13.2.7. rész

1. Mi a Penrose-szabály?
2. Mik a legfőbb teendők a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő skizofrén betegekkel kapcsolatban?

XIV. A börtön vizsgálata a kulturális antropológia nézőpontjából. Börtönközösségek, agresszivitás, speciális csoportok

Fiáth Titanilla

1. Kulturális antropológiai kutatások a börtönben

Egy amerikai börtönparancsnok egy alkalommal állítólag úgy számolt fel egy fogolyzen-dülést, hogy megfenyegette az abban részt vevő fogvatartottakat, hogy kiborítja az ebédlő közepére az összes vasmecéduát (vamzer – áruló), amelyet az utóbbi időszakban kapott.¹ Noha a kérdőívekkel és interjúmódszerrel dolgozó kutatók rendre megállapítják, hogy a fogvatartottak véleménye szerint az „árulás” – azaz a személyzetnek történő információ-átadás – a legsúlyosabb normaszegés, a büntetés-végrehajtási intézetekben hosszabb időt eltöltő antropológusok (mint például az említett történetet lejegyző Fleisher), illetve az ott dolgozók mindannyian tudják, hogy a „vamzerkodás” a tilalom ellenére is a mindennapok lényeges része. A börtönparancsnok idézett legendája kiválóan rávilágít arra, hogyan egészítheti ki az antropológiai terepmunka a zárt intézetekről alkotott tudásunkat. A kvantitatív – mennyiségi adatokra építő – módszerekkel ellentétben a terepen dolgozó, részt vevő megfigyelést végző antropológus nem csupán a vizsgált közösség vélekedéseit (amit mondanak), hanem a csoporttagok tényleges viselkedését (amit valójában tesznek) is képes rögzíteni a kutatómunka során.

A kulturális antropológusokat a terepmunka idején, illetve a vizsgálatból nyert anyag feldolgozása során nem egyszerűen a megfigyelt viselkedés, hanem a viselkedést lehetővé tevő és értelemmel felruházó jelentésrendszer érdekli.² A kultúrát afféle mentális térképnek tartják, amelyet az emberek arra használnak, hogy megértsék a világukat, és szándékosan, illetve értelmesen cselekedjenek benne.³ A börtönök világára vonatkoztatva mindezt: antropológusként nem elég pusztán adatokat gyűjtenünk arról, hogy a magyar bv. intézetekben egyes fogvatartottak az emeletes ágyak alsó fekhelyét preferálják, érinthetetleneknek tartják a kiskorúak szexuális zaklatása miatt elítélteket, illetve megmossák az ebédre kiosztott finomfözeléket, hogy az alapanyagokat a zárkán újrahasznosítva franciasalátát készíthesse-nek. A börtön kultúrájának leírásakor – azaz a cselekvések mögött meghúzódó jelentésháló megragadásakor – az említett viselkedéseket értelmezzük. Így válik az antropológiai leírás

¹ FLEISHER 1989.

² HOLLÓS 1995.

³ CARDOZO-FREEMAN 1984.

során a státusz és a hatalom jelzésévé a zárkatérben elfoglalt/elfoglalható pozíció, illetve etnikai vagy nemzeti identitásjelzővé vagy akár a választás szabadságának demonstrációjává az átalakított börtönkoszt.⁴ A következő alfejezetekben a börtönközösségek felépítése, a hatalom és az erőszak, illetve a speciális csoportok vázlatos példáin⁵ keresztül mutatjuk be, mi mindennel járult hozzá a kulturális antropológia a zárt intézetek működéséről, illetve a börtönben elhelyezettek és az ott dolgozók társas rendszereiről alkotott tudásunkhoz.

2. A börtönközösségek⁶ változása

Az Illinois State Penitentiaryben végzett munkájának három évét Donald Clemmer (1958) a *The Prison Community* című, mára klasszikussá vált monográfiájában összegezte. Megítélése szerint a fogvatartottak látszólag egynemű közössége az egymással való interakciók során számos dimenzió (például munkacsoportok, etnikai és szexuális identitás) mentén tagolódik. Ezek legfontosabbika az osztályok szerinti rétegződés:

- az elithez tartozó fogvatartottak távol tartják magukat a fegyőröktől és az alsóbb rabosztályoktól is. Intelligens, nyugodt, méltóságteljes elítéltek, tapasztalt bűnözők, és általában jó anyagi háttérrel rendelkeznek;
- a középosztályt alkotó rabok sem mint bűnözők, sem mint egyének nem emelkednek ki túlságosan a közösségben. Az elithez tartozókkal ellentétben nincsenek tisztában azzal, hogy külön osztályt alkotnának, ugyanakkor a hierarchiában alattuk elhelyezkedőket gyűlölik, és nem keverednek velük;
- a „megvetett” alsóbb osztályhoz tartoznak a szexuális bűnelkövetők, az „elmaradt” vidékiek, a besúgók („vamzerok”), a gyávák, a könnyen átverhető „verebek” és a homoszexuálisok.

Clemmer⁷ a struktúra pusztá bemutatása helyett elsősorban a rendszer dinamikájára helyezi a hangsúlyt, és számos mobilitási lehetőségről számol be (egy középosztálybeli is felemelkedhet például az elitbe, ha megtámad egy őrt, ugyanakkor az elit bármely tagja is „lecsúszhat”, ha áruláson kapják). A csoportok között gyakori a vándorlás, ezért Clemmer szerint a börtönközösséget nem éles határokkal elválasztott „kasztszerű” osztályok rendszereként kell elképzelnünk.

A fogvatartottak viselkedését részben egy úgynevezett rabkódex (*Con Code*) irányítja, amelynek „parancsai” – a hétköznapi élet morális szabályaihoz hasonlóan – szájról szájra terjednek. A legfontosabb előírások a következők:

- a raboknak tartózkodniuk kell az őrknek nyújtott segítségtől, különösen akkor, amikor a fegyelmezés kérdéseiről van szó. Nem adhatnak a személyzetnek információt (főleg azokban az esetekben nem, amikor egy társuknak árthatnának ezzel);
- mindebből következik a rabtárs iránti lojalitás fontossága is. Az egyéb, konkrétan előírt cselekvésformák ebben a maximában gyökereznek.

⁴ FIÁTH 2012.

⁵ A hazai börtönantropológiai szakirodalom szegényessége miatt a fejezetben jellemzően amerikai és nagy-britanniai szerzők munkáit mutatom be.

⁶ Az alfejezetben kizárólag felnőtt korú, férfi elítéltek közösségeiről esik majd szó.

⁷ CLEMMER 1958.

Noha Clemmer arról számol be, hogy az említett szabályokat az elítéltek közül sokan és sokféleképpen megszegik, mégis arra a következtetésre jut, hogy a rabkódexnek az élet szinte minden területét átfogó jellege a kihágások ellenére is az életképességéről tanúskodik. Ahogy nem létezik merev osztályokra tagolódo rabtársadalom, úgy nincs kemény, mindenkire minden helyzetben egyaránt érvényes rabkódex sem. Mégis ha egyáltalán nem létezne a *Con Code*, akkor az elítéltek működőképes kapcsolatok helyett folyamatosan nyílt konfliktusokkal szembesülnének.

A börtönvizsgálatok másik klasszikusa, Gresham Sykes 1958-ban publikálta először *The Society of Captives* címmel a New Jersey State Prisonben végzett terepmunkája eredményeit. Az elítéltek – véleménye szerint – a börtönbüntetés ideje alatt szembe kell néznie a szabadságtól, a javaktól és szolgáltatásoktól, a heteroszexuális kapcsolatoktól, az autonómiától és a biztonságtól való megfosztottsággal. Egy későbbi tanulmányban Sykes és Messinger a rabkódexszel foglalkoznak részletesen.⁸ A fogvatartott-társakkal és a fegyőrökkel szembeni viselkedést előíró szabályrendszer kívánalmait öt nagyobb csoportba sorolták:

- a fogvatartottaknak az örökkel szemben egységesen kell fellépniük. idetartoznak azok a szabályok, amelyek a rabtársak dolgaiba való beavatkozást, illetve a vamzerkodást ellenzik;
- a rabok közötti súrlódásokat és konfliktusokat tiltó szabályok egyúttal a hidegvér megőrzését, az érzelemmentességet is előírják a társas interakciók során;
- egymás kihasználása – meglopása, zsarolása vagy egyéb módon történő kizsákmányolása – tilos.
- a fogvatartottaknak oly módon kell megküzdeniük a börtönélet nehézségeivel, hogy közben rendíthetlenséget, bátorságot, férfiaságot kell tanúsítaniuk;
- az elítélteknek túl kell járniuk az örök eszén, illetve állandó bizalmatlanságot és gyanakvást kell fenntartaniuk a személyzet tagjaival szemben.

A Sykes által azonosított negatív társas szerepek – a „vamzer” (azaz áruló), a „balhész” vagy a nemi erőszakot elkövető „ragadozó” – lényegében azokat a viselkedéstendenciákat képezik le, amikor bizonyos fogvatartottak eltérnek az előírt normáktól, és feláldozzák a rabok közötti szolidaritást a személyes előnyszerzés érdekében. Ezekkel szemben a pozitívan értékelt szerepeket – például a „jógyerekét” – azok tölthetik be, akik a leginkább megtestesítik a *Con Code* által leírt ideális magatartást. Mind Clemmer, mind Sykes alapján véve pozitív megküzdési mechanizmusként és közösségszervező tényezőként tekintettek a rabok közötti íratlan törvények betartására és a szolidaritásra a totális intézet⁹ romboló hatásaival szemben.

A Clemmer és Sykes által vizsgált börtönök, az úgynevezett Nagy Házak¹⁰ korszaka Amerikában a 60-as évekkel lezárult. Napjainkig az alábbi jelentős átalakulások zajlottak le a büntetés-végrehajtási intézetek és az azokban elhelyezettek közösségeinek struktúrájában és működésében a nyugati világban:

⁸ SYKES–MESSINGER 1960.

⁹ GOFFMAN 1961.

¹⁰ A korabeli amerikai bv. intézetek, az úgynevezett „Nagy Házak” jellegzetességei közé tartozik – az erőteljes szegregáció miatt – az etnikai (geng-) feszültségek és a kiterjedt kábítószerpiac hiánya, az alacsony programaktivitás, illetve a bánásmód konformitásra és autoritásra épülő modelljei (lásd Huszár 1997).

- megváltozott a fogvatartotti populáció etnikai összetétele, illetve átalakultak az elítélts csoportok közötti viszonyok. A „Nagy Házak” fehérdominanciájához képest egyre népesebb számban kerültek börtönbe fekete és latin-amerikai elítéltek, valamint nőtt a rasszok közötti ellenségesség. A szegregáció egyre merevebb mintázatai jöttek létre. A rassz a rabok közötti társas kapcsolatokat és korábbi szabályrendszerket érvénytelenítő identitásjelzővé vált: egyre nehezebbnek tűnt egy, az afroamerikaiak és fehérek közötti társadalmi távolságon átívelni képes, mindenkire egyaránt érvényes rabkódex működtetése;
- a börtönök egyre inkább az „erőszak szubkultúráinak” terepei lettek. Az agresszió jutalomértékűvé vált: olyan, „valutaként” felhasználható imidzselemmé, amely szabadon bevethető, amikor a rabnak nagyobb térre, hatalomra, több csempészárura vagy szexre van szüksége;
- a 70-es évektől kezdődően fokozatosan szigorodtak az intézeti szabályok. Megszűntek a rabönkormányzatok, az elítélteket egymástól elválasztott épületekben helyezték el, lehetetlenné téve a fogvatartotti közösségek működését. Nőtt a szabályszegésekért kiszabható magánelzárás-büntetések időtartama is: sokan évekre szigorított rezsimekbe kerültek.
- egymástól élesen elkülönülő börtönrészelek – „progresszív rezsimek” – jelentek meg, amelyekben a szabálykövető viselkedést különböző privilégiumokkal jutalmazták. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor megkezdődött a maximális, illetve szupermaximális biztonságú börtönök kialakítása (1984-ig egyetlen ilyen intézet felelt meg a követelményeknek, 1999-ben viszont már 57-re emelkedett a totális izolációval és deprivációval jellemzett supermax létesítmények száma);
- a gengék terjedése következtében a 80-as évekre egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fegyintézetekben nem az egyének, inkább a gyorsan mozgósítható emberi erőforrást biztosító csoportok kezében összpontosul a hatalom;
- a 90-es évekre az erőszakos, más csoportokhoz tartozókat kizsákmányoló rab típusa végérvényesen leváltotta a „régii vágású zsványt” vagy „jógyereket”. Noha a letűnt ideálok néhány vonása tovább él – továbbra is értéknek számít, ha valaki a közeli barátai számára könnyen elérhető marad, nem bizonyul árulónak, rendelkezik az eszeség, a rafinéria és a bátorság vonásaival –, a keménység normája erőteljesen kiemelkedik a többi jellegzetesség közül. Mindeközben a kölcsönös segítségnyújtás normája és a rabtársak szélesebb rétegével való szolidaritás és lojalitás a háttérbe szorult: immár nem a rabok közösségéhez, hanem a saját klikkhez vagy genghez kellett lojálisnak lenni.
- a – bizonyos szempontok alapján – egyre szigorodó, ugyanakkor a fogvatartotti viselkedés befolyásolása során privilégiumok megvonásával és osztogatásával operáló fegyintézetekben elhalványult az elv, miszerint az elítélteknek tilos interakcióba lépniük a személyzet tagjaival. A megfelelő problémamegoldás vagy az üzlet zavartalanágának biztosítása érdekében a 80-as évek kezdetétől az elit kasztjaihoz tartozók maguk is igen jó kapcsolatokat ápolnak a fegyőrökkel és a szociális munkásokkal. „A régi időkben a rab a kiközösítést kockáztatta, ha barátságos volt egy őrral – mondta egy elítélt Cardozo-Freemannek.¹¹ – Ma már nem ez a helyzet. In-

¹¹ CARDOZO-FREEMAN 1984, 236.

kább az »adok-kapok« megy: az ör kap kávé, aztán nyitva hagyja nekünk a zárka-ajtót.” A vamzerkodás tilalma leginkább a saját kis csoporthoz tartozók érdekeinek védelmében érvényesül – mások elárulása viszont az ügyeskedés és a játszómázs részét képezi.

- a kemény drogok terjedése ugyancsak lényeges pontokon alakította át a fogvatartottak közösségét:
  - a kábítószer-használat újfajta megküzdési stratégiát kínál a börtöndeprivációkkal szemben, ugyanakkor számos új problémát is generál;
  - a kábítószeres elterjedése és a kereskedelem nyilvánvalóvá teheti és kiélezheti a fogvatartottak között fennálló eredeti egyenlőtlenségeket;
  - hozzájárul a rabok közötti interakciók egyre erőszakosabbá válásához;
  - csökkenti a fogvatartotti közösségekben az egyébként is alacsony szintű bizalmat egymás iránt – a zárt intézetekben így a gyanakvás, az elidegenedés, a szégyen és a méltóság elvesztésének érzései válnak jellemzővé.

A kábítószeres terjedésével, illetve a „terápiás börtönök” kiépítésével párhuzamosan a 80-as évek végén jelent meg a börtönetnográfiai szakirodalomban¹² az az elítélttípus, aki a fegy-intézetre – az ellenséges, kirekesztő és elnyomó hatalom reprezentánsa helyett – túlélésének egyetlen lehetséges terepéként tekint. A brit börtönökben kutató Ben Crewe¹³ szerint az illegális kereskedelembe és a tiszteletért vívott küzdelmekbe bevonódó, bűnözői identitásukat megtartó játékosok mellett két olyan új fogvatartott-típus is megjelent, akiknek Clemmer és Sykes idején a pusztaság létezése is elképzelhetetlen lett volna:

- a lelkesedők olyan, korábban drog- és alkoholfüggő elítéltek, akik a régi identitásukat morálisan elfogadhatatlannak, szégyenletesnek tartják. A bebörtönzést lehetőségnek látják arra, hogy erkölcsük és az énjük tekintetében fejlődjenek. A terápiás foglalkozásokon aktívan részt vesznek: igyekeznek a „józanág” új identitását létrehozni. A többi fogvatartotti kategória képviselőitől elhatárolják magukat, a személyzettel ugyanakkor együttműködők;
- a visszahúzódók annak ellenére, hogy maximálisan együttműködnek a börtön-programokkal, az étellel szemben inkább megadó attitűdöt képviselnek. Alapvetően a szenvedélyük bábjának tartják magukat, és úgy vélik, a szabad életben már sohasem keveredhetnek ki ebből az ördögi körből. A börtönt ideiglenes menetszárnak tekintik, amely megóvjá őket a szerfüggőség káoszától. A szabadulásukat sem várják, mert úgy érzik, a jövőben képtelenek lesznek a viselkedésük kordában tartására (ugyanakkor meggyőződésük, hogy az elkerülhetetlen visszaesés a teljes lecsúszásukhoz vagy halálukhoz vezet majd).

Crewe monográfiája (2009) tovább erősíti a rabok társadalmának, mint számos törésvonal mentén darabokra hulló közösségnek a képét. Nincsenek már olyan fogvatartottak – olyan „magas pozíciókat betöltők”, „fegyencideálok” –, akiket kivétel nélkül mindenki tisztelne. Eltűnt az egészséges rabkódex, amely többé-kevésbé szabályozhatná az elítéltek viselkedését. A legfontosabb azonban, hogy a zárt intézet és a börtön-személyzet megítélése is

¹² FLEISHER 1989.

¹³ CREWE 2009.

gyökeresen átalakult. Míg az elítéltek jó része továbbra is a fegyelmező hatalom eszközeként tekint a büntetés-végrehajtásra (ennek megfelelően pedig a hivatalos szabályok kijátszására és a túlélésre törekszik), addig egyre többen akadnak, akik a fegyházak öntelmeztetésével azonosulva afféle megváltást remélnek a börtöntől.

3. Erőszak

Míg a pszichológiai elméletek az egyéni tényezőket hangsúlyozzák az agresszivitás magyarázatok – például az erőszakosság vonását, a harag gyakori és intenzív átélését –, addig az antropológusokat maga a társas környezet és az erőszakos magatartást meghatározó közösségi szabályrendszerek érdeklik. Közhely, hogy a börtönökben az „erőszak kultúrája” uralkodik. Számos tényező járul hozzá az agresszív reakciók fegyházokban tapasztalt gyakoriságához:¹⁴

- a javaktól való megfosztottság, a kontrollált szabadság és mozgás, az egyneműek közössége, maga a „kényszerközösség” és a zsúfoltság rendkívül frusztráló környezetet hoznak létre, az ebből adódó állandó feszültség pedig az erőszakos válaszok megjelenésének kedvez;
- a szorongást és a stresszt növeli, hogy a fogvatartottak a börtönt rendkívül veszélyes terepnek érzékelik, ahol „mindig résen kell lenni”, és ahol „bármilyen megtörténhet”, ugyanakkor ahonnan „nem lehet elmenekülni”;
- a bebörtönzés miatt érzett harag, továbbá a személyzettel és a társakkal szembeni ellenségeskedés ugyancsak gyakoribbá teszi az agressziót;
- mindehhez erőteljesen hozzájárul a drogok jelenléte és az ebből, illetve egyéb üzleti tranzakciókból adódó konfliktusok;
- erős a „kemény bűnöző” és a „rendíthetetlen macsó” imidzsének kiépítésére és fenntartására irányuló kortárs nyomás is: az agresszió éppen ezért leggyakrabban nem valamiféle patológia bizonyítéka, hanem a maskulinitás kultúrája által megerősített norma.¹⁵

Crewe szerint a 90-es évektől az erőszak kultúrája tekintetében lényeges változások történtek a börtönökben. Mivel a személyzet egyre keményebb eszközökkel kezdte el büntetni az agresszivitást (lásd a többéves magánelzárás-büntetéseket, a szupermaximális biztonságú börtönökbe szállítást, a feltételes szabadlábra bocsátás lehetőségének elvesztését), a nyílt erőszak egyre kevésbé számít már az elítélthierarchia kulskomponensének.¹⁶ Az anyagi javak megszerzése, illetve a drogkereskedelemben való részvétel során az agresszivitásnál fontosabb lehet a klikkek megszervezésének és az „üzletelésnek” a képessége, a „láthatatlanság” – hiszen hamar áthelyezik a rendbontókat –, illetve a társas körökbe való integráltság foka (az erőszakos versengésnél fontosabb lehet a megfelelő emberekkel való egyetértés). A hatalom és a státusz megszerzése és megtartása szempontjából ugyanakkor továbbra is fontosnak tűnik az erőszakra való hajlandóság kimutatása.

¹⁴ CARDOZO-FREEMAN 1984.

¹⁵ Lásd még SABO–KUPERS–LONDON 2001; PHILLIPS 2012.

¹⁶ CREWE 2009.

Nem feltétlenül kell erősnek lenni: a szándék jelzése (például hogy az illető ténylegesen használni fogja a kést) fontosabb lehet.

Gambetta hasonlóképpen érvel az alvilágban és a börtönökben tapasztalható agresszióval kapcsolatban. Minél hírhedtebb valaki arról, hogy erőszakos, annál kevesebbszer kell ténylegesen agresszívnek lennie annak érdekében, hogy fenntartsa a reputációját. Annak ellenére, hogy a bűnözők hajlamosak erőszakosnak mutatkozni, a racionális bűnelkövetőtől elvárják, hogy minimalizálja az agressziót akkor, amikor ugyanazt az eredményt másképp, az erőszak lehetőségének pusztá jelzésével is el lehet érni. Az erőszakkal való meggyőző fenyegetőzés olcsóbb, mint erőszakhoz folyamodni.¹⁷

Egy, a börtönbeli erőszak okait és következményeit vizsgáló, átfogó nagy-britanniai kutatás¹⁸ szerint a fogvatartottak számára egy bizonyos interakcióból a következő komponensek összjátéka folytán bontakozik ki agressziót valószínűsítő konfliktus: a felek érdekei, személyes kapcsolatai, az események katalizátorai, a történetek értelmezése, a konfliktusban részt vevők céljai, illetve a történések társas kontextusa. Részletezve:

- *érdekek*: amit a felek várnak az adott szituációtól. A fogvatartottak közötti konfliktusok leggyakrabban az érdekek összeütközésével kezdődnek. Fontos szem előtt tartanunk, hogy az anyagi javak birtoklásán kívül az érdekek valamennyi esetben szimbolikus értékekhez is kapcsolódnak (például a kölcsönös tisztelet, a privát szférához való jog, elismertség, lojalitás, biztonság, becsület vagy a bosszú fogalmaihoz);
- *kapcsolatok*: a szemben álló felek közötti társadalmi távolság. Barátok és régi ismerősök ritkán bonyolódnak harcokba a zárt intézetekben. A leggyakoribbak azok az incidensek, amikor az egyik fogvatartott másképp értékeli a közöttük fennálló kapcsolat jellegét és a társas távolságot, mint a konfliktusban részt vevő társa (például úgy gondolja, hogy a másik fél a „barátja”, miközben amaz pusztán a „katonájának” vagy „ismerősének” tekinti). A harmadik felet, azaz a verekedés közönségét alkothatják harcostársak vagy békítőik. Az elítéltek sokszor azt mondják egymásnak, hogy ki kell maradni a küzdelemből (hiszen az is egyfajta börtönnorma, hogy a rab ne avatkozzon bele mások dolgába). Ugyanakkor létezik olyan előírás is, miszerint a barátokkal törődni kell, szükség esetén pedig a segítségükre kell sietni. Az, hogy az adott helyzetben részt vevők melyik normát érvényesítik éppen, számos tényezőtől múlhat. A fiatal fogvatartottak választják leggyakrabban a be nem avatkozás politikáját, a nők viszont gyakran közbelépnek;
- *katalizátorok*: azok a taktikák, amelyeket a felek a probléma kezelésére használnak. A fogvatartottak gyakran rutinszerűen, egymás kipróbálása, tesztelése céljából inzultálják, fenyegetik a másikat. A mód, ahogy egy-egy rab válaszol ezekre a „felhívásokra”, sok esetben növeli az erőszakos végkifejlet valószínűségét:
  - a felhívások – mint a dominanciáért vívott küzdelem kifejezői – kiválóan tudják mélyíteni a konfliktusokat. Az interakció résztvevői úgy érezhetik, hogy ha nem vesznek tudomást a „húzásról” („Nem mersz átjönni a zárkánkba?”), és nem reagálnak fenyegetően, akkor az azt jelenti a társak szemében, hogy megijedtek, gyávák, tartanak az agresszió alkalmazásától;

¹⁷ GAMBETTA 2009.

¹⁸ EDGAR–O'DONNELL–MARTIN 2012.

- a vádaskodások a leggyakoribb katalizátorok („Amíg fogdán voltál, X. Y. levelet írt a feleségednek!”): sokszor az információk ellenőrzése nélkül azonnali agressziót provokálnak,
  - a fenyegetések ugyancsak direkt utat jelentenek az agresszióhoz. Mivel a börtönben nincsenek éles határvonalak, az esetek többségében nehéz eldönteni, hogy a másik fél valóban kész-e tettekre váltani a fenyegetőzést. A legtöbben szinte folyamatosan felkészültek arra, hogy bármikor kirobbanhat a verekedés.
- *értelmezések*: azt mutatják meg, hogy milyen jelentéseket tulajdonítanak a felek a másik szándékainak és viselkedésének az interakció során. Az előbbi komponensek – az érdekek, kapcsolatok és katalizátorok – működését ugyancsak az határozza meg, hogyan értelmezik őket a felek (ezekben az esetekben számos félreértés lehetséges: egy felemelt kéz jelenthet például békítést, nevetségessé tételt, amiért valaki semmiségek miatt ideges, fenyegetést és így tovább). A rabok leggyakrabban három fő értelmezési sémát használnak, amikor meg akarják magyarázni a saját agresszív viselkedésüket:
1. a fogvatartott úgy értelmezi a helyzetet, hogy a másik fél sérelmet akart okozni neki (el akarta venni az anyagi javait, ki akarta zsákmányolni stb.). A szituációt ily módon értékelő rabok szerint minden joguk megvolt az erőszak használatára. Az uralkodó fogvatartotti norma értelmében, ha valakit ilyen típusú sérelem ér, akkor nemcsak joga, de kötelessége is erőszakosan fellépni (az agresszivitás itt tehát jogos büntetésként értelmeződik);
  2. a fogvatartott úgy értelmezi a helyzetet, hogy a másik fél fizikai fenyegetést mutatott, veszélyt jelentett számára. Az erőszakot ebben az esetben ugyancsak jogosnak érzik, de itt már önvédelemként címkézik;
  3. a fogvatartott úgy értelmezi a helyzetet, hogy a másik fél ártott az imidzsének, alá akarta ásni a jó hírnevét. Ebben a szituációban ugyancsak jogosnak vélik az erőszakot, mivel a másik fél azt próbálta sugallni, hogy az illető gyenge, sebezhető, megbízhatatlan, vagy valamilyen elfogadhatatlan dolgot tett. A rabok szerint nem szabad visszalépni egy ilyen típusú megbélyegzés elől. Ha valaki nem védi meg a becsületét, a címke a jövőben folyamatosan negatív hatással lesz a megbélyegzett rab börtönbeli életére és megítélésére. Aki visszakozik, az – ennek a logikának az értelmében – elismeri mindazt, amivel megsértették (vagyis ha nem torolja meg a sérelmet, akkor biztosan bűnös), ily módon viszont a jövőben a többi elítélt szabad prédájává válik. Az erőszak itt nem egyszerűen a jó hírnév megerősítésének és helyreállításának a szolgálatában áll, hanem a többi fogvatartott felé egyértelmű jelzést küldve igyekszik megelőzni a további konfliktusokat (vagyis azt az üzenetet küldi a rabtársaknak, hogy „Velem nem lehet büntetlenül szórakozni.”).
- *célok*: arra utalnak, amit a fogvatartottak az erőszak alkalmazásától remélnék elérni. A legáltalánosabb célok az agresszív magatartás során a következők:
- büntetés: azokra az egyénekre szabják ki, akik megsértették a börtönnormákat;
  - bosszú: egy korábbi támadásra adott válaszreakció;
  - a keménység demonstrációja és a becsület védelme: akik így cselekszenek, többnyire attól tartanak, hogy a társaik az erőszakos válaszreakció hiányát a gyengeség és a sebezhetőség bizonyítékként fogják majd fel. A börtönben

a legtöbb verekedés nem a dühről szól, sokkal inkább arról, hogy mit fog gondolni az illetőről a többi elítélt akkor, ha visszautasítja a verekedésben való részvételt (emiat sokszor olyanok is agresszíven lépnek fel, akik előre tudják, hogy legyőzik majd őket. Ilyenkor a valódi nyereség a tisztelet kivívása mint a relatív autonómia elérésének eszköze: annak biztosítása, hogy a továbbiakban talán „békén hagyják” az illetőt);

- önvédelem;
  - a nézeteltérések tisztázása;
  - a hierarchiában betöltött pozíció biztosítása. A fogvatartottak rangsorában való hely elfoglalása céljából a raboknak nyilvánvalóvá kell tenniük a többiek számára az erőszakos potenciáljukat (amint korábban már szó volt róla, az erőszakra való hajlandóság ugyan nem az egyetlen lényeges elem a hatalom és a státusz meghatározásakor, de továbbra is fontos szerepet tölt be azzal kapcsolatban, hogy hogyan értékelik az illetőt a társai). Akinek az erőszakra való hajlandósággal összefüggésben már „hírneve van”, ritkábban kell verekednie, mint egy olyan elítéltnak, akiről nincsenek ilyen hírek (mindezek miatt egymást nem ismerő fogvatartottak között gyakoribb az agresszió). A megbízható információ megvédi az embereket a tényleges küzdelmektől, de alapvetően mégis maga a verekedés az, amely megbízható információt képes létrehozni az illető képességeiről és agresszív hajlandóságáról. Mindezek miatt sokszor maguk a rabok bátorítják egymást a harcra például úgy, hogy kizárják a közösségből a „gyávákat”, illetve jutalmazzák a verekedőket;¹⁹
- *társas kontextus*: a börtönkörnyezet, a társak és a személyzet hatása az interakciókra. Sok esetben maga a rabkódex írja elő az erőszakos válaszreakciót (például szülő, testvér megsértése esetén; megelőző csapásként, amikor a zárkatársak „kószolgatják”, „tesztelik” az illetőt és így tovább). A börtönnormák ráadásul azt is kívánatosként tüntetik fel, hogy a fogvatartottak a konfliktusaikat a személyi állomány bevonása nélkül intézzék el.

Az egyes helyzetekben agresszív reakciókat előíró börtönkultúra egyik központi fogalma a börtönélet általános metaforájaként használt játszma.²⁰ A börtönbeli játszmák úgynevezett túlélési játszmák. Bár maga a túlélés nem játék, mégis úgy tekintenek rá, mintha az volna, segít a rabnak a bizonytalan szituációk kezelésében: abban, hogy a benti lét feltételei irányíthatóbbnak és tolerálhatóbbnak tűnjenek. A börtönbeli „ügyeskedéseknek”, az írott és íratlan szabályok megtanulásának, illetve alkalmanként kijátszásának a célja az antropológus Cardozo-Freeman adatközlője szerint a könnyebb és kellemesebb benti idő, illetve hogy a fogvatartott testileg és szellemileg épen jusson el a szabadulásáig. A helyzet paradoxonja ugyanakkor, hogy ha valaki elfogadja a rabkultúra szabályait, a „könnyebb börtönidő” érdekében alkalmazkodik a társaihoz,²¹ és a rabkódex előírásai szerint használja az erőszakot, a személyzet szemében „agresszív” fogvatartottként értékelődhet (kockáztatva ezzel a szigorúbb rezsimbe helyezését és veszélyeztetve a feltételes szabadulását).

¹⁹ GAMBETTA 2009.

²⁰ CARDOZO-FREEMAN 1984.

²¹ TRAMMEL 2012.

A fogvatartotti kultúra ismerete abban segíthet, hogy elkerüljük a szociálpszichológusok által alapvető attribúciós hibának nevezett ítélkezést.²² Mások észlelt viselkedésének értelmezésekor hajlamosak vagyunk kizárólag a személyiségen alapuló magyarázatokat adni a külső, szituációs tényezőkre való hivatkozás helyett. A fogvatartottak erőszakos magatartásának értékelésekor például inkább a „pszichopátiára” vagy az „erőszakosságra” – mint belső okokra – hivatkozunk a helyzeti meghatározók alapos vizsgálata helyett. A kulturális antropológia remélhetőleg támpontokat ad a börtönben előforduló események több nézőpontból történő megértéséhez is.

4. Speciális csoportok

Noha a kulturális antropológia holisztikus perspektívája leszögezi, hogy a társadalmi és kulturális jelenségek elsősorban egymással összefüggésben vizsgálhatók, a továbbiakban két speciális börtöncsoportnak csupán vázlatos, egy-egy lényeges mozzanat kiemelésével történő bemutatására van lehetőségünk. Női börtönközösségek esetében – a részt vevő megfigyelést végző Barbara Owen (1998) munkáját felhasználva – a fogvatartottak közötti kapcsolatokat elemezzük, a szigorított rezsimben elhelyezett hosszú ítéletesek csoportjánál pedig azt vizsgáljuk – Lorna A. Rhodes (2004) műve alapján –, hogyan hatnak vissza a fogva tartásuk körülményei az énképükre és a viselkedésükre.

4.1. Társas kapcsolatok a női börtönökben

Owen szerint a női fogvatartottak társadalma markánsan különbözik a férfiakétól. Míg a férfibörtönök kulturális logikája elsősorban a többi elítélthez, illetve a genghez fűződő szolidaritásban gyökerezik, addig nők esetében az ilyen típusú csoportkohézió gyengébb. A női rabkódex rugalmasabb, és jóval erősebben nyugszik személyes ismeretségen és kapcsolatokon, mint elvont elveken.²³

A női börtön világát egyfelől a börtönt megelőző tapasztalatok alakítják: a társadalomban betöltött/a számukra előírt nemi szerepek, illetve a személyes (családi, baráti) kapcsolataik mintája. A női börtönkultúra mindezek miatt szándékosan személyes (szemben a férfiak „Töltsd a saját ítéleted, ne törődj másokkal!” előírásával, valamint a belső erő és tartás érzésére való támaszkodással). A női elítéltek társadalma mindezek értelmében a hagyományos nemi szerepeken és az azonos neműek kapcsolatain alapul. A vonatkozó szakirodalom, illetve maga Owen is két fő kapcsolati formát különböztet meg: a homoszexuális viszonyokat és a pszeudocsaládokat.

A homoszexuális kapcsolatok a férfiközösségeknél jóval nyíltabban jelennek meg: többnyire kölcsönös beleegyezésen alapulnak, és a többi rab által is elfogadottabbak, kevésbé járnak szankciókkal. A skála egyik végpontján a romantikus viszonyok, szerelmek állnak, a másikon pedig a kizsákmányolásra épülők (lásd magyar nyelven a „cuccbuzi” kifejezést azokra, akik anyagi ellenszolgáltatások fejében létesítenek kapcsolatot egy másik elítélttel).

²² SMITH–MACKIE 2004.

²³ OWEN 1989.

A homoszexuális diádok egyik tagja rendszerint mind a külső megjelenését, mind pedig a magatartását a tradicionális maskulin előírásokhoz igazítja. A „fiús lányok” többsége Amerikában és Magyarországon is²⁴ férfiak részére előállított tusfürdőt és parfümöt használ, a haját szinte kopaszra nyírja, kizárólag nadrágban és bő szabású ingben vagy lezser pólóban jár. A hagyományosan férfias megjelenés és viselkedésformák átvétele következtében a fiús lányokat könnyedén fel lehet ismerni, azonban az, hogy ki a *femme* (magyarul: „lányos lány”), azaz ki az, aki egy-egy homoszexuális kapcsolatba bevonható, nem egyértelmű (gyakran adódnak konfliktusok abból, hogy a nemet mondást nagyképűségként, lenézésként értékeli: „Mi van, ribanc, azt gondolod magadról, hogy ennyire jó vagy?”)²⁵ Többnyire a fiús lányok rendelkeznek a döntés jogával a fontosabb kérdésekben, illetve övük az agresszió monopóliuma is (ami annyit jelent, hogy nem csupán egymással verekedhetnek össze, de sok esetben bántalmazzák a partnereiket is). A „fiús lányok” férfi képe első ránézésre a patriarchális modellt követi: a kapcsolatokban többnyire a „lányos lányok” azok, akik a hagyományosan női tevékenységeket végzik. Takarítanak, tárolnak, az étkezéseket követően ők viszik a tálcákat a helyükre és így tovább.

A személyes kapcsolatok hasonlóképpen gyakori megjelenési formáját az úgynevezett pszeudocsaládok nyújtják. Noha akadnak átfedések, a pszeudocsaládok alapját elsősorban nem a szexuális viszonyok (azaz a fiús és lányos lányok közötti kapcsolatok) képezik. A női börtönök „családjait” Owen szerint a kölcsönös társas és anyagi kötelezettségek hálózata építi fel és működteti (ezáltal jön létre a kisközösségeknek az a kohéziója, amelyet férfiaknál talán a klikkekhez és a gengekhez lehetne hasonlítani). A börtön család a civil családokhoz hasonlóan lehet kicsi, nagy, tartós, de szét is eshet, majd újjáalakulhat. A bázisát alkothatja egy romantikus diád, de akár egy egyedülálló nő is, aki a családi kötelekhez hasonlóan szoros kapcsolatokat alakított ki a rabtársaival. A pszeudocsaládokban rendszerint egy idősebb vagy tapasztaltabb nő lesz az „anya” (általában nem a valódi életkor, hanem a civil, illetve börtönbeli bölcsesség és a tapasztalatok számítanak a „családfő” szerepének betöltésekor). Egy fiatal vagy újonc fogvatartott kapja a „gyerek” szerepét, a fiús lányok, illetve az agresszívebb nők pedig az „apák”, „férjek”, „fiúk” vagy „fiútestvérek” lesznek. Az említett szerepek, rokonságmeghatározások rendkívül rugalmasak: a személyes kapcsolatok változása vagy a költözködések következtében könnyen át is alakulhatnak.

A börtön család átfedést mutathat az azonos városokból, kerületekből érkezők „földiségen” alapuló közösségekkel (*homegirls network*), illetve azokkal a laza baráti csoportokkal is, amelyek még odakint vagy az elözetesházakban formálódtak. Nőknél rassz- vagy területi alapú gengesedés kevésbé jellemző: a börtön családok képesek áthágni a szegregált lakókerületek és az etnikai csoportok határait is (mindez a hazai női fegyintézetekben is jellemző: egy idősebb roma asszony például a tudása és a személyiségjegyei következtében bármikor nem roma nők „édesanyja” is lehet a zárkán).

²⁴ FIÁTH 2012.

²⁵ OWEN 1998, 145.

4.2. A szigorított rezsimek csapdája

Egy maximális biztonságú amerikai börtön szigorított részlegén, egyszemélyes zárkákban elhelyezett fogvatartottak és fegyőreik körében terepmunkát végzett Lorna A. Rhodes szerint az épületszárny afféle fekete dobozként működött. A „legrosszabbak legrosszabbjaiként” értékelt fogvatartottak kerültek ide, akiket mind a civil társadalom, mind a börtön személyzet – sőt gyakran maguk a fogvatartott-társak is – szerettek volna eltüntetni. A szigorított részleg logikája szerint ahhoz, hogy valaki néhány éven belül visszajuthasson a „normál” börtönkörletek valamelyikébe, tartózkodnia kell a legkisebb fegyelemsértéstől is, és el kell tűrnie az elzárás esetenként embertelennek tűnő formáit.²⁶

A szigorított részleg működése rendkívül ellentmondásos: Rhodes szerint afféle ördögi körbe zárja a fogvatartottat. A dilemma a következő: a rendszer az elítéltet akkor jutalmazza, ha az a szabályoknak megfelelően kontrollálja a dühét és az indulatait, valamint maximálisan aláveti magát az előírásoknak. (Sokan mindezek miatt azt állították az antropológusnak, hogy a börtönrezsimeket szándékosan úgy alakították ki, hogy az önkontrolljukat teszteljék.) Ugyanakkor, ahogy az évek óta a szigorított részlegen raboskodók elmondták: „A magánzárkában meg lehet örülni. Az erő és az akarat mindennapos edzése kell ahhoz, hogy ép maradj.”²⁷ Kutatások sora bizonyította ráadásul, hogy a rabok pusztá elzárása – hosszú időre magukra hagyása az értelmes tevékenység lehetőségétől megfosztva – súlyos mentális zavarokat okozhat. Ennek egyik legtipikusabb példája, hogy a fegyintézetnek a test felett gyakorolt szigorú kontrollja a test extrém használatához is vezethet (csonkolás, a személyzet ürülékkel való megdobálása és így tovább).

„A remény elvesztésével – állította egy fogvatartott²⁸ – kezdesz el szörnyeteggé válni. [...] Az egyetlen módja, hogy úgy érezzem, hogy még élek, és férfi vagyok, az, ha küzdök velük azért, amim van. Ha abba hagyom a harcot, meghalok. [...] Kifelé nem mutatható ki, mi játszódik le benned. Azt kell hinniük az öröknek, hogy erős vagy.” A fogvatartott dilemmája tehát, hogy alávesse-e magát egy, az akaratát és a férfiaságérzését aláásó környezet extrém szabályainak, kockáztatva ezzel a koherens érzés és a lelki egészség elvesztését, ámde bízva abban, hogy rövidesen kijuthat a szigorított részlegből. Vagy ezzel ellentétben vállalja fel azt, amit az egyik elítélt úgy fogalmazott meg: „Az emberségemet a harag által őrizhetem meg”,²⁹ és próbáljon minden rendelkezésére álló eszközzel küzdeni az akarata megtörését célzó törekvésekkel szemben – elveszítve így a reményt, hogy valaha kijusson a részlegből.

Rhodes szerint a szigorított rezsimek további paradoxona, hogy a felügyelőket rendszeresen tréningezik arra, hogy ne bízzanak meg a részlegben elhelyezettekben. Azokat az elítélteket, akik folyamatosan harcolnak, az örökös szabályszegések miatt nem engedik vissza a normál részlegre. Leginkább „agresszív”, „pszichopata” jelzőkkel illetik őket, és ritkán hozzák kapcsolatba a magatartásukat az extrém környezettel (ráadásul az egyre keményebben játszó fogvatartottakkal együtt keményedik maga a börtönkörnyezet is, ugyancsak ellehetetlenítve a változást). Akik viszont igyekeznek betartani a szabályokat, sok esetben ugyancsak csapdában találják magukat. A személyzet a viselkedésüket „manipulatívként”

²⁶ RHODES 2004.

²⁷ RHODES 2004, 72.

²⁸ RHODES 2004, 54.

²⁹ RHODES 2004, 54.

leírva továbbra is az „erőszak potenciálját” látja bennük, és „fokozottan veszélyes” fogvartartóként számontartva őket egyre halasztja a normál részlegbe való visszaengedésüket. Így viszont az elítéltek pusztán „megőrzendő testekké” redukálódnak, és az sem véletlen, hogy a szigorított rezsimek a börtönépületek egyre nagyobb szeletét foglalják el.

Felhasznált irodalom

- CARDOZO-FREEMAN, Inez (1984): *The Joint. Language and Culture in a Maximum Security Prison*. Springfield, Charles C. Thomas.
- CARROLL, Leo (1988): *Hacks, Blacks and Cons: Race Relations in a Maximum Security Prison*. Prospect Heights, Waveland Press, Inc.
- CLEMMER, Donald (1958): *The Prison Community*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- CREWE, Ben (2005): Prisoner Society in the Era of Hard Drugs. *Punishment & Society*, Vol. 7. No. 4. 457–481.
- CREWE, Ben (2009): *The Prisoner Society. Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Oxford, Oxford University Press.
- EDGAR, Kimmett – O'DONNELL, Ian – MARTIN, Carol (2012): *Prison Violence: The Dynamics of Conflict, Fear and Power*. New York, Routledge.
- FIÁTH Titanilla (2012): *Börtönkönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Budapest, Háttér Kiadó.
- FLEISHER, Mark S. (1989): *Warehousing Violence*. Newbury Park, Sage Publishing.
- GAMBETTA, Diego (2009): *Codes of the Underworld. How Criminals Communicate*. Princeton, Princeton University Press.
- GOFFMAN, Erving (1961): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York, Doubleday Anchor.
- HOLLÓS Marida (1995): *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest, ELTE BTK.
- HUSZÁR László (1997): *... és bűnhődés. A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata*. (Kandidátusi értekezés – kézirat) Budapest.
- KURKI, Leena – MORRIS, Norval (2001): The Purposes, Practices, and Problems of Supermax Prisons. *Crime and Justice*, Vol. 28. No. 1. 385–424.
- OWEN, Barbara (1998): *“In the Mix”. Struggle and Survival in a Women’s Prison*. Albany, State University of New York Press.
- PHILLIPS, Corretta (2012): *The Multicultural Prison. Ethnicity, Masculinity, and Social Relations among Prisoners*. Oxford, Oxford University Press.
- RHODES, Lorna A. (2004): *Total Confinement. Madness and Reason in the Maximum Security Prison*. Los Angeles, University of California Press.
- SABO, Don – KUPERS, Terry A. – LONDON, Willie eds. (2001): *Prison Masculinities*. Philadelphia, Temple University Press.
- SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M. (2004): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SYKES, Gresham M. – MESSINGER, Sheldon L. (1960): The Inmate Social System. In CLOWARD, Richard A. ed.: *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*. New York, Social Science Research Council.
- SYKES, Gresham M. (1958): *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, Princeton University Press.

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Hogyan változtak a börtönközösségek és a rabkódex a „Nagy Házak” korszakához képest a 60-as évek óta? Soroljon fel három jellegzetességet!
2. Nevezze meg a börtönkörnyezet néhány tipikus vonását, amelyek hozzájárulhatnak a zárt intézetekben tapasztalható gyakori agresszivitáshoz!
3. Miért gondolhatja fontosnak egy elítélt, hogy erőszakosan védje meg az anyagi javait vagy a hírnevét még abban az esetben is, amikor egy nála erősebb fogvatartottal áll szemben?
4. Nevezze meg a női börtönökben előforduló leggyakoribb kapcsolati formákat!
5. Milyen dilemmával szembesül a szigorított rezsimbe helyezett elítélt?

XV. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők tevékenységei

Somogyi Zsófia Borbála

Bevezetés

Joggal teheti fel a kérdést az olvasó, hogy miért szerepel egy egész fejezet a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők (a továbbiakban: bv. pártfogó felügyelő) tevékenységeiről¹ egy reintegrációs tiszteknek szóló tankönyvben. A Bv. törvény 1. §-a meghatározza a büntetés-végrehajtás célját és feladatát, amelynek része az elítéltek társadalmi beilleszkedésének és jogkövető magatartásuk kialakulásának elősegítése. Az új Bv. törvény a célok elérése és a feladatok végrehajtása érdekében számos új jogintézményt és fogalmat vezetett be, amelyek egyike a bv. pártfogó felügyelői munkakör integrálása a büntetés-végrehajtási szervezetbe. Korábban ennek a tevékenységnek egy része együttműködés alapján valósult meg, azonban az integráció lehetővé tette újabb feladatkörök kialakítását is, amelyek tovább segítik az elítéltek társadalmi (re)integrációját. Ezáltal azok a feladatok, amelyek korábban szinte kizárólag a reintegrációs tisztekhez voltak rendelve, új értelmezési keretet kaptak, és a bv. intézet falain kívül, a társadalom szereplőinek bevonásával tágabb körben váltak elvégezhetővé. A bv. pártfogó felügyelői tevékenységek szorosan kapcsolódnak a reintegrációs tiszti munkához, amelyben a tevékenységi körök nem egymás mellett, hanem egymást kiegészítve, segítve, szoros együttműködésben érhetik csak el a büntetés-végrehajtás célját.

A bv. pártfogó felügyelők nem tartoznak a hivatásos állományhoz, 2019. január 31-éig a köztisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény határozza meg jogállásukat, amelyek értelmében kormánytisztviselők voltak. 2019. február 1-jétől a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2018. évi CXV. törvény alapján rendvédelmi igazgatási szolgálati jogviszonyban állnak. Sok vita övezi ezt a besorolást, azonban azt fontos látnunk, hogy a bv. pártfogó felügyelők tevékenységeik jó részét a bv. intézet falain kívül végzik, sok esetben nem is az elítéltekkel, hanem a hozzátartozóikkal (akik nincsenek büntetve, nem állnak büntetés-végrehajtási jogviszonyban), aminek során a bizalom megteremtése alapvető, tehát a civil létforma szabályai sokkal erősebben jelen vannak és megkívántak munkájuk során, mint a hivatásos létformáé.

Mióta a bv. szervezethez került a pártfogó felügyelői feladatok egy része – azaz az elmúlt pár évben –, a feladatkörök jelentős változásokon mentek keresztül, illetve további

---

¹ A fejezetben – terjedelmi okok miatt – csak a hazai gyakorlatot mutatjuk be.

változások várhatók.² Ennek fényében jelen fejezet elsődleges célja a tevékenységek mögött meghúzódó jogalkotói szándék és az annak megvalósulásához szükséges szemlélet bemutatása.

A pártfogó felügyelet rövid története³

A fejezet terjedelme nem teszi lehetővé a pártfogó felügyelői szakma történetének részletes bemutatását, azonban néhány szót mégis érdemes ejteni róla, hogy látszódjon, hogyan is fejlődött ki a jelenlegi rendszer.

Az első írásos források Kr. u. 252-ből származnak, a karthágói zsinat rendelkezéseiben maradtak fenn, amely szerint a papok kötelessége a rabok meglátogatása. Tulajdonképpen kisebb-nagyobb mértékben egészen a 19. század második feléig főként egyházi feladat volt a rabokkal való foglalkozás, amely a lelki segítségnyújtás mellett gyakorlatilag a szegényeket megillető rabsegélyezésből állt. A felvilágosodás korában alakultak különböző rabsegélyező és patronázsegyesületek hasonló célokkal, felismervén azt, hogy a társadalomba való visszailleszkedést a börtönévek után támogatni szükséges. Magyarországon az első rabsegélyező egyesület 1773-ban alakult meg.

A 19. század második felében a társadalmi és büntetőpolitikai változások következtében a szabadságvesztés-büntetés már nemcsak a szeparációt, hanem a nevelés és megelőzés fontosságát is zászlajára tűzte.

A Büntetőtörvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvénycikk, közismertebb nevén a Csemegi-kódex a rabsegélyegyletek alapítását ösztönözte, és többek között rendelkezett arról, hogy a pénzbüntetésekből befolyó összeget rabsegélyezésre, illetve a fiatalok elítéltek fogva tartására kell fordítani.

A Csemegi-kódexet módosító 1908. évi XXXVI. törvény, az I. Büntető Novella, jelentős változásokat hozott a fiatalokúakra vonatkozóan az alternatív szankciók bevezetésével, és három esetben elrendelte a fiatalokúak speciális felügyeletét.

A második világháborút követően, a szocialista rendszerben gyors hanyatlás következett, gyakorlatilag lenullázták a segítő funkciók, szigorodott a büntetőpolitika. Az 1950-es évektől teljesen állami kézbe került a pártfogás, ahol egyértelműen a kontrollfunkciók domináltak.

Rendeleti szinten az 1960-as évek második fele, a gyakorlatban pedig az 1970-es évek hoztak változást a fiatalokúak tekintetében, amikor is a gyermek- és ifjúságvédelmi intézetek szervezetébe kerültek a pártfogók egészen 1997-ig, amikor a gyámhivatalokba szerveződtek át. A felnőttkorúak pártfogó felügyelete az 1970-es évek második felében a megyei/fővárosi bíróságokhoz került. Ezt követően 2003-ban egységes pártfogó felügyelői rendszer alakult ki, ahol a fiatalokú és felnőtt korú bűnelkövetők ügyeit egy szervezetben, ámde külön szakmai egységekben kezelték.

2014-ben a büntetés-végrehajtás reformjához kapcsolódóan került sor a pártfogó felügyelői tevékenységek szabadságvesztéshez kapcsolódó tevékenységeinek átvételére, a bv.

² A fejezet írásakor már a Belügyminisztérium előtt vannak az újabb fejlesztési és átalakítási javaslatok, amelyek bevezetése esetén tovább bővülnek majd a jogszabály által meghatározott feladatok.

³ A pártfogó felügyelői tevékenységre vonatkozó jogforrások, definíciók, ügymenetmodell, válogatott szakbibliográfia és iratminták tára 2009 és DÁVID (2013) alapján.

pártfogó felügyelői munkakör kialakulására, ami az új Bv. törvény reintegrációt elősegítő és bűnismétlést megelőző szemléletének megerősítéseként tekinthető.

A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők helye a büntetés-végrehajtás szervezetében

A 2014. évi szervezeti átalakítás új lehetőségeket nyújtott a bv. szervezet számára. Addig csak a bv. intézetek falain belül volt mód a fogvatartottakkal való munkára, ami nem tette lehetővé sem azt, hogy a bv. intézet elhagyását követően információkhoz jussunk a szabadulókról, sem pedig azt, hogy a társadalmi szereplőkkel való kapcsolattartás teljes körű legyen. A bv. pártfogó felügyelők tevékenységeit a büntetés-végrehajtáson belül úgy kell elképzelni, mint ami egy hidat épít a benti és a kinti világ között, ezáltal feloldja a két világ közti szakadékból adódó nehézségeket, valamint folyamatos párbeszédet tart fenn közöttük.

A bv. pártfogó felügyelő a szervezeti hierarchiában a bv. osztályhoz tartozik, közvetlen előljárója tehát a bv. osztályvezető.

Ahogy a szervezeti integrációra sor került, és a bv. szervezet megismerte a bv. pártfogó felügyelői tevékenységeket, úgy azoknak a köre folyamatosan bővült. Ennek első jelentős állomása a reintegrációs gondozás fogalmának – és az ezzel összefüggő feladatok végrehajtásának – bevezetése volt, amely a szabadulásra történő felkészítést foglalja magában. Amíg ez korábban jellemzően (az akkori nevük szerint) a nevelők feladata volt, e tevékenységi kör jelenleg a reintegrációs tisztek és a bv. pártfogó felügyelők szoros együttműködésében valósul meg. A folyamatban kiemelten hangsúlyos a bv. pártfogó felügyelői szerepkör, mivel jogszabályi felhatalmazás alapján jogosult és köteles a szabadulás előtt álló elítélt lakókörnyezetében információ gyűjtésére, a befogadó környezet vizsgálatára és elemzésére, ezáltal az érintettek felkészítésére, a visszafogadás előkészítésére. A következő állomás a környezettanulmányok kiterjesztésével valósult meg, amelynek köre azóta is bővül, majd ezt követte a reintegrációs őrizet jogintézményének bevezetése. A feladatok további bővülése várható, mivel a büntetés-végrehajtási szervezet a bv. pártfogó felügyelők révén komoly erőforrásokhoz jutott a bv. intézet falain kívüli kapcsolódások megteremtésére.

A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő kompetenciái, szükséges készségei

A bv. pártfogó felügyelői tevékenységek köre igen szerteágazó és komplex. Mindez nagy szakmai felkészültséget, sokféle ismeretet, széles körű tudást igényel. Jelenleg a közszolgálati tisztviselők képzési előírásairól szóló 29/2012. (III. 7.) Kormányrendelet 3. melléklete határozza meg, hogy a pártfogó felügyelői állás betöltésére mely végzettségek esetén van lehetőség. Azonban a tapasztalatok azt mutatják, hogy egyetlen oktatási intézményben sem lehet a szakmát megtanulni, hiszen többek között jogi, pszichológiai, szociális munkás, pedagógiai ismeretek egyaránt szükségesek a munkavégzéshez.

A bv. pártfogó felügyelőnek a büntetés-végrehajtás más szereplőjéhez hasonlóan nagyon fontos minden helyzetben az objektivitásra törekednie. Szakmai tudása, ismeretei és tapasztalatai mellett – más segítő szakmákhoz hasonlóan – a személyiségével is dolgozik, munkavégzése során ugyanakkor nem tehet különbséget az elítéltek között, miközben fel kell ismernie az egyéni, egyedi sajátosságait. A bv. pártfogó felügyelői szakma tehát

hivatás, folyamatos tanulást, naprakész ismereteket, ugyanakkor nagyfokú kreativitást is igényel. A munka komplexitására utal, hogy *A pártfogó felügyelői tevékenységre vonatkozó jogforrások, definíciók, ügymenetmodell, válogatott szakbibliográfia és iratminták tára* (2009) 55 jogforrást sorol fel a pártfogó felügyelői tevékenységekhez kapcsolódóan. A sokféle feladat már önmagában is sokféle eljárásrenddel jár, azonban az élet színösszege miatt jóval több az egyedi, speciális eset, mint az általános. Az alábbiakban mégis az általános esetek rövid bemutatására kerülhet csak sor, mert a speciális ügymenetek leírásához, bemutatásához a bv. pártfogó felügyelők számára is egy egész tankönyvnyi anyagra⁴ volt szükség.

1. Büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői ügykörök

A Bv. törvényen és a rendeleten kívül a bv. pártfogó felügyelői tevékenységek legfőbb szabályozója a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet (a továbbiakban: Pfr.).

„A bv. pártfogó felügyelő az alábbi, büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői tevékenységek (a továbbiakban: ügykörök) végrehajtására köteles:

- a) a feltételes szabadságra bocsátással összefüggésben elrendelt, valamint a külön magatartási szabály előírására vagy megváltoztatására irányuló pártfogó felügyelői vélemény készítése;
- b) környezettanulmányok készítése:
  - ba) a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kötelező kegyelmi eljárása elbírálásához;
  - bb) a szabadságvesztés félbeszakítására irányuló kérelem indokoltságának ellenőrzése céljából;
  - bc) a reintegrációs őrizetbe helyezést megelőzően;
  - bd) a fiatalok befogadó részlegbe helyezésekor;
  - be) az elzárást, illetve szabadságvesztést töltő elítéltek az adott ügyben előterjesztett kegyelmi kérelme esetében;
  - bf) a társadalmi kötődés programba történő behelyezést megelőzően, a kötelezően alkalmazandó eset kivételével;
  - bg) az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásának engedélyezését megelőzően; [a szerző kiegészítése⁵]
- c) a gondozás keretében végzett reintegrációs tevékenység;
- d) az utógondozás keretében végzett reintegrációs tevékenység;
- e) a feltételes szabadság tartamára törvény alapján fennálló vagy elrendelt pártfogó felügyelet végrehajtása.”⁶

Nagyon fontos, hogy a bv. pártfogó felügyelő csak azoknak a feladatoknak ellátására kötelezhető, amelyeket a jogszabály elrendel számára. Időnként felmerül, hogy más feladatok

⁴ Lásd JUHÁSZ–JUHÁSZ–NAGY–MITRÓ–SOMOGYI 2017.

⁵ A Segédanyag elkészítésekor ez a pont még nem volt hatályban. A Pfr. 62/A. § (2a) bekezdésével elrendelt környezettanulmány készítése az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását megelőzően 2018. január 1. óta hatályos.

⁶ JUHÁSZ–JUHÁSZ–NAGY–MITRÓ–SOMOGYI 2017, 8.

elvégzésébe is bevonják a kollégákat, azonban amire nincs jogszabályi felhatalmazás, annak végrehajtása jogszerűtlen. A gyakorlat természetesen rámutat azokra a pontokra, ahol szükséges lehet a bv. pártfogó felügyelők feladatkörének kiterjesztése, mint például az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását megelőzően [lásd bg) pont], ez azonban feltétlenül jogszabály-módosítást igényel.

Bár a különböző ügykörök meghatározott ügymenethez kötöttek, tartalmi – és egyben szakmai – értékük pont az egyéniesítés lehetőségében rejlik. Sosem készül például két egyforma környezettanulmány, ahogyan két pártfogó felügyelet végrehajtása sem egyező. Minden esetben nagyon fontos, hogy az elítélt személyiségéhez, viszonyaihoz, bűncselekményéhez kapcsolódjon az eljárás.

A bv. pártfogó felügyelő adminisztrációs kötelezettségeit a Pártfogói Tevékenységet Támogató Rendszer (a továbbiakban: PTTR) informatikai felületén rögzíti, azonban a legtöbb esetben papíralapon is vezetnie kell az ügyiratokat. Ennek oka, hogy az elítélt, majd a pártfogó felügyelet alatt álló pártfogolt vagy az utógondozását kérelmező utógondozott, továbbá a befogadó nyilatkozatot adó hozzátartozó aláírásával igazolja a különböző dokumentumok és nyilatkozatok tudomásulvételét, hitelességét. A PTTR-hez az ország összes bv. pártfogó felügyelőjének jogosultsága van, így az adatrögzítés mellett – a Fogvatartási Alapnyilván-tartáshoz hasonlóan – adatbázis-funkciót is betölt. Ez különösen lényeges például akkor, amikor egy elítélt a feltételes szabadságra bocsátását követően nem a korábban megadott tartózkodási helyére távozik. Ez esetben ugyanis a bv. intézet illetékességéből a megadott lakhely szerinti munkatársnak küldi meg a szükséges dokumentációt, azonban a pártfogolt jogosult a tényleges tartózkodási helye szerint illetékes bv. pártfogó felügyelőnél jelentkezni. Az adatbázisban való rögzítés során ezekre fény derül, így elkerülhető, hogy a pártfogolt joghátrányt szenvedjen amiatt, hogy az adminisztráció nem követte az élethelyzetében bekövetkező változásokat.

1.1. Pártfogó felügyelői vélemény

A pártfogó felügyelői vélemény (a továbbiakban: vélemény) elkészítését a bv. bíró rendelheti el a feltételes szabadságra bocsátással összefüggésben, minimum 2 hónappal annak esedékessége előtt. A vélemény rendszertanilag a szakvélemények körébe tartozik, ennél fogva ez az egyetlen olyan irat, amelyet a bv. pártfogó felügyelőn kívül a bv. osztályvezető is ellát aláírásával. Elkészítése érdekében a bv. pártfogó felügyelő köteles meghallgatni az elítéltet és információkat gyűjteni a családi állapotára, iskolai végzettségére, szakképzettségére, foglalkozására, munkahelyére vagy tanulói jogviszonyának adataira, egészségügyi adataira, esetleges káros szenvedélyeire, szociális helyzetére, így különösen családi, lakhatási, valamint jövedelmi és vagyoni körülményeire vonatkozólag.⁷

A vélemény a megszerzett információk mellett azok rendszerezését és elemzését is tartalmazza, bemutatja az elítélt bűncselekményének elkövetéséhez vezető okokat, az illető ehhez való viszonyulását, az életében és kapcsolataiban történt változásokat, a szabadulást követő lakhatási és munkáltatási lehetőségeket, amelyek segítik a bv. bírót döntése meghozatalában. A döntés nem csupán arra terjed ki a vélemény alapján, hogy feltételes

⁷ Bv. törvény 76. § (2) bekezdés p) pont.

szabadságra bocsátható-e az elítélt, hanem a bv. pártfogó felügyelő javaslata alapján arra is, hogy ezzel egyidejűleg elrendeljen-e valamilyen külön magatartási szabályt az elítélt részére a reintegrációs célok elérése érdekében. Az általános és külön magatartási szabályokról a Btk. 71. §-a rendelkezik. A külön magatartási szabályra tett javaslat előtt az elítéltet nyilatkoztatni kell arról, hogy azzal egyetért-e, vállalja-e, és képes-e betartani azt.

1.2. Környezettanulmányok

A környezettanulmányok olyan professzionális dokumentumok, amelyek máshonnan nem beszerezhető információkkal segítik a döntéshozókat. Elkészítésük módja hasonló a véleményéhez, azaz az elítélt meghallgatásával kezdődik, aztán a Bv. törvényben meghatározottak összegyűjtésével folytatódik. A vélemény elkészítéséhez hasonlóan gyakran előfordul, hogy egy ügyben két bv. pártfogó felügyelő jár el. Ennek oka az, hogy az elítélt nem abban a bv. intézetben tartózkodik, ahol a lakhelye/tartózkodási helye szerint illetékes bv. pártfogó felügyelő dolgozik. Ilyen esetben a két munkatársnak össze kell dolgoznia, a véleményt és a környezettanulmányt a lakhely szerint illetékes bv. pártfogó felügyelő készíti el, azonban felhasználja a másik által az elítélt meghallgatása során szerzett információkat is. Az alábbi esetekben készíthető környezettanulmány.

Kötelező kegyelmi eljárás

A feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték kötelező kegyelmi eljárása lefolytatásához az igazságügyért felelős miniszter beszerzi a Bv. törvény 46/C. § c) pontjában meghatározott, az elítélt számára befogadást biztosító helyszínről készült környezettanulmányt, amelyet a bv. pártfogó felügyelő készít el.

Szabadságvesztésbüntetés-félbeszakítási eljárás

Ha az elítélt a szabadságvesztés végrehajtásának félbeszakítása iránti kérelmet terjeszt elő, megalapozottságának vizsgálatára az elítéltet fogva tartó bv. intézet környezettanulmány elkészítését rendelheti el, amelyet az illetékes bv. pártfogó felügyelő vagy a bv. intézet megkeresésére az illetékes rendőrkapitányság készít el.⁸ Ebben az esetben a környezettanulmány elkészítése független a félbeszakítás időtartamától, tehát attól is, hogy kinek a jogosultsága azt engedélyezni vagy elutasítani.

Reintegrációs őrizet megalapozottságának vizsgálata

A Bv. törvény 187/A. §-ában foglalt jogintézmény, azaz a reintegrációs őrizet alkalmazhatóságának vizsgálata céljából, a törvényben meghatározott feltételek megléte esetén, a bv.

⁸ Bv. törvény 116. § (5) bekezdés.

intézet megkeresésére a bv. pártfogó felügyelő javaslatot is magában foglaló környezet-tanulmányt készít⁹ a bv. bíró döntéshozatalának segítése érdekében. Abban az esetben, ha az elítélt vagy védője nyújt be kérelmet a reintegrációs őrizetre, a környezet-tanulmány elkészítése a bv. bíró döntése alapján akkor is kötelező, ha a jogszabályi feltételek nem állnak fenn, mivel ennek kimondása az ő jogkörébe tartozik.

Fiatalkorú befogadó részlegbe helyezése

Mind az igazságszolgáltatás, mind a büntetés-végrehajtás során a fiatalkorú terheltekre speciális szabályok vonatkoznak. A bv. intézet megkeresésére a bv. pártfogó felügyelő a fiatalkorú elítélt befogadó részlegre helyezésekor környezet-tanulmányt készít.¹⁰ Ennek legfőbb célja annak elősegítése, hogy az egyéniesített fogvatartási programtervben olyan intézkedéseket határozzanak meg, amelyek a leginkább szolgálják a feltárt információk és szakmai ténymegállapítások alapján a bűnisméltés megelőzését a szabadulást követően. A reintegrációs tisztnak tehát érdemes konzultálnia a környezet-tanulmányt készítő bv. pártfogó felügyelővel, és az egyéniesített fogvatartási programterv készítésekor köteles figyelembe venni szakmai megállapításait, javaslatait.

Egyéb kegyelmi kérelem esete

A fogva tartott személy esetében a büntetőeljárás lefolytatása, továbbá a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról szóló 9/2018. (VI. 11.) IM rendelet 137. § (2) bekezdése alapján: „A bíróság az elzárást, illetve szabadságvesztést töltő elítéltnak az adott ügyben előterjesztett kegyelmi kérelme esetében környezet-tanulmányt kérhet a bv. pártfogó felügyelőtől a kérelem igazságügyért felelős miniszterhez történő felterjesztését megelőzően. Fontos megjegyezni, hogy a kegyelmi kérelem a bűnügyi költségek elengedésére nem vonatkozik, mivel ez nem kegyelmi, hanem méltányossági eljárásnak minősül.”¹¹

Társadalmi kötődés programba történő behelyezést megelőző eljárás

A Bv. törvény egyik nívuma a társadalmi kötődés program¹² bevezetése. Célja, hogy azok az elítéltek, akik kisebb súlyú bűncselekményt követtek el, és első alkalommal ítélték őket szabadságvesztés-büntetésre, a szabad élethez közelítő módon töltsék büntetésüket. Amennyiben az ítélet tartama nem haladja meg az egy évet, úgy az elítélt kérésére kötelező a programba történő bevonása. Ha az ítélet tartama egy éven túli, de nem haladja meg a két évet, úgy az elítélt társadalmi kötődés programba vonható, amiről azonban a bv. intézet

⁹ Bv. törvény 187/B. § (1) bekezdés.

¹⁰ Pfr. 62/A. § (2) bekezdés.

¹¹ JUHÁSZ–JUHÁSZ–NAGY-MITRÓ–SOMOGYI 2017, 21. (A jogforrás a segédanyag megírása óta változott, ezért a szerző a hatályosra cserélte azt.)

¹² Bv. törvény 187. §.

parancsnoka dönt. Ebben az esetben a bv. intézet kezdeményezi, hogy az elítélt lakóhelye szerint illetékes bv. pártfogó felügyelő készítsen környezettanulmányt¹³ a döntés megalapozása érdekében. Az általános szempontokon túl a környezettanulmánynak ki kell terjednie az elítélt eltávozásakor tartózkodási helyeként megjelölt lakóingatlanra, a kapcsolattartók fogadókészségére és a kapcsolat minőségére, azaz általánosságban a befogadó környezet bemutatására, továbbá a bűnismétlési kockázat mértékére, valamint – ha az rendelkezésre áll – csatolnia kell hozzá a munkáltató nyilatkozatát az elítélt foglalkoztatásáról.

Enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását megelőző eljárás

Az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása iránti előterjesztés megalapozása, illetve az ilyen irányú kérelem megalapozottságának ellenőrzése érdekében a bv. pártfogó felügyelő környezettanulmányt készít.¹⁴ Hasonlóan a társadalmi kötődés programba helyezést megelőző eljáráshoz, az általános szempontokon túl a környezettanulmánynak ki kell terjednie általánosságban a befogadó környezet bemutatására és a bűnismétlési kockázat mértékére.

1.3. Reintegrációs gondozás

A gondozás keretében végzett reintegrációs tevékenység (a továbbiakban: reintegrációs gondozás) legfőbb feladata a szabadulásra való felkészítés, amelyet a bv. pártfogó felügyelő és a reintegrációs tiszt szoros együttműködésben végeznek. Bár a reintegráció és a szabadulásra felkészítés a fogvatartott befogadása napján már megkezdődik, a Bv. törvény 185. és 186. §-ai külön rendelkeznek a reintegrációs gondozási kötelezettségről, annak kötelező időtartamáról. Ehhez kapcsolódóan a bv. intézet a reintegrációs gondozásba vont elítéltnak köteles egyéni reintegrációs programot készíteni, amely alapján végzi tevékenységét.¹⁵ Az egyéni reintegrációs programot ideális esetben a reintegrációs tiszt és a bv. pártfogó felügyelő együtt készíti el.

A reintegrációs gondozás során elvégzendő feladatokat a jogszabályi előírások figyelembevételével, az elítélt egyéni szükségleteihez igazodva kell ellátni.

1.4. Pártfogó felügyelet

A pártfogó felügyelet a magyar jogrendszerben az intézkedések körébe tartozik, ami azt jelenti, hogy csak büntetés vagy más intézkedés mellett rendelhető el, önállóan nem alkalmazható. A bv. pártfogó felügyelői tevékenységek legmarkánsabb részét képezi, és tulajdonképpen minden, más ügykörbe tartozó eljárás információi felhasználhatók a végrehajtásához.

Alapját a Bv. törvény 310. § (1) bekezdése adja, miszerint: „A pártfogó felügyelet végrehajtása során a pártfogó felügyelő vagy a büntetés-végrehajtási pártfogó felügye-

¹³ Pfr. 62/A. § (3b) bekezdés.

¹⁴ Pfr. 62/A. § (2a) bekezdés.

¹⁵ Bv. törvény 185. § (1) bekezdés.

lő a pártfogolt ellenőrzésével és irányításával elősegíti annak megakadályozását, hogy a pártfogolt ismételten bűncselekményt kövessen el, továbbá segítséget nyújt a társadalmi beilleszkedéséhez, az ehhez szükséges szociális készségek kialakításához és feltételek megteremtéséhez, közreműködik a sértettek érdekeinek érvényesülésében.”

A bv. pártfogó felügyelő a feltételes szabadságra bocsátás mellett a törvény által előírt és a bv. bíró által elrendelt esetekben látja el a pártfogó felügyelet végrehajtását. A törvényi szabályozás alapján mindenképpen pártfogó felügyelet alatt áll az a feltételes szabadságra bocsátott elítélt, aki

- életfogytig tartó szabadságvesztésből szabadul;
- visszaeső;
- fiatalkorú.

Egyéb esetben a bv. bíró döntése mérvadó, aki az idézett törvényi részben foglaltak figyelembevételével dönt az intézkedés szükségességéről.¹⁶

A pártfogó felügyelet tartama megegyezik a feltételes kedvezmény tartamával, azonban legalább egy év. Így tehát ha valaki például három hónap feltételes kedvezménnyel rendelkezik, de pártfogó felügyelettel szabadul, esetében a próbaidő akkor is egy év. Az életfogytiglani szabadságvesztésből szabaduló elítélt pártfogó felügyelete maximum tizenöt év.

A pártfogó felügyelet célja és eszközrendszere kettős, egyrészt a kontrollfunkciót, másrészt a segítő funkciót tölti be a szabadult elítélt életében. Minden esetben egyéni mérlegelés alapján kell eldöntenie a bv. pártfogó felügyelőnek, hogy a két funkciót milyen arányban jeleníti meg tevékenysége során. Ehhez meg kell vizsgálnia a szabadult személyiségét, a bűncselekményhez való viszonyát, a lakhatási és munkáltatási feltételeit, az őt körülvevő szociális hálót, továbbá a visszaesési kockázatának mértékét. Ideális esetben a reintegrációs gondozást és a pártfogó felügyelet végrehajtását ugyanaz a bv. pártfogó felügyelő látja el, így a kapcsolat kialakítására, a szükségletek felmérésére tágabb lehetőség adódik. Amennyiben a szabadult más illetékességű bv. intézetben töltötte büntetését, úgy a pártfogó felügyeletet végrehajtó kollégának meg kell ismernie az előzményeket, amihez a PTTR biztosít információkat.

Ahogy a reintegrációs tisztek munkájukat az egyéniesített fogvatartási programterv alapján végzik, úgy a pártfogó felügyelethez kapcsolódóan is létezik egy alapidokumentum, az úgynevezett egyéni pártfogó felügyelői terv (a továbbiakban: terv), amely a végrehajtás alapját képezi. A terv tartalmazza a pártfogolt életkörülményeihez kapcsolódó legfontosabb feladatokat, a bűnelkövetés objektív és szubjektív okait, a visszaesési kockázat mértékét, azon szervezetek megnevezését, akikkel a végrehajtás során szükséges együttműködni, továbbá azokat a konkrét lépéseket, amelyeket a pártfogó felügyelet céljához kötöten, azaz a visszailleszkedés elősegítése és a bűnismétlés megelőzése érdekében a pártfogoltnak meg kell tennie. Összességében a pártfogó felügyelet végrehajtása nem más, mint az ebben érintett személy életvitelének fokozott ellenőrzése és irányítása, valamint rendszeres elszámoltatása, amelybe külső állami szervezet (például rendőrség), valamint a bűnismétlési kockázatok csökkentése szempontjából releváns egyéb szervezeteket (például önkormányzatokat

¹⁶ A pártfogó felügyelet elrendelésére a törvényben meghatározott eseteken kívül csak és kizárólag a bv. bíró jogosult. Az intézkedés a feltételes szabadságra bocsátás jogintézményéhez kötött, tehát kitöltve szabadulás esetén nem rendelhető el.

és önkormányzati felügyelet alá tartozó szervezeteket, egyházakat, vallási közösségeket, civil és karitatív szervezeteket) is be kell vonni, amire a Bv. törvény ad felhatalmazást.

A pártfogó felügyelet többféleképpen is befejeződhet, amelyek közül a legfontosabbakat mutatjuk be. Ideális esetben tartamában letelik, különösebb nehézség nélkül. Amennyiben azonban a pártfogolt jelentkezési kötelezettségének nem tesz eleget, az általános és/vagy a külön magatartási szabályokat megszegi, a bv. pártfogó felügyelő köteles javaslatot tenni a lakhely/tartózkodási hely szerint illetékes ügyésznek a feltételes szabadság megszüntetésének indítványozására, amelyről a bv. bíró dönt. Befejeződik a pártfogó felügyelet akkor is, ha a pártfogolt újabb bűncselekményt követ el a feltételes kedvezményének próbaideje alatt, amiért jogerős szabadságvesztés-büntetésre ítélik. Ebben az esetben a feltételes kedvezmény tartamát szintén le kell töltenie az elítéltnak. Természetesen a pártfogolt halála esetén is megszűnik a jogintézmény hatálya.

1.5. Utógondozás

Az utógondozás¹⁷ keretében végzett reintegrációs tevékenység célja az, hogy a szabadságvesztésből szabadultnak segítséget nyújtson a társadalomba történő beilleszkedéshez. Abban különbözik ez a tevékenység az összes többitől, hogy kizárólag önkéntes alapon, a szabadult elítélt kérelmére történhet, tehát nem büntetőjogi intézkedés. Tartama maximum egy év, de az utógondozott a folyamatot bármikor következmények nélkül megszakíthatja. Fontos tehát, hogy a szabadságvesztés időszaka alatt kialakuljon az elítéltnél a motiváció, hogy a bv. pártfogó felügyelőhöz forduljon segítségért, amelyben a reintegrációs gondozásnak kiemelt szerepe van.

1.6. Az új jogintézményekhez kapcsolódó további feladatok

Szoros értelemben véve nem jelent külön ügyköröket a reintegrációs őrizet és a társadalmi kötődés program végrehajtásához kapcsolódó tevékenységek köre, csak a környezettanulmányok között jelentek meg már egyes részfeladatok. Ugyanakkor mivel ezen jogintézmények alkalmazása egyszerre köthető a szabad élethez, valamint a szabadságvesztés időtartamához, a bv. pártfogó felügyelőknek komoly szerepük van benne.

1.6.1. Reintegrációs őrizet

Amennyiben a bv. bíró engedélyezi egy elítélt számára, hogy büntetése utolsó időszakát reintegrációs őrizetben töltsse, úgy a bv. pártfogó felügyelőnek komoly ellenőrzési feladata van ezen időszak alatt.¹⁸ Minimum havi rendszerességgel meg kell látogatnia a reintegrációs őrizetben tartózkodó személyt, és tulajdonképpen a pártfogó felügyelethez hasonlóan a társadalmi reintegrációs folyamatot kontrollja mellett segítenie is kell őt. Segítségét nyújt

¹⁷ Bv. törvény 191. §.

¹⁸ Bv. törvény 187/D. §.

továbbá azokban az esetekben, ahol szükségessé válik a mozgáskörzet módosítása, például költözés vagy munkába járás miatt. A módosítást kizárólag a bv. bíró engedélyezheti, azonban a kérelem előterjesztésében a bv. pártfogó felügyelő közreműködhet, javaslatot tehet. Előfordult már, hogy egy őrizetben lévő személy kórházba került, ilyenkor szintén szükséges a bv. bírói végzés, ugyanakkor a távfelügyeleti eszköz miatt elengedhetetlen az egészségügyi személyzettel való együttműködés is.

1.6.2. Társadalmi kötődés program

A társadalmi kötődés programba bevont elítélt részére a bv. intézet köteles egyéni reintegrációs programot készíteni,¹⁹ ami általában a reintegrációs tiszttel feladata. Ennek során együtt kell működnie a bv. pártfogó felügyelővel, akinek háromhavonta jelentést kell írnia az elítélt előrehaladásáról. Tulajdonképpen tehát – ahogyan arról a Bv. törvény rendelkezik is²⁰ – a társadalmi kötődés programba behelyezett elítéltet a behelyezést követően nyolc napon belül reintegrációs gondozásba kell vonni. Mindez összefoglalva annyit jelent, hogy a bv. pártfogó felügyelőnek a jogintézmény alkalmazását megelőzően bizonyos esetekben környezettanulmányt kell készítenie (ami ahhoz az ügykörhöz tartozik), viszont alkalmazása esetén az elítéltet mindenképp reintegrációs gondozásba kell vonnia (ami egy másik ügykör érintettségét jelenti).

2. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységek kapcsolódása más büntetés-végrehajtási szakterületekhez

A bv. pártfogó felügyelői tevékenységek legnagyobb részt a reintegrációs tisztek feladataival állnak kapcsolatban. Látni kell azonban, hogy más szakterületekkel is szoros kapcsolatot ápolnak a kollégák a jogszerű és szakszerű végrehajtás során.

A legtöbb jogintézmény a nyilvántartási szakterület érdemi vizsgálatát követően a reintegrációs tiszttel büntetés-végrehajtási ügyként történő előterjesztésével veszi kezdetét. Alapvető, hogy minden olyan esetben, ahol egészségügyi kérdés merül fel, ki kell kérni az egészségügyi szakterület véleményét.

A reintegrációs őrizetet megelőzően és annak végrehajtása kapcsán az egyik legfontosabb együttműködés a bv. pártfogó felügyelő, a bv. intézeti helyi biztonsági ügyelet és az informatikai szakterület között valósul meg. Utóbbi felelős a távfelügyeleti eszköz alkalmazhatóságának pontos felméréseért, az eszköz beállításáért a végrehajtás megkezdésekor, továbbá a kijelölt és engedélyezett mozgáskörzet elhagyása esetén a jelzés megtételéért a biztonsági szakterületnek, illetve a bv. pártfogó felügyelőnek. A reintegrációs őrizetbe helyezett elítélt ellenőrzése tekintetében a biztonsági szakterület (intézeti ügyelet) és a bv. pártfogó felügyelő szoros együttműködésben látja el feladatait, kölcsönös tájékoztatási kötelezettség teljesítése mellett.

¹⁹ Bv. törvény 187. § (5) bekezdés.

²⁰ Bv. törvény 185. § (3) bek. c) pont.

A szakterületek (kiemelten a reintegrációs tiszti és bv. pártfogó felügyelői) együttműködésére ösztönöznek a Bv. törvényben nevesített reintegrációs eszközök is, mint például a mediáció, a családi döntéshozó csoportkonferencia²¹ és a családi konzultáció. A hatékony feladatellátás érdekében szükséges a módszertan és az eszköztár folyamatos bővítése,²² mivel ezek teremtik meg a lehetőséget arra, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet megfelelően és szakszerűen tudjon reagálni a feltárt kockázatokra és szükségletekre.

3. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő kapcsolata más szervezetekkel és a reintegráció sikerességének alapfeltételei

A bv. pártfogó felügyelőknek munkájuk során szoros együttműködésben kell dolgozniuk különböző állami, civil és egyházi szervezetekkel, mivel a szabadulók reintegrációja csak így valósulhat meg. Ez nem csupán lehetőség, hanem már a reintegrációs gondozás,²³ majd később az utógondozás²⁴ során törvényi kötelezettség is. Emellett a cél elérése és a szakmai hatékonyság érdekében fontos a szociális ellátórendszer szereplőivel (például gyermekjóléti szolgálatok, utcai szociális munkások, szakosított ellátások stb.) is a folyamatos kapcsolat-tartás.

2015-ben minden bv. intézet együttműködési megállapodást kötött a megyei (vagy fővárosi) kormányhivatalban a pártfogó felügyelői tevékenységeket ellátó, valamint a munkaügyi főosztállyal. Az együttműködés keretében hatékonyan segítik egymást a kollégák azokban az esetekben, ahol mindkét területen pártfogás alatt áll valaki, hiszen az illető személynek jelentkezési kötelezettsége mindkét helyen fennáll. Ennek megkönnyítése érdekében az országban legtöbb helyen egy hivatali épületben tartják félfogadásukat a két szervezet munkatársai. A munkaügyi központokban kiemelt figyelmet fordítanak a bv. pártfogó felügyelők által küldött személyekre a munkakeresés tekintetében.

A bűnisméltéshez számos ok vezethet,²⁵ amelyek közül a legfontosabbak a következők:

- élettörténet, személyi jellemzők – kriminogén szükségletek;
- befogadó környezet és szociális háló;
- lakhatás;
- munkaerőpiaci helyzet;
- szabadulást követő pszichés státusz.²⁶

Ezek ismeretében könnyebb meghatározni, hogy milyen irányban szükséges további együttműködő partnerek felkutatása. Kiemelt szerepe van a helyi önkormányzatoknak

²¹ A mediáció és a családi döntéshozó csoportkonferencia módszerének alkalmazását a jelenlegi Nemzeti Büntelmegelőzési Stratégia [a Nemzeti Büntelmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról, valamint a Nemzeti Büntelmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről szóló 1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat] is kötelezettségként tartalmazza.

²² Például SOMOGYI 2016.

²³ Bv. törvény 185. § (8) bekezdés.

²⁴ Bv. törvény 191. § (3) bekezdés.

²⁵ Lásd például BORBÍRÓ–SZABÓ 2012.

²⁶ Erről általában kevés szó esik. Lényegét tekintve arról van szó, hogy a szabadulás élményét ugyanúgy fel kell dolgozni, mint a bv. intézetbe kerülését. Utóbbit segíti a befogadó részlegen való elhelyezés, azonban előbbiben a bv. pártfogó felügyelőknek van kiemelt szerepe.

a közfoglalkoztatásba vonás lehetőségével, mivel a pártfogoltak és utógondozottak nem rendelkeznek tiszta erkölcsi bizonyítvánnyal, és nagy részük alacsony iskolai végzettségű. Ezen túlmenően sok bv. pártfogó felügyelő ismeri az illetékességi területén működő vállalkozásokat, amelyek foglalkoztatnak szabadult elítélteket.

A lakhatás támogatása szintén kiemelt feladat. Egyházi és civil szervezetek egyaránt tartanak fenn olyan szállásokat, ahol átmenetileg meghúzhatják magukat a szabadultak. A hajléktalan ellátás is részt vesz ebben a tevékenységben, ugyanakkor látni kell, hogy a visszaesés tekintetében ez általában más problémákkal is társul, hiszen aki hajléktalanszállóra megy lakni, általában nem rendelkezik támogató befogadó környezettel és szociális hálóval, ami az élet más területein is nehézségekhez vezet.

A bűnismétlés kockázatának csökkentését szolgálja a fentiek mellett a közösségi foglalkoztatók létrehozása, ahol a lakhatási és munkáltatási kérdéseken túl a bv. bíró által előírt külön magatartási szabályok teljesítési kötelezettségének visszacsatolása kiemelt feladat. Utóbbin túlmenően elsősorban munkaerőpiaci, valamint egyéni és csoportos foglalkozásokon, továbbá számos készség- és képességfejlesztő szolgáltatáson való részvétellel is lehetőséget kapnak a szabadultak és hozzátartozóik.²⁷

Összefoglalás

A fejezetben leírtak alapján elmondható, hogy a bv. pártfogó felügyelők szerepe a büntetés-végrehajtásban elsősorban a társadalmi visszailleszkedés elősegítése, valamint a bűnismétlés megelőzése terén jelentkezik, a kontroll- és segítő funkciók megfelelő arányú alkalmazása révén.

A 2014. évi szervezeti átalakítással a szabadságvesztés-büntetéssel összefüggő pártfogó felügyelői tevékenységek a kormányhivataloktól a büntetés-végrehajtási szervezetbe integrálódtak, és létrejött a bv. pártfogó felügyelői munkakör. A bv. pártfogó felügyelői tevékenységek szerteágazóak és komplexek, kapcsolatot teremtenek a zárt intézeti körülmények és a társadalom között. Nem véletlen, hogy az elmúlt években folyamatosan bővült azon ügýtípusok köre, amelyben a bv. pártfogó felügyelő aktívan részt vesz. Mindemellett fontos szem előtt tartani, hogy a bv. pártfogó felügyelő csak azokra a feladatokra kötelezhető és jogosult, amelyeket számára a jogszabályok előírnak.

A pártfogó felügyelői vélemények és környezettanulmányok jelentős mértékben hozzájárulnak az igazságügyért felelős miniszter, a bv. bíró és a bv. intézetek hatáskörébe tartozó döntésekhez, amelyeknek a reintegrációs folyamat elősegítése mellett a társadalom biztonságának védelmét is szolgálniuk kell.

A reintegrációs gondozásba vonás a szabadulásra felkészítés egyik legfontosabb időszaka, mivel az elítéltek gyakran eltávolodnak a szabad élettől és az abban történő változásoktól, ezért kiemelt feladat elképzeléseiket és terveiket a valósághoz közelíteni.

A pártfogó felügyelet és az utógondozás jogintézményei hozzájárulnak a bv. intézeti és a szabad élet közötti szakadék áthidalásához, segítik a társadalomba való beilleszkedés folyamatát, ugyanakkor a pártfogó felügyelet végrehajtása során a bv. pártfogó felügyelő

²⁷ JUHÁSZ 2017.

ellenőrizni is köteles a jogkövető magatartást. Ezek a jogintézmények teszik lehetővé a társadalom érzékenyítését is a szabadult elítéltek befogadására.

A büntetés-végrehajtási célok elérése nem korlátozódik a bv. intézetek falain belülre. A hatékonyság és eredményesség érdekében nélkülözhetetlen, hogy más szervezetekkel (állami, egyházi és civil szervezetekkel egyaránt) együttműködve kell végrehajtani a jogszabályok által előírt feladatokat.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

A pártfogó felügyelői tevékenységre vonatkozó jogforrások, definíciók, ügymenetmodell, válogatott szakbibliográfia és iratminták tára (2009). Budapest, Igazságügyi Hivatal. Kézirat.

BORBÍRÓ Andrea – SZABÓ Judit (2012): *Dezisztencia és a bűnisméltés megelőzése. Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben.* (Kutatási beszámoló – kézirat)

DÁVID Lilla (2013): *A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalok bűnelkövetésének megelőzésében.* (Doktori értekezés) Pécs, PTE ÁJK.

JUHÁSZ Ferenc – JUHÁSZ Júlia – NAGY-MITRÓ Lilla – SOMOGYI Zsófia Borbála (2017): *A bűnisméltés megelőzéséhez kapcsolódó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői szakmai feladatok.* (Segédanyag) Budapest, BvOP.

JUHÁSZ Ferenc (2017): A bűnisméltés megelőzéséhez kapcsolódó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői szakmai feladatok. *Börtönügyi Szemle*, 36. évf. 3. sz. 5–27.

SOMOGYI Zsófia Borbála (2016): A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységek fejlesztése. *Börtönügyi Szemle*, 35. évf. 3. sz. 63–77.

Jogszabályok

16/2014. (XII. 19.) IM Rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól.

1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat a Nemzeti Büntetőeljárás Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról, valamint a Nemzeti Büntetőeljárás Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről.

2011. évi CXCV. törvény a köztisztviselőkéről.

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

2018. évi CXV. törvény a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról.

29/2012. (III. 7.) Kormányrendelet a közszolgálati tisztviselők képzési előírásairól.

8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről.

9/2018. (VI. 11.) IM rendelet a fogva tartott személy esetében a büntetőeljárás lefolytatása, továbbá a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról.

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Indokolja meg, hogy miért szükséges a büntetés-végrehajtási szervezetben a bv. pártfogó felügyelők jelenléte!
2. Milyen esetekben jogosult a bv. pártfogó felügyelő felkeresni egy elítélt hozzátartozóit?
3. Mutassa be a reintegrációs tisztt és a bv. pártfogó felügyelő tevékenységeinek kapcsolódási pontjait!

Vákát oldal

XVI. A reintegrációs tiszt feladatköréhez kapcsolódó ellenőrzési és adminisztratív tevékenységek

Bönde Zoltán Zsolt

Bevezetés

Jelen fejezetben a reintegrációs tiszt feladatok kevésbé ismert, azonban fontos teendőinek alapelemeit mutatjuk be. A reintegrációs feladatok ellenőrzésének teljes keresztmetszetét nem tudja az anyag áttekinteni, csupán azt érzékelteti, hogy milyen szabályozási háttér mentén történik a végrehajtás, mi jellemzi az ellenőrzés módszereit.

A büntetés-végrehajtási tevékenység egy bonyolult, összetett feladatrendszer, így a jogszabályoknak való megfelelés elképzelhetetlen tervszerűség, szervezettség nélkül. A reintegrációs tisztek napi munkavégzésének – egyes vélemények szerint – akár 70–80%-át a dokumentációs tevékenység teszi ki.¹

1. Az ellenőrzés elemei

Az ellenőrzés fogalmát, tartalmát, jelentőségét már sokan feldolgozták a büntetés-végrehajtási munkával összefüggésben is. Tari Ferenc 1984-ben a következőket rögzítette: „Egy szervezet tervszerű működéséhez hozzátartozik az irányítás utolsó fázisa, a célok teljesítésének ellenőrzése. A vezetői tevékenység döntések és végrehajtások sorozata, melyek között az ellenőrzés teremt kapcsolatot.”²

A fenti gondolatot elfogadva válík érthetővé, hogy az ellenőrzés mint tevékenység önállóan nem létező mozzanat, sokkal inkább egy olyan munkafolyamat, amely ok-okozati összefüggésben áll annak tárgyával.

1.1. A büntetés-végrehajtási szervek belső ellenőrzése

A szűk értelemben vett *ellenőrzés célja, feladata*, hogy elősegítse a büntetés-végrehajtási szervezet (a továbbiakban: bv. szervezet) jogszabályokban, egyéb belső szabályozókban meghatározottak szerinti működését, értékelést adjon a tevékenység szabályosságáról,

¹ Az adminisztrációnak ezt a „túlburjánzását” egy közelmúltbeli kutatás is igazolja: RÓZSA 2015.

² TARI 1984, 2.

hatékonyságáról. Célja, hogy feltárja a hiányosságokat, javaslatot tegyen azok felszámolására, valamint a szakmai tevékenység fejlesztésére az ellenőrzés céljának megvalósítása érdekében.³

Az ellenőrzés alapelvei

A szakmai munkához kötve indokolt néhány elvárást kiemelni:

- *célszerűség, tervszerűség*: az ellenőrzés a szakmai érdekeket szolgálja, egyben összhangban áll a meghatározott szakmai prioritásokkal, a korábbi ellenőrzések tapasztalataival. Úgy kell végrehajtani, hogy az csak a szükséges időt vegye igénybe, a végrehajtás a legcélszerűbb módszerek alkalmazásával történjen;
- *együttműködés*: az ellenőrzés során a szervezeti egységek együttműködnek egymással arra is tekintettel, hogy az ugyanazon tárgyú ellenőrzéseket elkerüljék. Az ellenőrzést végrehajtó és az ellenőrzött jogait, kötelezettségeit úgy kell érvényesíteni, hogy azok ne sértsék az emberi méltóságot vagy a szolgálati tekintélyt;
- *hitelesség*: az ellenőrzés tényét, módját és megállapításait megfelelő alaki követelmények szerint, a vonatkozó előírásokkal összevetve, objektíven kell dokumentálni;
- *objektivitás*: az ellenőrzés a valós tények megállapítására és az ezekből levonható összefüggések és következtetések levonására irányul;
- *teljesség*: az ellenőrzési rendszert úgy kell felépíteni, hogy az átfogja a bv. szervezet, illetve egy-egy bv. szerv teljes tevékenységét, és biztosítsa az ellenőrzés folyamatosságát. Az ellenőrzést végrehajtó teljeskörűen köteles vizsgálni, a megállapított tények pontosak, a megállapítások hiteles érdemlők és bizonyíthatók legyenek;
- *törvényesség, szakszerűség*: bármely típusú ellenőrzés kizárólag a vonatkozó szabályozási háttér figyelembevételével, azok ismeretének birtokában végezhető. Az ellenőrzést végrehajtó a tényszerű megállapításával, a feladat-végrehajtást akadályozó tényezők feltárásával, elemzésével és javaslattétellel teljesíti az ellenőrzés célját;
- *segítő jelleg*: az ellenőrzésről készült jelentésnek tartalmaznia kell az ellenőrzött bv. szerv által folytatott jó és a szabálytalan gyakorlatot, valamint a megállapítások alapján tett javaslatokat. Az ellenőrzés célja nem lehet a feltétlen hibakeresés.

Az ellenőrzés rendszere

A bv. szervezet szakmai ellenőrzési rendszere magában foglalja:

- a *függetlenített ellenőrzések* megtervezéséért és végrehajtásáért az Ellenőrzési Szolgálat (továbbiakban: szolgálat) vezetője, a bv. intézet parancsnoka, a szakirányító ellenőrzésekért az országos parancsnok helyettesei és az országos parancsnok alárendeltségébe tartozó szervezeti egységek vezetői a felelősek. A szolgálat függetlenített ellenőrzés keretében valamennyi bv. szervre és a BvOP szervezeti egységeire vonatkozóan végez ellenőrzéseket;

³ A 3/2018. (VI. 4.) BvOP utasítás a büntetés-végrehajtási szervezet szakmai ellenőrzéséről.

- a bv. intézet parancsnokának közvetlen utasítása szerinti ellenőrzési feladatokat ellátó személy a bv. intézet valamennyi szervezeti egységére irányulóan végezhet ellenőrzéseket;
- a *szakirányítói ellenőrzés* során a szakirányító szervezeti egységek a szakmai munka színvonalának emelése érdekében egységes végrehajtást célzó ellenőrzésekben vesznek részt. Iránymutatást nyújtanak a bekövetkezett rendkívüli események kiváltó okainak megállapítását célzó, a bv. szerv vezetője által lefolytatott vizsgálatokban;
- a vezető az irányítása alatt álló bv. szerv egészére irányulóan *vezetői ellenőrzéseket* végez, amelyeknek tárgyköréről és gyakoriságáról a szolgálat tájékoztatja a bv. szervet. Havonta hivatali munkaidőn kívüli, éjszakai, továbbá hétvégi és ünnepnapon ellenőrzést is köteles végrehajtani a bv. szerv irányítója;
- a *munkafolyamatba épített ellenőrzések* során a vezetők és az ellenőrzésre kötelezett beosztottak a szolgálatellátás szabályozásoknak való megfelelése, a szabálytalanságok feltárása, megszüntetése érdekében folyamatos ellenőrzést végeznek. A munkafolyamatba épített ellenőrzéseket végrehajtó, nem vezető beosztású személyi állományi tagok körét a bv. szerv vezetője határozza meg.

Az ellenőrzés típusai

Az ellenőrzés lehetséges típusai:

- *átfogó ellenőrzés*: a bv. szerv egészére irányuló ellenőrzési forma, amelynek keretében a szakmai feladatok és végrehajtásuk összefüggő vizsgálatára és értékelésére kerül sor annak érdekében, hogy a működés komplex módon megítélhető legyen;
- *témaellenőrzés*: azonos tartalmú szakmai feladat vizsgálatára irányuló, általánosítható következtetések levonását és ennek megfelelő intézkedések megtételét célzó ellenőrzés, amely a BvOP szervezeti egységei által végrehajtott ellenőrzés esetében legalább öt bv. szerv kijelölésével történik;
- *céllenőrzés*: célirányos, egyedi témájú vizsgálat vagy egy adott szolgálati feladat végrehajtásának ellenőrzése egy bv. szerv vagy bv. szerv állományába tartozó személy vonatkozásában;
- *mobil ellenőrzés*: speciális, előzetes bejelentés nélkül végrehajtott céllenőrzés, amely eseti jelleggel, szűrőpróbaszerűen vizsgálja a jogszabályokban, belső szabályozókban meghatározott előírások érvényesülését és a szakmai szabályok szerinti feladat-végrehajtást;
- *utóellenőrzés*: valamely korábban végrehajtott ellenőrzés megállapításai és javaslatai alapján a feltárt hibák és hiányosságok megszüntetésére tett intézkedések teljesítésének vizsgálata.

Átfogó ellenőrzést a BvOP kijelölt szervezeti egységei, mobil ellenőrzést kizárólag a szolgálat végez. Téma-, cél- és utóellenőrzést a szolgálat és a szakirányító szervezeti egységek, valamint a bv. szerv vezetői és ellenőrzésre kötelezett beosztottai végezhetnek.

Az ellenőrzés módszerei

Általánosan alkalmazható ellenőrzési módszerek:

- helyszíni megfigyelés;
- személyes meghallgatás;
- beszámoltatás;
- dokumentumok tanulmányozása;
- egyéb adat- és információkérés;
- anyagok, eszközök, egyenruházati termékek meglétének ellenőrzése;
- a bv. szerv által írásban megküldött adatok, jelentések és az előzőleg lefolytatott ellenőrzésekről szóló jelentések elemzése;
- statisztikai adatok értékelése;
- elektronikus úton történő ellenőrzés;
- a technikai ellenőrzés során keletkezett adatok felhasználásával történő valós idejű vagy utólagos – mentett adatok elemzésén alapuló – ellenőrzés;
- szolgálatképes állapot ellenőrzése (alkohol, kábítószer vagy pszichotrop anyag hatása alatt álló személyek kiszűrése);
- a személyi állomány tagjainak szolgálat alatti tartózkodási helyének és az ott található berendezési tárgyak átvizsgálása;
- az ellenőrzés céljának és tárgyának megfelelő egyéb módszer.

Az alkalmazott módszereket az ellenőrzést végrehajtó a célnak és a feladatoknak megfelelően, a tapasztalatok hasznosíthatóságára is figyelemmel választja meg.

Rendkívüli esemény vizsgálata

A rendkívüli esemény vizsgálata az országos parancsnok által elrendelt helyszíni célellenőrzés, amely a rendkívüli esemény bekövetkezésének szakmai okait hivatott feltárni, és a következtetések levonására, a személyes felelősség megállapítására irányul. A bv. szervnél bekövetkezett rendkívüli esemény azonnali vizsgálatát a bv. intézet vezetője köteles végrehajtani.

Külön országos parancsnoki utasításra a bekövetkezett rendkívüli eseményt célellenőrzés keretében a szolgálat ellenőreiből álló bizottság önállóan vizsgálja ki.

A szabályozás több lépcsőben, más és más módon, de az információátadásra fókuszálva írja elő a tapasztalatok hasznosítását. Az ellenőrzés konzekvenciáinak felhasználása során biztosítani kell az általánosan előforduló vagy visszatérő hibák széles körű megismerését és ezáltal azok ismételt bekövetkezésének megelőzését.

Ezeken felül esettanulmányok, értékelő jelentések, módszertani útmutatók készülnek, amelyeket a helyi és országos értekezleteken, szakmai továbbképzéseken is feldolgoznak.

1.2. A büntetés-végrehajtási szervezet külső kontrollrendszere

1.2.1. A büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi tevékenység

A büntetés-végrehajtás egész tevékenységét érintik a törvényességi felügyelet keretében végzett ügyészi ellenőrzések. A büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi tevékenységet az Alaptörvény is megemlíti,⁴ hatáskörét és feladatait részletesen a 2011. évi CLXIII. törvény 22–24. §-ai, valamint a 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás tartalmazza.

A büntetés-végrehajtási felügyeletet a Legfőbb Ügyészség szervezetében működő Büntetésvégrehajtási Törvényességi Felügyeleti és Jogvédelmi Önálló Osztály irányítja. A főváros, valamint a megyék területén az illetékes főügyészség gyakorolja e szerepkört. A büntetés-végrehajtás rendvédelmi jellegéből adódóan az illetékes katonai ügyészi szervek is végeznek ellenőrzéseket.

A büntetés-végrehajtást övező jogállami garanciarendszerhez tartozóan a bv. törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyész ellenőrzésével, vizsgálataival hozzájárul a fogvatartottak jogi helyzetének védelméhez, a jog érvényesüléséhez. Tevékenysége a fogvatartottak jogainak védelme, de egyben az állami szervek kötelezettségei teljesítésének kikényszerítését is jelenti.

Az Alapvető Jogok Biztosá Hivatala, az OPCAT⁵ intézménye

Magyarország Alaptörvényével összhangban elfogadták az alapvető jogok biztosára vonatkozó törvényt,⁶ amellyel új egységes ombudsmani rendszer született. Az ombudsman kizárólag a parlamentnek felelős, az eljárása során független, intézkedését kizárólag az Alaptörvény és a törvények alapján hozza meg.

Az alapvető jogok biztosá mellett két helyettes biztos tevékenykedik: a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettes, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettes.

Az alapvető jogok biztosának legfőbb feladata, hogy az alapjogokkal kapcsolatos visszasságokat vizsgálja, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. A célszerűnek tartott intézkedést maga választja ki.

Az Országgyűlés 2011. október 24-én fogadta el az ENSZ egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének (OPCAT) kihirdetéséről szóló 2011. évi CXLIII. törvényt, amelynek célja, hogy a kínzás, a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetés vagy bánásmód tilalmának gyakorlati megvalósulását biztosítsa. A törvény egy olyan rendszert hozott létre, amelyben független nemzetközi és nemzeti testületek rendszeresen látogatják azokat a helyszíneket, ahol a szabadságuktól megfosztott emberek tartózkodnak.

Magyarországon 2015. január 1-jétől nemzeti megelőző mechanizmusként személyesen vagy munkatársai közreműködésével az alapvető jogok biztosá jár el. A feladat ellátásában

⁴ Alaptörvény 29. cikk (2) bekezdés c) pont.

⁵ Optional Protocol to the Convention Against Torture.

⁶ Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény.

az Alapvető Jogok Biztosa Hivatalának köztisztviselői – legalább két-két jogász, orvos, illetve pszichológus végzettségű szakember – vesznek részt. Az alapvető jogok biztosa a nemzeti megelőző mechanizmus feladatainak teljesítésében való közreműködésre – eseti vagy állandó jelleggel – külső szakértőket is felhatalmazhat.

A látogatásai során az alapvető jogok biztosa és munkatársai a fogva tartással kapcsolatos valamennyi dokumentumba korlátlanul betekinhetnek, személyeket meghallgathatnak. A bizalmas információkat titkosan kell kezelniük, az érintett hozzájárulása nélkül semmilyen személyes adatot sem szabad nyilvánosságra hozniuk. Hátrány nem érheti azokat, akik információkat osztanak meg a hivatal munkatársaival.

Az alapvető jogok biztosa a látogatások során feltárt, a fakultatív jegyzőkönyv elvárásaival össze nem egyeztethető bánásmód megszüntetése, illetve jövőbeni megelőzése érdekében intézkedéseket kezdeményezhet.⁷

2. A dokumentáció alapjai

2.1. Adatvédelem

Magyarországon az 1989. évi alkotmánymódosítás alkalmával került alkotmányos védelem alá a személyes adatok védelméhez való jog. Az Alkotmány 59. § (1) bekezdése akkor kimondta: „A Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.”⁸

A jelentőségét megtartva, a jogalkotók a 2011-ben hatályba lépett Alaptörvénynél is fontosnak tartották legmagasabb szinten szabályozni a személyes adatok védelmének biztosítását: „Mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.”⁹

A közérdekű adatok nyilvánossága szintén alkotmányos alapjog, az Alaptörvény hivatkozott rendelkezése szerint Magyarországon mindenkinek joga van arra is, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze. A két alapjog között a hasonlóság a közös szabályozási tárgy: mindkét esetben adatok megismerhetőségéről van szó, mindkét alapjog egyben az információszabadsággal kapcsolatos. Azonban markáns különbség is található közöttük: a személyes adatok kapcsán elsősorban az érintett jogosult rendelkezni a megismerésről, ami alól kizárólag törvény tehet kivételt. A közérdekű adatok esetében az adatok nyilvánossága a főszabály, és csak bizonyos törvényben meghatározott feltételekkel van lehetőség ezen adatok nyilvánosságának korlátozására.

Az Országgyűlés az információs önrendelkezési jog és az információszabadság biztosításáról, a jog érvényesülését szolgáló alapvető szabályokról, valamint az ezen szabályok ellenőrzésére hivatott hatóságról külön törvényben (a továbbiakban: Infotv.) rendelkezett.¹⁰

⁷ Forrás: www.ajbh.hu/opcat (A letöltés ideje: 2019. 05. 27.)

⁸ 1949. évi XX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmánya.

⁹ Magyarország Alaptörvénye VI. cikk (2) bekezdés.

¹⁰ 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

A pontos értelmezés érdekében néhány alapfogalmat tisztázni kell:¹¹

- *bűnügyi személyes adat*: a büntetőeljárás során vagy azt megelőzően a bűncselekménnyel vagy a büntetőeljárással összefüggésben, a büntetőeljárás lefolytatására, illetve a bűncselekmények felderítésére jogosult szerveknél, továbbá a büntetés-végrehajtás szervezeténél keletkezett, az érintettel kapcsolatba hozható, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adat;
- *közérdekű adat*: az állami vagy helyi önkormányzati feladatot, valamint jogszabályban meghatározott egyéb közfeladatot ellátó szerv vagy személy kezelésében lévő és tevékenységére vonatkozó vagy közfeladatának ellátásával összefüggésben keletkezett, a személyes adat fogalma alá nem eső, bármilyen módon vagy formában rögzített információ vagy ismeret, függetlenül kezelésének módjától, önálló vagy gyűjteményes jellegétől, így különösen a hatáskörre, illetékességre, szervezeti felépítésre, szakmai tevékenységre, annak eredményességére is kiterjedő értékelésére, a birtokolt adatfajtákra és a működést szabályozó jogszabályokra, valamint a gazdálkodásra, a megkötött szerződésekre vonatkozó adat;
- *hozzájárulás*: az érintett akaratának önkéntes és határozott kinyilvánítása, amely megfelelő tájékoztatáson alapul, és amellyel félreérthetetlen beleegyezését adja a rá vonatkozó személyes adat – teljes körű vagy egyes műveletekre kiterjedő – kezeléséhez;
- *személyes adat*: az érintettel kapcsolatba hozható adat – különösen az érintett neve, azonosító jele, valamint egy vagy több fizikai, fiziológiai, mentális, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára jellemző ismeret –, valamint az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés;
- *adatkezelés*: az alkalmazott eljárástól függetlenül az adatokon végzett bármely művelet vagy a műveletek összessége, így különösen gyűjtése, felvétele, rögzítése, rendszerezése, tárolása, megváltoztatása, felhasználása, lekérdezése, továbbítása, nyilvánosságra hozatala, összehangolása vagy összekapcsolása, zárolása, törlése és megsemmisítése, valamint az adatok további felhasználásának megakadályozása, fénykép-, hang- vagy képfelvétel készítése, valamint a személy azonosítására alkalmas fizikai jellemzők (például ujj- vagy tenyérnyomat, DNS-minta, íriszkép) rögzítése.

A fent idézett fogalmak alapján megállapítható, hogy gyakorlatilag személyes adatok kezelésének minősül a személyes adatokkal végzett bármilyen művelet. A személyes adatok kezelésével kapcsolatban több követelmény is van, ezek közül a legfontosabb az Infotv. 5. §. (1) bekezdésében található, amely szerint személyes adat kezelésére az érintett hozzájárulásának hiányában csak *törvényi felhatalmazás* alapján van lehetőség. Főszabály, hogy minden természetes személy maga rendelkezik személyes adataival, így jogosult eldönteni, hogy adatait kinek és milyen célból adja át. Ez alól *kizárólag törvény tehet kivételt*, és korlátozhatja az érintett információs önrendelkezési jogát.

Fontos elem, hogy az Infotv. 4. § (3) bekezdése értelmében az adatkezelés célját és feltételeit, a kezelendő adatok körét, a megismerhetőség feltételeit, az időtartamát, valamint az adatkezelő személyét az adatkezelést elrendelő törvény meghatározza.

¹¹ Infotv. 3. §.

- *különleges adat*: a személyes adatok egy meghatározott csoportját jelenti, amelyek kezelésével kapcsolatban az általános szabályoktól eltérő, szigorúbb rendelkezéseket határoz meg az Infotv. Ezen adatok kezelése esetében az érintett a hozzájárulását írásban kell, hogy megadja, illetve azok kezelését csak törvény rendelheti el. Az Infotv. a különleges adat definiálása során adatfajtákat (például faji eredet, egészségi állapot, bűnügyi személyes adat) sorol fel, amelyek körébe tartozó adatok különleges adatoknak minősülnek;
- *bűnügyi személyes adat*: fogalma már az Infotv.-t megelőzően hatályban volt, a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 2004. január 1-jével hatályos módosítása emelte be a különleges adatok körébe. Ez a módosítás a rendészeti szervek bűnüldözési, bűnmegelőzési tevékenységével összefüggő adatkezelés tekintetében változást eredményezett, hiszen a bűncselekmény felderítési szakaszában vagy a büntetőeljárás során beszerzett adat különleges adatnak minősül.

2.2. Adatvédelmi nyilvántartás

A rendészeti szervek – így a büntetés-végrehajtási szervezet is – az adatkezelés célja szerint ügyviteli, illetve nyilvántartási célú adatkezelést végeznek. Az ügyvitelhez kapcsolódó adatkezelés célja az adott ügy elintézése, vagyis az adott ügyhöz kapcsolódó eljárás lefolytatásához, az eljárás szereplőinek azonosításához és az ügy befejezéséhez szükséges adatok biztosítása. A nyilvántartási célú adatkezelés ettől annyiban tér el, hogy a meghatározott szempontok szerint gyűjtött személyes adatok kezelése elválik az adat felvételét eredményező ügytől. Az így elkülönített adatokból egy nyilvántartást hoznak létre, amelyből később a személyes adatok lekérdezhetők.

Általános szabályok

Mindenki maga jogosult eldönteni, hogy vele kapcsolatban ki, milyen adatokat kezelhet. Ezt a jogot csak törvény korlátozhatja, azonban ebben az esetben is biztosítani kell az érintett számára, hogy tudomást szerezhessen arról, hogy adatait ki, hol, milyen célból kezeli, azokhoz milyen forrásból jutott hozzá, továbbá meggyőződhessen adatai helyességéről, valamint az adatkezelés jogszerűségéről.

Az adatkezelő az érintettek megfelelő tájékoztatása érdekében az általa kezelt adatok átadásáról az Infotv. 15. § (2) bekezdése alapján nyilvántartást vezet. Itt rögzíti az érintett nevét, az adattovábbítás célját, jogalapját, időpontját, a továbbított adatfajták megnevezését. Az adattovábbítási nyilvántartás nem tartalmazhatja a továbbított adatokat, de az adatvédelmi jogok biztosítása mellett az adatlekérdezés jogszerűségét is igazolja.

Az Infotv. bizonyos esetekben lehetőséget biztosít az érintett tájékoztatási és egyéb jogának korlátozására, amit az adatkezelő köteles megindokolni.

A büntetés-végrehajtás által kezelt és szolgáltatott adatok

A fentiekben már többször említett, a „személyes adat kezelésére az érintett hozzájárulásának hiányában csak *törvényi felhatalmazás* alapján van lehetőség”-nek a bv. esetében a jogszabályi háttérét a bv. szervezeti törvénye biztosítja.¹²

A törvény V. fejezete felsorolja, hogy a fogvatartottakról pontosan milyen adatokat kell nyilvántartani. Ezek döntő többségét az adott illető személyes adatai és a fogva tartással kapcsolatos adatok alkotják. Az adatkezelő szerv a fogvatartotttól felvett adatokat a büntetés, intézkedés végrehajtásától vagy a végrehajthatóság megszűnéséig számított huszonöt évig köteles megőrizni.

A jogszabály külön meghatározza, hogy a fogva tartást végrehajtó szerveknek helyi, míg az országos parancsnokságnak központi nyilvántartást kell vezetni.

Egy sajátos pontot is rögzít a törvény, miszerint a nyilvántartási kötelezettséget nemcsak a fogvatartottakra, de azok kapcsolattartóira – természetesen azok írásos beleegyezése esetén – is kiterjeszti. Fontos elem, hogy a fogvatartott szabadulásakor a kapcsolattartói adatokat törölni kell.

Új elemként beemelték a sértettnek, a sértett jogait gyakorló személynek a sértettet érintő bűncselekménnyel összefüggésben a fogvatartott szabadulásáról vagy szökéséről történő értesítésre vonatkozó kérelmével kapcsolatos adatok nyilvántartási felhatalmazását.¹³

A nyilvántartási kötelezettség mellett az adatszolgáltatási kötelezettség is egyértelműen szabályozott, az adatkezelő szerv az általa kezelt adatokat továbbítja a különböző eljáró hatóságoknak.

A központi nyilvántartás kezelését és az adatszolgáltatással kapcsolatos feladatokat a BvOP Központi Szállítási és Nyilvántartási Főosztálya végzi a BvOP SZMSZ 3. sz. függelék 4.3.2. pontja szerint.¹⁴

3. A nyilvántartás történeti áttekintése

„A büntetés-végrehajtási nyilvántartásra mindig a pontosság és megbízhatóság volt jellemző.”¹⁵

A bűnügyi nyilvántartások európai története – ezen belül az elítéltekről, egyéb, szabadságukban korlátozott személyekről vezetett nyilvántartások – rövid, csak mintegy 125 éves múltra tekint vissza. Kialakítását az a felismerés tette szükségessé, hogy a bűnözés elleni eredményes fellépés csak folyamatosan gyűjtött, rendszerezett és kezelt adatok birtokában lehetséges.¹⁶

Hazánkban az első központi regisztert 1885-ben hozták létre (1887-ben arckép-, majd 1907-ben ujjlenyomat-rögzítéssel bővült ki). A regiszter a körözött személyek, a feltételeken szabadrálbra helyezett elkövetők listáját is tartalmazta. Ennek előzményeként helyi szinten

¹² A büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény.

¹³ 2015. évi CLI. törvény a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról.

¹⁴ 1/2016. (IV. 15.) BvOP utasítás a BvOP SZMSZ-ről.

¹⁵ BOGOTYÁN–VESZELI 2011, 67.

¹⁶ VÓKÓ 2009.

és területenként változó formájú és tartalmú listák, körlevelek, megyei és községi szinten vezetett úgynevezett fekete könyvekben regisztráltak bűnügyi adatokat.

Magyarországon az első, már nyilvántartást megkövetelő, egyben jogi alapokon nyugvó szabályozás az 1897. évi XXXIV. törvénycikk, amelynek 26. §-a előírja hogy „a bűnvádi úton jogerősen elítéltekről nyilvántartási lajstromot kell vezetni”.¹⁷ A jogalkotó akkor is a belügy- és az igazságügyi minisztereknek határozta meg a rendeleti szintű szabályozás elkészítését.

Az első országos szintű regiszterhez hasonlóan hamarosan központi szervezet is létrejött: az 1909-ben kialakított Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal (továbbiakban: hivatal), amelynek keretében működött a Bűnügyi Laboratórium, ahol ujjnyom-, lábnyom-, írás-, lőfegyver-, vérfolt- és textilvizsgálatot, valamint fényképészeti tevékenységet végeztek és szakvéleményeket készítettek.

A fent említett rendeleti szabályozások írták elő, hogy minden olyan egyénről, aki letartóztatásba, vizsgálati fogságba kerül, vagy szabadságvesztés büntetését tölti a kor kiemelten kezelt bűncselekményei esetében – mint például a pénzhamisítás, az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló büntettek és vétségek, a hűtlenség, a kivándorlásra csábítás, a kerítés, a kettős házasság vagy éppen a lopás, a rablás, a zsarolás – és az 1885. XXV. tc. I. fejezetében felsorolt bűncselekmények miatt, a törvényszéki és járásbíróági, valamint a közigazgatási hatóságok fogházaiban ujjnyomatot kell felvenni, és az ujjnyomat-kísérő-lappal együtt nyilvántartás végett a hivatalnak kell beküldeni. Abban az esetben, ha ezek a személyek visszaesőnek számítottak, vagy ha kilétük nem volt megállapítható, az ügyészség (Budapesten az államrendőrség) fényképet is készített róluk, és az ujjlenyomattal együtt megküldte a hivatalnak.¹⁸

Az 1900-as évek kialakuló gyakorlata, a mai szakmai munka során megtalálható és visszaköszönő működések elemei talán legjobban Szöllősy Oszkár munkásságában fedezhetők fel. Szöllősy életpályája során behatóan tanulmányozta a büntetés-végrehajtási jog területének nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakirodalmát is, mellette kiválóan felkészült büntetőjogász volt, aki komoly ügyészi múlttal is rendelkezett. Személyében a rendkívül széles körű ismeretanyag, lexikális tudás párosult az évek hosszú során felhalmozott, a gyakorlatról szerzett ismereteivel, így Szöllősy Oszkárt már életében a hazai börtönügy egyik legnevesebb szakértőjeként tartották számon.¹⁹

Szöllősy Oszkár első kísérletként 1920-ban jelentette meg *A magyar börtönügy vázlat*a című, munkáját, amelyet aztán vezérfonalként kezelt az 1930-ban napvilágot látott, a laikus, akár „külső” olvasó számára is érthető, de egyben a szakma elméleti és gyakorlati kérdéseit érintő alkotása elkészítése során.²⁰ Az 1935-ben megjelent második, bővített kiadásban kilenc új fejezettel egészítette ki a börtönügy leírását.²¹

A mű első részében, *A szabadságvesztésbüntetések végrehajtása* című szerkezeti egységben külön fejezetként foglalkozik a *nyilvántartás* egyes dokumentumaival.

A kor adatrögzítése a központi feladatokat ellátó hivatalnál összpontosult, ahol a jogerősen elítéltekről *nyilvántartó lajstromot* vezettek, valamint ahová a királyi ügyészségek

¹⁷ 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről, 26. cikk.

¹⁸ BOGOTYÁN–VESZELI 2011.

¹⁹ ESTÓK 2010, 87.

²⁰ SZÖLLŐSY 1930.

²¹ SZÖLLŐSY 1935, 334

és járásbírók megküldték a kiállított *büntetőlapot*. Számos más részterületre kiterjedő feladatot is itt láttak el, így például a mai körözés és elfogatóparancs intézményének megfelelő, a szökésben lévő terheltekről és elítéltekről kibocsátott *figyelőlap* nyilvántartását.

A központi adattáron kívül, azzal párhuzamosan számos egyéb helyi nyilvántartást is vezettek a 20. század fordulója környékén. Már az 1900-as évek elején kiemelt figyelmet fordítottak a letartóztatás tartamának pontos betartására, így az eljáró szervek által elrendelt, fenntartott vagy meghosszabbított letartóztatás tartamát az ügyészség vezetője köteles volt egy úgynevezett *határidőnaplóban* nyilvántartani. Ezen felül külön névjegyzéket vezettek az érintett személyekről, amelyet minden hónap első napján frissíteni kellett. Ezt a nyilvántartást a vizsgálóbíró is köteles volt – azonos tartalommal – határidőnaplójába felvezetni.

A fogva tartott személyek nyilvántartásának már ekkor is garanciális jelentősége volt, így minden „letartóztató intézetben” *törzskönyvet* kellett a fogvatartottakról vezetni, amelybe a befogadásától számított 24 óra alatt pontosan be kellett jegyezni a személyes, valamint a különleges adataikat is. A törzskönyvekhez betűrendes névmutatót vezettek, és a fogvatartottak iratait – például ítélet, értesítő jegyzék – a törzskönyvi számaik alapján kezelték. A letartóztatottakról, a vizsgálati foglyokról, valamint a közigazgatási hatóságok és polgári bíróságok határozata alapján letartóztatottakról *külön törzskönyv* vezetése volt kötelező. Az átszállításoknak is „nyoma” volt, erre használták az *értesítő jegyzéket*, amely a törzskönyvnek az illető letartóztatottra vonatkozó „tüzetes kivonata” volt.²²

A további szakfeladatok ellátásához résznyilvántartásokat rendszeresítettek, például a *szabadulási időmutatót* annak feltüntetésére, hogy a naptár szerint egymást követő napokon kiket kell szabadítani. Idetartozott a magánelzárás kezdő és végső napjának nyilvántartása, amelyet a *magánzárkakönyvben* jegyeztek, illetve a zárkába és a munkatermekbe beosztott fogvatartottak jegyzékét is a törzskönyv kiegészítésére készítették el.

Ideiglenes befogadás esetén az adott fogház igazgatója vezetett külön nyilvántartást, erről rendszeresen jelentést tett az illetékes ügyészségnek. A törzskönyvbe azonban ezeket a személyeket csakis akkor jegyezheték be, ha a letartóztatásukat utóbb a bíróság is elrendelte.

A körletek akkori belső nyilvántartása a mai dokumentumok alap gondolata lehetett: a zárkáknak az ágyak fölé táblácskát (*fejtáblát*) kellett kifüggeszteni, amin a törzskönyvi szám, valamint a büntetés kezdő és utolsó napja szerepelt. A zárka ajtaja mellé függesztett táblára (*szám tábla*) a bent elhelyezett számát és osztályát rögzítették. Minden osztályon (körleten) összesített *létszám tábla* függött, ahol az illető körleten tartózkodók számát tüntették fel. Ezen kívül valamennyi rab és fegyenc el lett látva a törzskönyv rájuk vonatkozó adatainak rövid kivonatával (név, bűncselekmény, büntetés neve és tartama), ezt *fejlapnak* nevezték, ezt a fogvatartott mindig magánál tartotta, és kérésre köteles volt felmutatni.²³

Hasonló rendszerben jegyezték a büntetések megkezdésének elhalasztásának vagy a végrehajtás félbeszakításának eseteit, és az ezekre jelentkezésnél kitűzött napot. Kötelező volt a letartóztatottak számára érkező és a részükről elküldött levelekről, valamint a hozzátartozók és idegenek látogatásáról pontos jegyzéket vezetni. A fegyelmi büntetések nyilvántartására szolgáló *fegyelmi könyvhöz* az intézet köteles volt külön névmutatót készíteni.

²² SZÖLLŐSY 1930.

²³ SZÖLLŐSY 1930.

A nyilvántartás külön kitért a feltételes szabadságra bocsátottak adataira is. A *nyilvántartási könyv* vezetése mellett *külön jegyzéket* vezettek a hivatalból visszautasítottak kérelmeiről is, amit negyedévenként be kellett mutatni a felügyelő bizottságnak. Az elítélt *törzskönyvi lapjára* fel kellett jegyezni a feltételes szabadságra bocsátással kapcsolatos részletes adatokat, valamint az elutasító határozattal kapcsolatos információkat is.

Jegyzéket kellett vezetni a szökevényekről, a szökés alkalmával tett intézkedésekről, valamint: „A letartóztató intézetek vezetői kötelesek minden letartóztatottat a befogadás és elbocsátás alkalmával be-, illetve kijelenteni a helyi rendőrhatóságnál.”²⁴

A nyilvántartások vezetésében a 19–20. század fordulójától 1945-ig a fent részletezett eljárási rendszer alapján folyt a tevékenység. A második világháború végétől 1966-ig a büntetések és intézkedések végrehajtását törvényi felhatalmazás helyett miniszteri rendeletek és utasítások szabályozták, amelyek esetlegesek és hézagosak voltak. Ennek eredményeként az államigazgatási szabályok voltak az irányadók, ami meghatározta a büntetés-végrehajtás nyilvántartási tevékenységét is. E szerint a negyvenes évek végén csak a főkönyv és a betűsoros névmutató létezett, ami betöltötte az igazgatási, nevelési, munkáltatási, pénzügyi, illetve egészségügyi dokumentum szerepét is.

A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény a hatálybalépését követően változásokat eredményezett a nyilvántartások dokumentációs háttérében is. A főkönyvi nyilvántartást felváltotta a törzslap és a mutató karton alkalmazása. A következő évben megalkották a színes törzslapok rendszerét. A zöld, fekete és piros színekkel megkülönböztetett iratok közül a zöld a központi, a másik kettő pedig a bv. intézetek nyilvántartási példánya lett.

A ötvenes évek elején a nevelői státusz létrehozásával jelent meg a *feljegyzés*, amely *nevelési anyagként* működött. 1966-tól jelent meg a *nyilvántartó lap* elnevezés, és egységesen egy fekete betűs lap került forgalomba.

4. Informatikai háttér

Kis-Benedek József már 1992-ben rámutatott, hogy az akkori nyilvántartási rendszer túlzott leterheltséggel jár a velük dolgozóknak. „A napi munkában használt nyomtatványok egy része azonos tartalmú, aminek az eredményeként ez *párhuzamos nyilvántartást és fölösleges adminisztrációt jelent.*”²⁵ Szükségesnek ítélte a kor technikai vívmányait felhasználó olyan informatikai hálózat kialakítását, amely biztosítaná, hogy a befogadástól a szabadításig keletkező valamennyi adat központi helyen legyen tárolva, így biztosítva a további feldolgozás, lekérdezés lehetőségét.

A 90-es évek elején leírt elképzelések napjainkra döntően megvalósultak, az akkor elindult folyamat eredményeként a büntetés-végrehajtási szervezet mára már egy modern, folyamatosan bővülő informatikai háttérrel rendelkezik. Ez az átalakulás több lépcsőben, új rendszerelemek beépítésével, évtizedek alatt zajlott le.

²⁴ SZÖLLŐSY 1930, 336.

²⁵ KIS-BENEDEK 1992, 32.

Első lépésként – a 90-es évek elején – a fent már megfogalmazott „igény” szerint megkezdődött egy átfogó, helyi és központi szinten is létrejövő, országos fogvatartotti nyilvántartás kialakítása. A fejlesztés egyszerre több területet is érintett, hiszen nemcsak a nyilvántartást biztosító programot kellett megoldani, hanem az azt működtető számítógépes hálózatot és a szükséges kommunikációs csatornákat is ki kellett alakítani. Az 1994-ben elindult *Fogvatartotti Alrendszer (FAR)* többek között olyan elemekkel is segítette a napi szakmai munkát, mint a bűnügyi nyilvántartás, nevelés, biztonság, Befogadó Bizottság, valamint az elhelyezési feladatok és az egészségügyi alrendszer.

A számítógépes programrendszer speciális terminálokon (idővel pedig PC-k, emulátorprogramok alkalmazásán) keresztül volt elérhető. A megmaradt papíralapú nyilvántartás mellett végrehajtották az elektronikus adatrögzítést, amit hetente 4 alkalommal „felküldtek” (szaknyelven: adatpostacsomag) az országos parancsnokságra, ahol azokat betöltötték a központi nyilvántartás adatbázisába, amely így már hozzáférhetővé vált minden felhasználó részére.

A megváltozott felhasználói igények bővülése miatt – a folyamatos fejlesztés ellenére – a rendszer elérte a teljesítőképességének maximumát. A fogvatartotti nyilvántartást a büntetés-végrehajtás klasszikusan a napi feladatok támogatására, a fogvatartottak ügyeinek intézésére alkalmazta. A nyilvántartott adatok összefüggése, a variálható szempontú részhalmozok vizsgálata nem volt része a funkcionalitásnak, arra az 1994-es bevezetést követő években igény sem merült fel.

A BvOP által végrehajtott kisebb léptékű technológiai átállás – 2008–2009-ben – az addig használt FAR-t lecserélte az úgynevezett *KNOR-rendszerre* (Központi Nyilvántartás ORacle alapokon). Ez a rendszer már PC-környezetre épült, modern grafikus felülettel és bizonyos többletfunkciókkal is bírt az elődjéhez képest. A bevezetőben már jelzett igényeknek „megfelelve”, a létesítéskor hatályos adatvédelmi ajánlásokat figyelembe vették: a program valamennyi tevékenységét naplózta, amiből később visszaellenőrizhető volt a felhasználók köre és tevékenysége.

A központi szinten kipróbált KNOR mindenképp egy modernebb alternatívát képviselt, azonban az új elvárásoknak megfelelő előrelépést nem tudta biztosítani. A szakmai tapasztalatokat feldolgozva észszerűbbnek tűnt egy új alapokon nyugvó, teljesen új alkalmazáscsomag kifejlesztése.

A Felelősen, Felkészülten a Büntetés-végrehajtásban Fejlesztési Program (2009–2012) a bv. szervezet eddigi legnagyobb informatikai beruházása volt, amely jelentős fejlesztést eredményezett a hardver- és a szoftverterületek vonatkozásában is. A fejlesztés magában foglalta a bv. szervek lokális adathálózatainak fejlesztését, bővítését, egységes aktív eszközparkjának kialakítását, a teljes hardver infrastruktúra megújítását, valamint az elavult számítógépek döntő többségének cseréjét is. A másik fejlesztési irány a teljes egészében megújuló programkörnyezet volt; a FÖNIX alkalmazásfejlesztés, amely számos modulja közül talán a legfontosabb a *Fogvatartotti Alapnyilvántartás (FANY)*.

A FANY-rendszert már különálló adatbázis- és alkalmazásszerverek szolgálják ki központi (BvOP) és helyi (bv. intézeti) szinten egyaránt. A rendszer egyik kulcskompetenciája a központosítottság: minden munkaadó áll összeköttetésben áll egymással a központi egységeken keresztül, így az információk tárolása, a hozzáférés biztosítása is egyszerűbb és biztonságosabb.

Összefoglalás

Jelen fejezetnek nem volt célja a reintegrációs tisztí tevékenységhez köthető ellenőrzési és dokumentációs feladatok, tevékenységek teljes áttekintése. Azokat az elveket és módszereket kívánta csupán csokorba gyűjteni, amelyek kiindulópontként segítenek átlátni, megérteni az egyes munkafolyamatokhoz kapcsolódó elemeket. A történeti háttér bemutatása pedig segítséget nyújt a jelen megértéséhez és a jövő pozitív alakításához.

Felhasznált irodalom

Tudományos-szakmai kiadványok

- BOGOTYÁN Róbert – VESZELI Dániel (2011): Bűnügyi nyilvántartás a büntetés-végrehajtásban: a múlt örökségének és a jelen kihívásainak hatása a közeljövő terveire. *Börtönügyi Szemle*, 30. évf. 3. sz. 61–74.
- ESTÓK József (2010): A magyar börtönügy arcképcsarnoka. *Börtönügyi Szemle*, 29. évf. 4. sz. 87–92.
- KIS-BENEDEK József (1992): Naprakészen (?) Befogadás számítógéppel. *Börtönügyi Szemle*, 11. évf. 3. sz. 32–33.
- RÓZSA Sándor (2015): A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In Csóti András szerk.: *Körletmozaikok*. Budapest, BvOP. 37–38.
- SZÖLLŐSY Oszkár (1930): *Magyar börtönügy. A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása*. Budapest, Váci Fegyintézet Nyomdája.
- SZÖLLŐSY Oszkár (1935): *Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása*. 2. bőv. kiad. Budapest, Révai Könyvkiadó Nemzeti vállalt.
- TARI Ferenc (1984): Az ellenőrzés elvi, módszertani kérdései a büntetés-végrehajtásnál. *Börtönügyi Szemle*, 1. évf. 3. sz. 2–10.
- VÓKÓ György (2009): *Büntetőjogi rehabilitáció és a bűnügyi nyilvántartás*. Budapest, Ügyészek Országos Egyesülete.

Jogszabályok

- 1/2016. (IV. 15.) BvOP utasítás a BvOP SZMSZ-ről.
1897. évi XXXIV. törvénycikk a bünvádi perrendtartás életbe léptetéséről.
1949. évi XX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről.
2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.
2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról.
2015. évi CLI. törvény a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról.
- 3/2018. (VI. 4.) BvOP utasítás a büntetés-végrehajtási szervezet szakmai ellenőrzéséről.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).

Függelék

1. Tanulást segítő kérdések, feladatok

1. Ismertesse az ellenőrzés alapelveit, sorolja fel az ellenőrzés típusait!
2. Ismertesse az adatvédelem általános szabályait!
3. Mutassa be az informatikai rendszer kialakulását, fejlődését!

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó
www.dialogcampus.hu
www.uni-nke.hu
1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Telefon: (30) 426 6116
E-mail: kiado@uni-nke.hu
A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető

Felelős szerkesztő: Gőcze István
Olvasószerkesztő: Bíró Csilla
Korrektor: Tar Krisztina
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-615-6020-44-4 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6020-37-6 (PDF)
ISBN 978-615-6020-38-3 (ePUB)

A büntetés-végrehajtás reintegrációs tevékenységének elméleti hátere számos tudományterület lényeges elemét ötvözi, például a pönológia, a kriminálpedagógia, a pszichológia különféle területeinek vagy az antropológiának az eredményeit. Jelen egyetemi tankönyv e tudományterületek és -ágak büntetés-végrehajtással kapcsolatos fogalmait, eszközeit, elméleteit, illetve kísérleteit, valamint a szakmai mindennapokban ezeket alkalmazhatóvá tevő gyakorlati elemeket veszi górcső alá. A fejezetek során a szerzők bemutatják a modern büntetés-végrehajtás reintegratív szemléletének alapjául szolgáló progresszív rendszereket, továbbá – mind az elmélet, mind a gyakorlat szemszögéből – feltárják azok neveléslelektani hátterét, majd részletes elemzést követően teljes képet és magyarázatot adnak az érdeklődőnek a büntetés-végrehajtás egyik leglényegesebb kérdéséről: hogyan tudunk hatékonyan reintegrálni a társadalomba egy bűnelkövetőt a szabadságvesztés büntetése alatt?

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE